

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

XVII. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1921.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1921-ben.

	† Baksay Sándor, Kun-Szentmiklós (1914)	200	kor.
	Bárdos Remig, Pannonhalma (1920)	500	"
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200	"
	† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200	"
5	Bogdánfy Ödön, Budapest (1919)	200	"
	Boldisár Kálmán, Debreczen (1921)	500	"
	Bonkáló Sándor, Budapest (1920)	500	"
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000	"
	Budapest: Déli vaspályatársaság (1917)	200	"
10	Budapest: Első m. Ált. Biztosító Társaság (1912 és 1918)	300	"
	Budapest: Kír. Józsefműegyetem könyvtára (1916)	200	"
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200	"
	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200	"
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200	"
15	Erdős János, Rákos-Sztmihály (1917 és 1920)	300	"
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600	"
	Gróf Festetics Sándor, Búdapest (1915)	200	"
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200	"
	Gálos Rezső, Győr (1921)	300	"
20	Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300	"
	Gombocz Zoltán, Kolozsvár (1908 és 1910, 1920, 1921)	400	"
	Győr: Pápóczy prépostság könyvtára (1908)	200	"
	Győr: Női Felső Kereskedelmi Iskola (1921)	500	"
	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200	"
25	Halász Dénes, Sárospatak (1920)	300	"
	Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200	"
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200	"
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200	"
	Horger Antal, Budapest (1915 és 1921)	400	"
30	Horger Antal, neje emlékezetére, a harczytérrel (1916 és 1918)	1000	"
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400	"
	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904 és 1920)	1000	"
	Horváth János, Budapest (1915)	200	"
	Jambrekovich László, Budapest (1919)	200	"
35	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200	"
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200	"
	Kardos Albert, Debreczen (I. részlet 1921)	100	"
	Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200	"
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200	"
40	Kis-Erős Ferencz, Kalocsa (1920)	300	"
	Klemm Antal, Pannonhalma (1920 és 1921)	500	"
	Kollányi Ferencz, pápai praelatus, kanonok, Nagyvárad (1920)	300	"
	Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti seminarium (1908)	200	"

	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200	kor
45	† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200	"
	† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200	"
	Lehr Albert, Budapest (1910)	200	"
	Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200	"
	Lenk Adolf, Budapest (1919)	200	"
50	Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908)	200	"
	Majovszky Pál, Budapest (1920)	300	"
	Manninger Vilmos, Budapest (1919 és 1921)	300	"
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919 és 1921)	300	"
	Melich János, Budapest (1916 és 1920)	300	"
55	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	"
	Nátly József kt., Budapest (1921)	300	"
	Óvári Ferencz, Veszprém (1905 és 1920)	300	"
	Pécs: Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200	"
	† Péller Pál, Veszprém (1905)	200	"
60	Perczel György, Budapest (1921)	500	"
	Pintér Jenő, Budapest (1913)	200	"
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	"
	Rada István, Veszprém (1905 és 1920)	300	"
	Radó Antal, Budapest (1918)	200	"
65	Rust József, Budapest (1906)	500	"
	Semsey Andor, Budapest (1904 és 1912)	4000	"
	Szabó Béla, Ujszentanna (1918)	200	"
	Székely István, Budapest (1921)	300	"
	Szily Kálmán, Budapest (1904 és 1920)	300	"
70	Szinnyi József, Budapest (1906 és 1920)	300	"
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	"
	Szöts Ferencz, Budapest (1904)	200	"
	Tagányi Károly, Budapest (1920)	300	"
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916 és 1918)	400	"
75	Tolnai Vilmos, Budapest (1917 és 1920)	300	"
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	"
	Vargha Damján, Budapest (1912 és 1913)	200	"
	Varsányi Emil, Budapest (1920)	200	"
	Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200	"
80	Vikár Béla, Budapest (1920 és 1921)	400	"
	Viszota Gyula, Budapest (1919) értékpapír	200	"
	Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920)	1000	"
	† Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200	"
	Gróf Zichy István (1919 és 1920)	300	"
85	Gróf Zichy Nándor, Adony (1916)	200	"
	Zircz: Apátsági könyvtár (1905)	200	"
	Zlinszky Aladár, Budapest (1918 és 1921)	500	"
	Zolnai Gyula, Kolozsvár (1913 és 1917)	200	"
	Zsiros Lajos, Nagyikinda (1919)	200	"

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XVII. KÖTET.

1921 JAN.-MÁRCZ.

1—3. SZÁM.

Bolgárok és szlávok.

(Adalék ANONYMUS Szalán fejedelemről szóló fejezeteinek hitelessége kérdéséhez).*

ANONYMUS, III. Béla király jegyzője *Gesta Hungarorum* cz. műve 11., 12. és 13. §§-aiban elmondja, miképen jöttek be a magyarok. Almos vezetése mellett az orosz Vladimiron, majd a galicziai Halicson és a Havas hegyen át Pannonia földjére. Sok szépet hallottak már odakint Pannonia földjéről, népeiről. Így hallották, hogy azt a „földet, mely a Duna és Tisza között fekszik, a nagy Keán, Bulgárország vezére. Szalán vezér ősapja foglalta el a ruthének és lengyelek határszéléig és oda szlávokat és bolgárokat telepített lakni“ (l. HFK. 407 : ANON. 11. §. „Terram vero, que iacet inter Thisciam et Danubium preoccupavisset sibi Keanus magnus, dux Bulgariae, avus Salani ducis, usque ad confinium Ruthenorum et Polonorum et fecisset ibi habitare *Sclavos* et *Bolgaros*.“) Az első terület, melyre Pannonia földjéből léptek, Szalán vezéré volt; az ungi terület volt ez s azt a helyet, a melyet itt először elfoglaltak. Munkás-nak nevezték. A vidék lakói szlávok voltak, kik jöttekre nagyon megijedének. Önkényt megadták magukat Álmosnak, majd elmondták, hogy ők Szalán vezér alattvalói s „beszéli vala, miképen foglalta volt el Attila király halála után a Bulgárországból kijött nagy Keán vezér. Szalán vezér ősapja, a görög császár segélyével és tanácsából azon földet, miképen hozták volt magukat a szlávokat Bulgárország földjéről a ruthének határszélére és miképen bírja most vezérok Szalán őket és övéiket“ (l. HFK. 409—10 : ANON. 12. §. „... ad confinium *Hung* ... ad partes *Hung* ... locum ... *Muncas* nominaverunt ... *Sclavi* vero habitatores terre ... homines fuissent Salani ducis ... narrabant, quomodo mortuo Athila rege magnus Keanus preavus ducis Salani, dux de Bulgaria egressus, auxilio et consilio imperatoris Grecorum preoccupaverat terram illam. Qualiter etiam ipsi *Sclavi* de terra Bulgariae conducti fuerunt ad confinium Ruthenorum, et qualiter nunc Salanus dux eorum se et suos teneret...“).

A szlávok elbeszélése, Pannonia földjének dicsérete nagyon megtetszett Álmosnak és előkelőinek. Elhatározzák, hogy a „castrum *Hung*“-ot beveszik. A vár alá lovagolnak. Ekkor a vár „*Loborcy*“ nevű ispánja, kit nyelvökön *dukának* hívtak, megszökvén, *Zemlum* várába siet vala“ (vö. HFK. 410 : ANON. 13. §.: „*Loborcy*, qui in lingua eorum *duca* uocabatur, fuga lapsus ad castrum *Zemlum* pro-

* Székfoglaló, felolvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1920 november 15-én tartott ülésén.

perabat^a). A magyarok azonban egy folyó mellett elfogják, ott helyben felakasztják s a folyót ezen *Loborcy* nevére nevezték.

Még más helyeken, így műve 30—33. §. és 40. §§-aiban emlékezik meg Anonymus a Duna-Tisza közti Szalán földje szlávjairól. A 33. §-ban Gömör—Sajó—Nógrád—Pásztó—Gála vize—Ipoly—Verőcze vonaltól keletre eső nép meghódolásáról, meghódításáról ír s azt mondja, hogy „azon földet lakó egész szlávság, kik előbb Szalán vezér emberei voltak . . . meghódolának nekik“ (l. HFK. 428 : ANON. 33. §.: „ . . . populum de castro *Gumur* et *Nougrad* . . . a loco . . . *Pasztuk* . . . iuxta fluvium *Souyou* . . . per partes castri *Gumur* . . . ad partes *Nougrad* venientes usque ad fluvium *Caliga* . . . fluvium *Wereuecca* . . . iuxta fluvium *Ypul* . . . Tunc omnes *Sclavi* habitatores terre, qui primo erant *Salani* ducis . . . se . . . subiungaverunt eis . . .“). A 40. §-ban pedig el van mondva, hogy a Szalánon vett győzelem után Árpád vezér vele jött nemeseinek különféle helyeket ajándékozza. Ez szokása volt Árpád vezérnek. Így kapta ajándékba Bunger, Borsu atyja, „a *Topulucea* vizétől a *Souyou* vizéig“ elterülő földet, melyet most *Miskoucynak* hívnak (l. HFK. 427 : ANON. 31. §.: „ . . . dedit terram magnam a fluvio *Topulucea* usque ad fluvium *Souyou* que nunc uocatur *Miscoucy*“). Így kapott területet Etke atyja is. „Azután pedig néhány év multával Etke, Oundu fia, összegyűjtve a sok szlávsgot, Alpár vára és a bódi rév között igen erős földvárat építtetett, melyet a szlávok saját nyelvükön *Surungradnak*, azaz fekete várnak neveztek“ (l. HFK. 436 : ANON. 40. §: Postea vero . . . congregata multitidine *Sclauorum*, fecit inter castrum Olpar et portum Beuldu edificari castrum fortissimum de terra, quod nominaverunt *Sclavi* secundum ydionoma suum *Surungrad*, idest nigrum castrum“; — *Olpár* = *Alpár*; l. CSÁNKI I, 678; *Beuldu* = Bőd pusztá, LIPSZKY, Rep., CSÁNKI I, 679; a *bódi* ∞ *bódi* rév a Tiszán Szentes és Csongrád között; *Surungrad* = Csongrád, l. CSÁNKI I. 680).

A következőkben már most kutatom, lehet-e, van-e ANONYMUS elbeszélésének történeti magva. Lehet-e azt bizonyítani, hogy azok a *sclavi*, a kik *Munkács—Ung—Zemplén* megyékben Anonymus szerint laktak, valóban jöhettek-e s ha igen, mikor jöhettek a Balkánról „a görög császár segélyével és tanácsából“. Általában pedig lehet-e Szalán vezér *sclavi*-jairól eldönteni, hogy nyelvük a mai szlávok közül melyiknek a nyelvével lehetett, volt azonos. Ma ott, a hol ANONYMUS Szalán szlávjait szerepelteti, túlnyomó részben, sok helyütt kizárólag magyarok laktak, Gömörben, Nógrádban, Zemplénben, Ungban azonban tótok is, illetőleg tótok, rutének és zsidók is laktak.

A felvetett kérdésekre nyelvi alapról próbálom megadni a feleletet s az első szó, a melyet vizsgálok, köznév.

ANONYMUS Loborcyról, Ungvár ispánjáról azt mondja, hogy a vár vidékén lakó szlávok a saját nyelvükön *dukának* nevezték (vö. HFK. 410 : ANON. 13. §: „Tunc comes eiusdem castri nomine Loborcy qui in lingua eorum *duca* uocabatur, fuga lapsus ad castrum Zemlum properabat“). Legelőször ezt a *duka* szót fogom vizsgálni. Kutatni fogom, hogy a IX. századtól ANONYMUS idejéig, tehát a XII—XIII. sz. határáig milyen nyelvekben, elsősorban szláv nyelvekben élhetett a szó. Hogy ilyen hivatali állást jelölő névszóból sokszor biztos következtetést lehet vonni, arra felhozok egy 1376-ból való sárosmegyei bártfai oklevelet. Ebben az oklevélben

egy Henrik nevű soltészról van szó, a kinek hivatali állását a köznép a *voit* (olv. *fojt*) szóval jelöli (vö. „Hanrech sculterus in volgo *voyth* nuncupatus“, l. Régi érdekes okmányok sz. kir. Bártfa városa levéltárából. Közli R. A. 1. füzet II. kiadás, 1376. okl.). Abból, hogy Henrik soltész népi hivatali neve *voit*, következik, hogy a nép, a mely e szót használta, nyelvére minden valószínűség szerint német volt. A felnémet *vogt*-nak ugyanis a középfelnémet korszakban *voit* mellékalakja is van (vö. LEXER, Mhd. Wb.), s a bártfai oklevél ezt az alakot őrizte meg, még pedig német helyesírással írva, jelölül annak, hogy Bártfa lakossága ekkor, 1376-ban német volt (l. IVÁNYI B., Pro Hungaria superiore 78).

A fenti *duka* hivatalt, foglalkozást jelölő névben is ilyen, *voit*-tal egyenlő értékű bizonyító erő van.

Ismeretes dolog, hogy a latin nyelv a római birodalom kettéosztása után is (Kr. u. 395) még hosszabb ideig használatban volt a keletrómai birodalomban, így legtovább a katonaságnál, a hol még az V. és VI. századból is vannak használatára bizonyítékok. Nem a véletlen játéka tehát, hogy a konstantinápolyi hadvezérek és más nagyrangú katonák e korból fennmaradt nevei nagyrésztben latinok (l. JIREČEK, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters I, 18; JIREČEK, Geschichte der Serben I, 98). Nagyon természetes, hogy e katonai latin nyelvből az utód: a középgörög (bizánczi) nyelv a katonai méltóságokat, rangokat jelölő szavak közül többet átvett. Ezek közé az átvett szavak közé tartozik a latin *dux* is. A középgörögben két alakban van meg e latin szó; *doúē* és *doúzas* ez a két alak (a forrásokban *doúē* és *doúzas* is); mindkettőre adatok a Kr. utáni IV. század óta vannak (l. DuC. Gloss. gr.). A két alak közül *doúē* a régebbi s azt gondolom — bár e téren nem vagyok illetékes vélemény-nyilvánításra —, hogy a *doúzas* a *doúē* accusativusából: *tōn doúza*-ból keletkezett akként, hogy a *tōn doúza* mellett keletkezett *tōn doúzan* accusativus s ehhez analógia útján keletkezett a *ō doúzas* nominativus (másképp, de feltétlenül hibásan KÖRTING, LRWb.³; szerinte *doúzas* < olasz *duca* s van középgör. *doúza* is s ez a *doúē* acc.-a).

A római birodalomban a Kr. u. IV. századtól a *dux* egy-egy provincia katonai kormányzója s helyette itt-ott a lat. *comes* szóval is találkozunk (l. GROSSE R.: Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung. Berlin 1920. 152. s köv. lp.). Természetes dolog, hogy a mit a lat. *dux* az átvételkor s azontúl is jelentett, ugyanazt jelenti a középgör. *doúē*, *doúzas* is (l. B. STAMATIOS PSALTES, Grammatik der Byzantinischen Chroniken. Göttingen 1913. index). A középgör. *doúē*, *doúzas* DuC. Gloss. gr.-a szerint a bizánczi birodalomban jelentette azt a vezért, vezetőt, 1. a ki egy katonai *μοῖρα*-nak, a mely ezer emberből állt, a feje volt, 2. a ki egy provinciának a helytartója volt (sokszor katonai és polgári együtt), 3. a ki egy civitasnak = várnak (l. HFKútói 419) az élén állt. A bizánczi uralom idején tehát *doúzas* volt Dalmácia, Kréta kormányzója, helytartója (innen latinul *ducas*, *duccas* is, l. DuC. Gloss. lat., Glossz gr.), de *doúzas* volt Sofia (= Sardica), Szaloniki, Dyrrhachion, Braničevo stb. várak, városok bizánczi feje is (l. DuC. i. m., JIREČEK, Geschichte der Serben I, 184, 270, HFKútói 411). A kifejtettek alapján igen érthető, hogy a *doúzas* a bizánczi társadalomban igen korán vált személynévvé,

illetőleg családnévvé (vö. Δούκας bizánczi császár nevét 1059—1067 közt; Δούκας történetirót a XV. sz.-ban; István Radoslav szerb király 1228—34 magát Στέφανος ὁ δὲ Δούκας-nak írta, I. JIREČEK, Geschichte der Serben I, 303).

A középgör. δούξ, δούκας átkerülhetett s át is került a bizánczi uralom és műveltség hatása alatt álló, továbbá a Bizánczczal érintkező egyik-másik nép nyelvébe is. Nézetem szerint az olasz *duca* ('herzog'; elavult: 'führer, heerführer; regent, herscher') a középgör. δούκας átvétele (így BERN. EtWb. is; hibásan a lat. *ducem*-ből RIG.-BULL.). Az átvételt Velence közvetítette. Kréta, Kandia velencei kormányzója, helytartója latinul *duca*, *ducha* volt (I. HFKütfői 411, DuC. Gloss. lat., Gloss. gr.). míg bizánczi uralom alatt δούκας (= lat. *ducas*) a helytartó méltóságcíme. Átkerült a δούξ, δούκας a bizánczi uralom vagy műveltség hatása alatt álló szlávok nyelveibe is, még pedig δούξ-ból *duksz* (így az ó-egyh. szlávban, orosz és szerb szerkesztésű egyh. szláv emlékekben, I. Lex. p.; SREZN. Mat.; írásváltozat: *dukusz*, *dukusu* uo.), a δούκας-ból pedig *duka* hangalakban. Az utóbbi megfelelés teljesen szabályos (vö. gör. σατανᾱς, Ἰωνᾱς, Κλεόπας, Δούκας stb. = egyh. szl. *sotona*, *Jona*, *Kleopa*, *Luka* stb.), a szóra azonban aránylag késői adataink vannak; az adatok ezek: középbolg. *duka* [adatok a XIV. sz. óta, I. JIREČEK, Geschichte der Bulgaren 405; LAVROV, Obzor] 'czári tisztviselő, a ki katonai és polgári hatalmat gyakorol' [középszerb *dūka* [adatok a XIV. sz. második felétől, vö. *duka drački* 'Durazzo dukája' I. DANIČIĆ, Rječ. iz st. srp.] 'uralkodó, herceg' (Hrvoje a XIV—XV. sz. határára herceg s egy 1404-i oklevél szerint *duka spalicki* 'Spalató duk-ja'; I. HAKSZ.) Lex. p. | kisor. *duka* [másképp *duko*, innen lengy. *duk*; adatok mióta?] 'ein vornehmer, vermögender, einflussreicher herr, magnat' DALJ, HRINČENKO, BERN. EtWb. | oláh *Ducă* családnév alapján feltehető oláh **ducă* köznév is, adat azonban nincs reá, I. TIKTIN, DAMÉ. Valószínű, hogy a közölt *duka* adat nem mind közvetlenül a gör. δούκας átvétele, lehet ez adatok közt közvetlenül az olasz *duca*-ból átvett is (I. BERN. EtWb.). Kétségtelen azonban, hogy a bizánczi uralom vagy műveltség alatt álló szlávság a δούκας-t csakis *duka* alakban vehette át. Minthogy pedig a IX—XII. sz.-ban szláv népek igenis állottak görög uralom, s így görög δούκας-ok alatt, ennél fogva ez időben ennek a szláváságnak nyelvében a *duka* szó meglehetett. A mikor tehát ANONYMUS elmondja, hogy az a nép, a mely saját állítása szerint szláv s bolgár földről a görög császár segélyével és tanácsából foglalta el Zemplén—Ung területén levő helyét, a vár ispánját a maga nyelvén *dukának* nevezi, akkor ez elbeszéléstől a hiteles történeti magvat eltagadni nem lehet. Egy balkáni, görög uralom alatt állott nép igenis hívhatta a IX—XII. sz.-ban a gör. δούκας-t *duka*-nak. Ezt a *duka* szót tehát nem ANONYMUS találta ki, jöllehet az ő idejében van magyar *Duka* személynév (I. Vár. Reg. 322. §., bihari ember lehetett), a mint hogy ezidőben van *Herczeg* (I. Vár. Reg. 142., 340. §§.; *Cherceg* uo. 180. §.), *Voivoda* (uo. 44. §.; *Voiovoda* uo. 102., 304. §§.) személynévünk is.

A *duka* közszo után tulajdonnevekre térek át. Vizsgálni fogom azokat a helyeknek, vizeknek a neveit, a melyek ANONYMUS szerint Szalán birodalmában feküdtek s a melyeknek szláv eredetéhez kétség nem fér. Hátha e tulajdonnevekben olyan szláv nyelvi: hangtani, mondat-

tani sajátosságokat lehet találni, a melyek a szláv nyelvi hovatartozás, valamint az időrend tekintetében eligazítanak. Egy esetben segítségül hívok olyan tulajdonnevet is, a mely csupán Anonymusszal közelkorú oklevélben fordul elő (vö. *Tapolcza* \sim *Tapoly*).

ANONYMUS szerint Szalán birodalmában feküdt a mai *Csongrád* (nála írva: *furungrad* olv. *Csurungrad*) és *Nógrád* (nála írva háromszor: *nougrad* olv. *Nougrad*). Kétségtelen, hogy mind a két név szláv eredetű. A *-grád* szöveg mindkettőben azonos az ő-szláv *gorǫd* szóval (vö. or. *górodz* 'stadt'; kisor. *hórod* ua. | lengy. *gród* 'burg, schloss'; szorb *gród*, *hród* ua. | ó-egyh. szl. *gradz* 'burg, stadt'; bolg. *grad*, *gradǫt* 'stadt'; szerb-horv. *grád* 'festung, stadt'; szlov. *grád* 'burg, schloss; stadt'; cseh *hrad* 'schloss, burg'; tót *hrad* ua.). A nevek első szótagjáról pedig szintén kétségtelen, hogy *Csongrád* *Cson-* szótagja a 'fekete' jelentésű szláv *černǫ* (vö. or. *čeren*, *černǫ*, *černo* ∞ *černó* | lengy. *czarny* | ó-egyh. szl. *črǫnǫ* | bolg. *črǫn*, *črǫn*, *čeren*, *čern*, *černǫ*, *černó* | szerb-horv. *črǫn*, *črǫna* | szlov. *črǫn* | cseh *černý* és ó-cseh *črǫn*, *čern*, -a, -o; *črǫný* | tót *čierny*), míg *Nógrád* *Nó-*ja az 'új' jelentésű szláv *novǫ* melléknévből keletkezett (vö. or. *nǫv*, *novǫ*, *novo* és *nǫvǫj* | lengy. *nowy* | ó-egyh. szl. *novǫ* | bolg. *novǫ* olv. *nof* | szerb-horv. *nǫv* (*nǫvo*, *nǫva*; változat *nǫv* l. *nǫv* BELLOSZT.) | szlov. *nǫv*, *nǫva* | cseh *nový* és *nov*, *nova*, *novó* | tót *nový*). A szláv név, a melyből *Csongrád* [régibb m. **Csonngrad* \leftarrow **Csurungrad* \sim *Csurungrad* ∞ **Csērungrad* vö. 1138/1329. évi oklevél: comes *cerungradiensis*; *Csongrádból* **Csēngrad* vö. 1285. évi oklevél: *Chengradiensis* Kovács, Ind.] származik, az átadó nyelvben **Črǫngrad*-, illetőleg *Črǫn grǫd*-nak hangzott; ugyanebben a szláv nyelvben *Nógrád* [rég. m. *Naugrad* vö. 1138: *Naugrad* KNAUZ I, 90 | 1156: *naugradiensis* comes uo. I, index | Vár. Reg. 207. §.: *Naugrad*; *Nougrad* vö. ANON. *nougrad* háromszor, l. feljebb | Vár. Reg. 133. §. *Nougrad* | 1226: *Nougrad* Kovács, Ind.; *Nougrad*-ból **Neugrad*-, vö. *Neugrad*, *Neugradiensis* Kovács, Ind., CSÁNKI I, 90, 91, 104] *Növgrad*-, illetőleg *Nov grǫd* hangalakban volt meg. Kevésbé valószínű, hogy az átadó szláv nyelvben a neveknek *Črǫn grad*, *Nov grad*, azaz rövid *a*-val hangzó alakja lett volna. A két név közül az egyik, még pedig *Črǫn grǫd* a. m. *Feketevár*, illetőleg *feketevár*, a másik, t. i. *Növgrad* a. m. *Újvár*, illetőleg *újvár*.

A *Črǫngrad* — *Črǫn grǫd*, *Növgrad* — *Növ grǫd* megkülönböztetéssel azt akarom nyilvánvalóvá tenni, hogy itt eredetileg jelzős szerkezetekkel van dolgunk, a melyekből összetételek csak később váltak (l. JAGIČ, Arch. XX, 520).

Az a kérdés, mely szláv nyelvben élhetett a IX—XII. században egy *Črǫngrad* \sim *Črǫn grǫd*, *Növgrad* — *Nov grad*. A magyar és a szláv alakok gondos figyelembevétele mellett a következőket állíthatjuk: Orosz vagy lengyel nyelvben ilyen alakok nem élhettek azért, mert az oroszban a név második tagja *-gorǫd* (vö. or. *Nǫvgorǫdǫ*, *Čērnyj Górod* Baku táján), a lengyelben pedig *-gród* (vö. *Nowogród* Wolyński), ezekből pedig magy. *-grad* nem keletkezhetett volna. A magy. nevek *-grad*-juk alapján vagy a délszláv nyelvek valamelyikéből, vagy pedig a cseh-tót nyelvből valók. Csakis ezekben a szláv nyelvekben van a IX—XII. században *grǫd* — *grǫd* szó. Cseh-tót nyelvi átvétel a magy. *Csongrád*, *Nógrád* nem lehet. Igaz ugyan, hogy a csehben is, a tótban is valaha a jelzős szerkezetekben kétféle alakban volt használatos a tulajdonságot jelölő melléknévi jelző, e szerint, hogy már ismert, megemlített tárgyról, személyről vagy

pedig még nem említettéről, nem ismertről volt-e szó. Előbbi esetben a melléknévi jelző határozott, utóbbiban határozatlan melléknévi alakban járult a jelzett névszóhoz (l. VONDRÁK, Vgl. Gr. II, 270, 304). A nyelvtörténeti korban azonban jelzős szerkezetekben a határozatlan alakot kiszorította a határozott melléknévi alak (l. GEBAUER, Hist. ml. j. č. III, 1, 276–294); e fejlődés, illetőleg a fejlődés ezen iránya minden szláv nyelvben észlelhető (l. VONDRÁK i. h.). A cseh és tót nyelv történeti korából arra, hogy jelzős szerkezetekben a melléknévi jelző jelzett főneve mellett határozatlan alakban volna, közneveknél, személynéveknél alig egy-két példa (vö. ó-cseh *bu de nov mēsiec* GEBAUER, Hist. ml. j. č. III, 1, 288, ó-cseh *Milgost* l. Gebauer, slov. starč., ó tót *Milgost*, l. magyar oklevelek *Milgosz* szn.-ét; cseh je na *bíle dni* „es ist offenkundig“ VONDRÁK, Vgl. Gr. II, 304) van, helyneveknél azonban egyetlen egy sincs. A cseh helynevek közül az idevágó példák — a mennyiben nem tóalakban mutatják a melléknévet, vö. *Bělohrad*, *Vyšehrad* stb. — régen is, ma is mind a határozott melléknévi alakot tüntetik fel (vö. 1213: *Novygradek* „Nový Hrádek“ | COSMAS: *Levigrade*; 1221: *Leuigradec* „Levý Hradeč“, *Suchidol* „Suchý Dol“ | XIII. sz. *Knesepole* értsd *Kněžiepole*, *Veligrad* „Velehrad“ l. több példát FRIEDRICH, Cod. dipl. et ep. r. Boh. I, II index; SEDLÁČEK, Mistop. slov. hist. kr. č.; mai cseh nyelvből: *Nový Hrad* „Neuschloss“, *Nové Hrady* „Gratzen“ stb.). A csehben is, meg a tótban is a nyelvtörténeti korban e helynevek *Črný Grad* > *Cerný Hrad*, *Nový Grad* > *Nový Hrad* (esetleg *Črnograd*, *-hrad*, *Novograd*, *-hrad*) hangalakúak lettek volna, ilyenekből pedig magy. *Csongrád*, *Nógrád* nem keletkezhetett volna.

Ez állítás helyességére a felhozottakon kívül más bizonyíték is van. Magyarországi latin oklevelekben a két helynévnek latinosított alakjában előfordul a határozott melléknévi alak is. Így *Csongrádra* egy oklevélben, a garamszentbenedeki 1075/1217. éviben illet olvasunk: „[cives] *cernigradenses* . . . *cernigradensium* . . .“ (l. KNAUZ, Mon. Strig. I), *Nógrádra* pedig más oklevelekben több ízben ilyeneket: 1229, 1280: *Novigrad* (l. WENZEL, Árp. Új Okl. IV, 396, CSÁNKI I, 91), XVI. sz.-ból: *Novigrad* (l. Budai basák m. lev. I, 424). Ezek a latinosított alakok *Črný Grad*, *Nový Grad* ∞ *Növi Grád* kikövetkeztetett nevekre mutatnak. Ezek az alakok azonban sohasem éltek, egyszerűen csinálták őket a magy. *Csongrádból*, *Nógrádból* olyan írók, a kik tudtak tótul, illetőleg tudtak valamilyen szláv nyelven. Hogy ilyen hazai íróink minden időben voltak, bizonyíték rá maga ANONYMUS is, a ki szintén szláv nyelvi tudásáról tett tanúbizonyságot, a midőn *Csurungrád*-ot a szlávtság segítségével „fekete várnak“ értelmezte. Egyébiránt külön is meg kell jegyezmem, hogy a latinosított *cernigradiensis* aránylag újabb hangalakot árul el, a mennyiben a mai tót *čierny*, cseh *černý* a nyelvtörténeti korban a tótban is, a csehben is *črný* volt (e hangtani tény az 1075/1217. évi garamszentbenedeki oklevél koránál is figyelembe veendő). De különben is *Csongrádon* mai értelemben vett tótok sohasem laktak. *Nógrád* — *Nový Grad*, *Növi Grád* etymológizálásra is van megjegyzésem. *Nógrád* neve eredetét íróink — úgy látszik — mindenkor az „új“ jelentésű szláv *novъ*, lat. *novus*, *neos* szavakkal hozták össze. Innen latin emlékeinkben a *neogradiensis* melléknév (l. CSÁNKI I, 91), de azért népi *Neograd* nevünk sohasem volt, a hogy *Nový Grad* név sem volt. A jóformán tiszta magyar lakosságú *Nógrád* megyének különben népi tót neve

novogradská (stolica), egy név, a mely a magyarból való. Cseh-tót írók a XIX. század óta saját maguk alkotta névvel: *novohradská* (stolica)-nak nevezik (l. NIEDERLE, Národopisná mapa).

A magy. *Csongrád*, *Nógrád* cseh-tót nyelvi átvétel tehát nem lehet. Maradnak a délszláv nyelvek, a melyek valamelyikéből került a magyarba a két név. A délszláv nyelvekben ma is, a nyelvtörténeti korban is vannak, voltak olyan helynevek, földrajzi nevek, a melyek melléknévi jelzős szerkezetből keletkezett összetételek s melléknévük határozatlan alakban van meg. Ilyenek a többek közt: szerb *Biograd*, *Bedgrad*, ó-szerb *Bělgřad*, a Duna mellett, horv. *Biograd primorski*, *Zara vecchia*, Tengerfehérvár, *Pauler I.*, 202' = szerb-horv. *běl, bjěl* 'fehér' + *grād* 'vár' s vö. or. *Bjělgorod* Бѣлгородъ a Donyec mellett | bolg. *Novgrad* a svištovo-i kerületben a Jantra folyótól nem messze (vö. Constantinos Porphy. τὸ Νουγράφει = talán Prevlaka, a Cattarói öbölben l. JIREČEK C., Abhandlungen der k. böhm. Gesell. der Wiss. X:2:21 | or. *Nóvgorod*, három is van) | bolg. *Zelengrad* Macedóniában (vö. *zelen* 'zöld' + *grad* 'vár').

A szerbben, horvátban, bolgárban tehát ma is, a nyelvtörténeti korban is vannak a földrajzi nevek közt is olyan összetételek, melyeknek első tagja határozatlan melléknévi alak. Igaz, hogy ezekben a nyelvekben is a határozatlan alakot földrajzi nevekben is kiszorítja a határozott vagy a töösszetételi alak (vö. pl. szerb *Növi Sád*, *Növi Pazár*), a nyelvtörténeti korban azonban e nyelvekben sok ilyen határozatlan melléknévi alakkal bíró jelzős összetétel van. Egy *Črn Grād* = *Črñgrād*, *Növ Grād* = *Növgrād*, a melyenből a magyar *Csongrád*, *Nógrád* egyedül keletkezhetett, a IX—XII. században csakis a bolgár, szerb, horvát (és talán a szlovén) nyelvben lehetséges. A magyar nevek e nyelvek egyikéből való átvételek, még pedig feltétlenül Szent István király előtti, tehát 1000 előtti időből. Szent István király idejében ugyanis *Csongrád* is, *Nógrád* is vár volt királyi ispánnal az élén (l. PAULER, A magy. nemz. tört. I² 55—56; itt *Csongrád* hibásan származtatva; *Nógrád* elnevezés lehetett egyszerűen új vár, de keletkezhetett viszonyítva 'óvár'-hoz is; hol volt ez az Óvár?), s nincs semmi olyan adatunk, hogy ezek alatta épültek volna. Még csak egy megjegyzést kell tennem a bolgár nyelvi kvantitásról. A bolgár nyelv ugyanis ma csak rövid szótagokat ismer, itt ma a *grād* szó *grad* ∞ *gradŭt* rövid *a*-val van. Biztos dolog azonban, hogy a bolgár nyelv a kvantitásbeli különbségeket a nyelvtörténeti korban ismerte s aránylag nem is olyan régen vesztette el. Ma is vannak még kvantitásbeli különbségekkel bíró macedóniai bolgár nyelvjárások (l. OBLAK, Maced. Studien 131. §., Arch. für slav. Phil. XV, 306, VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 292). Valaha tehát a bolgárban is *grād* volt a szó.

Mielőtt az Anonymusból fentebb idézett földrajzi nevek fejtegetésében tovább mennénk, előbb egy, Anonymusban nem említett, azonban Szalán birodalma területén fekvő folyó nevét fogjuk megvizsgálni. Ez a folyó az Ondavába ömlő *Tapoly*. A folyó nevére a következő adataim vannak: 1246: *aquam Thopol* . . . *fluium Thopol* . . . *rivulo Kysthopul* (l. Régi érdekes okmányok sz. kir. Bártfa városa levéltárából. Közli R. A. I. füzet II. kiadás) | 1259/1264: *super terra sua hereditaria Comlous uocata iuxta aquam Topl* (WENZEL, VII, 506) | 1269: *a fluio Pricluchyn ad fluuium Topl uocatum . . . in eodem fluio Topl . . . cadit ad fluuium Grabouch . . .*

ad Budrug . . . ad alpes Beschad“ (WENZEL VIII, 243) | **1285**: a fluuio *Thopla* . . . ad Lopuchostauara . . . in *Thopl* . . . per eandem *Thopl* aquam“ (l. WENZEL XII, 435–36; az oklevelet nem láttam, azonban az OklSz. az eredetiből közli az ad Lopuchus tauara [sic!] részt, a mi mutatja, hogy WENZEL közlése aligha pontos) | **1285/1346**: ad fluuium *Thoplj* (l. WENZEL XII, 441) | **1359**: in fluuium *Topul* (Múzeumi levélt. Kapy cs.) | **1359**: In fluuio *Topol* . . . fluuium *Topol* (l. Oklt. tő a.) | **1376**: Sarus iuxta fluvium *Tapul* (l. Régi érdekes okm. fentebb) | **1415**, **1416**: *Tapolzegh* (l. CSÁNKI I, 312) | **1427**: *Thapolzeg* (uo.) | XVIII–XX. sz. *Tapoly* (l. SZIRMAY A., Not. top. com. Zempl. 43; CzF.; Magyarország vármegyei és városai: Zemplén vm.; CZAMBEL, Slovenská reč 35–36, 167, 604; SZIRMAY, Not. top. com. Zempl. cz. mű indexében *Topoly* sajtóhiba.)

A felsorolt különböző nyelvtörténeti adatok — az 1285/1346. évi *Thoplj* kivételével — csakis magyar nyelvi adatok lehetnek. Csakis a magyar nyelvből érthető egy névnek, szónak olyan fejlődése, a milyen a *Topl* > *Topul* > *Tapul* > *Tapol* > *Tapoly* esetében elének tárul. Az első szótagbeli *-o-* > *-a-*, s az ejtéskönnyítő *-u-* > *-o-* szabálys magyar nyelvi fejlődés. Az *-o-* > *-a-* fejlődésre felesleges példákat idéznem, a szó végére megemlítem a *fogoly*, *jászol*, *kebel*, *köböl*, *öböl*, *pokol* szavakat, a melyekben a zárt végszótag hasonló fejlődésű. A földrajzi nevek közül pedig álljon itt a következő kettő: *Ipoly*. ANON. 33., 34. §§. fluuium *ypul*; XIII. sz.-i adatok: *Ipul* > *Ipól* l. Kovács, Ind.; **1623**-ból: által az *Iplion*, l. DEÁK FARKAS, Magy. hölgy. lev. 262; XIX–XX. sz. népryelvi adatok: *Ipoly* (ragozva *Iplyot* és *Ipolyt* CzF., *Iplyon*, B. Gyarmat), *Ipól*, *Ipó* (ragozva: *Ipót*, *Ipón*, *Lócz*, *Nógrád* m.) || *Vízoly*. **1215**-ből Vár. Reg. 175. §. de villa *Vislu*; **1220**-ból Vár. Reg. 116. §. de villis *Visl*, lgy h a z a s *visl*; **1358**-ból Anjouk. oktár VII, 285 Petri filii Michaelis de *Visul*; **1388**, **1398**, **1454**, **1458**-ból CSÁNKI I, 201 *Wysol*; XVI–XX. század *Visoly*, *Vízoly*. Mindezen analógiák alapján kétségtelen, hogy *Topl* > *Tapoly* magyar nyelvi fejlődés. Feltehető legrégibb magy. alakja **Toplu* ~ **Topli*, ragoz-képzős alakja pedig **Toplut* > **Toplot* > **Taplyot*, **Toplun* > **Taplon* > **Taplyon*, **Topli* > **Tapli* > **Taplyi* stb. s részben talán ma is az (vö. hogy talán ilyen alak *Tapli-Bisztra*, *Tapli-Hermány* l. LIPSZKY, Rep., a melyek a *Tapoly* mentén fekszenek).

Melyik nyelvből fejthető meg ez az ó-magy. **Toplu* ~ *Topli*? A folyónak mai tót neve *Topla* (l. SZIRMAY A., Not. top. com. Zempl. 43; CZAMBEL S., Slovenská reč 604), német pedig *Töpl* (l. LIPSZKY, Rep.). Latinul írt hazai művekben *Topla* és *Toplya* a név (l. fentebb az 1285/1346. oklevelet és SZIRMAY A. i. m.). E latin alak alapján egyik-másik XVIII–XIX. századi magyar nyelvű műben magyarul is használatos a *Topla*, *Toplya* alak (l. LIPSZKY, Rep.).

Az első, a mit megállapítunk, hogy a magy. **Toplu* ~ **Topli* a felhozott tót, német, latin alakokból meg nem magyarázható. Ellenben fordítva a ném. *Töpl* az ó-magy. **Topli*-ből, a lat. *Topla* az ó-magy. *Topl*-ből teljesen érthető (a lat. *-a*-ra vö. az ilyen latinosításokat: *Vág*-ból lat. *Vaga*, lásd 1111-i okl. flumen . . . *Vvaga*; tót *Tatry*-ből lat. *Tatra*, 'Táttra' l. MNy. VIII, 341; magyar köznevekben előforduló lat. *-a*-ra pl. *fabrika*, *brosúra* stb. l. TOLNAI: Szily-Emlék 85). Amde a tót *Topla* magából, a tót nyelvből etymonában meg nem fejthető. Érezte, tudta ezt SÁFÁRIK PÁL is, a ki épp ezért a folyó tót nevét műveiben *Teplá* alakra „csehesítette-tótosította“ (l. pl. Slov.

národopis cz. művéből vett idézetet CZAMBEL S., Slov. reč. 84). A név megfejtéséhez a helyes nyomot CZAMBEL SAMU mutatta meg. Szerinte a tót *Topla*, magy. *Tapoly* és a magy. *Tapolca*, régi magy. *Topluca* < *Toplica* etymonában egy és ugyanaz a szó lehet. Mindkettő a délszláv *toplъ* 'calidus, meleg' szóval azonos, a mely délszláv szónak a lengyelben *ciepły*, kisoroszbán *teplyj*, mai tótban *teplj* felel meg (l. Slováci a ich reč 76. lp., Slovenská reč 35., 167. lp.). Ezen a nyomon a magy. *Tapoly*, tót *Topla* csakugyan meg is fejthető. Ez a megfejtés azonban CZAMBELnek nem sikerült; nem sikerült pedig azért, mert sem a m. *Tapoly*, *Tapolca*, sem pedig a tót *Topla* nevet hangtani és szótörténeti tekintetben nem vizsgálta meg. A név helyes értelmezésének nagy fontosságát azonban CZAMBEL mélyen átérezte és nyíltan ki merte mondani, hogy a ki a *Tapoly* ∞ *Topla* nevet hangtanilag is helyesen fogja megvilágítani, az világosságot derít arra a kérdésre, mikor kerültek a tótok Sáros- és Zemplén megyékbe, illetőleg az ú. n. keleti tót nyelvi részekre. Szerinte e részekre tótok a magyarok bejövetelkor kerülhettek, korábban aligha (l. Slovenská reč 35).

Mielőtt már most a *Tapoly*, tót *Topla* név értelmezésében tovább mennénk, vizsgáljuk meg előbb a magy. *Tapolca* neveket.

Fentebb említettem, hogy ANONYMUS művének 31. §-a szerint Szalán birodalma területén adott Árpád Bungernak, Borsu atyjának egy nagy darab földet „a fluuió *topulucea* usque ad fluuium souyou que nunc uocatur *miscoucy*“. Tudjuk, hogy ez a *fluvius topulucea* olv. *Topluca* az a Miskolcztól nem messze eső meleg forrás és patak, a mely mellett a mai tapolczai fürdő áll (l. HFK. 427, SZABÓ KÁROLY). E patakot, illetőleg folyót, a mely Oszlárón alul a Tiszába szakad, forrásánál *Tapolcának* (vö. 1358-ból: er *Thopolcha*, Anjouk. október VII, 267), további folyásában Aranyostól, Emődötől le Tiszába szakadásáig *Héjőnek*, *Héjónak*, azaz 'meleg folyónak' nevezik (l. LIPSZKY, Rep.; HUNFALVY P., Magyarország ethnogr. 382). Ez a kettős név nagyon régi keletű. A folyónak Emődön aluli részét ANONYMUS is eredeti magyar szóval *Heujoy*-nak nevezi (vö. ANON. 31. §: iuxta fluuium *heujoy* usque ad thysciam et usque ad emeud), sőt magának a forrásnak, *Tapolcának* is előkerül a régiségben magyar köznévből alakult *Heuviz* neve is (vö. 1214 Vár. Reg. 321. §: Abbatis de *Heuiuz*; 1219 Vár. Reg. 41. § monasterij de *Taplucya*; a borsodmegyei hévízi = tapolczai benzés apátságáról l. CSÁNKI I, 180, 192).

A borsodmegyei *Tapolcáról* a fenti adatok alapján feltehető, hogy abban a nyelvben, ahonnan ezt a *Tapolca* tulajdonnevünket vettük, a névnek 'aqua calida, aquae calidae, therma, thermae' jelentése lehetett.

Ez a jelentés, illetőleg elnevezés lehet az alapja minden olyan *Tapolcáinknak*, a mely meleg forrásnak, pataknak, folyónak a neve, minden olyan *Tapolca* helynek, a mely ilyen 'hévíz, héjó' mellett fekszik.

Nézetem szerint következő *Tapolcáink* nevének értelme a m. 'hévíz, héjó':

Abaúj-Torna m.: *Tapolca*, puszta, LIPSZKY, Rep. (régibb adatom nincs reá) || Gömör m.: *Jolsva-Taploca* (másképp: *Jólsva-Taploca*, l. BARTHOLOMAIDES, Com. Gömör. not. II, 67, 68, 78, 79, 708, *Jolsva-Tapolca* LIPSZKY, Rep.), falu, fekszik a Jolsva-Muránypatak

mellett; *Kún-Taploca* (l. BARTHOLOMAEIDES i. h.; másképp *Kún-Tapolca* LIPSZKY, Rep.), falu, fekszik a Csetneki patak, Tapolca mellett. BARTHOLOMAEIDES i. h. szerint van soha be nem fagyó hévize = aquae calidae-ja. Gömör várának területe (vö. ANON. 33. §.: castrum *gumür* olv. *Gümür*; nb. Sajó Gömör községet tótul *Himer*-nek nevezik, l. BARTHOLOMAEIDES i. m. II, 568, a mi a név eredetére is fontos) már Szent István idejében megye volt (l. PAULER, A m. nemz. tört. I^o 56, 405) s a terület a honfoglalás előtt ANONYMUS szerint Szalán országához tartozott. E gömörmegyei *Tapolca* névre adataink a XIII. sz. óta vannak, l. 1243-ból Századok 1867:73; XIV. sz.-i adatok: *Thopolcha*, *Tapolcha*, *Mygleztapulcha* versus fluvius Ilswa, CSÁNKI I. 141, 148 || Zólyom—Nógrád m.: 1358-ból: *Thapolcha pataka*, l. Anjoukori oktár VII, 208 (Garamszeg, Ponik és ? Oszlár közt fekvő területen, a Garam baloldali pataka, ma nincs) || Nógrád m.: 1374-ből: *Possessio Thoplycha* CSÁNKI I, 109 (ma nincs, Litke-Lapujtó táján) || Szepes m.: 1412, 1474-ből: *Topplicha*, *Tópicze* CSÁNKI I, 268) a mai szepesmegyei Teplicska) || Esztergom m.: 1295-ből: *Inter minorem Danobium et clausuram aque Toplycha*, Árpád-kori új oktár X, 193; 1296-ból: *inter clausuram aque Toplichá* uo. 215 (ma Esztergom városa határában e néven nincs folyó, patak) || Somogy m.: 1239-ből: *terram castri Symigiensis nomine Thoplicham . . . Thoplichá*, Árpád-kori új oktár VII, 74 (ma e néven ismeretlen) || Trencsén m.: 1267-ből: *terris Toplucha . . . in comitatu Trinchiniensi*, l. Árpád-kori új oktár III, 156 (== Trencsén-Teplicz) || Veszprém m.: *Tapolca*, patak, LIPSZKY, Rep.; *Tapolcafő*, város; régi adatokat l. 1359-ből: *iuxta fluvium Thapolcha*, in fluvio *Tapolcha* Anjoukori oktár VII, 507, 1374-ből: *Tapolchafeu* CSÁNKI III, 255; 1437-ből: *Meatum aque Thapolchawyze . . . Thapolchawyze* (l. OklSz. víz szónál) || Zala m.: *Tapolca*, város; régi adatokat l. 1272-ből: *Topulcha*, 1290-ből: *Thoplichá*, 1328-ból: *Thapolcha* stb. CSÁNKI III, 25 || Baranya m.: *Tapolca*, falu, LIPSZKY, Rep.; régi adatokra vö. talán 1294-ből: *fontis Topolcha in com. Borona*, Kovács, Ind.

A fenti sorokban ma e néven ismeretlen *Tapolcákat* is közltem. Szükségem volt rájuk több tekintetben, elsősorban azonban azért, hogy a magyar tulajdonnév hangalaki fejlődése történetét tisztán lássuk. Ha mi ugyanis a fenti *Tapolca* \in *Taploca* különböző korokban feljegyzett alakjait gondosan összegyűjtjük, a fejlődés sorrendjét így állapíthatjuk meg: Legrégibb magyar alak *Toplica*, ebből *Topluca* \succ *Topuluca*. *Toplucá*-ból \succ *Toploca* \in *Toplaca* \in *Tapluca* \succ *Taploca*, míg ellenben *Toplucából* *Topulca* \in *Topolca* \succ *Tapulca* \succ *Tapolca*.

A fejlődés legelején tehát ó-magy. *Toplica* áll; ennek az átdó nyelvben értelme a m. hévíz, héjó, aqua calida, aquae calidae.

Már fentebb említettem, hogy az ó-magy. *Toplica* szláv eredetű. A szláv név képzése alakulása teljesen azonos a szlávok által lakott részekben sűrűen előforduló *Bystrica* patak-, folyó-, illetőleg helynévvel. Miként ez a szláv *Bystrica* (vö. tót *Bystrica*, cseh *Bystrice*, lengy. *Bystrzyce*, szerb *Bistrica* l. BERN. EtWb., innen magy. *Bészterce*, osztrák ném. *Feistritz*) a szláv *bystrz* 'schnell, rasch, sebes' melléknév -ica képzős származéka (vö. hogy a gömörmegyei *Bisztra* falu = magyarul *Sebespatak*), azonképen melléknév az ó-magy *Toplica* = 'Hévíz, Héjó' alapjául szolgáló szláv név is. Csak az a kérdés, hogyan hangzott az átdó szláv nyelvben az a mellék-

név, a melyből a magyar való. A szláv nyelvek egy részében ugyanis a ,calidus, warm' = *toplъ*, más részében *teplъ*. Nagyon természetes, hogy az -ica képzős származék is a nyelvek egy részében *toplica*, másik részében *teplica*. A megoszlás ez:

toplъ, *toplica* vö. bolg. *tópъl*, *tópъla*, *tópъlo* ,warm', *toplъica* ,lauwarmes wasser' GEROV | szerb-horv. *tópъl*, *tópъla*, *tópъlo* (alakv. *tópъl* JAMBR., BELLOSZT.; *topoъl* MARG.) ,calidus'; *tópъlica* ,warmbad'; gyakori folyó- és helynév: *Tópъlica* Kolubara mellékfolyója; Morava mellékfolyója s vidéke; gyakori horvátországi folyónév; falu Szerbiában; *Toplice* város és fürdők Varasd m.-ben, vö. „thermae-*toplice*, *toplo* zviralsche" JAMBR. ,aquae sponte natura calentes' BELLOSZT. | szlov. *tópъl*, *tópъla* ,warm' (alakv.: *tópъt*, *tópъlâ*); *toplъica* ,die therme'; *toplice* plur. ,heisse quellen, die thermen'; folyó- és helynevek: *Toplice*, ném. *Töplitz* Krajuában és Stájerországban;

teplъ, *teplica* vö. or. *těplъjъ* ,meleg'; plur. fem. *teplъcy* ,warme quelle; warmer heilbrunnen' | kisor. *teplъjъ* ,meleg'; *teplъica* ,město, gdě voda zimoj ne zamerzaet' HRINČENKO; helynév: *Teplъci*, Galicziában MIKLOSICH, Denkschr. XXIII, 247 | lengy. *cieplъ* ,meleg'; *cieplъice* plur. fem. ,warme wasser'; helynév: *Cieplъice*, Galicziában | cseh *teplъjъ* (állítmányi kiegészítő kép *teplъ* is), -á, -é ,meleg'; *teplъice* ,warmbad'; *teplъice* plur. f. ,thermae'; helynévben: *Teplъice*, ném. *Teplitz*; *Teplъice* dolejší a horejší: Ober- und Unter-Weekelsdorf, Wichmansdorf, l. SEDLÁČEK, Mistop. slovník král. č.; *Teplъice-Sanov*, ném. *Teplitz-Schönan* | tót *teplъjъ* (olv. *tyeplъjъ*; alakv.: *teplъjъ*, *ceplъ*) ,meleg'; *teplъica* ,meleg fürdő'; *teplъice* plur. fem. ,thermae, aquae calidae'; 1507-ből való adat: In fluuio *Theplъice* alio nomine *Melegurъz* vocato (l. OKLSZ. víz szónál); vö. hogy a soha be nem fagyó héviznek *teplъice* a neve, vö. BARTHOLOMAEIDES, Not. com. Gömör. II, 67: „Ex dulcibus nonnullae ob copiosam calcem quam secum vehunt, gelu non admittunt, proinde hujatibus tepidae vulgo *Teplъicsky* audiunt"; víz- és helynevekben: *Teplъice*, *Teplъicka* ∞ *Teplъický*, *Ceplъice*.

Látjuk tehát, hogy a bolgárban, a szerbben, a horvátban, a szlovénben ma *toplъ* ∞ *topal* ∞ *topъl*, tehát a tőszótagban o-val hangzó, míg ellenben az oroszban, a kisoroszbán, a lengyelben, a tótban és a csehben *teplъ* ∞ *teplъjъ* ∞ *cieplъ* ∞ *teplъjъjъ* — *těplъjъjъ*, tehát a tőszótagban e-vel hangzó a ,calidus, warm' jelentésű melléknév. Természetes, hogy ugyanez a megoszlás van a *toplica*, *Toplica* ∞ *teplica*, *teplъice*, *Teplъice* származékban is.

Az egyes szláv nyelvek történeti adatai a mellett szólnak, hogy a tőszótag o—e hangzójának ezen különbözőzése nem mai keletű (ez o—e váltakozásra vö. GEBAUER, Hist. ml. j. č. I, index). A cseh, lengyel és a tót nyelvől nem ismerek egyetlen egy emléket sem, a melyben más, mint a tőszótagban e-vel hangzó, tehát *teplъ* (*teplъice*, *cieplъ* stb.) alak előfordulna. Orosz emlékekben a rendes *teplъjъ* ,meleg', *teplъica* ,meleg forrás' (l. SREZN. Mat.) mellett van néhány *toplyi* adat is. Ezek az o-val hangzó alakok egyházi szláv, tehát itt délszláv eredetű alakok. Ezzel szemben délszláv cyrilletű emlékekben is találni itt-ott *teplъ*, tehát e-vel hangzó alakot (l. Lex. p.; DANIČIĆ, Rječ.; JAMBR. Obzor 58, 59); ezek az alakok orosz eredetűek. Mäskülönben a bolgár, szerb, horvát, szlovén emlékekben csakis *toplъ*, *toplica* stb., tehát o-val hangzó alak található (vö. középbolg. *toplica* JAMBR. Obzor; helynév: XI. sz.-ból KEDRENOSNÁL: ἐν τῷ Τοπλιτῶ, a bolgár Maricza partján vár volt, ŠAFÁRIK, Slaw. Altert. II, 219).

A különbözőzés régisége mellett felhozom még, hogy Krajnában és Stájerországban németül *Töplitz*-nek mondják a szlovén *Teplice*-ket, míg ellenben Trencsén-*Teplíc*, valamint a csehországi *Teplícé*-ket németül sohasem *Töplitz*-, hanem mindenkor *Teplitz*-nek mondták. A neveken a német hátraható illeszkedés (umlaut), illetőleg ennek hiánya bizonyíték, hogy a cseh-tóban a nyelvtörténeti korban mindenkor *tepl*-, tehát a tőszótagban *e*-vel hangzó volt a „calidus, warm” jelentésű melléknév.

Az a kérdés már most, hogy a magy. *Toplica* > *Taploca* < *Tapolca* melyik szláv nyelvi csoportból való átvétel: az *o*-val hangzóból-e vagy pedig az *e*-vel hangzóból. Erre az a feleletünk, hogy csakis szláv *Toplica*-ból való lehet az ó-magy. *Toplica* > mai magy. *Taploca* < *Tapolca*. E mellett szól: a) Emlékeinkben egyik-másik *Tapolcá*-t < *Toplicá*-t németül *Töplíce* (l. a XV. sz.-ból, fentebb Szepes m. a.) néven találjuk. E német alak eredetibb *Toplica*-ra mutat. — b) Egy szláv nyelvi *Teplícá*-ból, *Teplíce*-ből a magyarban magashangú szó, nyilván **Teplőce* < **Tepölce* lett volna (vö. *medence* < szláv *mědnica*; *berkénye* < szláv *brekynja*; *Bézsztérce* < szláv *Bystrica* stb.), **Taploca* < **Toplica* azonban semmi szín alatt.

A kifejtettekből következik, hogy az a szláv nyelv, a melyből mi a „héviz, héjó” jelentésű ó-magy. *Toplicá*-t, mai magy. *Tapolcát* < *Taplocát* átvettük, csakis délszláv nyelv (bolgár, szerb, horvát, szlovén) lehetett. A cseh-tót-lengyel-orosz nyelvben „aqua calida” jelentésű *toplica* a nyelvtörténeti korban nincs.

Mielőtt tovább mennék, meg kell említenem, hogy a székely nyelvjárásokban van egy *toplica* alakv. *taploca* szó, melynek jelentése „sáros pocsolya, higsáros süppedék, ingoványos hely” (l. MTsz.). A szóra első adatunk 1801-ből van (vö. PP 1801 m. rész: *toplitzás hely*, székely szónak jelezve, innen MÁRT. 1807, 1811: *toplitzás*, pocsolyás, mocsáros, morastig, sumpfig; újabb adatokat a székelységből *taploca*, *taplocás* alakban l. MTsz.). Kétségtelen, hogy ez a szó azonos az oláh *toplîța* köznévvvel, melynek jelentése: 1. „terrain dont la surface est sèche et les dessous humides”; 2. „endroit où l'on fait rouir le lin on le chanvre” (DAMÉ). A székely és az oláh szavak szláv eredetűek, szláv eredetűekre vö. ó-or. *toplyi* „morastig, sumpfig” SREZN. Mat.; or. *tóplyj* „átázott”, *tópkij* „mocsáros, posványos, süppedékes”. A szláv szó a „héviz, héjó” jelentésű *toplica*—*teplica* szótól különböző szláv szó (l. MIKL. EtWb. *top*- alatt és külön *tea*.; a székely szó eredetéről teljesen hibásan MIKL. Slav.el.; Sp. XI, 315).

Van már most Csík megyében *Taploca* (alakv. *Tapolca*, l. LIPSZKY, Rep.; régi adatok a XVI. sz. óta *Toploca*, *Taploca* hangalakban, l. Székely Oktár II, 272, IV, 40, V, 230) falu, s Erdélyben (vö. Hunyad m., CSÁNKI V, 141; Torda m., LIPSZKY, Rep.), valamint Szatmár és Bihar m.-ben (l. LIPSZKY, Rep.) vannak *Toplica* nevű falvak. Ezeknek a falvaknak a neveit nem vizsgálom bővebben; nem vizsgálom pedig azért, mert kérdésemhez szorosan nem tartoznak. Lehetséges, hogy ezek közt is van „héviz, héjó” jelentésű *Toplica*; tekintettel azonban arra, hogy Romániában is vannak *Toplîța* helyek (l. CM. II, 417), továbbá arra, hogy az erdélyi, valamint szatmár—biharmegyei *Toplicák*ra aránylag csak nagyon újkeletű adataim vannak, valószínűbbnek tartom, hogy ezek részben talán a „süppedékes, ingoványos” jelentésű oláh *toplîța*, székely *toplica* < *tapolca* < vö. or. *toplyi* „ingoványos” stb. szóval függnek össze.

Ezek után visszatérünk a 'hévíz, héjő' jelentésű ó-magy. *Toplica*, mai magy. *Tapolca*, *Taploca* tulajdonnévhez, a melyről megállapítottuk, hogy csakis délszláv nyelvekbeli *Toplica*, *Toplice* tulajdonnév átvétele lehet. A dunántúli *Tapolcákra* ezt mindenki természetesnek találja; itt e nevek mai értelemben vett szlovének—horvátok lehetnek. Délszláv nyelvi eredetű a borsodmegyei *Tapolca*, valamint a gömörmegyei *Taplocák* is, a melyek Szalán birodalma területén fekszenek. A borsodmegyei *Tapolca* ANONYMUS szerint honfoglalás előtti, s ma is magyarok lakják. Magyar lakossága van a gömörmegyei Kún-*Taplocának* is. A csupán oklevelekből kimutatható felsőmagyarországi magyar *Topluca*—*Tapolca* nevekre pedig megjegyzem, hogy van köztük olyan is, a melyet az oklevél írója ú. n. népetymológiával nevezett el *Tophucának*, *Tapolcának*, azonban az ott lakó népnek nyelvében ilyen alakban ismeretlen lehetett. Újabb íróknál is gyakran tapasztalunk hasonló eljárást. Így pl. SAFÁRIK Pál József műveiben az abaújmegyei *Torna* (tót népi nevét nem ismerem, a folyó mentén magyarok lagnak) *Ternavának* (NIEDERLE, Národ. mapa: *Turňa*), *Zemplént* (tót népi neve *Zemplín*) *Zemno-nak*, *Zemne-nek*, *Ungvárt* (tót, rutén neve *Ungvar*) *Uhvarnak* (NIEDERLE i. műben *Užhorod*) stb. nevezi. Ilyen népetymologiai alkításnak veszem azt, mikor magyar anyanyelvű oklevélíró a trencsénmegyei *Teplice-t* a korabeli sűrűn előforduló magy. *Topluca* névvel azonosítja, vagy mikor szlávul is értő magyar oklevélíró *Csongrádot* *Cserný grad-nak* (vö. feljebb), a hunyadmegyei *Toplicat* *Teplícának* (I. CSÁNKI V, 141) értelmezi.

A borsodmegyei *Tapolcára*, valamint a gömörmegyei Kún-*Taplocára*, a melyek mindenkor népi magyar nevek voltak, természetesen csakis az a megállapítás lehet helyes, hogy ezeket a magyarok olyan szlávoktól vették át, a kik az ott felbukkanó hévizet, héjót saját nyelvükön *Toplicának* nevezték. *Toplicát* használó szláv nép pedig csakis délszláv nép lehetett, cseh, tót, lengyel, orosz semmiesetre sem.*

Ezt az eredményt *Tapoly* neve is fényesen igazolja.

Fentebb említettem, hogy CZAMBEL SAMU szerint a m. *Tapolca* és a m. *Tapoly* etymonában egy lehet. CZAMBEL gondolatát mi helyesnek fogadtuk el s magyaráztuk, hogy az ó-magy. *Toplica*, mai magy. *Tapolca* ∞ *Taploca* a délszláv *toplъ* 'calidus' -ica képzős *Toplica* ∞ *Toplice* tulajdonnévének az átvétele. CZAMBEL folytatólag azután azt mondja, hogy ha sikerülne a tót *Topla* (= magy. *Tapoly*) nevét is hangtanilag kifogástalanul megmagyarázni, ebből világosság derülne arra a nehéz kérdésre, mikor kerültek a tótok Sáros—Zemplén—Abaúj m.-be, illetőleg az ú. n. keleti tót nyelvjárásterületre. Ha a tót *Topla* és a tót *Teplá*, *Teplice* nevek csakugyan etymonukban egyeredetűek, akkor CZAMBEL szerint valónak kell elfogadnunk, hogy a tótok e területekre a magyarok bejövetelével egyszerre kerültek (I. CZAMBEL, Slov. reč 35, 167). CZAMBEL azonban a tót *Topla* nevet hangalakjában nem magyarázta meg.

* A nagyérdemű CZAMBEL SAMU a felsőmagyarországi *Toplicákra* is támaszkodva, a tótok eredetéről felállított egy elméletet, a melyet elhibázottnak kell tartanunk (I. ez elméletet Slováci a ich reč és Slovenská reč I, cz. műveiben).

CZAMBEL fejtegetéseire SKULTÉTY JÓZSEF, a mű egyik bírálója azt mondja, hogy a *Topla* név dolgában több világosság alig várható. A *Topla* név szerinte világos, s a nyelv, a melyből érthető, bolgárszláv (l. Nyelvtudomány I, 292). Hogy azonban milyen bolgár szóval azonosítható a tót *Topla*, azt SKULTÉTY nem mondja meg.

A folyó nevének megfejtésében fentebb ezeket állapítottam meg: 1. A legrégibb magy. alak **Topli* ∞ **Toplu*, ebből lett *Topl* \succ *Topul* \succ *Tapul* \succ *Tapol* \succ *Tapoly*; 2. Az ó-magy. **Topli*-ből való a ném. *Töpl* név. Ez az átvétel 1240 előtről való, mert az ó-magy. **Topli*-beli *i* tövégi vocális, a tövégi magánhangzók pedig a magyarban 1240 után már mind eltűntek; 3. A hazai lat. *Topla* az ó-magy. *Topl* alakból való latinosítás (l. erről feljebb), az ugyancsak lat. *Toplya* pedig a tót *Topla* átvétele.

A tót *Topla* is nézetem szerint a magyarból; még pedig az ó-magy. *Topl*-ből való. A mint az ó-magy. *Loborc*, későbbi és mai magy. *Laborc* folyó nevéből a keleti tótban *Laborca* lett (nb. ez visszakértült, l. LIPSZKY Rep. magy. *Laborca*), azonképen lett az ó-magy. *Topl*-ből ugyane nyelvben *Topla*, esetleg előbb *Topla* (né mely tót író ugyanis *Toplá*-t ír). Az alakulást olyan analógiák segítették elő, a milyenek az *-a*-ba végződő tót folyónevek mint pl. *Torisa* (= magy. *Tarca*), *Ondava*, *Sajava* (= magy. *Sajó*), *Teplá** stb. Slád-kovič a magy. *Maros*-ból is *Marušát* csinált. Ebből a keleti tót *Topla* névből a keleti tótban saját nyelvi fejlődéssel *Topla* lett (a keleti tótban az inyesített mássalhangzók igen el vannak terjedve). Hogy különben a tót írók a *Topla* ∞ *Topla* nevet soha sem tekintették eredeti tót szónak, bizonyítja az is, hogy egyesek, így pl. ŠAFÁRIK műveik *Teplá* alakra tótosították, egyes régi tótul is beszélő oklevélíróink pedig *toplý*-ra, illetőleg *toplý* ∞ *toplí*-ra (l. az 1285/1346. évi oklevelet).

Az eddigiekben azt láttuk, hogy *Tapoly* tót, latin, német nevei a magyarból való átvételek. Milyen eredetű már most maga az ó-magy. **Topli* ∞ **Toplu*, melyből a mai *Tapoly* alak fejlődött. Eddigi fejtegetéseimből következik, hogy szerintem az ó-magy. **Topli* ∞ **Toplu* a 'meleg, calidus' jelentésű délszláv *toplъ* melléknévből lett délszláv *Topl* tulajdonnév átvétele. A tulajdonnévre vö. az ilyen magy. folyónevet: *Hideg-Szamos*, *Hév-Szamos* (vagy *Meleg-Szamos*). Ez a délszláv *topl*-ből lett délszláv *Topl* a melléknév névszó *o*-tövé hűnmű *ú*. n. határozatlan alakja. Ebből a *Topl*-ből lett a magyarban **Topli* ∞ **Toplu*, az az a név beleilleszkedett az átvétevé nyelv akkori hang- és ragozási rendszerébe. Hasonló dolog történt a magyar tövégi magánhangzók megléte korában a ném. *perl* 'gyöngy', *-burg* 'vár' szavakkal, a melyekre vö. a következő régi helyneveket: ANON. 47., 50. §§: *ecilburgu*, *eilciburgu*; Vár. Reg.

* A tót *Teplá* (l. LIPSZKY, Rep.), cseh *Teplá* (l. adatokat 1197 óta SEDIÁČEK, Mistop. slov.) folyó-, illetőleg helynevek a *teplý* 'calidus' melléknév nőnemű alakjai. A lipótmegyei *Teplá* falu, valamint a Garam egyik, ma e néven ismeretlen *Teplá* mellékfolyója, oklevelekben *Topla* (l. Liptói reg. 25., 36., 59., 60., 72. §§ és KOVÁCS, Ind.), *Tupla*, *Tapla* (l. WENZEL, XI, 20. KNAUZ, Mon. Strig. I, KOVÁCS, Ind.) alakban is előfordul. Minthogy a magyarban *e*-a ∞ *o*-a; *i*-a ∞ *o*-a megfelelés van (vö. *cserba* ∞ *csorba*; *deszka* ∞ *doszka*; 1267 *Sylva*: ma *Zsolna*, ném. *Sillein*; *Jelsva* — *Jolsva* stb.), a *Topla*, *Tupla*, *Tapla* alakok előbbi *Tepla*-ból magyar nyelvi fejlemények.

196. §: *Pertu* olv. *Pertü* = Gyöngy falu Szatmár m.-ben stb. Így lett a délszláv *Topl*ból is magy. **Toplu*, s minthogy a mélyhangú szavak tövégi *-u*-ja váltakozhatott *-i*-vel (vö. a régi m. *Bolugi* = Balog, *felcopusi* = Kapus stb. neveket MNy. VI, 153.), **Topli*. Ez az ó-magy. **Topli* tehát nem egy délszláv határozott alakú hímnemű melléknévnek az átvétele. Az ó-magy. **Topli* csakis egy rövid *i*-vel hangzó délszláv *Topli* átvétele lehetne; csak ilyen rövid *i*-s alakból lesz később a magyarban *Topl*, majd *Topul* > *Tapul* > *Tapol*, *Tapoly*, mert az ó-magyarban a nyílt végszótagban álló rövid *i* eltűnt, az ugyanilyen hosszú *i* azonban nem tűnt el, csupán meg-rövidült, a zárt végszótagban levő *i*, *i* pedig megmaradt. Igen ám, csak hogy a IX–X. században a délszlávban a *toplz* melléknévnek határozott alakja *toplz-i*, *toplyj*, *töpli* lehetett (vö. bolg. *töplyj*, 'meleg' GEROV és *Topli dol* a Struma mentén; szerb-horv. *töpli*; szlov. *topli*), ezekből pedig nem lett volna magy. **Topli*, hanem **Topluji*, **Toplij*, **Topli*, mai nyelvben **Taploj*, **Tapli* (ragozva *Tapliti*), a milyen alakok egyáltalában nincsenek.

Mindent összefoglalva, az ó-magy. **Topli* ∞ **Toplu*, magy. *Tapoly* egy délszláv (bolgár, szerb-horvát vagy szlovén) *Topl* tulajdonnév átvétele, a mely viszont a délszláv *topl*, *toplz* 'meleg' mása.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

A bolgár-kérdés és a 'magyar húnmonda.

A Magyar Nyelv III. kötetében, majd a helsingforsi Finn-ugor Társaság kiadásában megjelent „Die bulgarisch-türkischen lehnwörter in der ungarischen sprache“ cz. könyvemben összeállítottam honfoglaláselőtti török jövevényszavaink lajstromát. Módszeres hangtani vizsgálatuk kiderítette, hogy ha nem is valamennyi, de legalább túlnyomó többségük jellegzetes hangalakjánál fogva csak a csuvasból, illetőleg pontosabban a mai csuvas óséből, az ó-csuvasból való átvétel lehet. Másfelől KUNIK, ASMARIN és MUNKÁCSI BERNÁT kutatásai kétségtelenné tették, hogy a csuvasok a volgai bolgár birodalom török lakóinak egyenes leszármazottai. Így kapcsolódik bele a bolgár kérdés a magyar őstörténeti kutatásokba.

A mi a magyar-bolgár érintkezések helyét és idejét illeti, említett német munkámban arra az eredményre jutottam, hogy az Urál-vidéki őshazából dél felé vándorló ugor-magyarok minden valószínűség szerint a volgai bolgár birodalom szomszédságába, a volgai bolgár miveltség hatása alá kerültek, tehát az érintkezéseket a volgai bolgár birodalom megalapítása utáni időkre, kerek számmal 600 és 800 közé tehetjük. Úgy látom azonban, hogy ez a megállapításom revisióra szorul: az érintkezés helyét délebbre, idejét korábbi századokra kell tennünk.

A bolgárok őstörténetére főforrásunk a THEOPHANES ISAUICUSNÁL († 817/8) és NICEPHOROS PATRIARCHÁNÁL († 829) olvasható legendás elbeszélés KUVRAT bolgár kán öt fiának vándorlásairól. A két szöveg egyezései és eltérései kétségtelenné teszik, hogy mind THEOPHANES, mind NICEPHOROS közös, régibb forrásból merített.* Az elbeszélés

* KRUMBACHER, Gesch. der byzantinischen Literatur² 350.

rövid tartalma a következő. Ó-Bulgária vagy Nagy-Bulgária (ή παλαιά Βουλγαρία, ή μεγάλη) a Maiotis körül és a Kuban folyó mellett terült el. IV. KONSTANTIN császár idejében (668—685) Nagy-Bulgária fejedelme, KUVRAT (Κροβάτος THEOPH., Κουράτος Nic.) halálos ágyán öt fiának lelkére kötötte, hogy egymástól el ne váljanak s az ősi földet el ne hagyják. A fiúk azonban nem fogadták meg atyjuk jó tanácsát. Az elsőszülött fiú, BAJÁN (Βατβαιῶν THEOPH. = *Bäg Baján*, Βασβιῶνς, Βαϊανῶς Nic.) az ősi hazában marad ugyan, de a másodszülött fiú, KOTRAG (Κότραγος, a kutrigurok képviselője) népével együtt átkel a Tanaison s bátyjával szemben foglal állást. A negyedik fiú — neve nincs megemlítve — átkel a Dunán s meghódol a pannóniai avarok kagánjának. Az ötödik fiú eljut Itáliába s a Ravenna melletti Pentapolisban telepszik le. Végre a harmadik fiú, ASPARUCH (Ἀσπαρούχ; MARQUART, T'oung-Pao XI, 664 sz. olv.: *Espererich*), a Dnjeper és a Dnjester folyókon átkelve, a Dnjestert, a Pontus és a Duna közé eső szögletbe (*Οἰλος, *Ογλος, *Ογκλος, ószl. *agls*, tör. *Bužak*) vonul vissza. THEOPHANES és NICEPHOROS elbeszélése a bolgárok ötfelé szakadását pragmatikus kapcsolatba hozza a kazárok hatalmának fellendülésével. A kazár hordák előtörnek Bersilia (Βερζιλία THEOPH., Βερυλία Nic.) belsejéből s arra kényszerítik az őshazában maradt, meggyöngyült bolgárokat, hogy fennhatóságukat elismerjék.*

ASPARUCH uralkodása (s hordáinak átkelése a Dunán 679-ben) csakugyan IV. KONSTANTIN (668—85) uralkodása idejébe esik. Egyébként azonban THEOPHANES és NICEPHOROS elbeszélése szemmeláthatólag különböző korbeli eseményeket kever össze. A bolgárok megjelenése a Duna-szögletben két századdal korábban történt; THEODORIK már 486-ban, a keleti gótoknak Moesiából Itáliába való költözése előtt harczolt a bolgárokkal.** Egy bolgár horda beköltözése Pannóniába s az avarokkal való szövetekezése szintén jóval korábban, a VI. sz. vége felé történt (v. ö. PAULUS DIACONUS, Hist. Langob. 5, 29).

Annyi kétségtelen, hogy a középkori források a VI. sz. közepétől kezdve már két Bulgáriát ismernek, a bolgároknak két csoportját emlegetik: a pontusi v. dunai bolgárokatsa kaukázusi, illetőleg volgai bolgárokat.

A mi a pontusi bolgárokat illeti, 499-től kezdve több adatunk van arra, hogy a Duna északi partján lakó bolgárok be-betörték a Dunától délre eső tartományokba, Moesiába, Thráciába és Illyriába.*** Nyilván e betörésekre vonatkozik JORDANES egy megjegyzése, a ki 550 k. Scythia leírásában az akatzirok után a bolgárokat is megemlíti: „ultra quos (t. i. Akatziros) distendunt supra mare Ponticum Bulgarum sedes“, majd hozzáteszi: „quos notissimos peccatorum nostrorum mala fecerunt“.† 679-ben ASPARUCH hordái átkelnek a Dunán, megvetik lábukat Moesiában s az ott lakó szlávokat leigázva, hatalmas birodalmat alapítanak, a melyet a középkori források a hódító török fajról Βουλγαρία-nak, Bulgaria minor-nak neveznek. A IX—X. sz. folyamán a számra nézve gyengébb uralkodó bolgár-török réteg beleolvad a meghódított szlávságba.

* THEOPHANIS ISAUERICI Chronographia, ed. CLASSEN, p. 545—7 (CSB.); NICEPHOROS PATRIARCHIA Constantinopolitanus, De rebus post Mauricium gestis, ed. BEKKER 38—9 (CSB.).

** MGH. Auct. ant. VII, 205; MÜLLENHOFF. Deutsche Altertumskunde II, 379 kk.; MARQUART, Chron. 77.

*** MÜLLENHOFF, i. h.

*† JORDANES, De origine actibusque Getarum c. 5, § 37, MGH. SS. V. 1.

A keleti bolgárookra az első adatot 555 k. ZACHARIAS RHETOR egyháztörténetében találjuk, a hol a kaukázusi nomád népek között a *burghār* nép is meg van említve.* EPHEUSI JÁNOS 585 k. egy mondatát közöl, a melyben Bulgharioz és Khazarig testvérpár mint a bolgár-kazár testvérnemzet őse szerepel.** Hogy a bolgárok a kazároktól, a kiket a bizánczi források először 627-ben emlegetnek, mikor váltak el, mikor alapították a Közép-Volga mentén a később virágzó Nagy-Bulgáriát (Magna Bulgaria, Maior Bulgaria, Μαύρη Βουλγαρία), azt nem tudjuk. JORDANES az ERMANARICH gót király által leigázott és hatalma alá hajtott északi népek között megemlíti a mordvin, meri és cseremisiz finnugor népeket (*mordens, merens et sremniscans*), de későbbi szomszédjukat, a bolgárokat nem.*** Ebből KUNIK nem minden valószínűség nélkül azt következteti, hogy a bolgárok — persze nem ERMANARICH idejében, a IV. sz. közepén—, hanem JORDANES idejében, a VI. sz. második felében még nem jutottak el északibb hazájukba, a későbbi Magna Bulgaria területére.****

A volgai bolgár birodalomról az első részletesebb jelentés a X. sz. elejéről való. A bolgár fejedelem kérésére MUKTADIR kalifa 921-ben IBN FADLĀN vezetése alatt követséget küld a bolgárokhoz, a mely a bolgároknak a Volgától nem messze fekvő Bulghar nevű fővárosába 922 május havában érkezik meg.† A követség célja egyrészt politikai és kereskedelmi, másrészt vallási volt: a bolgárokat, a kik nemrég tértek át a mohamedán hitre, új vallásukban megerősíteni és szervezni. IBN FADLĀN jelentése, a melyet JĀKŪT geográfiai szótára őrizett meg, a bolgárok szokásairól, nézeteiről sok érdekes adatot tartalmaz.†† A XII. századból maradt reánk ugyan csak egy szemtanúnak, ABŪ HĀMID AL-ĀNDALUSĪ arab utazónak, sajnos, csupán értéktelen anekdotákat tartalmazó leírása.††† A magyar domokosrendi szerzetes, JULIÁN, első nagymagyarországi útja alkalmával, 1236-ban, szintén megfordult Nagy-Bolgárországbán, de úti-jelentése, ill. az ighy. RICHARDUS-féle jelentés Bulgáriáról csak néhány adatot közöl.†††† Egy évvel később, 1237-ben a mongolok elpusztítják az országot és fővárosát, s ettől kezdve a bolgár föld is az „aranyhorda” birodalmába tartozik.*† A Közép-Volga mellett lakó mai török néptörzsek közül a *csuvasok*, a kiket az orosz források először 1551-ben emlegetnek, a volgai bolgárok egyenes utódai, valószínűleg nem a városi lakossághoz, hanem az erdőlakó, falusi bolgár törzseké, a kiket a mohamedán kultúra csak felületesen érinthetett.*††

* MARQUART, Streifzüge 489, 505; W. BARTHOLD, Encycl. des Islam, I, 819.

** BARTHOLD, i. h.

*** JORDANES, i. m. c. 23, MGH. SS. V, 1.

**** KUNIK, Izvjestija Al-Bekri, 1878, 155. l.; WICHMANN, MSFOu. XXI, 142; o feltevés ellen PAASONEN, NyK. XLII, 66

† Bulghar város romjai a kazáni kormányzóság spaski kerületében, Uspenskoje falu mellett vannak.

†† MHK. 197—220.

††† BARTHOLD i. m. 823.

†††† MHK.

*† Az orosz források adatai a volgai bolgárookra vonatkozólag gondosan össze vannak állít a AŠMARINNÁL, Bolgary i čuvaši, Izvj. Obšč. Arch. Kazan, XVIII, 1—132 (bő ismertetése MUNKÁCSITÓL, Ethn. XIV.).

*†† BARTHOLD, i. m. 824.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy csuvasos jellegű jövevény-szavaink forrása csak a keleti, kaukázusi vagy volgai bolgárság nyelve lehetett. Minden jel arra mutat, hogy a volgai bolgár birodalom megalakulását a VII. századnál korábbi időkre alig tehetjük. A kérdést tehát röviden így tehetjük fel: a magyar-bolgár érintkezések a Közép-Volga vidékén a VII. sz. után, vagy a Kaukázus vidékén, a VII. sz. előtt történtek-e? Eddigi felfogásomtól eltérőleg, úgy látom, különösen két ok javallja, hogy az érintkezések színterét délebbre, a THEOPHANES-féle Ó-Bulgária szomszédságába helyezzük át. A keleti bolgárok nyelve ugyanis nemcsak a magyarra, hanem a rokonnyelvek közül a mordvinra, cseremisre s a permi nyelvekre is hatást gyakorolt. A mi közelebből a mordvinokat és cseremiszeket illeti, akkori és mai földrajzi elhelyezkedésük kétségtelenné teszi, hogy érintkezésüknek a bolgársággal nem sokkal a volgai bolgár birodalom megalakulása után, mindenesetre a IX—X. században meg kellett kezdődnie. Másfelől az is kétségtelen, hogy míg a magyar nyelv honfoglaláselőtti török elemeinek csuvasos csoportjában egy lényegében őstörök jellegű bolgár nyelvalak tükröződik, addig a többi finnugor nyelvek bolgár jövevénytiszavai egy kevésbé régies jellegű, legtöbb hangsajátságában már a mai csuvasra emlékeztető bolgár nyelvjárást tükröztetnek vissza.* Ezt az ellenmondást csak úgy oszthatjuk el, ha felteszszük, hogy a magyar-bolgár érintkezés évszázadokkal megelőzte a bolgár-mordvin, ill. bolgár-cseremis; permi érintkezések korát.

Növényföldrajzi okok, a melyeknek fontosságára először gr. ZICHY ISTVÁN utalt, szintén arra kényszerítenek, hogy a magyar-bolgár érintkezés színterét ne a Közép-Volga vidékén, hanem délebbre keressük. Döntő fontosságúak a szőlőművelésre vonatkozó műszavak: *bor* < tör. **bor*, vö. ujj. kún *bor* EtSz. I, 474; *szőlő* < bolg. **sidlŭj*. vö. csuv. *širla*; *séprő* < bolg. **šöprŭj*, csuv. *səprə* 'hefe'; *szűrni* < bolg. **sür-*, csuv. *sər-*, ktör. *süz-* 'filtrer'. Különösen az utóbbi három sajátos csuvas hangalakja kétségtelenné teszi, hogy a magyarság a szőlőműveléssel bolgár révén ismerkedett meg. Már pedig a szőlőkultúra északi határvonala Mohileven (a Dnjester mellett), Jekaterinoszlavon (a Dnjeper mellett) és Pjatjibjanskaján (a Don mellett) vonul át s Sarepta városánál éri el a Volgát, tehát a 49. szélességi fokot mindenütt északra hagyja.** Hasonló értelemben vall a *köris*(fa), *Fraxinus excelsior* L. < bolg. **käüris*, vö. csuv. *kavăršs*, karacs. *kürüč*, mong. *küürüs*, a melynek keleti határa nem éri el a Volgát és a *som*, *Cornus mas* L. < bolg. **šum*, vö. kumük *čum*, MUNKÁCSI, KSz. XIII, 359, a mely csak délkeleti Oroszországban, a Krimi félszigeten és a Kaukázusban fordul elő.

Hogy a magyarság mikor hagyta el Urál-vidéki őshazáját s vándorolt délfelé, arra semmi biztos adatunk nincsen. Csak sejtelmeként vetem fel, hogy talán a magyarokat is az a keleteurópai népmozgalom sodorta a Kaukázus felé, a mely a hún birodalom

* H. PAASONEN, Die türkischen lehnwörter im mordwinischen. JSFOu. XV.; MARTTI RÄSÄNEN, Die tschuwassischen lehnwörter im tscheremissischen. Helsinki, 1920 (MSFOu. XLVIII.); Y. WICHMANN, Die tschuwassischen lehnwörter in den permischen sprachen. MSFOu. XXI.

** KÖPPE, Geographische verbreitung der holzgewächse des europäischen Russland u. des Kaukasus. 1880—89.

felbomlása után a szabirok előnyomulása következtében zajlott le. Ilymódon a bolgár hatás kezdetét az V. sz. közepe tájára, végét a VII. sz. elejére tehetnők, tehát arra az időpontra, mikor a nyugati türk birodalom romjaiból a kazárok hatalma kibontakozik, s mikor a kaukázusi bolgárok északra vándorlása a Közép-Volga vidékére már szintén befejeződött vagy legalább megkezdődött. A Kaukázus vidékére vezetnek egyébként a magyar nyelv osztét elemei is, a melyek, hangalakjuk után ítélve, szintén csak IV—VI. századi jövevényszavak lehetnek.*

*

A bolgár kérdés helyes beállításával, úgy látom, kielégítő megoldást nyerhet a magyar őstörténetnek egy sokat vitatott kérdése: a hún-magyar rokonságnak és a magyar húnmonda eredetének problémája is.

„A magyaroknak a húnokkal való azonosítása — írja HÓMAN BÁLINT** — régi, első megjelenésükkkel egyidős hagyományokon alapul. A magyarokat mind a görögök, mind a nyugatiak már a IX—X. században a húnok utódainak tartották. Az azonosítás annyira megy, hogy nemcsak a magyarokat nevezik a régi források húnoknak, hanem, ritkábban, megfordítva, a húnokat magyaroknak is. A HÓMAN-közölte adatokhoz még hozzátehetem, hogy a XII. sz. vége felé VITERBÓI GOTTFRIED a Memoria seculorūmban az ANTENOR-monda egy sajátos változata kapcsán a húnoknak Maeotis-vidéki őshazáját *Ungaria vetus*-nak nevezi, s magyarázólag hozzáteszi: *Ungari etiam Huni sunt appellati* (MGH. SS. XXII, 102, 104; vö. még uo. 84, 185). A XIII. sz. nagy encyclopaedistája, VINCENTIUS BELLOVACENSIS Pannóniáról ezt írja: *P. Europae est provincia, quae ab Hunnis quondam occupata ab eodem populo Hungaria est appellata*. (Speculum naturale I. 32, c. 12).

A magyarok és húnok azonosítását a bizánczi és nyugati hagyományban nyilván az *uni*, *unni* és *ungari* népnév rokonhangzása is elősegítette. Jellemző e tekintetben AENEAS SILVIUS megjegyzése Cosmographiájában: „ferunt et Hungaros . . . Scytharum genus esse: non quasi ab Hunnis ortos, quod propter verbi cognitionem aliqui crediderunt“ (ed. Venetiis, 1503, H4). A két nép azonosítása azonban realisabb forrásokból is táplálkozott: a két nép rokon ethnikumának megfigyeléséből s talán a magyar hagyományból is.

Közismert dolog, hogy a magyar húnmondát HUNFALVY PÁL, RIEDL FRIGYES és MARCZALI HENRIK tudákos compilációnak, könyvmondának tekintették s tőle úgyszólván minden mondatörténeti értéket megtagadtak. Ezzel a túlzott kritikai állásponttal szemben már PETZ GEDRÓN s újabban BLEYER JAKAB kutatásai kétségtelenné tették, hogy a hun-történet ama részei, a melyek a hunmondát tartalmazzák, igenis a magyar nép száján éltek.*** De hogy került a húnmonda a

* A magyar-bolgár érintkezések szinterét már MUNKÁCSI BERNÁT is a Kaukázus vidékére helyezte, részben hasonló megokolással (Urheimat d. Ungarn, KSz. VI. 185—222). Persze, egyébként sok becses gondolatot tartalmazó értekezésének főeredményét, hogy t. i. nemcsak a magyarságnak, hanem az egész finnugorságnak az őshazáját a Kaukázus vidékén kell keresnünk, semmiképen sem tudom helyeselni.

** A magyar nép neve a középkori latinságban, TSz. VI.

*** BLEYER JAKAB, A magyar húnmonda germán elemei. Budapest, 1906. 16. l.

magyar nép szájára? Erre a kérdésre BLEYER azt a feleletet adja, hogy a keleti gót-gepida hún-monda közvetítői „csakis szlávok, nevezetesen a pannoniai szlovének lehettek“ (i. m. 141). „A hún-magyar rokonság gondolata népünknel csak mai hazájában való letelepülése után fejlődött ki, és pedig minden valószínűség szerint szláv hatás alatt... ha a krónikák előadása tartalmaz is valódi magyar néphagyományokat, azok eredetileg semmi esetre sem állhattak a húnokkal kapcsolatban“ (i. m. 144). A honfoglaló magyarság szerinte a hún-mondát ugyanazon néptől vette volna át, a melynek nyelvéből legrégibb szláv jövevényszavaink nagy része, kül. keresztyén terminológiánk való. E magyarázat ellen megjegyezhetni, hogy szláv hún-mondáról — ezt persze BLEYER is jól tudja — nincs tudomásunk. De egyébként is eleve valószínűtlennek kell tartanunk, hogy egy hódító nép eredetmondáját, törzsfői és fejedelmei családjuk leszármazási hagyományát a meghódított, szolgasorban sinylődő néptől vegye át! Talán ez a megfontolás bírta HÓMAN BÁLINTOT arra, hogy elfogadván BLEYER magyarázatát: „a hún-magyar azonosság gondolata az ország előző lakói, nyilván a pannoniai szlávok hagyományai alapján a magyar nép tudatában is meggyökeredzett“, hozzáteszi: „valószínű azonban, hogy ez emlékeket az őshazából hozott emlékek is támogatták“. (TSz. VI, 133). Én is azt hiszem, hogy a honfoglaló magyarság már magával hozta a későbbi hún-monda néhány elemét. Magával hozta nevezetesen a hún-magyar rokonság hitét; magával hozta azt a hagyományt, hogy fejedelme ÁRPÁD, a nagy hún- királynak, ATILLÁnak leszármazottja, hogy a honfoglalás volta-képen secundus introitus, visszahódítása annak a földnek, a mely a húnokkal való rokonság révén a magyarokat illeti meg. Magával hozta végre ATILLA kedvencz fiának az emlékét, a ki a hún birodalom bukása után népével keletre, az őshazába húzódott vissza. Annál inkább hiszem ezt, mert a hún-hagyományoknak a magyar-bolgár érintkezésekben reális forrása kínálkozik.*

Ügyszólván minden kutató megegyezik abban, hogy a bolgárok is a hún törzsek közé tartoztak.** Hogy a húnok épp úgy törökök voltak, mint a bolgárok és avarok, abban ma már szintén nem kételkedik senki. Sajnos, a ránk maradt csekélyszámú hún szóanyag alapján eddig nem sikerült eldönteni, hogy a húnok is *r*-ező török nyelvet beszéltek-e, mint a bolgárok, vagy *z*-zó török nyelvet, mint a türkök, kazárok, besenyők és oghuzok. Úgy látszik azonban, hogy a MIKKOLA által nemrég megfajtott bolgár fejedelmi lajstromban közvetlen bizonyítékát is megtaláljuk a húnok és a pontusi bolgárok kapcsolatának, a mely utóbbiak tudvalévoleg néhány évtizeddel a pannoniai hún birodalom felbomlása után, az V. sz. utolsó évtizedeiben tűnnek fel a Duna-delta vidékén.

Azúgy. bolgár fejedelmek lajstroma két XVI. századi, moszkvai és pétérvári gyűjtéléses kéziratban maradt fenn. A lajstrom minden fejedelemtől megadja, hogy mennyi ideig uralkodott, az elsőknél

* Azt a gondolatot, hogy a hún-magyar rokonság hitének közvetítői a bolgárok voltak, egészen más, nézetem szerint nem helyes nyelvészeti praemissákból kiindulva, már Munkácsi Bernát érintette „Hunnische sprachdenkmäler im Ungarischen“ cz. cikkében (KSz. II, 198).

** TOMASCHKE, Bulgároi cikkében, Pauly-Wissowa III, 1040; KIESSLING, Hunni cz., Pauly-Wissowa, VIII, 2605; MARQUART, Chronologische Untersuchungen I, 94.

azt is, hogy mennyi ideig éltek, majd a fejedelem nemzetségének a megjelölése következik s „éveit“ két nem szláv nyelvű szó határozza meg közelebből, pl. Avitocholъ житъ лѣтъ 300, rodъ ему dulo i lѣтъ ему dilomъ tviremъ = A. 300 évig élt, nemzetsége Dulo s évei dilom tvirem. Nemrég MIKKOLA Die chronologie der türkischen Donaubulgaren cz. cikkében (JSFOu. XXX, 33) kimutatta, hogy a lista eredetileg görög nyelvű, hengeres oszlopra vésett felirat volt s hogy a görög szövegbe foglalt bolgár-török kormeghatározó kifejezés a fejedelem trónralépésének dátumát tartalmazza a törököknél és idők óta szokásos ciklusos időszámítás szerint: a 12 éves ciklus minden egyes esztendejét egy-egy állatnév jelöli, míg a hónapot sorszámnev fejezi ki. E magyarázatot nagyon támogatja az is, hogy a lajstromban előforduló kifejezések közül *šegor alem* az 1905-ben felfedezett čatalari feliratban is mint időmeghatározás fordul elő σγορελεμ alakban (= bolg. *šygyr ālim, 'a ténész év első hónapjában'). Már most az első fejedelem, AVITOCOL (= ?? ATILLA), a legendás és, 300 évig uralkodik; a második bolgár fejedelem *Irnik* (= tör. *irnök*, az *ir*, *ēr* 'férfi' szó deminutivuma) a kigyó év kilenczedik hónapjában (*dilom tvirem* = bolg. *šylan toyurim) kezdte meg uralkodását s ATILLA halála-éve, 453 éppen kigyóévre esik. Ha e meglepő időrendi egyezéssel még párhuzamba állítjuk JORDANES értesítését, hogy ATILLA fia, *Hernac* népeivel „in extremo Minoris Scythiae (= Besszarábia v. Dobruža) sedes delegit“, valamint a magyar hünmonda CSABA-motívumát, alig lehet a CSABA-monda reális történeti magvát kétségbevonni. Ha ATILLA emléke a nyugati népeknél századokon keresztül élt, s mondák fonódtak alakja körül, még elevenebben kellett a nagy király alakjának a keleten maradt bolgár-hün törzsek-nél élnie. Másfelől, régibb felfogásomtól eltérőleg, mindinkább meggyőződésemmé válik, hogy az a mélyreható nyelvi, műveltségi és ethnikai hatás, a melyet a bolgárság az ugor-magyarságra gyakorolt, alig érthető másképp, mintha felteszszük, hogy egy uralkodó bolgár-török réteg volt a magyarság igazi megszervezője, a mely persze csakhamar éppen úgy beleolvadt a magyarságba, mint a hogy ASPARUCH bolgárjai beleolvadtak a szlávokba.* Ez a bolgár uralkodóosztály hozta magával s tette magyar nemzeti hagyományyná is a hünokkal való rokonságnak, a hün-magyar azonosságnak a hitét, ez hozta magával a keletre menekülő hün királyfinak s ATILLA panoníai birodalmának halovány emlékét. Ez a magyarázat, azt hiszem, nemcsak nemzeti hagyományunknak adja magyarázatát, hanem másfelől a légvárak építésétől irtózó, módszeresen gondolkozó kutatókat is kielégítheti. A honfoglalás után a készen hozott keretbe a Pannoniához kötött keleti gót-gepida hünmonda egyes motívumai természetszerűleg illeszkedhettek bele.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

* Talán nem véletlen, hogy éppen ÁRPÁD családjában annyi török nevet találunk: *Álmos*, *Árpád*, *Iák* stb.

Török jövevényszavaink középső rétege.

Török jövevényszavaink kutatásában Gombocz Zoltán arra az eredményre jutott, hogy a magyarban két jelentékeny török hatással kell számolnunk, egy bolgár-törökkel és egy oszmánlival. Volt ugyan ő szerinte is még egy harmadik korszaka a törökből való kölcsönzésnek, t. i. a kabar-kún-besenyő korszak, de úgy látszik, mondja, hogy ennek a nyoma a magyar nyelv szókinésében elenyészően csekély. (Bulgarisch-türkische Lehnwörter = BTL., VI. l.) Összevethető ezzel Szarvas Gábornak a nézete, ki a Nyelvőr XXIII. kötetében (198. l.) a következőket mondja: „... akárhány oly szó van nyelvünkben, mely egyenest a törökből került hozzánk, de ezek vagy a honfoglalás előtti időkre esnek, vagy a török uralom korából valók“.

Ezzel a véleménynyel körülbelül szemben állt Munkácsi Bernát, a ki szétszórtan megjelent török-magyar szóegyeztetéseiben itt is tágabbra és bizonytalanabbra vonta a kutatás határait s egyeztetett oly esetekben is, mikor az illető egyezés sem a bolgár, sem az oszmánli kategóriába nem fért bele. Ilyenforma véleménye volt Melich Jánosnak is, ki a török eredetű, de nem bolgár-török, régi magyar személynevek kutatását életre hívta s „Néhány magyar népnévről“ cz. értekezésében (MNY., V) több magyar szóról megállapítja, hogy régi török jövevényszó, de nem a bolgár rétegbe tartozik.

Lényeges különbség a kétféle felfogás között nincsen; legfeljebb arról van szó, hogy Gombocznak a kabar-kún-besenyő hatásra vonatkozó „verschwindend gering“ kifejezését kissé módosítani kell.

Ezzel a kérdéssel, midőn a Magyar Nyelvudomány Kézikönyve számára a magyar nyelv oszmánli elemeiről dolgoztam, természetesen foglalkoznom kellett s a következő eredményre jutottam.

A magyarban háromféle török hatással kell számolnunk. Legerősebb a bolgár hatás, lényegesen kisebb, de nem jelentéktelen a kabar-kún-besenyő hatás (= középső réteg), számban jelentékeny, de különben egészen felületes az oszmánli hatás. E három korszak közül az elsőt a másodikkal, a másodikat a harmadikkal számos olyan eset köti össze, melyekről nem tudjuk kétségtelenül megállapítani, hogy melyik korba tartoznak, t. i. az elsőbe vagy a másodikba-e, illetőleg a másodikba vagy a harmadikba-e.

1. Tudjuk, hogy bolgár-török jövevényszavaink fő-ismertetőjele az, hogy bennük az őstörök *z helyén (19 példa!) *r*-et találunk. Ha tehát olyan példákat találánk, melyek az őstörök *z-t megőrizték, mindjárt volnának olyan régi török szavaink, melyek nem a bolgár-törökből valók.

Vizsgáljuk meg, vannak-e ilyen szavaink.

Gombocz a BTL.-ben (VI. l.) említ két szót, melyek nem mutatják a *z* > *r* változást; ez a két szó a *boza* és a *koboz*.

A *boza* (vö. Oláh Miklós feljegyzését, Hungaria, cap. XVIII, p. 81) valószínűleg kún eredetű. l. EtSz.

A másik szó, a *koboz*, melynek 1327-ben (l. OklSz.) már továbbképzett alakja is előfordul mint tulajdonnév (*Kobzos*, eredetileg 'leiermann'), szintén lehet kún eredetű, mert megvan a Codex Cumanicusban: *coburči* (olv.: **kobuzdžy*) 'sonator' (= magy. *kobzos*).

A *koboz* szónak azonban nemcsak a kúnban van megfelelője (lehet tehát más török nyelvből való is), megvan többek közt az ujjur, kirgiz, karakirgiz, tarancsi, karaima, krimi nyelvjárásban *kobuz* alakban s többnyire, húros hangszer⁴-t jelent. (Az ujjur alak *z*-je nem biztos, vö. Radloff, Wb., *kobus*.)

Ezeknél a valószínűleg kún eredetű szóknál hangsúlyozni kell ugyan, hogy a kúnok műveltsége (a Codex Cumanicus tanúsága szerint) lényegesen más, mint az a régi török (bolgár, kabar, besenyő) kultúra, melylyel a magyarok Keleteurópában érintkeztek, mert a kúnok már lényegében perzsás műveltséget képviselnek (valószínűleg ennek következtében jutott nyelvünkbe az arab eredetű *děj* szó perzsa-kún közvetítéssel), de ez az én szempontomból nem fontos, mert voltaképpen csak azt akarom bizonyítani, hogy a bolgár és oszmánli között van még egy eléggé jelentős török hatás a magyarban.

Ehhez az eddig ismert két $z \infty z$ megfeleléshez hozzátehetünk még két példát; ez a két példa a *kalauz* és az *özön*.

A *kalauz* már 1380-ban előfordul mint tulajdonnév (l. OklSz.); török megfelelői: csagatáj *kolavuz*, *kolauz*, útmutató, vezető⁵, oszmánli *kylavuz*, *kylavuz*, *kulavuz* stb. 'vezető, stb.', ujjur (Radloff!) *kylavus*.

A negyedik szó az *özön*. E szó török megfelelőit már régebben kimutatta Munkácsi (KSz., VI). Gomboczna is szerepel, de azzal a feltevessel, hogy a magyar *özön* egy régi **öszön*-ből keletkezett, mely viszont egy ócsuvas **ösön* megfelelője. Hogy a magyar *özön* a kirgiz *ösön* 'patak, folyó, ár', baraba *üzön* 'folyócska, patak', karaima *üzün*, 'folyó' szókkal összefügg, azt kétségtelennek gondolom. Azt hiszem azonban, hogy nem egy török **ösön*, hanem **özön* alakra megy vissza. Ez azért valószínű, mert a szó csupán a kirgizben hangzik *s*-szel, a többi nyelvben *z*-je van; *z*-je van a balkárban és kumükben is: a balkárban (KSz. XV, 249) *özén* 'völgy', a kumükben (KSz. XII, 139) *ozen* 'völgy, folyó' (*any içünne kan-ozenler ayylly* 'benne vérfolyók [= vérözön] folytak'); a szónak a török *ös*- 'nőni' igéből való származtatását (Munkácsi) nem lehet elfogadni, már csak a török jelentések alapján sem, de főleg hangtani okból: az *ös*-ige a kumükből is, balkárból is fel van jegyezve s mindkettőben *s*-szel van, míg az *özen*, mint láttuk, mindkettőben *z*-vel. A magyar *özön* tehát egy török **özön* megfelelője.

Volna még egy-két homályos eset a $z \infty z$ megfelelésre, mint pl. a *buzulduz* (l. EtSz.), de ezekkel most nem akarok foglalkozni, hogy minél tisztább és egyszerűbb legyen a dolog.

Eredményül kimondhatjuk, hogy a $z \infty z$ megfeleléssel négy régi török (= nem oszmánli) szót találtunk nyelvünkben; ez négy biztos példa arra, hogy vannak nyelvünkben olyan régi török szók is, melyek nem a bolgár rétegbe tartoznak. Ha erre az egyetlen kritériumra négy példánk van, lehetetlen, hogy egyéb alapon több példát ne találjunk.

2. Már Thomsen és Munkácsi rámutattak, hogy a magyar *orosz* szó török jövevény, mert a török nyelv sajátja, hogy az *r*-rel kezdődő szók elé egy magánhangzót, rendszeren *u*-t, tesz. Melich aztán bebizonyította (MŰy. V, 337), hogy mivel a szó már 1208-ban előfordul, feltétlenül régi török jövevényt, de történeti okok miatt (a *Ṭōz-ruš-ruotsi* stb. Déloroszország területén nem régebbi a IX. sz.

első felénél) bolgár-török nem lehet: ennél fogva a bolgár és oszmánli közötti török rétegbe tartozik; ehhez nincs semmi hozzátenni való.

Idetartozik még az *örmény* szó is, mely török **ermenī* alakra megy vissza. (l. Melich, MNy. V, 301; török **irmeni* alakot, melyet Melich kikövetkeztet, nem igen tehetünk fel; azokban a példákban, melyekben a törökben *e* > *i* változást látunk, a második szótagban rendszeren *i* van, vö. jakut hangtanom 21. szakaszát, NyK. XLIII). Az óperzsa *Arminiya* (Darius feliratai) újperzsa *ermenī* megfelelőjét mindenesetre törökök közvetíthették hozzánk, és pedig mivel a bolgár hatás minden valószínűség szerint igen régi (Kr. u. IV—VI. sz. ?), az *ermenī* alak pedig a perzsában is aligha régebb a X. századnál (1021-ből már vannak kétségtelen nyomai a perzsa *a* > *ä* változásnak, l. Grdr. iran. Phil. I, 2. 19. l.), ennél fogva minden valószínűség szerint valamely nem-bolgár török néptől került hozzánk az *örmény* név a X—XII. század körül.

Az orosz és az *örmény* tehát szintén török jövevényszavaink középső rétegébe tartozik.

Menjünk tovább.

3. Tegyük fel a kérdést: melyek egy szó bolgár-török voltának biztos ismertetőjelei? Ezek a következők: 1. őstörök **z* helyén magyar *r*, pl. magy. *borju* ∞ oszmánli *buzayū* ∞ csuvas *pāru*; 2. őstörök **s*- ∞ magy. *s*-, pl. magy. *sár* 'kot' ∞ kazáni *saz*, csuv. *šur*; 3. őstör. *a* ∞ magy. *i*, pl. magy. *tinó* ∞ kazáni *tana* ∞ csuv. *tina*; 4. őstör. *j*- ∞ magy. *sz*-, pl. magy. *szél* 'wind' ∞ oszm. *jül* ∞ csuv. *šil*; 5. őstör. *-n* ∞ magy. *-m*, pl. magy. *szám* ∞ oszm. *san* ∞ csuv. *sum*. Ezek az ismertetőjelek nem hozzátétel eredményei, ezeket a mai csuvas, a bolgár-török nyelv mai utódja, mint a példák mutatják, történetileg bizonyítja.

Kétségtelen, hogy csupán azon szavaink biztosan bolgár-török eredetűek, melyek e tulajdonságok valamelyikét felmutatják.

Ez ismertetőjelek számát azonban megszoríthatjuk.

Ha a fenti öt ismertetőjel alapján összeállítjuk azon szavainkat, melyeknek bolgár-török eredete kétségtelen, azt tapasztaljuk, hogy nincs közöttük egyetlen olyan elfogadható eset sem, mely a szóvégi *-k*-t megőrizte volna. Ellenben van közöttük 8—9 olyan biztos eset, melyekben a török szóvégi *-k* eltűnt (*gyarló* [l. Szily-emlékfűzet], *gyűrű*, *tró*, *kanyaró*, *karó*, *szérű*, *szöllő*, *tiló*, *tinó*). Ha már most ehhez hozzávésszük azt a másik körülményt, hogy a mai csuvasban a szóvégi *-k* többtagú szókban nincs meg (igaz, hogy ez a hang a többi török dialektusban is kissé sajátságosan viselkedik, de egész másként, mint a csuvasban), akkor kétségtelennek látszik, hogy itt magyar-bolgár történeti egyezésről van szó. (Ezt a gondolatot megtaláljuk Gombocznál is, a ki a BTL. hangtana 57. szakaszának végén s 58. szakaszának elején azt mondja, hogy az ócsuvasban még megvolt a *-γ* s a magyar *ó ő* — magánhangzó + *γ*-ből fejlődött.)

Mivel a mai csuvas viselkedése a szóvégi *k*-t illetőleg egységes, és semmi sem szól amellett, hogy az ócsuvasé nem lett volna az, továbbá mivel biztos ócsuvas jövevényszavaink a szóvégi *-k*-t nem ismerik, ennél fogva azon többtagú régi török jövevényszavaink, melyek szóvégi *-k*-t mutatnak, nem az ócsuvasból valók.

Első pillanatra megakadhatnánk a *sőreg* szón (Gombocz, MNy. XIII, 185), mely kétségkívül régi (szókezdő *s*!) és *-k*-n végződik; ez azonban csak látszólag van így, mert a megfelelő csuvas

alak *šaurac* s ez azt bizonyítja, hogy a *sőreg*-ben eredetileg nincs szóvégi *-k*. Ugyanilyen a *bélyeg*, mely török **bilgü*-re megy vissza.

Nem a bolgár-törökből valók tehát ezen az alapon a következő török jövevényszavak:

árok, *bicsak*, *csabak*, *hurok*, *kobak*, *köldök*, *köpenyeg*, *öreg*, *szunyog* (?). Vö. Gombocz, BTL. 173. 1.

Ezek közül a *bicsak* már az EtSz. szerint is inkább oszmánli jövevényszó, a *csabak* ugyancsak az EtSz. szerint inkább kún-besenyő, a *kobak* nyilvánvalóan újabb szó (*-b*), a *köpenyeg* is s a *szunyog* meglehetősen homályos (oszm. *sinák* ∞ csuv. *šana*, vocalismus, szókezdő *š*-!).

Nem tudom világosan megfejteti a *sereg* szót, melyet bolgár jövevénynek tartok (l. a következő szakaszt) s melyet Gombocz ócsuvas *čarik* alakból magyaráz; a csuvasban *šar* alakban van meg a szó s valószínűnek tartom, hogy a magyar egy magánhangzós végű alak mása, épp úgy, mint a *sőreg*.

Figyelemreméltó a *tűzok* (csagatáj *toydak*), mely bolgár szónak látszik; határozottan bolgár bélyeg nincs ugyan rajta, de azonos hangfejlődést mutat a *búza* szóval (∞ oszm. *boydai*), mely művelődéstörténeti okokból valószínűleg bolgár eredetű. Munkácsi és Gombocz az uigur *bädük*, oszmánli *böjüh*, kojbal *bözik* 'nagy', csuvas *pižak* 'magas' megfelelés alapján azt következtették, hogy a *tűzok* (és a *búza*) a csuvas *z*-t őrizte meg. Ez azonban nem valószínű. 1. A *tűzok* török megfelelői egészen más hangfejlődést mutatnak, mint a fenti *bädük* megfelelői: csagatáj *toydak*, kojbal *todak* (a *bädük* esetében a kojbal szabályosan *z*-t mutat). 2. A csuvas *pižak*-ban a többi török megfelelő alapján *r*-et várnánk, mely legalább 8–10 hasonló példában mutatkozik is (NyK. XLIII, 463–4). A *tűzok* viselkedése tehát rejtélyes. A *z*-t a következőképp magyaráznám: *toydak* > assimilációval **toydak* > **tozjak* stb.

4. Van még egy ismertetőjele a bolgár-török eredetnek; ezt az előbbivel azonos alapon állapíthatjuk meg.

Az őstörök *č* a csuvasban *š*-szé fejlődött s régi török jövevényszavaink közül azok, melyeken bélyege van a bolgár eredetnek, visszatükröztetik e fejlődést, a mennyiben (ha *č* van bennük) a *č* helyén *s*-et mutatnak (*saru*, *seprő*, *sűrű*, *keselyű*).

Azok a szók tehát, melyekben a török *č* helyén *cs* van, nem bolgár-török jövevényszók.

Kivételnek látszik a *csöpű* és a *kancsó*, melyeken rajta van a bolgár bélyeg s mégis *č*-t mutatnak, továbbá a *-čy* képzős szavak (*bölcs*, *ács*, *szatócs*, *szűcs*), melyek minden valószínűség szerint bolgárok.

A *csöpű* *cs*-jét nem tudom megmagyarázni, de ez magában nem sokat jelent. A *kancsó* *cs*-je eredetileg *dž*, vö. Sejx Sul. *kondžak*; a *-čy* az oszmánli tanúsága szerint eredetileg szintén *-džy*. (Gombocz, NyK. XLIV, 410 szerint e képzőnek az uigur tanúsága szerint *-čy* az eredeti alakja; a Chuastuanift [Le Coq] írása azonban, melyből Gombocz az uigur *ötäğči* példát meríti, nem különbözteti meg a *č*-t a *dž*-től, épp így az orkhoni sem; vö. Thomsen, Inscr. 34. 1.)

Ezen az alapon török jövevényszavaink középső rétegébe tartoznak a következő szók:

csákány, *csalán*, *csanak* (EtSz.), *csat*, *csécs*, *csiger*, *csipa* (valószínűleg < tör. **čapa*), *csóka*, *csoport*, *csök-ik*, *csök* ∞ *csék*, *csökönys*,

kocsány (a *kölcsön* régi szó, de semmi sem bizonyítja, hogy a törökben *č*-je lett volna), *kökörcs* (bolgár szavaink a török *rč* helyén szabályosan *rš*-et mutatnak), *kecske*.

5. Török jövevényszavaink középső rétegébe tartozóknak gondolom a következő szokat:

árkány (EtSz), *árok*, *bicsak*, *boza*, *csabak*, *csákány*, *csalán*, *csanak*, *csat*, *csécs*, *csiger*, *csipa*, *csóka*, *csoport*, *csök-ik*, *csök* ∞ *csék*, *csökönyös*, *děj*, *gügyü* (szóvégi *ü*!), *hurrok*, *kalauz*, *kecske*, *kobak*, *koboz*, *kocsány*, *köldök*, *kökörcs*, *köpönyeg*, *kün*, *orosz*, *öreg*, *örmény*, *özön*, *szunyog* (?).

Ezekhez hozzávehetünk még 15–20 szót azok közül, melyeket Gombocz BTL-je szójegyzékében tárgyal. Hogy melyeket, azt természetesen nem lehet tudni, éppen ezért e második réteg bolgár-török jövevényszavainkkal együtt tárgyalandó.

NÉMETH GYULA.

Régi magyar betegségnevek.

Eddigi tudásunk szerint a legrégebb magyar betegségnevek a Schlägli-Szójegyzékben olvashatók. Egy-két korábbira okleveleinkben akadunk:

1. *Poklos*. A NySz. a „*poklos*” czímszót legrégebbi codexeink (EhrC., MünchC. stb.) és szótáraink adatai alapján „*leprosus*”-nak értelmezi. Schl. Szójegyzékben: *lepra-poclos*. Az OklSz. ugyane czímszó után „*loca inferna habens, cavernam habens, hölle habend, höhle habend*” magyarázatot ír. Megemlíti a czímszó végén KARÁCSONYI JÁNOS nézetét is, mely szerint „helyneveink *poklos* szava ,ragadós, szurkos földet’ jelent; a *Poklosteleik* név ugyanis sokszor olyan helyen fordul elő, a hol semmiféle barlang nincs, ellenben fekete, ragadós föld annál több van”. Én Budapest kövei közül nem ellenőrizhetem KARÁCSONYI megfigyelését, de szerény nézetem szerint okleveleink „*poklos*” jelzőjű helyneveit, vagy legalább is jó részüket másképp kell értelmeznünk. Azok nagyon érdekes művelődéstörténeti adatokat tartottak fenn. Ősi, részben kétségtelen hitelű eredeti, részben nagyon régen, még a középkorban hamisított oklevelek félremagyarázhatatlan tanúsága alapján merek csak ily nagy tekintélyekkel szembe helyezkedni. Egykorú eredeti oklevél szerint 1181-ben Fulcumar comes, kir. kardhordó a bakonybéli apátságának adományozta a többek közt Palan (ma Polány) nevű veszprémmegyei birtokát. Az oklevél határleíró részében olvassuk: „Cuius predii talis sit situs . . . inde ascendit et descendit ad molam Surt. Deinde ad *silvulam leprosum*. Et inde transiens per Egrug . . .” (Pannónhalmi Rendtört. VIII. 277.). Egy 1171. évről keltezett, de az említett 1181. évi oklevél után gyártott oklevél is említi Polány (itt Plan) birtok határai közt a „*silva leprosum*”-ot, közvetlen az Egrug patak előtt (u. o. VIII. 275., hitelessége 258.). Ez oklevelet 1334-ben már eredeti oklevél írja át, 1360-ban pedig már per tárgya volt (u. o. 308 és 339). 1381-ben is pereskedik az apátság Polány birtok ügyében Szécsi Miklós országbíró előtt egy hamis 1162. évi oklevél alapján, melyben a határok közt a *silva leprosum* és mellette a patak ismét előfordul (u. o. 409.). A per folyamán, ugyancsak az 1381. évben ad ki a győri káptalan is egy oklevelet

a nevezett (Polian) birtok határaitól, melyben a fenti oklevelek adataira hivatkozva, a „*silvula*“-t már magyar néven nevezi meg: „*prioribus metis seu cursibus metalibus in dicto privilegio declaratis . . . in loco, qui Poklusberek seu Poklushaza per ambas partes pre-tactas ac etiam per alios quoslibet vicinos et commetaneos nominatus fuisset et nominaretur . . . metas in loco Pokloshaza vocato habitas, deinde ad prescriptum rivulum Egrugh*“. Ezek után talán nem merülhet fel kétség az iránt, hogy nem „ragadós, szurkos földjük“, hanem igen is egy szörnyű, ragadós betegségben, a *bélpoklosságban*, *leprában* szenvedők után nevezték el ezen helyeket. Tudjuk, hogy esztergomi kórházukban a lazariták ápolták a leprásokat, „*Zent Lazar zygini*“-t vagy „*zegini*“-t, kiket a kórságtól lerágott orruk, fülük után a Pozsonyi Krónika az augsburgi veszedelemből szegyen-szemre, megcsonkított füllel hazabocsátott hét magyarral téveszt össze (M. Flor. Hist. Hung. Font. Dom. IV., 26—27. vö. PAULER: Magy. nemz. tört. az Árpád-házi királyok alatt I., 367 és 529 l., 575. jegyz.; SEBESTYÉN GYULA: Magy. honfogl. mondái I. 136—8.). De a fentidézett és más oklevelekből kitűnik, hogy szerte az országban, másutt is — úgy látszik, gyógyítóforrások mellett — voltak telepeik. 1265 körül Székas és Czirák sopronmegyei birtok szomszédságában a *poklosok* egész faluját találjuk: a *fluvio Rapcha, usque ad villam leprosororum* (Századok 1906. 249—51; NAGY IMRE: Sopronmegyei Okt. I. 32.). Egy középkori hamisítású, 1082. évről keltezett (már 1350-ben átírt) oklevél Veszprém városában említi kútjokat: „et descendit ad locum, qui dicitur *puteus leprosororum* (Hazai Okmt., IV. 1.). Egy másik forrásukat Küllő sopronmegyei helység határában találjuk 1245-ben: *montem penes puteum lepro-sorum* (Győri tört. és régészeti füzetek III. 326.). 1217-ben Zágráb-megyében neveznek egy helyet „*transitus leprosororum*“-nak (WENZEL: Árpádkori új okmt., XI. 145.).* Bátran tarthatjuk hát okleveleink többi *Poklosi, poklos-verem, -telek, -völgy, poklosháza, -berke, -teleke, -szigete* stb. helynevet is (l. OklSz.) ezen társadalomból kiközösített, undok betegségben szenvedő szerencsétlenek telepeinek, tanyáinak, elkülönített őrzőhelyeinek vagy némely esetben eltartásukra rendelt, adományozott birtokrészeknek. E helynevek őrzik, tudtommal, a leg-regebben lejegyzett magyar betegségnévet.

2. *Rászt és sár*. Más két régi magyar betegségnévre egy kis, 1400 körül írt, évnélküli papiros oklevélben (SZALAI AGOSTON gyűjt.) akadtam. Ebben Szeri Pósa fia Miklós özvegye, sororque Nicolai (filiu) Stephani de Marzalj Comitis Themesiensis kéri Wilhanch-ot, a király medicusát, hogy részére „*medicamentum pro infirmitatibus wilgo Razth et Saar transmittere velit* Causa nostre fraternitatis. Scripta in Zende, in loco habitacionis nostre, Sabbato . . . Anno in presenti.“ E jelen esztendőt, ha pontosan nem is, nagyjából meghatározhatjuk. Baár-Kalán nemzetségbeli II. Pósa fia V. Miklós 1342—66-ig szerepel. (KARÁCSONYI: Magy. nemzetségek I. 140—141

* Egyéb középkori emlékeink is gyakran emlegetik e betegséget Szt. István sirjánál több (kis legenda X. fej.), Szt. László sirjánál egy *bélpoklos* gyógyult meg (leg. XI.); bold. Margit érdemeiért Albert bán, Benedek váci szabó és egy Miklós nevű ember szabadult meg e nyavalyától (Margit leg. Nyelvemléktár VIII, 55, 69 stb.). TAMÁS főesperes históriája szerint a tatárok 1242-ben még a poklosoknak sem kegyelmeztek (XI. fej. Lucius 357. l.).

közti családfa; u. a. Pusztaszeri monostor kegyurai 59. l.). Özvegye, úgy látszik, jóval túlélte, mert levelében említett fítestvére, Pécz nemzetségbeli Marczali István bán fia Miklós vajda, a temesi főispánságot 1395—1402-ig viselte Csáky István fia Miklóssal. Ez évben, megtartva a régi tisztet is, mindkettő erdélyi vajda lett. 1403-ban Marczali Miklós hűtlenségbe esett. (ORTVAY TIVADAR: Temesvármegye és város tört. IV. köt. Oklevéltár 254, 257, 264, 285, 287, 316, 318, 325, 330. l.). 1403-ban már Garai János, 1405-ben Ozorai Pipó a temesi főispán (u. o. 332, 357. l.) Levelünk tehát 1395 és 1402 közt kelt. 1402 után nővére már a magasabb erdélyi vajdai méltóságot említette volna levelében. Wilhanch medicus domini regist nem ismerjük Zsigmond király orvosai sorában (I. WERTNER: Középkori magy. orvosok és gyógyszerészek. Századok 1893. 599., DEMKÓ KÁLMÁN: A magy. orvosi rend tört.). 1401. évi oklevél mint néhát említ István phisicus domini regist (FEJÉR: Cod. Dipl. X/4. 70.). Ennek lehetett utóda. — *Ráaszt* betegségnévre sok későbbi adatot sorol fel a NySz. *splenis tumor*-t, *spleneticus*-t, magyarul lépkórságot jelent. Egy 1530. évi tübingai nyomtatványba beírt 1531—42 közti feljegyzés orvosságát is megmondja: *Razrol walo oruoshagi fekete Nadal fwnek az gekeret terd meg mofarba mynt egy tormat, es teyben fezd megh es melege(n) keld reyfa Az raztra meg gogwl* (DÖBRENTAI: Régi Magy. Nyelvmemlékek II. b. 46 és 402. l.). — A *sár* betegséget később *sárga sár*, *sárga betegség*, *sári betegség*, *sár-penész* néven emlegetik, azonos a *bilis*-szel, a *fekete sár*, *epe-sár* meg talán a *cholera*val (I. NySz. 1513. hasáb). E két magyar betegségnév is megelőzi néhány évvel a Schläglistőjegyzekebeli betegséglajstromot.

JAKUBOVICH EMIL.

A nyelvek szépségéről.

Sokszor hallunk vitatkozást arról, hogy melyik nyelv a legszebb. Az egyiket csupa zenének mondják, a másikat fülsértő zörzéseknek. A legtöbb ember, a ki erről beszél, rendszerint csak egy nyelvet, a maga anyanyelvét bírja, legfőljebb ha még egy nyelvet ért és nagyjában ki tudja magát fejezni rajta, de szépségeit valójában nem ismeri. Az ismeretlen nyelv általában rossz hangzású szokott lenni; szép volta, dallamossága akkor bontakozik ki fülünknek, ha már valamelyest tájékozódni bírunk benne. Továbbá különbséget kell tennünk a nyelv szépsége és a beszéd szépsége közt. Az előbbi általános, az utóbbi egyéni tulajdonság. Amint vannak jó és rossz énekesek, úgy vannak szépen és nem szépen beszélő egyének s a legrútabbnak ítélt nyelv is édes dallá válhatik a szépen beszélő ajkán.

Az egyéni készségen felül és kívül álló mértéket egy nyelv szépségeire nézve akkor kapunk, ha a nyelv zenei elemeit vesszük vizsgálatra, ha azt figyeljük, hogy a nyelvnek mely elemeiben van több-kevesebb zeneiség.

Ilyen zenei elemek: a hangok aránya zenei értékük szerint; hangsúly és hanglejtés; a beszéd gyorsasága; a beszéd-egységek terjedelme.

Legszembeszökőbb, helyesebben legfülbeötlőbb ezek között a hangok számaránya. A hangokat ugyanis a szerint osztályoz-

hatjuk, mennyire közelebb vagy távolabb állanak a tiszta zenei hangtól. Ezt a zenei értéket szózatosságnak nevezem. A legtisztább zene az az emberi ének, mely szöveg nélkül csak magánhangzóhoz kapcsolja a zenei hangot, az úgynevezett vokalizálás (a koloratúra is voltaképp ilyen tiszta vokalizált ének). Valamennyi hang közt a legszózatosabb bizonyára az *a*-féle hangok csoportja; dúdolgatni is ezekkel szoktunk: *trallala, tam tam, tarara, tatata*; én legalább nem ismerek nyelvet, a melyben *trullulu*, vagy *trillili*, vagy *tom tom* és *tetete* módon dudorásznak. Legkevésbé szózatosak a zöngétlen, pillanatnyi zárhangok: *k, t, p*, melyek önmagukban szinte alig hallhatók s ezért a hangtan őket *némáknak* (*mutae*) is nevezi. Tudvalevő, hogy a szózatosság a szótagalkotásnak is főtényezője; a szótag nem egyéb, mint több beszédhangnak a legszózatosabb köré való csoportosulása.

A beszédhangok egész sorát általában két nagy csoportra szokás osztani: *magán-* és *mássalhangzókra* s e kettőnek számarányában keresik leginkább valamely nyelv zeneibb vagy kevésbé zenei jellegét, dallamosságát. Vagy másfél évtizeddel ezelőtt pontos vizsgálatakat végeztem a magyar nyelv hangjainak számarányára nézve („Egynéhány számadat a hangokról és betűkről“ Nyr. 35: 421; vö. még Nyr. 25: 325, 37: 418) és három tizedesnyi pontossággal számítottam ki előfordulásuk gyakoriságát; azóta több más nyelvre is alkalmaztam eljárásomat. A nyert eredmény meglepő módon egyezik külföldi kutatók, FÖRSTEMANN, BOURDON számításaival s ez megbízhatóságának jele. A kifejezésre legcélszerűbbnek tartom azt jelezni, hogy száz hang közül hány a magánhangzó (az első adat), hány a mássalhangzó (a második adat); BOURDON például a magánhangzót egynek véve, ehhez viszonyítja a mássalhangzó arányszámát. Száz hang közül a hangok aránya:

finn 51 : 49,	francia 41 : 59,
olasz 48 : 52 (Bourdon sz. 45 : 55),	gót 41 : 59,
ógörög 46 : 54,	magyar 41 : 59,
spanyol 45 : 55,	kazáni tatár 41 : 59,
kymmeri (kelta) 45 : 55,	orosz 40—60,
latin 44 : 56,	német 36 : 64 (Bourdon sz. 35 : 65),
oszmánli 43 : 57,	cseh 35 : 65.

SÜTTERLIN (Werden und Wesen der Sprache, 1913, 133. l.) csóválja ugyan fejét a német számarány Bourdon-féle adatai miatt, de az én igen gondos számításom is csak 1 százalékkal kedvezőbb a francia adatokénál. Talán fölösleges megjegyezni, hogy itt csupán hangokról, nem pedig betűkről van szó; mert különben egyik-másik nyelv, mint például épp a német, igen kedvezőtlen képet mutatna. Sajnálom, hogy a szanszkrit, japán, svéd nyelvről nem volt módomban sem adatokat kapnom, sem számításokat tennem; velük a kép teljesebb és tökéletesebb lett volna.

Csakhogy a magán- és mássalhangzók arányának ilyen nyers módon való szembeállítását még korántsem elégséges valamely nyelv „kemény“ vagy „lágy“ voltának megítélésére, mert a mássalhangzók nagy csoportja nem egységes szózatosság tekintetében sem. Mindenekelőtt külön kell választani a *folyékony* mássalhangzókat: *m, n, ny, l, ly*, melyeket a tudományos hangtan a magánhangzó-félékhez kapcsol, mivel bennük semmi zörejszerű elem nincsen; szózatos-

ságuk megközelíti a tiszta magánhangzókat és sok nyelvben (német, szláv, szanszkrit) szótagképző magánhangzókként szerepelnek. Ide tartozik még a pergő *r* is, melynek hangjában már némi zöreje is van és képzésére nézve a zöngés *d*-hez közelít. Valamennyi folyékony mássalhangzó a magyarban *s* a legtöbb nyelvben csak zöngésen fordul elő, zöngétlenül csak egy-néhány nyelv ismeri bizonyos helyzetben. A mi nyelvünkben a folyékony mássalhangzók százalékszámát 21.

A megmaradt 38 százalék a *rés-* és a *zárhangok* közt oszlik meg. Ezek közül a *részhangok* (*s, zs, sz, z, j, f, v, e, cs*) a szózatosabbak, bár az ejtésüket kísérő fűvő, sziszegő, csettegő nesz már egyáltalában nem zenei hang, hanem zöreje. Összesen 14 százalékra mennek, közülök 5 zöngés, 9 zöngétlen. A *j*-nek zöngétlen párja, a német *ich*-hez hasonló *ž*, a magyarban meglehetősen ritka (csapž, tépž, rakž stb.); az ideszámítható *h*-nak pedig nincsen zöngés párja.

Legkevésbé szózatosak a csak egy pillanatra hallható *zárhangok* (*k, g, t, d, p, b*), melyek 24 százalékban vannak nyelvünkben: 10 százalék a zöngés, 14 pedig zöngétlen.

Ha már most valamennyit összeveszszük, akkor az derül ki, hogy a magyarban 41% magánhangzóval, 21% folyékony, 15% zöngés *rés* és *zárhanggal*, összesen 77% zenei értékű hanggal szemben 23% teljesen zörejszerű, zeneietlen hang áll. Számítáblázatban

magánhangzó 41%,				
mássalhangzó 59%, és pedig				
	folyékony	rés	zár	összesen
zöngés . . .	21	5	10	36
zöngétlen . . .	—	9	14	23
összesen	21	14	24	59

Ebből az tűnik ki, hogy a magyar egyáltalában nem tartozik a „kemény” nyelvek közé. Kár, hogy a többi említett nyelvre nézve nincsen ilyen részletes kimutatás, mert csak akkor lehetne a nyelvek zenei voltának rangsorát igazságosan megállapítani.

De még mindez nem elég kérdésünk teljes megoldására. Vizsgálunk kell még, hogy a magánhangzók is hogy oszlanak meg minőség szerint. A magyarban meglehetősen egyensúly van köztük, mert a *mély* hangok (*a, o, u*) 21%-ával a *magas* hangok (*e, i, ö, ü*) 20%-a áll szemben. (Részletesen *e, é* 14, *a, á* 13, *o, ó* 5, *i, í* 5, *ö, ő* 2, *u, ú* 1, *ü, ű* 1%). Csakhogy a magyar nyelvnek van egy törvényszerű jelensége, mely ezt az igazságot a folyó beszédben kedvezőtlenül osztja el: ez a *hangrend*, mely azt kívánja, hogy a járulékok: képzők és ragok magánhangzóinak minősége igazodjék a fő és az alapszó hangjainak minőségéhez. Ez aztán olyan kelepelő és csárogó szószörnyetégeket hoz létre, mint: *legmegengedhetetlenebbeknek* és *alkalmazhatatlanabbakat*, melyek bátran felveszik a versenyt a szanszkrit *Mahabharata* és *Ramajana* szépen hangzó szavaival. Különösen az *e*-hangok szaporasága bántja a fület, ez teszi nyelvünket sokszor *egyhangúvá*, más, teszem az olasz nyelv szabadon váltakozó magánhangzó-soraival összehasonlítva. Ha például a *Divina Commedia* első sorát nézzük: „Nell mezzo del cammin di nostra vita”: 3 *a*, 3 *e*, 3 *i*, 2 *o*, magyarul: „Az emberélet útjának felében”: 3 *a*, 7 *e*, 1 *u*, — mindjárt szembetűnik az aránytalan vegyülés. Az igaz, hogy a német e példában még rosszabbul áll: „Auf halbem

Wege unsres Erdenlebens“: 1 *a*, 8 *e*, 1 *au*, 1 *u*. — Ezért lehet sajnálni, hogy mai köznyelvünknek csak két *e*-hangja van, míg a régi s a népnyelvben a zárt *ē* is részt kért és változatossá tette a hangzást. Szerencsére az elenyészett zárt *ē* helyét a még eltérőbb *ö* foglalta el (*pēr*: *pör*, *fēlätte*: *fölötte*). Ma ugyancsak nem dicsekednénk Varjas „Megtért ember éneké“-vel, melyet már Kölcsény és Szemere is kipellengérezett az Ellenmondolatban. A magánhangzók változatosságáról sok szépet olvashatni Kazinczy leveleiben és bírálatában; Arany finom füle még a rimelésben sem szereti az *e* s a zárt *ē* egyeztetését.

Ezekon fölül kevés még köznyelvünkben a kettős hangzó (*aj*, *ej*, *oj* stb.), melyekben más nyelvek olyan gazdagok. Nincsen orrhangzónk, mint a francziának és portugálnak. De vigasztalódjunk, hogy valamint a mai zenei hangrendszer 12 chromatikus hangja sem meríti ki a lehető hangok számát, úgy a nyelvek sem élnek valamennyi lehető beszédhanggal; egyikben ez, a másikban az van meg; mindnyája egyikben sem.

Mínt hogy minden magánhangzónak megvan a saját zenei magassága, minél nagyobb változatosságuk sokban hozzájárul a beszéd kellemes hangzásához. Kényes, Kazinczy szerint „vajtfülű“ írók prózában és versben nagyon ügyelnek erre, s ha csak külön czéljuk nincs vele, kerülnek az azonos vagy rokonszinezetű hangok halmozását. A magánhangzónak e zenei hullámlását, mint a vers szépségének egyik elemét, nálunk még kevésbé vizsgálták. Érdekes kísérletet tett ebben Boromisza Jenő, ki Viktor Hugo „Verité“ című versének és Arany „Szondi két apródjának“ egy-egy szakát elemzi e szempontból és szemléltető képletekbe foglalja eredményeit (Arany János nyelv-művészete. Szentes, 1911, 18–20. l.; — megjegyzem, hogy a hangzónak pusztán magasokra és mélyekre való csoportosítása finomabb elemzésre nem elégséges. Zeneiségük lekottázására ezenkívül ajakos és ajaktalan, rövid és hosszú voltak s egyéb különbségek is figyelembe veendőek; a képletek alkalmazása is igen rideg).

A mássalhangzók az eddig említett jelenségeken kívül sok más vizsgálatra is adnak alkalmat. Meg kell figyelnünk, milyen mássalhangzó-csoportokat tűr meg egy-egy nyelv; hányat lehet egymás mellé tenni, milyeneket, és milyen sorrendben; a jó- és rosszhangzás (euphonia, kakophonia) határait. Milyen hangcsoportok állhatnak a szó elején és a végén. Tudvalevő, hogy magyar szó mindig csak egy mássalhangzón kezdődik, kivéve a hangutánzókat (brekeg, krakog); ezek közül is némelyek az idő folyamán ki-kilöktek egy-egy hangot (pl. a régi *ptrücsök* > *prücsök* és *trücsök* > *pücsök* és *tücsök*; *ptrüsszent* > *prüsszent* és *trüsszent* > *püsszent* és *tüsszent*). A mely más szó két mássalhangzón kezdődik, idegen eredetű (drága, tréfa, gróf). — Megfigyelendő az is, hogy a találkozó szóvég és szókezdő mássalhangzó-csoportjai hogyan alakulnak az élő nyelvben. megmaradnak-e, módosulnak-e. Külön feladat volna a hangzóközti iker-, s a szóvégi hosszú mássalhangzók vizsgálata, milyen helyzetben lép ikerhang az egyszerű helyébe, milyen zenei hatásuk van az ilyeneknek: vagy pattogóvá teszik a beszédet (olasz), vagy vontatottá (finn).

Mínt hogy a hangokkal részletesebben foglalkoztam, a többi tényezőre csak inkább rámutatok.

A hangsúlyt és a hanglejtést nem jelzi a rendes írás, pedig főszínezői az élő nyelvnek. A hangsúly az az ejtésbeli

nyomaték (a hangszálak feszültebb helyzete következtében), melylyel a szónak s szólamnak egy szótagját, helyesebben hangzóját a többtől megkülönböztetjük. Minthogy a hangsúlynak elhelyezése a nyelvek szerint más és más, majd a szó vagy szólam elején, majd valahol a végén van (pl. magyar *soha!*, francia *jamais!*), hol etymologiai, hol nem (pl. német *leid*, *leiden*, *beleidigen*: magyar *sért*, *sérteget*, *megsértődik*), ez minden nyelvnek más-más hullámmást ad, tehát szépségének is egyik tényezője. — A hanglejtés, az előbeszéd legkisebb egységeinek, a szótagoknak zenei magasságban való változása (nevezik *hanghordozásnak* is, bár ebben hangsúly és hanglejtés együtt megvan; hibásan még *zenei hangsúlynak* is), melyet megközelítőleg kottával és segédvonalakkal le is lehet jegyezni (vö. MNy. 11 : 51). Hangsúly és hanglejtés nincsen egymáshoz kötve; együtt járhatnak, de külön is válhatnak. A hangsúlyos szótagot ejtethet mélyen is, magasan is, szintúgy a hangsúlytalant is. Mind a kettőben, de különösen a hanglejtésben már nagy részük van a beszédet kísérő hangulatoknak s eunélfogva tág teret engednek az egyéniségnek. De azért vannak olyan sajátságai, melyek egy-egy nyelven belül ennek általános jelleméhez tartoznak.

A beszéd *gyorsasága*, időtartama is egyik eleme a szépségnek. Megint mellőzvé az egyéni hangulatnak igen erősen módosító hatását, általában véve is egy-egy nyelvnek megvan a maga általános beszédbeli gyorsasága, mely más-más hatást kelt a hallgatóban. Az ismeretlen nyelv rendszerint gyorsmenetűnek tetszik, mivel az egyes hangok nem kapcsolódnak a tudatban szóérzetekké s a szóhatár nem tagolja a folytonos hangsort. Sajnos, erre nézve nem találtam anyagot, mely összehasonlítás alapjául szolgálhatna, s azt hiszem, hogy csak finom műszerek segítségével végzett mérések alapján lehetne valamilyen eredményre szert tenni.

Az előbbiekkal némileg kapcsolatos, némiképp feltételük a beszéd-egységek terjedelme. Ezen én azokat a beszédszakaszokat értem, melyeket egy hangsúly alá foglalunk (tehát *beszédtag*, valamint a *szótag* egy szózat hang s a hozzákapcsolódó kisebb szózatosságú hangok); más kapcsolatban szólamoknak szoktuk őket nevezni. Az egységek terjedelme természetesen a beléjük foglalt szavak terjedelmétől függ; s ez a terjedelem megint igen nagy hatással van a beszéd gyorsaságára s így arra a hatásra, melyet a hallgatóban kelt. Tudjuk, hogy Kazinczyék mennyit foglalkoztak a rövid és hosszú szavak esztetikai hatásával, mennyit vesződtek a fosztó *-atlan*, *-etlen*, ható képzőhöz téve: *-hatatlan*, *-hetetlen* rövidítésének kérdésével.

Ha még ezeket az egységeket is kisebb részekre, szótagokra bontjuk, akkor is találunk megfigyelni valót. Itt fontos a szótagok *nyílt és zárt* volta. A beszédrythmus vizsgálatára fontos volna ezt is megvizsgálni a különféle nyelvekben. Vannak nyelvek, melyekben alig van zárt, azaz egy vagy több mássalhangzón végződő szótag; legtöbbje nyílt, azaz magánhangzón végződik; ilyen a japán, a francia elő beszédben (nem az írottban) is több a nyílt szótag a zártnál. A németben meg aránylag csekély a nyílt szótagok száma a zártakhoz képest; ez teszi, köznapi szóval élve, „kemény“-nyé a németet.

Íme, néhány eredmény s néhány útmutatás olyan vizsgálatokra, melyeket a szigorú nyelvkutatás mellőzni szokott, de a melyeket a nyelv szépségével való tüzetesebb foglalkozás alig mellőzhet.

TOLNAI VILMOS.

Piros vagy vörös.

A MNy. 1920. évi 4—6. füzetében Gárdonyi József érdekesen fejtegeti a piros és vörös színek körül untalan fölbukkanó kétségeket és CzF.-val tartva végre is oda jut, hogy nyelvünkben nincs a két színre nézve elég biztos eligazítás, azért tehát „a színekhez fűződő kellemes vagy kellemetlen, tetszős vagy nem tetszős, jó vagy rossz képzet mozdíthatja a nyelvünket a *piros* vagy a *vörös* megkülönböztetésére“.

Nagyjából véve ez az eligazítás bizonyosan helyes is, de van még egy mozzanat, a mit nyelvünk érdekében külön is szükséges kiemelni. Az t. i., hogy a magyar nyelv a két szín dolgában fölötte áll a nyugoti nyelveknek, mivel *külön* fogalomjelzője van mind a kettőre; holott a német összefoglalva mind a kettőt együtt a *rot*, a francia a *rouge* (roux, rousse), az angol a *red*, az olasz a *rosso*, de a latin is a *ruber* szóval jelöli, holott e két szín a mi gondolkodásunkban nemcsak az érzelemkeltés különfélesége szerint, hanem a valóságos színhatásra nézve is különbözik, tehát a mi tudatunkban mind a kettőnek igazi autonómiája is van.

Népünk legalább mindig biztos különbséget tudott tenni a két szín között (így régebbi irodalmunk is), noha az utolsó időben a művelt nyelvhasználatban, kivált pedig a városokban s ezek közt is leginkább Budapesten (pesti nyelv) egyre sürűbben halljuk a két szín összezavarását, még pedig a *piros* szín rovására. Nem sok kell hozzá és a művelt osztályok ú. n. úri nyelve oda jut, hogy csak a *vörös* színt fogja ismerni, a mi pedig határozottan szegényedése lesz a nyelvnek, mert hiszen köztapasztalat, hogy a napi irodalom útján a nép nyelvébe is átmennek lassan a hibák, nyegleségek és kopások.

Nyelvünk eredetiségének védelme kívánja meg, hogy a *piros* és *vörös* szó mögött levő reális megkülönböztetéssel törekedjünk tisztába jönni az érzelemkeltés ingadozó ismertetőjelén kívül is. Mert az megint csak bizonyos, hogy népünk, ettől eltekintve is, egészen biztosan tudja, hogy pl. a rózsza rendes színe piros, a rókaé pedig vörös. Valaminthogy a bikát sem piros, hanem vörös színnel lehet vadítani.

A spectrum színeire persze bajos lenne hivatkozni, de az mégis bizonyos, hogy az alapszín a nyelvben is a vörös, ellenben a piros szín a vörösnek legtöbbször kézzel, vagy ibolyaszínűvel való vegyülete. Mindazáltal a kettő közt levő fogalmi különbséget mégis a gyakorlati típusok útján bírjuk legjobban megérteni és értelmüket föntartani.

Vörös a rókán kívül a vöröshajú ember, a vöröshagyma, a vörös fenyő, a vörös ördög, a téglá és cserép, a vörös kakas, vörös zászló, a cizinóberfesték stb. Ezek nyelvünkben sohasem pirosak. Továbbá elvörösödik az, a kit valami turpisságon kaptak, míg az elpirulásnak csakugyan szelídebb az értelme.

Mint festék a kármin az igazi típusa a pirosnak, mint a rokon régi karmazsin is. Piros népünk szemében a bor is, a melyet „*úri*“ nyelven már inkább vörösnek neveznek. (Piros bort ittam az este.) A vér is piros magyarul:

Piros vér foly a mentére,

Ne bánd, csak az orrom vére. (Gyulai.)

Milyen fonák volna azt mondani: Vörös vér foly a mentére! Csakis piros lehet a hajnal, a rózsza, a pirostojás, a fiatal lány arca, a cseresnye, a meggy, piros pünkösdi napja, az ajkak, a minium-festék stb.

Vegyes használatban elcserélve persze hallunk eleget népünk-nél is, bár távolról sem annyit, mint az úri rendnél; de ez is csak annyit jelent, hogy némely színvegyülék — például a bíbor is — mind a kettőhöz hűz. Az ilyen kivétel azonban csak azt a szabályt erősíti, hogy nyelvünkben a két színnek mégis valóságos különbözése, autonómiája van s így nagy kár volna nyelvünknek ezt az eredetiségét is utána dobni annyi szép és régi gazdagságunknak.

Legyen itt röptében megérintve az is, hogy a magyar nemzeti háromszínű eredetileg szintén a *piros* állott elől, tehát: piros-fehér-zöld volt, a minthogy a megmaradt 1848–49. évi honvédszázlók közt is nem egyet látni határozott *piros* színekoczkával és nem vörössel. Így a Nemzeti Múzeumban is.

Mint dr. Takács Sándor kimutatta, a háromszínű lobogót először II. Mátyás rendeli még 1608-ban a magyar csapatok élére. E rendeletben is királyvörösről van szó, a mi = piros. Petőfi is ilyennek tudta. Íme:

Hagyjátok el azt a piros-fehér-zöld színt
Lejárt az ideje!
Más szín illeti most a magyar nemzetet,
Piros és fekete . . . (Fekete-piros dal.)

De már a bánsági sváb zászlóalj 1848–49-ben a maga *egy* színével így énekelt:

Roth-weiss-grün
Nemzeti szín.

Különös, hogy törvényeink a magyar lobogó színét sehol meg nem szabják, de bizonyos, hogy 1848 után a *piros* szín helyett — talán olcsósága miatt — szeltében a *vörös* színt alkalmazták a czímeren és lobogón egyaránt.

A használat ma már eldöntötte, hogy a magyar lobogó színe a hagyomány ellen is vörös-fehér-zöld, de annak talán még eleibe kerülhetünk, hogy a vörös és piros szín közt meglevő régi különbség is elpárologjon.

KENEDY GÉZA.

Tövéghangzóink történetéhez.

Tövéghangzóink története a hang- és analógiás változások folytonos kereszteződését mutatja. A magyar nyelv legfőbb hangváltásai, így a magánhangzók egy fokkal nyitabbá való válása, a nyelvterület egy részén az *i* > *ü*, illetőleg *ē* > *ö* változás, a magánhangzók ismét egy fokkal zártabbá való válása a tövéghangzók is kimutathatók. E hangváltások törvényszerű lefolyását azonban minduntalan analógiás változások zavarják meg. Főképp ott lehet analógiáról beszélnünk, a hol a kötőhangzóban nyílt *a*, *e* tűnik fel.

Az analógiás hatások kiegyenlítő ereje érdekesen mutatkozik az *-n* határozó rag előtt. A tövéghangzó eredetileg itt is *u*, *ü*, *i* volt. Vö. *Dumbunyleu* 1355 OklSz. A következő fokozat *o*, *ö*, *ő*, de ezzel egyidőben főképp a mód- és állapothatározó esetében feltűnik

a nyílt *a*, *e* is. Hogy mikép vált ez az utóbbi változat a mód- és állapothatározó -*n* ragja előtt csaknem általánossá, erre codexeink adatai vetnek világot.

A hely- és időhatározó -*n* ragja előtt codexeinkben is csaknem mindig *o*, *ë*, *ö* van. Kivétel csak az *ottan*-féle esetek (pl. *légottan* BécsiC. 9. *onnetan* KazC. 14. *honnetan* KazC. 3. *ymaran* KrizaC. 4) s néhány szórványos adat (pl. *vadakan* BécsiC. 104). A mód- és állapothatározó -*n* ragja előtt már okleveleinkben is látjuk a nyiltabb hangot (pl. *Lassan* 1419 OklSz.). Codexeinkben az *a*, *e* terjedése *o*, *ë*, *ö*-vel szemben különböző fokot mutat.

Vannak codexek, a melyekben *o*, *ë*, *ö* még igen gyakori. Hogy melyik esetben ejtettek *ë*-t, melyikben *e*-t, arra nézve főkép a hangpárhuzam nyújt felvilágosítást. Ide tartozik a TihC. Esetek *o*-val: *aietatoſſon* 97, 165; *alazatoſſon* 187; *alazatoſſon* 60, 131, 165; *haznoſſon* 128; *Naſon* 295; *naſon* 185; *zabadon* 319; *titkon* 321. Esetek *e*-vel: *böſſegöſſben* 270; *böſſegöſſben* 365; *egezzen* 323; *eröſſen* 69, 132, 243; *hiuen* 149. 334; *imiſen* 129, stb.; *Jelőſſben* 262, 354, stb.; *ketten* 50, 299; *küllömben* 66, 309; *közelben* (középfok) 5*, 89*, 312; *miſepen* 2, 5, 7, stb. (-*kepen* mindig így); *negyen* 232; *nehezen* 341; *zebben* 95; *zizen* 142, 177*, 195; *zyzen* 383, 396; *tekelletöſſben* 146; *töben* 389*, 390, 391*, 393. Esetek *ö*-vel: *edöſſön* 10, 43, 53, 348; *edöſdedön* 193; *egenöſön* 200; *elevenön* 25, 284; *ezörön* 49*, 297, 387*; *hiuön* 305; *kedueſön* 178; *kegöſſön* 38, 195, 354, 369; *kemeönön* 123; *örömetöſſön* 109; *zepön* 32, 34*, 37, 187; *tekelletöſſön* 293, 359; *iduöſſegöſſön* 10; *ireſſön* 385. Esetek *a*-val: *aietatoſſan* 124; *hamiſſan* 371; *hozan* 11; *ioban* 39; *Joban* 70, 75, stb.; *laſſan* *laſſan* 346; *meltoſſagofſan* 88, 89, 351; *niſuaban* 110; *ſanaruſagofſan* 150*; *fokan* 69, 218, 223, 354; *ugan* 14, stb.; *vionnan* 115.

Elég sűrűn fordulnak elő a zártabb alakok a Kaz., Nagysz., Guary és KeszthC.-ben.

A KazC. adatai. Esetek *o*-val: *Ayetatoſſon* 52; *aietatoſſon* 52, 54; *alazatoſſon* 24; *foglalatoſſon* 149; *gorſon* 64; *nagon* 116; az bokor *rakon* közel uala 105; *titkon* 27, 72, stb. Esetek *e*-vel: *bučen* 145; *Ezönkeppen* 199, 200 (-*képpen* mindig így); *egezen* 17; *eröſſen* 30, 33, 66, stb.; *hiuen* 8; *hyuen* 43, 76; *imiſen* 176; *ingen* 5, 111; *ingen* 40, 107; *Ingen* 198; *Jelőſſben* 177, 201; *ielöſſben* 154, 161; *kinnen* 93; *kynnen* 41, 60; *kineben* 81; *nömöſſen* 93, 116; *zyzen* 20, 39. Esetek *ö*-vel: *edöſſön* 6, 18, 145*, 169; *edöſdedön* 136; *ezörön* 34; *zepön* 53, 56; *zeepön* 63; *zyzön* 30. Esetek *a*-val: *hamiſſan* 9; *hamoſſan* 169; *iobban* 48, 53; *ioban* 134, 135; *Sokan* 87; *zorofſan* 181; *uſon* 7, stb.

A NagyszC. adatai. Esetek *o*-val: *alazatoſſon* 19; *batron* 30, 95, 97; *batoron* 24; *buzgofagofſon* 17; *gakorlatoſſon* 6, 9, 53*; *naſon* 52, 101, 133*; *zabadon* 111. Esetek *e*-vel: *bekeſegöſſen* 368; *beuöbben* 262; *edefden* 135; *edöſdeden* 149; *edöſſegeſen* 71, 375; *eröſſen* 85, 241, 386, 304, 309; *feleben* 264; *felyeben* 158, 216, 230; *felieben* 251; *ielöſſen* 184; *kegeſen* 130; *kegeſben* 83; *kegöſſben* 83; *kedueſen* 126; *keſeruen* 386; *Ketten* 319, 394; *kyiüen* 59, 66, 112, 139, 309; *kinnen* 311; *könen* 58; *kynneben* 44; *meleben* 22; *reſten* 396, 397; *riuiden* 199; *zeretetoſſen* 78; *zizen* 366, 370, 384; *zyzen* 370. Esetek *ö*-vel: *beuön* 164, 309, 311, 312; *edöſdön* 166, 173; *keſerueſön* 152, 377, 379; *kynnedön* 66; *reuidedön* 112; *riuidedön* 14. Esetek *a*-val: *buzgofagofſan* 289, 290; *gyorſan* 396; *hamoſſan* 325, 326; *hamiſſan* 386; *vgan* 312; *vſan* 368, 370; *vigan* 396.

A GuaryC. adatai. Esetek o-val: *hevon* 119; *najon* 100, 112, 133; *zabadon* 6, 98. Esetek e-vel: *bólřen* 34, 123; *ekkeppen* 3, 4, stb.; *erőffen* 107; *erőffen* 28; *felében* 11, 83; *hiuen* 113; *ingen* 87; *ielőffen* 88, 96; *ielőffen* 16, 41, 95, 122; *kememben* 28; *küünen* 40, 43*, 44*, 81, 133; *melen* 133; *nehezen* 116; *riüiden* 82, 88, 108, 109; *Riüiden* 57. Esetek ő-vel: *hiuön* 20, 47, 69, 81, 92, 99; *kisdedön* 119; *kedueffen* 9. Esetek a-val: *hamiffan* 11, 102*; *iobban* 20, 25, 29, 106, 124; *lagyan* 50; *nağobban* 14; *nüuabban* 18, 43; *Socan* 52; *vigan* 54.

A KeszthC. adatai. Esetek o-val: *alazatofon* 366; *ayeytatoffon* 413, 441; *zabadon* 250; *zarazon* 284; *naralyafon* 101; *tythkon* 16, 155*, 383; *Tythkon* 264. Esetek e-vel: *azonkeppen* 140 (-képpen mindig így); *brochen* 276; *birlchen* 118, 144; *elewenen* 137, 358; *ereffen* 60, 113; *Ereffen* 70; *ezeren* 437; *hyren* 444; *yngen* 82, 302; *ynngen* 350; *kegyelmefen* 439; *kegyefen* 130, 424, 442, 443*, 449; *kegyeffen* 412; *kerrefen* 280; *zegyenjen* 101; *zyzen* 436; *tekeletefen* 57. Esetek a-val: *ayeytatofsan* 445; *hamyffan* 43, 94, 111, 168, 337, 421; *yoban* 227; *fokan* 5; *vygan* 53.

Gyakoribb már a nyiltabb alak a Kriza, Bécsi, Bod és EhrC.-ben.

A KrizaC. adatai. Eset o-val: *alazatofon* 39, 50, 70. Esetek e-vel: *edőffen* 62; *erőffen* 78*; *hyrseğőffen* 29; *kegyőffen* 21; *keferő-/egőffen* 56; *kegyelmefen* 4; *kemenseğőffen* 11; *mettokeppen* 12. Eset ő-vel: *berön* 60. Esetek a-val: *alazatofsan* 8; *hamyffan* 9.

A BécsiC. I. adatai. Esetek o-val: *batron* 41, 44; *monnon* 1; *zabadon* 47; *titkon* 63, 91. Esetek e-vel: *betegen* 100; *Edésdeden* 44; *eleuenen* 14; *erőffen* 86, 92; *hiuen* 38; *ingen* 18, 284; *igen* 289; *kemenben* 90; *ketten* 38; *keufen* 100; *közelben* 42; *mikeppen* 95 (-képpen mindig így); *zerelmefben* 74; *ön keiekén* 32; *néméffeiben* 13; *zégönen* 11; *Tellessen* 3; *irefen* 10. Esetek ő-vel: *böuön* 12, 48; *huuön* 85; *ketségnelkülön* 58. Esetek a-val: *hamaraban* 90; *hamiffan* 25, 100; *heian* 12; *nüuabban* 83; *vigan* 27, 29, 88, 305; *vigan* 60, 61.

A BodC. adatai. Eset o-val: *zabadon* 27. Esetek e-vel: *azonkeppen* 36 (-képpen mindig így); *könüen* 13; *Könüen* 20; *keufen* 25; *nehezen* 22; *nehezben* 14; *reften* 18; *rettenetefen* 7; *zeppen* 6, 7; *zereteteffen* 18; *Telleben* 13. Esetek a-val: *hamiffan* 34*; *magasban* 14; *nağobban* 5, 14; *vigan* 20.

Az EhrC. adatai. Esetek o-val: *batron* 52; *zabadon* 24; *titkon* 66. Esetek e-vel: *belczen* 3; *egezen* 19; *egy yggyeruen* 114; *erewffen* 53; *erewfen* 60, 72, 85, 86, 87*, 99; *fennient* 4; *fennyen* 29; *kemenen* 12, 17; *kedueletefben* 114; *keueffen* 82; *keuefen* 114; *ketten ketten* 82; *Mikeppen* 91, 92 (-képpen mindig így); *nehezen* 49, 50, 73; *reuyden* 12; *zeppen* 67; *tebrn* 76; *tyztefen* 13, 34, 83, 85; *tyzteffen* 87; *telyefen* 7. Eset ő-vel: *erchreun* 35. Esetek a-val: *yoban* 17, 37, 38; *ioban* 99; *magasban* 83; *loffan* 14; *lofan* 44; *fokan* 21, 76, 84; *Tytkonnan* 92; *vyaban* 67; *vyan* 67; *vygan* 40, 88; *vygaban* 82.

Ha ezeket az adatokat megfigyeljük, bizonyos fokozatokat állapíthatunk meg a nyiltabb alak terjedésében. A Kaz. és a NagyszC.-ben pl. kettős mássalhangzó után is gyakori a zártabb alak; a KrizaC.-ben ezt már csak egyszerű mássalhangzó után találjuk meg. A BécsiC.-ben az ajakhangzós illeszkedéstől függ gyakran a rag magánhangzója. A BodC.-ben pedig már csak elvétve fordul elő a zártabb alak, olyan esetben, a hol az még ma is szabályos.

Hogyan történt ez a fokozatos nyiltabbá válás? Mi e változás oka? A TMNy. szerint annak, hogy a mód- és állapotátározó -n

ragja előtt nyiltabb a kötőhangzó, „nincs etymologiai jelentősége: hanem csak olyan különbségtéves, mint hogy a mellékevek és számnevek ugyanazt a nyílt kötőhangzót kívánják a tárgyesetben s a többesszámban is.“ (657).

Az -n rag előtti kötőhangzó eredetének kérdésével foglalkozik SIMONYI „Névragozásunk történetéhez“ cz. értekezésében (Nyr. XXXIX. 1). Szabályai a következők:

Eredetileg is nyílthangü -an, -en végzettel ejtették a határozót s ma is minden nyelvjárás így ejti: 1. A hangrövidítő szótókból, tehát *nehéz* : *nehezen*, *kevés* : *kevesen*, *hét* : *heten*, *tíz* ∞ *tizen*, *húsz* : *huszan*, *élég* : *élegen*. Idetartozó fontos csoport a fosztó mellékevek csoportja, mert a képzőjük eredetileg -tál, -tél, az -an, -en pedig határozó rag volt, pl. *meztél*(láb) : *meztelen*, *sótál* : *sótalan*. 2. Azokból a mellékevekből, melyeknek tője hosszú mássalhangzón vagy mássalhangzó-csoporton végződik, pl. *jobb* : *jobban*, *több* : *többen*, *különb* : *különbén*, *unott* : *unottan*, *meghitt* : *meghittén*, *fáradt* : *fáradtan*, *holt* : *holtan*, *zöld* : *zölden*, *bölcs* : *bölcsen*, *nyers* : *nyersen*, *nyolczan*, *kilenczen*, *harminczan*. Ide tartoznak mind a közép- és felsőfokok s a bef. cselekvés melléknévi igenevei. 3. Az *ú*, *ü* végű mellékevekből: *szomorú* : *szomorúan*, *keserűen*, *savanyúan*, *domborúan*, *sűrűen*, *lassú* : *lassan*, *hosszú* : *hosszan*, *könnyű* : *könnyen*, *szörnyű* : *szörnyen*, *kettő* : *ketten*. A többi melléknévből azelőtt -on, -én, ön végű volt a határozó“ (l. Nyr. XXXIX. 3).

Ha azonban codexeink adatait s nyelvünk néhány fontos hangváltozását tekintetbe vesszük, arra az eredményre jutunk, hogy az -an, -en az itt felsorolt esetek nagy részében is fejlődés eredménye.

Igy a hangrövidítő tövek, az ide tartozó főnevek is, ma nyílt kötőhangzót vesznek fel: *tűz* : *tüzes*, *tűzek*, *tűzet*, *úr* ∞ *urat*, *uram* stb. De ez nem volt mindenkor így. Okleveleinkben a hangrövidítő tövek is gyakran zárt tövéghangzóval fordulnak elő. Példák: *eri* 1055; *kereku*, *kereku* 1055; *utu* 1055; *egris* 1193; *hetu* 1200 k.; *egrug* 1171; *Egrug* 1181; *Fyzyg* 1297; *Egris* 1229, 1237/1325; *Fyzu* 1224/1389; *-fizu* 1251/1281; *Polkerekqu* 1232; *Kerekud* 1269; *Egrug*, *egrug* (XIII. sz.-i oklevelekben 4-szer); *Bechekerequi* 1342; *Egrug* 1327; *Egrugh* 1335; *Nulod* 1211.

A hangzórövidítő tövek kötőhangzója tehát eredetileg *u*, *ü*, *i* volt, ebből *o*, *ö*, *ö-n* keresztül lett nyílt *a*, *e*. Maga a módhatározó rag is zártabb alakot mutat az OklSz. következő példájában: *Orrothlon* 1272—90. Hogy codexeink korában és ma is a hangzórövidítők kötőhangzója majd minden esetben nyílt, azt más tövek analógiás hatása okozhatta.

A hosszú mássalhangzó vagy mássalhangzócsoporthoz következő -an, -en nyílt magánhangzója szintén későbbi fejlődés eredménye. Már maga a hosszú vagy kettős mássalhangzó is a legtöbb esetben nem eredeti. A *jobb* : *jobban*, *több* : *többen* eredetileg így hangzott *jób* : *jóban* : *joban*; *töb* : *töben* : *töben* (vö. *ioban* TihC. 39; *Joban* uo. 70, 75; *yoban* KeszthC. 27; *teben* EhrC. 76; stb.). Ide tartoznak mindazok a középfokok, melyekben a középfok jele magánhangzó után következik (vö. *kyneben* KazC. 81; *nēmēsseben* BécsiC. 13; *hamaraban* uo. 90; *nūuaban* uo. 83; *Telleben* BodC. 13 stb.). A múlt idő -tt-je, a -tt helyrag, a népnylev -ss melléknévképzője is eredetileg nem volt kettős mássalhangzó (vö. *Mulich*, NyK. XL. 381.). Azonkívül, mint adataink mutatják, még codexeinkben is kettős

mássalhangzó után igen gyakran zárt kötőhangzót találunk (vö. *edőffön* TihC. 10; *kegőffön* uo. 38, 195; *örömetőffön* uo. 109; *ireffön* uo. 385; *ayejtatoffön* KeszthC. 413, 441; stb.). Hasonlóképen mássalhangzócsoporthoz után is igen gyakori a zárt kötőhangzó. (Vö. *gorfön* KazC. 64; *batron* NagyszC. 30; *edősdön* NagyszC. 166, 173; stb.) Codexeinkben általános a nyílt kötőhangzó a középfok jele után abban az esetben is, ha előtte mássalhangzó áll. De ez is analógiás hatás eredménye lehet; átmenetül itt a *jób* ∞ *joban*, *tób* ∞ *töben*-féle alakpárok szerepelhettek.

Egyébként is az a körülmény, hogy jövevényszavaink tövégi *u*, *ü*, *i*, *í* hangja lekopott, egyéb magánhangzók pedig általában megmaradtak s hogy *u*, *ü*, *i* régi nyelvmélekekben különböző tövek végén fordul elő, arra mutat, hogy mindazoknál a szavaknál, melyek egykor rövid magánhangzóra végződtek, ezekből a zárt tövéghangzókhoz kell kiindulnunk. Eredetinek az *a*, *e* kötőhangzót legfőképpen ott vehetjük, a hol maga a tövéghangzó is később fejlődött ki, vagy a hol a tövéghangzó eredetileg is csak képzők és ragok előtt fordult elő. Ezt pedig csakis a *v* tövekről mondhatjuk, mivel ezek a tövégek lekopása idején kettőshangzóra végződtek.

A módhatározó *-an*, *-en* ragja is eredetileg csak a *v* tövekben hangozhatott így. Ide tartoznak tehát a *lassan*, *könnyen*, *hosszan*, *sűrűen*-féle alakok. A *v* tövek analógiás hatása következtében azután legelőször a hangzórövidítők vettek fel nyílt kötőhangzót. Itt átmenetül a következő *v* tövű hangzórövidítők szolgálhattak: *név* : *nevet*, *hév* : *heves*, *lév* : *levet*, *év* : *eves*, *rév* : *reves*, de az effélék is: *kő* : *köves*, *ló* : *lovás*. Az *-ü*, *-ű* végű alakok módhatározója is eredetileg *-uvan*, *-üven* volt. Vö. *nég zégőuen* BécsiC. 11; *egy gygyewuen* EhrC. 114; *zamouan* AporC. 69; *szabásuvan* Tel.: Evang. I, 271 stb. Az ilyen népnyelvi példáknál, mint *sűrűvenn*, *szomorúvann*, *illendővenn* (Heves m., NyT. XVI, 12) a hosszú magánhangzó már a ragtalan eset hatása folytán került be. Eredetileg itt is hosszú és rövid magánhangzónak kellett váltakoznia, vagyis itt is hangzórövidítés volt. A hangzórövidítők analógiáját követték azután az eredetileg szintén hangzórövidítő *jób* : *joban*, *tób* : *töben*-félék, ezeket a többi középfok, mivel pedig ezekben az esetekben részint mássalhangzócsoporthoz volt, részint pedig mássalhangzó-kettőződés történt, lassanként egyéb ilyen esetekre, majd másféle esetekre is áttért a nyílt kötőhangzó. A nyíltabbá válást ekkor azonban kétségtelenül elősegítették azok a ma már elavult fosztóképzős alakok is, a melyekben még érezhető az *-an*, *-en* eredeti szerepe. Pl. *hiuatlan bemégéc* BécsiC. 59; *zónetlen fyrtanak* KazC. 4; *nala esmerellen megh maradok* KazC. 75; *mezítelen es ehel keluala megh halnia* KazC. 110; *femnit mertekletlen se zolyunk se tegőnk* KazC. 169; *bintelen haborgatfa* GuaryC. 37; *engőmet mind ez napeg zeplőtelen meyt tartot* GuaryC. 47. Igen gyakran fordul elő azután a *-képpen* alak is (*miképpen*, *azonképpen* stb.) s szintén nyílt kötőhangzóval. Itt a nyílt kötőhangzó a *-képpen* eredetével függ össze. Szinnyei szerint a *-képpen* **képpel* alakon keresztül **képpelből* fejlődött (vö. Nyr. XX, 241). Szarvas G. szerint pedig a *-képpen* eredetibb alakja **képpen*, ez pedig ebből való: *képöven* (vö. Nyr. XXI, 148). Ez utóbbi esetben tehát a *v* okozná a nyílt kötőhangzót.

Feltűnik a *bövön*, *bővön*, *hívön*, *hűvön*-féle esetek, melyek codexeinkben *böven*, *híven* helyett többször előfordulnak. Ezek *v*

tővék ugyan s így kötőhangzójuk eredetileg nyílt lehetett. De részben az ajakhangzós illeszkedés (pl. a BécsiC.-ben), részben más egytagú tővek visszahatása okozta azt, hogy e néhány *v* tő esetében több helyütt zárt alakot találunk.

Hasonlóképen a *v* tővű főnevek is *-n* előtt a zártabb alakot mutatják (pl. *kövön, fűvön*), bár egyébként nyíltabb kötőhangzót vesznek fel (pl. *kövek, fűvek, követ, fűvet, köves, füves*) s pl. a Pannonia megvételeéről szóló énekben a *lovon* ilyen alakban fordul elő: *lovan*. A helyhatározó eseteiben azonban a *v* tővek hatását egyéb tővek hatása győzte le, úgy hogy itt *-on, -én, -ön* lett általánossá. Ennek oka többek között az is lehet, hogy a hangzóvesztő tőveknek itt csekélyebb szerepe van. azonkívül, hogy az *-n* helyrag igen gyakran *k* többesjel vagy a birtokos személyragok után következik, melyek rendszerint nem kettőződtek meg s hangrövidítést se okoztak, úgy hogy a *v* tővek hatását lerontották.

Az itt tárgyalt jelenség azonban csak egy példája azoknak az analógiás hatásoknak, melyek tővéghangzóinkat érték. Egyéb képzők és ragok előtt is találkozunk ilyen változásokkal, sőt alakrendszerünk elkülönülése is elsősorban ilyen analógiás hatások eredménye.

LOSONCZI ZOLTÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Nagy Szótárról. Sokszor hallja az ember a kérdést: „Mikor készül el már a Nagy Szótár?” Erre őszintén azt felelhetjük, hogy még soká nem. Évtizedekbe kerül az anyag gyűjtése, évekbe a rendezése és évtizedekbe a szerkesztése; csak hogy a szerkesztés folyamán a kész füzetek már meg is jelenhetnek. Az eredeti terv szerint a gyűjtésnek 1920-ban be kellett volna fejeződnie; de közben jött a háború, mely a gyűjtők legtöbbjét fegyverbe szolgáltatta; jött a vörös korszak, mely két évtized gyűjtött anyagának megsemmisítésével fenyegetett, a gyűjtői munkát pedig szinte megszüntette. Azóta a munka megint öröndetesén nekilendült, régi gyűjtőink a régi kedvvel újra felvették a tollat, úgy hogy az elmúlt 1920-as esztendő eredménye már megközelíti a békés évek átlagát. Gyűjtők voltak Kosztolányi Zoltán, Kovács Dezső, Losonczy Zoltán, Putnoky Imre, Sági István, Szidarovszky János, Tolnai Vilmos és Zolnai Gyula. Egyenként átlag 11,000 (tavaly 2800!) adatot szolgáltatottak be. Begyűlt összesen 102,000 adat (tavaly 20,000!); ezekkel az adatok teljes száma 2.346,237-re növekedett. Ez az óriás adathalmaz írók szerint betűrendben borítékozva, dobozokban van elhelyezve. A munka kezdete, tehát 1898 óta, feldolgoztunk 2880 művet, 250 ezer korona költséggel; ebből 92 ezer korona állami támogatás, a többi az Akadémia költségéből került.

Munka, munkás tehát volna; de most újabb veszedelem fenyegeti a N. Szótárt: a papiroshiány. Ha az évi gyűjtések átlagát — szerényen — százezer adattal számítjuk (volt már 20—50%-kal is több), akkor a papiros 1908-ban 130 koronába, 1914-ben 170, 1917-ben 430, 1918-ban 900 koronába került, még pedig 8-rét czédulákra vágva és ezrével csomagolva; ma ugyanez a mennyiség 15,600 koronába kerül, vágatlanul, csomagolatlanul! Most következik magának a feldolgozásnak a munkadíja; ez békében ezre után 100

korona volt, úgy hogy az egész évi költség, a papiros és munka árán felül minden egyebet beleszámítva, kikerült abból a 16,400 koronából, a mennyi a Szótári Bizottságnak rendelkezésére állott. Ma a czédulák ezre után 300 korona a tiszteletdíj (ez átlag egy havi munka!); úgy hogy a többi költséggel együtt ma százezer adat legkevesebb 50,000 koronába kerül, holott a Szót. Bizottság csak 16,000 koronával rendelkezik. Ha azt az összeget nem sikerül előteremteni, akkor a munka megszakad, szünetel, pótolhatatlan kárára e nagy nemzeti jelentőségű mű értékének. Mert a tudománynak az akadálytalan folytonosság épp olyan életszükséglete, mint az élet bármely más ágának. Akkor másfél század elmúlása után sem valósul meg Bessenyei álma egy teljes *dictionarium*ról és egy század sem hozza meg azt, a mit az Akadémia alapítói a tudós társaság főczéljának tűzték ki. Az Esterházyak kardos griffje szólitatlanul megértette a kor szózatát. Megérti-e a többi? Q.

A lengyel nyelvtörténeti szótárról szerkesztője, Łoś János, krakkói egyetemi tanár a Revue Slavistique VIII. (1918) kötetében terjedelmes jelentésben számol be. A gyűjtőmunkálatokat 1894-ben kezdte meg Baudouin de Courtenay s ennek Krakkóból való távozása után a munkát 1902-ben Łoś vette át, a ki egész 1917-ig a gyűjtést maga végezte, azóta pedig hárman gyűjtenek. Remélik, hogy a gyűjtéssel 1922-re készen lesznek. Gyűjteni a legrégibb lengyel emlékektől az 1543. évig megjelent vagy írott emlékek idejéig gyűjtenek. Az 1543. évvel kezdődik ugyanis a lengyel irodalom virágzásának kora, a melynek anyagát a LINDE-féle nagy lengyel szótár nyújtja. A gyűjtés és értelmezés körüli eljárásból megemlítjük a következőket: 1. Mondatokban közlik a szavakat s mindent az eredetinek helyesírásával adnak. 2. A szavakat csupán latinul értelmezik, más nyelven csak akkor, ha az illető szövegfordítás s az eredeti ismeretes. Ilyenkor az eredeti szavát is értelmezőül odairják. 3. Nyelvtörténet, nyelvtani, valamint szófejtő megjegyzések a szótárban nem lesznek. 4. Az egyes terminus technicusokat szakemberek fogják értelmezni. 5. Gyűjteni tulajdonneveket is gyűjtenek, azonban csak bizonyos korlátozással. Így elsősorban a köznevekből keletkezett tulajdonneveket. K. P.

Adalék a Beszterczei Szójegyzék eredetéhez. A Beszterczei latin-magyar szójegyzékben az egyes szakaszok végén üres hely kitöltéséül többször találunk nem egészen odatartozó beírásokat. Így az egyik szakasz végén ez áll: *Disce puer, dum tempus*. Egy másik végén meg ez van: *Vnum schäydenleich das ist*. Egy harmadik végén pedig ezt olvassuk: *Etcetera punthschus vnd*. SCHMELLER bajor szótára azt írja, hogy a bajor-németben a régi időkben szokás volt tréfából *etcetera* helyett *etcetera puntschuch*-t mondani (l. MELICH, A magy. szótárirodalom 23). Úgy látszik, más szót is lehetett mondani, nemcsak *puntschuch*-t. A pozsonyi káptalan egy 1392. évi kéziratában ezt olvassuk: „*Et cetera Rynit vleusch*“ (l. KNAUZ, A pozsonyi káptalan kéziratai 117). A fenti német bejegyzésekből én csak annyit következtetek, hogy a Beszterczei Szójegyzék latin eredetije csakis osztrák-bajor műveltséghatás alatt álló területen keletkezhetett. Ennek újabbán egy más bizonyítékát is találtam. A Beszt. Szój.-ben a többi közt ez van: „*agusterium — ausca angustar*“; az *ausca*

azonban át van húzva. A Schl. Szójegyzék a megfelelő helyen ezt írja: „angusterium — *angustar*“, a mi szintén bizonyíthatja, hogy *ausca* nélkül is helyes az *angustar* értelmezés.

Hogyan került már most az *ausca* a Beszt. Szój.-be? Nézetem szerint a következőképen:

A lat. *angusterium* jelentése: „gefäss mit engem halse, szűk-szájú edény, palaczk-, korsóféle“. A jellemző benne az, hogy szűk-szájú. Tudva már most azt, hogy csehül „szűk, szoros“-ra *úzký, úzká, úzké* melléknév járatos, a melyet a csehben a XIV. századtól 1849-ig szabályosan *auzký, auzká, auzké*-nek írtak, nem lesz merész a feltevés, ha azt mondom, hogy a Beszt. Szójegyzék *ausca* szava a „szűk, szoros“-t jelentő cseh *auzká* (ma: *úzká*) melléknév, a mely mellől az, hogy *flaše, láhev, láhvice* „palaczk“ kimaradt, illetőleg a második tollában maradt. A csehben — mint említettem — ma a „szoros, szűk“-öt jelentő melléknév *úzký, -á, -é*. Régen ez az *ú au* volt, a *k* előtti *z* a kiejtésben magy. *sz*, írva csehül akkor *s*, a *k*-t pedig *c*-vel is írták. Eszerint a Beszt. Szój. *ausca* szava cseh szó, a mely XIV—XV. sz. határáról való írás lehet (l. GEBAUER, Příspěvky 159). Az, a ki már most a Beszt. Szójegyzéket írta vagy készítette, okvetlenül jól tudott a latin nyelv mellett magyarul, németül és — csehül. Az *angusterium* értelmezésénél cseh értelmezést kezdett írni, észrevéve azonban tévedését, a megkezdett értelmezést törölte. Ha a kifejtettekhez hozzáveszem, hogy a Beszt. Szójegyzékben a magy. *s* többször *sch*-val van írva, tehát úgy mint a hogy a XIV—XVI. sz.-ban a KSzój.-ben valamint egyes magyarországi német városokban írták (l. MNy. XII, 262 Sopron, Eperjes, Kassa), akkor azt kell mondanom, hogy Tótországi György (per manus Georgy De regno dicto Sclauonye), a ki a Beszt. Szójegyzéket írta, a jelzett területen készítette művét.

MELICH JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Újkeresztény-kés. Mikor Nagy-Peleske érdemes nótáriusa átazva-fázva a csikóstanya tüzenél szárítkozott és melegedett, a vendéglátó csikós, mielőtt ennivalóval kedveskedett volna neki,

Új keresztýn kését atzéljához fente.

Erről a késről Kardos Albert magyarázatos kiadásában azt állítja, hogy *zsidó bicska* (Magy. Könyvt. 79. sz. 28. l.), de hogy ez miféle bicskafaj, sem ő nem mondja meg, sem a szótárak. Csak Viski Károly dolgozataiból (NyF. 32:62 és Nyr. 42:463) és a MNy. egyik tájszóközleményéből tudjuk meg, hogy Tordán és a szalontai nép nyelvében, valamint Kisküküllő megyében a *zsidó bicska* olcsó, fanyelű bicsak, vagyis az a bicskafajta, melyet az ország más részeiben *budli*- v. *bugyli*-nak, *budli*- v. *bugylibicská*-nak (Szalontán *puilibicská*-nak is, l. Nyr. 42:259), *kusztoró*-nak, *békanyázó**-nak, *bécsi bicsak*-nak, *madi bicsak*-nak (NyF. 38:29), *fehértvári bicská*-nak

* A MTsz. szerint: rossz, életlen bicska v. kés, a Nyr. 42:258 szerint: minden rosszul vágó bicska, de Kisküküllőben: olcsó zsebkés. „Ne végy ajat, mer' a zsidó mind békákat nyúz vele, azé aggya e'...“ MNy. 11:237. L. még NyF. 36:33 is.

(NyF. 10: 61), *lutýkorá*-nak, *facucá*-nak (e két utóbbit l. NyF. 56: 33) stb. neveznek.

Alig hihető azonban, hogy a csikósnak ilyen rossznyelű, rossz-pengéjű bicskája lett volna (Gvadányival szólva: „próbálni lehetne ezt békán“), melylyel a „berbéts lapotzkát“ bajosan lehetett volna fölszeletelni, s hogy ilyenről mondaná a nótárius: „... a' fentt kést, 's villát elövette, | Egy fehér kenyérrel mellém helyeztette“. Annál kevésbbé, mert ha bicskát gondol, bicskát is ír Gvadányi, holott mind a két helyen késről énekel. S hogy ez milyen kés lehetett s miért nevezték *újkeresztény*-nek, azt a művelődéstörténeti adatok segítségével könnyen kideríthetjük.

Az *újkeresztény* szóra a NySz.-nak és az OklSz.-nak csak egy-egy adata van. Az utóbbi 1731-ből idézi: Egy *újkeresztény* korszó székértől [vásárpénz] akármikor d. 48. (Gazdtört. Szemle VII, 88). Az előbbiben: *új-keresztýén*: anabaptista. Az *uj keresztýénec* eszelősdőc bolondoc: anabaptistae fanatici sunt (Com.: Jan. 131). Ezek az adatok rávezetnek a helyes nyomra, a melyen tovább kereskedhetünk.

Az anabaptisták, népies nevükön habán-ok, Morvaországból kiűzetvén, a XVI. sz. közepétől kezdve nagy számban telepedtek le hazánk északnyugati részén, Pozsony, Nyitra, Trencsén megyében. Valamennyi ügyes, szorgalmas mesterember s munkájuk nyomában felvirágzik az ipar. Üldözésük a XVII. sz.-ban sem szünetel, sőt a fehérhegyi csata után fokozott mértékben indult meg, s a kivándorlók egyre sűrűbb rajai keresik fel országunkat. Bethlen Gábor hadjáratai alkalmával ismerkedik meg velők s átlátja, hogy ezek a derék iparosok nagy hasznára válhatnak országának s azért 1621-ben közülök sokat Erdélyben telepít meg a szász mesterembereknek nem nagy öröme, azonban kétségtelen javára Erdély iparának (Angyal D.: Bethlen Gábor életrajza. Magy. Könyvt. 133. sz. 66. l.). Ezek az anabaptisták, a kiket újra keresztelőknek (Wiedertäufer) is neveznek, az *újkeresztények*. De adjuk át a szót Szalárdi Jánosnak, a ki Siralmas krónikájában a következőket mondja róluk: „Magyarországból az új keresztýének közül majd kétszázig való mindenféle jó mesterembereket (ha nem többeket) mind feleségekkel, gyermekekkel béhozatván, és azokat Alvinczen az Maros fordulatjában igen alkalmas kis helyre bizonyos privilegiumokkal, szabadságokkal megtelepítvén... mindenféle mesterembereknek különféle műhelyeket, lakóházakat, sok szép szőlőket, különb különb majorkodásokhoz való kerteket építvén. Mind telepedésüktől fogva minémű vagy alkalmatosságára, hasznára voltak mind fejedelemnek s mind az országnak, az mindennapi próba mutatja“ (Újabb Nemz. Könyvt. II. f. II. k. 5. r.). Bod Péter is megemlíti őket. Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza... történetiája (1777) cz. munkájában: „A kik Erdélyben laknak Alvintzen, azok jöttenek volt ide Morvából MDCXXII (így!) eszt. a' mester-ségekre nézve adatott nekik hely. Az öltözetekről a' köznép nevezi *Fekete Németeknek*, rendszerint pedig hivatnak *uj keresztýéneknek*“ (477. l.).

Ezek a „mindenféle jó mesteremberek“ leginkább fazekasok, különösen jeles fehéredényesek, kardkovácsok és késesek voltak,

* Vö. Korabinsky: Geograph.-hist. und Produkten-Lex. von Ungarn. Pozsony, 1786. — Dr. Szendrei János: A habánok tört. Magyarországon és a habán majolika. Műv. Ipar 1889. évf.

de akadt köztük lakatos, asztalos, posztószövő és egyéb foglalkozású is.* Különben arra, hogy mivel foglalkoztak, szép számmal vannak nyelvtörténeti adataink is. Íme egynehány:

Egy láda újkeresztény . . . szép fazekakkal rakott (Radv. Udvt. és szám. 1:259). Az mely ládában voltak az új keresztény korszók (uo. 337) . . . in anno praeterito ő felsége kegyelmes parancsolatjából vásárolt az új keresztényeknek az portán elefánt fogat, gyöngyházat, berzsény-fát (uo. 83). Tokaji borokkal bántó új keresztény kolcsárnak (uo. 230). Egy öreg széles almarium kiben az alább megírt új keresztény fehér edény vagyon (Radv. Csal. 2:372) Új keresztény öreg fejrő tála (uo. 372). Hozzájuk való tányér (uo. 372). Négy levesnek való csészé és kenyőnek való két fehér fazekacska mindazon új keresztényi fehér munkából (uo. 372). Az új keresztényekkel takácsnak jónak kell lenni, egyéb mesterembereknek is (Szilágyi: A két Rákóczy Gy. fejed. cs. lev. 347). Az gyermek azon állapottal van az új keresztény borbély s az váradi is azt mondja, inai marjultak meg (uo. 363). Az új keresztény posztócsinálók pedig egy közsüveget 33 pénzen tartoznak adni (Radv. Csal. 1:143) stb.

Forrásaink az újkeresztényekről első sorban mint ügyes agyagművesekről emlékeznek meg. Működésük egyik fölöttébb érdekes fejezete a hazai keramika történetének. Készítményeiket szívesen vásárolják, s bizonyára értékes edények lehettek az imént felsorolt csészék, tála, tányérok, fazekak és korszók, mert máskülönben a régi leltárak nem sorolnák fel őket, vagy legalább is nem olyan formában, mint fentebb láttuk. S hogy a kések mesterségben is jeleskedtek, arra nézve Korabinskyn kívül Radvánszky-nál is találunk adatokat:

Vagyon egy öreg iskolulában harminczegy pár szip új keresztin kisék (Csal. 2:301). Négy pár új keresztiny kis. — Egy tokban három pár új keresztiny kis (uo.). Valószínűleg az ő munkájuk az az 1 pár ezüst trencseni kés is, melyről ugyancsak Radvánszky id. munkájában olvasunk (2:384).

Nyilvánvaló, hogy ezek a kések sem voltak közönséges, csekély értékű munkák, de az újkeresztények kisebb értékű készítményei is nagyon kelendők lehettek, mert ügyes kések voltak Korabinsky ismételtén kiemeli (l. i. m. 210, 715. stb. l.). S a mint felhéredényeiket ismerték, a Felvidéken és Erdélyen kívül másfelé is az országban, bizonyára egyéb jóhírű gyártmányaik is eljutottak messze földre, s így nincs mit csodálkozni rajta, hogy az alföldi csikós kezében is *újkeresztény-kést* találunk. A költőnek pedig, ha másutt nem, Szakolczán módjában volt megismerkedni az újkeresztények iparával, hiszen a Morvából kiüldözött anabaptisták első telephelyei (Szobotist, Jókó, Szent-János, Lévárd) mind annak a városnak közelében fekszenek, a hol az Egy falusi nótáriusnak budai utazása készült.

Egy szó annyi, mint száz: Gvadányi csikósának kése nem garasos zsidóbicska volt, hanem újkeresztény iparos gyártotta jóminőségű késfajta. CSEFKÓ GYULA.

Hágszé. A *ház-héj, ház-héja* 'padlás, ház padlása' összetételnek Dunántúl egyebek közt *hágszé* alakváltozata is van. Ebben, bármilyen különösnek lássék is, nem lehet kételkedni, mert a MTsz. három,

sőt a kétes *házsze* változatot is számítva négy egymástól független adatot tud rá idézni. Ha ezt a rejtélyes alakváltozatot meg akarjuk fejteni, először is tisztában kell lennünk azzal, hogy *házsze* fonétikailag lehetetlen alak, mert a zöngétlen *sz* előtt nem hangozhatik *g*, hanem csakis *k*. A közlők tehát csakis valamilyen sajátságos etymológizálgatás alapján, alighanem a *föhlágni* ígére gondolva, írhatták *házsze* helyett *házszenak*. A valóságos kiejtés szerint leírt *házsze* alak már nem lesz olyan érthetetlen, ha tekintetbe vesszük, hogy a szóbanlevő összetételnek a nép nyelvében *hásszé*, *hásszija* (írva így is: *házsztja*!) alakváltozata is van. Ennek alapján t. i. valószínű, hogy itt *hásszé* > *házsze* hangváltozással van dolgunk, vagyis az ikerített *sz* és *s* hangoknak azzal a sajátságos széthasonulásával, melyet az *asszéntál* > *akszéntál* (Nyr. 45:295), *passzus* > *pakszus*, *passus* > *paksus* (MTsz.), *passaméta* > *paksaméta* (MNy. V, 128) fejlődések esetében is tapasztalhatunk.

Ennél jóval keményebb diónak látszott a Baranyából közölt *hászfé* alakváltozat (MTsz.). De csak addig, a míg véletlenül meg nem akadt a szemem a Nyr. 26:46 között karczagi tájszavakou, a melyek szerint ott a padlást *hászfiának* is nevezik. Ugyanezt azóta Szendrey nagyszalontai tájszavai között is megtaláltam (Nyr 44:402). A baranyai *hászfé* eszerint tehát, úgy látszik, elhomályosult összetétel, a mely megőrizte a *fi* szónak régibb *fé* alakját. (Vö. NySz.) Az összetételben mutatkozó észjárásra vö. az ilyeneket: *asztal*-, *csűr*-, *láda*-, *pajta-fia* (OkISz. *fi* a.).

HORGER ANTAL.

Figyelmeskedés, gyöngédkedés. Erre a két szóra Zsoldos Lászlónak „A csendes patak” című elbeszélésében akadtam: „A doktor . . . mindig tudott annyi időt szakítani magának, hogy apró figyelmeskedéssel környékezzze meg Brezdinay Mózes unokáját”. „Milka, kit lelke mélyében megbotránkoztatott Gergelyi elutasító modora Marianna folytonos gyöngédkedéseivel szemben” (mindkét mondat a 120. lapon). *Figyelmeskedik*, *gyöngédkedik* szokatlanok, de képzésük ellen nem lehet kifogást tenni. Az első az ilyeneknek mintájára készült: *akaratoskodik*, *heveskedik*, *fontoskodik*, *hatalmaskodik*, *uraskodik*, *elméskedik*, *hivataloskodik* stb. Ezekben az igeképző -s képzős mellénevekhez járult. Az -s sokszor mint analógiás toldalék is szerepel: *kuktáskodik*, *kíváncsiskodik*, *páváskodik*. A *figyelmeskedik*kel tehát nem nehéz megbarátkozni. Idegenszerűbb a *gyöngédkedik*, bár nem új, mert megvan a Szótár-bizottság czimszójegyzékében is. Olyanforma képzés mint *komolykodik*, *szerénykedik*, *tevékenykedik* stb. vagy főnévből: *legénykedik*, *ügyvédkedik*. Vajjon él-e ez a szó valahol vagy csak a papíron született?

KELEMEN BÉLA.

Vakondok. MUNKÁCSI szerint a székely *vakhoncsok* *honcsok* utórészének a *vakondok*ban is mint második elem **hondok*, **hand*, **hond* felel meg. Ezeket a *hóddal* rokonítja és közös eredetijüket a törökségben fedezi fel a *hód*, *vidra*, *czoboly* jelentésű *kamdu* és **kamduk*, a *honcsokét* pedig a **kamžuk*, **konžuk* képében (Nyr. XIII, 261). SZINNYEI ezt a származtatást megegyeztetve és kimutatja, hogy a *vakondok* neveként szereplő *honcsok* a *hant*, *göröngy* értelmű *honcsok*, *hancsik* szóval azonos, még pedig a *vakandtúrás* jelentésű *honcsoktúrás* összetételből vált ki. A *vakhoncsok* pedig a *vakondok*

hatása alatt alakult. Ugyan ő rámutat arra, hogy *vakondoknak* a régiségben csak a hosszabb *vakandag*, *vakondag*, *vakandnak*, *vakundok*, *vakonduk* alakja van meg és a népryelvi rövidebb *vakand* ~ *vakond* a hosszabból mint többesszámból van kikövetkeztetve (Nyr. XXIV, 54—5).

A vakondokról közönségesen azt hiszik, hogy vak, mivel szemei nagyon kicsinyek és bizonyos izmokkal annyira visszahúzóhatók, hogy a sűrű szőrözlet teljesen elrejtí azokat. Így természetesen támadt az a gondolat, hogy neve a *vak* szóval összefügg (v. ö. CzF.; u. o. utalás a *vak* + *undok* értelmezésre. MTsz.-ban is). Csak az *-ondok*, *-ondak*, *-ondag*, *-andag* stb. rész nem összetételnek az utótagja, illetőleg alapszáva, hanem az az $n + d + k$ elemekből álló kicsinyítő képzőbokr, a melylyel a *lepe* és *lepke* *lep-* tövéből a „pillangó” jelentésű *lependék* (*lependék* ~ *leppendék*) alakult. V. ö. PAIS, az *-n* ~ *-ny* képző (MNY. XV, 128). A *-k* kicsinyítőnek, de általában a szóvégi *k*-nak *g*-vé fejlődésére számos példa van. Előkerül a vakondok neveként *vakkanacs* is (Nyr. V, 292). Ennek nyilvánvaló *vakancs* előzőjében az *-n* képzős forma *-cs* képzővel van megtoldva, mint a *lependék* mellett jelentkező *lepencs* (*lepencsék*) alakban. PAIS DEZSÓ.

Elrejt. Régi nyelvünk szótárában a címül írt igének csak a mai „verbergen, verdecken, verhehlen” jelentése található, holott éppen a codexek korában még egy másik, eddig ismeretlen *elrejt* ige is élt.

A LobkC.-ben (12) t. i. ezt olvassuk:

„abodog zenth ferench vgian fekyk vala a földén mint *elreytetet*,
Annak utanna magaba terwen monda . . .”

A VirgC.-ben pedig (40):

„Ezt kedgyh azert paranczola, mert giakorta vala *el reytet* be annera,
hogy mind eczaka es mynd eftygh egi zot fem zolhat vala”.

Nyilvánvaló, hogy itt az *elreytes*, amott az *elreytetet* nem jelentheti azt, a mit a mai „elrejtés” és a mai „elrejtetett” jelent. Értelmüket azonban meg tudjuk az EhrC.-ből és annak latin eredetéből. A VirgC.-beli mondat megvan ugyanis az EhrC.-ben is (41):

„Ezt azert paranczola Zent ferencz mert nemykoron vala elmeyenek ezenne *ryvewletiben*: fem nappual fem evel nem zolhat vala”.

A két utóbbi idézet összehasonlítása arról győz meg, hogy a VirgC.-beli „elrejtés”-nek az EhrC.-ben „elmének rívélete” felel meg. Ennek jelentése az eredetiben: *mentis ecstasis*, vagyis „elméjében elragadtatás”. Szintgy az *el reytetet* am. *elrívöltetett*.

A *rívöl* (*révül*, *rüül*) ige számos származékával és alakváltozataikkal együtt (NySz.), úgy látszik, már a XVI. sz. folyamán végkép kihalt. Régi nyomtatványainkban az egész szócsaládból egyetlen egy sem fordul elő sehol. Calepinus magyar munkatársai az *ecstasist* már nem mondják *révületnek* vagy *rületnek*. Náluk a neve ez: „El rettenésből (auagy) ámélkodásból valo maga el feleytése, ámélkodo mély gondolkodás”.

A népryelvből, ebből a kimerülhetetlen kincsbányából azonban több olyan kifejezést tártak föl, a melyek az *elrejt* igének itt tárgyalt és szintén rég kihalt jelentését még jobban megvilágosítják. Az 1838-iki Tájszótár szerint az *elrejtőzni* székely szó; jelentése: „elméjében elragadtatni”, ugyanott ezt is hallani: „nem holt meg,

csak *elrejtezett*“. Szegeden (Nyr. 5:571) *elrejtődött* am. áthalott. Tolnában a nép azt hiszi, hogy az *elrejtődött* látja a másvilágot s ha fölébred, csodálatos dolgokat mond felőle. LEHR ALBERT, Nyr. 6:169 s lásd még Toldihoz írt commentárját, IV. Enek 22).

BUDENZ az ő Magy. Ug. szótárában tüzetesen foglalkozott az *elrejtőzik* eredetével s megállapította, hogy a *réül* ige *rüt, rüjt, rőjt, rtt* ismert származékai között a régi nyelvben kellett egy a mai *rejt* igével alakra teljesen egyező, de eredetére és jelentésére egészen különböző **rejt* igének is lennie, a mi azonban nyomtalanul elveszett.

Elveszett, de nyoma ennek is van, mint föntebb láttuk, a Lobk. és VirgC.-ben.

Embercse. Mikor a mult század vége felé a NyÚSz.-hoz az adatokat gyűjtöttem s a *szemcsét* (Bug. 1828) meg az *üvegcsét* (Fog.* 1848) már kipéteztem. az *embercséről*, a melyet a M. Tud. Társ. Zsebszt.-ból jegyeztem ki magamnak, de sem a NySz.-ban, Cal.-ban, MA.-nál, PP.-nál, sem BSzD., SI., Sk., Márt. Kresz.-nél nem akadtam rá, szintén azt kellett volna mondanom, hogy ez is új szó. Szerencsémre, a szerkesztés közben, véletlenségből észrevettem, hogy MA. latin-magyar részében mégis megvan az *embercse*. De itt megint egy új kérdés merült fel.

Cal. a *homo* kicsinyítéseit: a *homulus*, *homunculus* és *homuncio* szavakat, egy kalap alá fogva, valamennyit *emberetskének* mondja; MA. ellenben, — a ki máskülönben oly szívesen követi Cal.-t — a második kiadástól kezdve, *homulust emberczkének*, a *homunculust emberczének* és a *homunciot emberkének* fordítja, mintha csak dicsekedni akarna vele, hogy a magyar nyelv is van olyan gazdag, mint a latin. MA. egyebütt is adja jelét ebbeli vágyának. Cal. a *graeculust görögötskének* mondja, MA. ellenben, a harmadik kiadástól kezdve, ha főnévről van szó, szintén *görögöczkének*, de ha melléknévről, *görögczének*. Nagyon valószínű, hogy ezt a *görögczét* MA. maga csinálta, vajjon nem ő gondolta-e ki az *emberczét* is?

A mult nyáron azonban, mikor a „tudni illik“ régi egyértékeseit szedtem össze, nagy meglepetésemre rábukkantam az *embercsére* is, még pedig a legrégibb codexünkben, az EhrC.-ben (118): „Mongyad meg ennekem tudatlan es egy ygyew embercse“ („o simplex et idiota, id est non bene literatus homuncio“).

Eme tapasztalataim után úgy vélem, hogy nem végzek hiábavaló munkát, ha mások okulására a *-csa*, *-cse* képzőjú névszói kicsinyítések statisztikáját codexeinkből összeállítom:

1. A NySz.-ban megvannak: ajándokcse, fővenyese, görögcese, gyermekese, uyalábcsa, oroszláncsa, szegénycse, tálcsa, tekenőcse, tolvajcse, tócsa.

2. A NySz.-ból kimaradtak: embercse, hajlokcsa (SzékelyudvC. 339), királycsa (MünchC. 176), leánycse (VirgC. 133) és talán több is.

3. Bizonyosan megvoltak: ablakcsa és fazékcse, mert hangátvetéses alakjaik: ablacska és fazécska megvannak a NySz.-ban.

Keresztneveink *-csa*, *-cse* képzőjéről l. MELICH MNy. X, 195.

SZILY KÁLMÁN.

* A NyÚSz. II. része is megjelent már, a mikor rájöttem, hogy az *üvegcese* Bartzafalvitól van (Szigv. II. 8).

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Alkhatik. Ha a tűz megalkhatik együtt a vízzel; akkor az erdélyi humor is megalkhatik a magyarországi humorral. (Cserei Mihálynál. Tört. Tár, 1906. évf., 531.)

Asztalpenz. Megtöbbiteni. Te Nagnak kőnyegeg (kinyergek) az aztal pinz felől, hogy te nag^{od} tebytenne meg, mert tugya azt te nag^{od} hogy euel be nem irem. (Orsz. Lvltr; Nádasdy lvltr; Alapy János levele, 1543. szt. György napján.)

Bálványser. Tudják a tisztartók, mennyi bálván sert szoktak venni. (1624; Tört. Tár, 1900. évf., 496.)

Bécs-ország. Cazar (császár) alab nem megen oh warnal; oh varon fellywl zaal meg taborban az wnen (önnön) wdware nepewel es az bec orzagyakkal... Az mynt mondak wdware nepe: wg mynt masfel ezer bec orzag nepe, harmadfel ezör lowag... Bec orza(g)yak ezt erthwen, ezen könyergettek cazarnak stb. (Orsz. Lvltr; Nádasdy lvltr; N. 5. csomag; Ádám deák levele; 1566, aug. 1.)

Csarlóköz. Býzon nehez masth az nag árwýz myatth charlo-kewzbe szekeron menný. (Orsz. Levéltár; Nádasdy lvltr; Szentgyörgyi Gábor levelében; 1566, szt. Albert napján.)

Csilárdtság? Valamý chýlardsagot akarnak mywelný. (Orsz. Lvltr; Nádasdy lvltr; Perneszy István levelében, 1561.) Valószínűleg tollhiba *chýalardsagot* helyett.

Dühötké: pálinkaféle. Hogy azért a szőlő miveltt helyyek utólsó pusztulásra ne jussanak, végeztük, hogy soholt ez Hazában... Rátzok, Sidók, Örmények, és akárminémü Rendek a Dühötkének főzésit, árulását, és bé-hozását ne usurpálják (1697-ből, idézi Mátyus István: O és új diaetetica, V. 378).

Eleven kút. Az hegy oldalán vagyon eleven kut és nekem is ounan horduak vizet. (1559; Tört. Tár 1911. évf. 551.)

Előcsütörtök. Mikor immár elkészültem volna, bevitt elő cseterteken (*eloir ceterteken*), kéré az én atyámfia hogy az nap el nem mennék, hanem együtt (*eggýert*) ennénk. (Orsz. Levéltár; Nádasdy lvltr; Kávássy Kristóf levele; 1546.)

Fajleta. Aztán levendulás eozettel wtessék mind estve s mind regel az falt és mikor kü megy failletát bele mártani és orrához tenni és ugy jární. (Az 1552-iki pestis idejéből. Tört. Tár, 1910. 525.)

Felfogadzik: megfogamzik. A nyulnak *hújjával* (hugyával? hájjával?) kenj meg egy kis cserfahajat, tedd a küszöb alá és mikor bé mégyen az asszony ember, felfogadzik. (1734-ből; a M. tud. Akadémia kéziratai közt: Orvostud. Ivrét 3. szám, „Curiosa et Medicinalia“.)

Folyóztatni. Im mastan Palýban folyóztatom keteýt az kerekeknek, tengelyeket es mast chýnaltatok. (Orsz. Levéltár; Nádasdy lvltr; Puky Menyhért levele, 1556, június 27.)

Főlesinálni: praegnantem reddere. Csasz Miháltul hallotta hogy ördög attával, lelkével, teremtetével szitkozott (!), de hogi lelkeket is föl csinálta volna, nem ertette. Az aszonynak apját, anyját s magát is nyelvével föl csinálta, de hogi minden nemzet-ségét öszveba... ta volna, nem hallotta. (Kecskemét város lvtára. 1704, márcz. 14-iki tanácsülési jegyzőkönyv.)

Gorolyka: pálinka neme. A kolozsvári diéta 1695-ben megtiltja a főzését. Mátyus István (O és új diaetetica V. 377.) szó szerint idézi a rendeletet.

Gugyi. A mikor ennek a gyümölsnek (a *horgas magvú szilvának*) bőv termése vagyon, könnyen készülhet Erdélybe ötven ezer veder szilva-égett-bor, vagy a mint néhol hívják gugyi; vagy a mái tisztesebb neve szerint silvorium. (1792; Mátyus i. m. V. 382.)

Gyűrű-öklelet. Tennap volt gywrw öklelet, ma lezen fegwerben valo öklelet: azt mongak honnap is el tart az yatek. (Orsz. Levéltár; Nádasdy lvltr; N. 5. csomag; Ádám deák levele, 1569. július 4.)

Hajladék: hajlék. Moston esmeg ir azon ember es kyr hogý te k. venny hayladýka ala. (Orsz. Levéltár; Nádasdy lvltr; Szluny Anna levelében; 1562, márcz. 16.)

Harács-adó. Az harách adotis ez vtonkban mögh fizettýk az kenctartonak. (1600-ból. Kecskemét város levéltára: „Számviteli könyv 1598—1602“, 362. old.)

Húj. Lásd: *Felfogadzik.*

Ih: juh. Az kalugereknek en mind gabonath es mind husra ualo penzeketh megh attam, es *verő artantis* attam nekýk... de megh hath ih sajtal uagunk adosok nekýk... Előbis mind onnand kwldöth Ferencz vram nekýk ih saýtokath. (Orsz. Levéltár; Nádasdy lvltr; János deák levele; 1561.)

Kalézolni: csatangolni. (Vö. MTSz.) Négyszáz tatárok a buzák közt sokat keresgélvén és kalezolván, a buzáknak nem kevés kárával. (1683. Tört. Tár, 1910. évf. 590.)

Kanka. Egy bokor fülben való kankák. (1664; Tört. Tár, 1885. évf., 408.)

Kapaczán: orrfék (orrkantár v. orradzó) nyugtalan természetű, tüzes lovak megfékezésére. Kapaczan quo instar fœni (nyilvánvaló másolási hiba *freni* helyett) utuntur. (1670-ból; Közlem. Szepes várm. multjából, VI. 24.) V. ö. TSz. „Kapoczán“.

Korcsovány. Unum korcsovany ex nigro holo serico. (Közl. Szepes várm. multjából, VI. 24.) U. o. lejjebb még egyszer: unum korcsovany viride. 1670-ból. (V. ö. NySz. „Korcsovát“.)

Kozka: koczka? Lásd: *Töröközni.*

Köszhal: küszhal, alburnus lucidus. V. ö. Századok 1900. évf. 639. (Több adat 1639—43-ból.)

Megpalolni. Megvakozni. Towaba az palotat meg érendasztak es meg palottak mind alol felel es meg wakoztak (vakolták?) mynd kewel belel. (Orsz. Levéltár; Nádasdy lvltr; Komlossy Mihály levelében; 1552, nov. 1.)

Mezitelen dajka Az mely levelet te ngod en nekem irt az mezitelen dajka felöl... Az mezitelen dajka, ki (!) látni nagy jo kedvel elmentem volna. (Orsz. Lvltr; Nádasdy lvltr; Gáspár doktor levele; 1558, június 11.) U. o. más levelekben is előfordul ez az érdekes kifejezés.

Most. Soha fellyebb nem adhatánk husz rénes forintnál mosttyát (a gyölcsnak). (1561-ból; Tört. Tár, 1909. évf., 239.)

Néminapon: multkor? egyszer? A mint neminapon Senney vramnakis megh montam vala... en az Nag: Cheytere júneseth varam. (Orsz. Levéltár; Nádasdy lvltr; Pestvármegye György levelében, 1569.)

Oláh-ser. A vajnak ki-vert édes téj savója, ha minekelötte magában meg-savanyodnék, sajtos részétöl főzés által ki-tisztúl és jól meg-szüretetik... Nálunk (Erdélyben) a major-házaknál oláh-sernek hívják. (1789; Mátyus i. m. IV. 58.)

Pástély. Enyingi Török Ferenczné írja Nádasdy Tamásnénak (Orsz. Levéltár; Nádasdy lvtl; 1563, márcz. 27.), hogy a vörös bársony suba neki is tetszik és kéri, hogy „a pastelyan boglarok legienek es a pereme valamý zep kewtes legien“.

Pónincs? [*Ponty*?] Mikulich Márkó írja Nádasdy Tamásnak (1557. nov. 21. Orsz. Lvtl.), hogy a Fertőben 600 pónincsot (*ponjunchiot*) fogtak. Egy másik levelével (1557. július 7.) ismét 14 *ponjunchiot* küld a nádor asztalára.

Szarahora. Az 300 szarahorák az vár árka tisztítását elvégezvén. (1683. Tört. Tár, 1910. évf., 596. V. ö. OSz. függelék.)

Talpas nadrág. Egy skarlát talpas nadrágh. (1576-ból. Közlemények Szepes várm. multjából. X. évf., 114.)

Tintahal. Vilus. Towaba kegelmes vram tarak vylusis küldöt nagsagodnak olia (olaj) magot, ratot halat, tenta halat, füget eg tunval. (Orsz. Levéltár; Nádasdy lvtl; Komlossy Tamás levelében; 1558, márcz. 7.)

Titokhely: pudendum muliebre. Mayláth Istvánné írja Nádasdy Tamásnak (1552, aug. 10. Orsz. Lvtl.), hogy a nádor felesége beteges, de nem tudja, hogy „az kő bántja vagy nem, mert nem tudja ő maga is, ha az vizelet helyére fáj, vagy az titok helyre“.

Töröközni. Az mi nepýnknek ketteo hejya vagion; az eggýk thþorpeknj ment Paparol, az masýk az kozkan maradoth. (Orsz. levéltár; Nádasdy lvtl; Héderváry levele; 1550, okt. 4.)

Virics. A fejér nyírfának tavasszal ki-folyó édes levét vagy virítsét-is szokták az Északi Tartományokban némellyek bornak készíteni. (Mátyus i. m. V. darab, 373.)

Zsidózó. A NySz. (III. 1306.) úgy magyarázza, hogy „anhaenger der jüdischen religion“, holott nem ezt jelenti, hanem a szombatost. Ebben az értelemben javítandó ki a NySz. „zsidózás (judentum)“ czimszava is.

M. KOSSA GYULA.

Fátra (vö. MNy. 8:337, 343, 462). E névre az eddig ismert legrégibb adatot Sági István közölte a Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról szóló énekből (1683). Van azonban két adatunk, a mely régibb ennél. Az egyik a két Rákóczy György fejed. családi levelezéséből való. Öreg Rákóczy György 1644-ben ezt írja fiának: „Úgy tudósít Kemény János uram, már palatinus uram az *Fátrán* általment volna“ (Mon. Hung. Hist. 24. k. 206. l.). A másik adatot Deák Farkas gyűjteményében, a Magyar hölgyek levelei-ben találtuk. Polthári Soós Kalára 1601-ben így ír Révay Ferencznek: „Bizodalmas fiam uram! jöve én hozzám az én woxinai szabadosom, kére engemet, hogy irjak Kdnek az ő szegény fia mellett, mivelhogy értette, hogy egy szucsányi ember fogatta volna meg az Kd jószágában és azt mondta volna, hogy harmad éven az *Fátrán* tolvajlott volna“ (155. l.).

Ha Deák Farkas közlése helyes, akkor eddigelé ez a legrégibb adatunk a *Fátra* névre.

CSEFKÓ GYULA.

ROVÁS.

A változó szótövekről. Egyik hűséges tagtársunk panaszszal és figyelmeztetéssel fordult hozzánk. Megrója azokat, a kik némely szókat máskép ragoznak, mint ő. A következő táblázat mutatja, ő mit tart helyesnek, mit nem.

Szerinte helyesen:

1. *ugorni* : *ugrottam*
sodorni : *sodrott*
tündökölni : *tündöklött*
2. *törekedni* : *törekszenek*
tolakodni : *tolakszanak*
verekedni : *verekszenek*
veszekedni : *veszekszenek*
3. *mag* : *magvak*
odu : *odvak*
4. *tinó* : *tinája*
5. *borjú* : *borja*
varjú : *varjak*
6. *sár* : *sarat*
darázs : *darázsak*
7. *fátyol* : *fátylat*

Szerinte rosszul:

ugortam
sodort
tündökölt
törekednek
tolakodnak
verekednek
veszekednek
magok
oduk
tinója
borjúja
varjúk
sárt
darázsok
fátyolt

T. t. a maga egyedül jónak tartott alakjait e szavakkal védelmezi: „Igaz, hogy nyelvtudósaink nagyobb része legtöbb ilyen esetben mind a két használatot jónak, vagy legalább eltűrhetőnek gondolja, mindazáltal régi írott nyelvünk és a népnyelv ma is azt mutatja, hogy e hangváltozás felel meg nemcsak a hagyománynak, hanem a magyar beszéző szervnek is“.

T. t. tehát a régi nyelvre és a népnyelvre alapítja véleményét: hadd kérdezzem meg én is ezt a két oraculumot!

1. A hangzóvesztő igealakok ragozásának példája a XV. század táján ez volt: *érdeml-ek*, *érdeml-esz*, *é r d e m l*, *érdeml-ünk* stb. Természetesen az *érdeml-ni* helyett is azt mondták: *érdeml-eni*. Az *érdeml*-ből azonban a XVI. században *érdemel* lett, ennek hatására pedig a nyelvek fejlődésének egyik közönséges törvénye, a belső analogia, szerint később lettek a ma szélteben elterjedt *érdemel-sz*, *érdemel-tek*, *érdemelni* stb. Ez igealakjainak tehát más fejlődési fokát láthatjuk a XV. században, mást a XVI-dikban, mást a mai nyelvjáráások nagy részében. Ha tehát t. tagtársunk a *tündökölni* alakhoz ragaszkodik a *tündökleni* helyett, akkor ezzel annyit mond, hogy nem a régi nyelvet ismeri el szabályozónak, hanem a nyelvjáráások közül azokat, melyek már megváltoztatták a hangzóvesztő igealakot. Mikor meg a *tündöklött* alakot tartja jónak a *tündökölt* helyett, akkor az előbbinek éppen az ellenkezőjét állítja, t. i. hogy csak a régi nyelv alakjai jogosak, azon nyelvjáráásoké azonban, melyeket a *tündökölni* mellett egyedül hiteles tanúkul idézhetni, már meg „nem felelnek meg a magyar beszéző szervnek“.

2. Régi nyelvünkben a *törekedni*-féle igéknek *törekednek* alakjuk volt s így van ez ma is a legtöbb vidék nyelvében. Mivel azonban az *aludtam* mellett van *alszik*, ez a külső analogia a legújabb időben, a XIX. században, kifejlesztette az irodalomban és néhol a népnyelvben a *törekedtem* mellé a *törekszik*, *törekszenek* alakokat is. Ha már most t. t. ez utóbbiak egyedül üdvözítő volta mellett prédikál,

akkor nem kevesebbet kíván, mint hogy e nyelvi kérdésben egyáltalán ne halgassuk meg a régi nyelvet, sem pedig a mai nyelvjáráások nagyobb részét, hanem a legújabb és legszokatlanabb formákat tegyük általánossá. Miért? Erre aligha tudna t. t. más választ adni, mint hogy: ezen alakok néki igen tetszenek.

3. *Könny, toll, mag* helyett régi alakok a *könnyű, tolu, magu* s e tövektől régi többesszámok: *könnyek, tolvak, magvak*. Az *u-s* nominativus megváltoztához igazodott sok helyen a pluralis is: *könny: könnyek, toll: tollak, mag: mag-ok*. A ki tehát csak a *magvakat* tartja helyesnek a hagyomány ereje miatt, az bizonyára csak a *könnyek-et* (lacrimae), *tolvak-at*, a mint még most is mondják dialectusokban. Vajjon elfogadják-e ezeket „jó íróink“, kiket t. t. korhol hozzánk intézett levelében? Kendermagvas lesz-e a tyúk?

4. A *tinó* mellett a *tinaja* még annak emléke, hogy ezer esztendővel ezelőtt nem *tinót*, *aszót* mondtak, hanem valami *tinax-, aszax-*féle nominativust. Ha tehát most némelyek a *tinó* nominativus miatt *tinó-ját* ejtenek, ne ezekkel szálljon perbe t. társunk, hanem azokkal, a kik ezer esztendővel ezelőtt kezdték a régi, még a honfoglalás előtti törökségtől kölcsön vett idegen alakot a maguk szája íze szerint megváltoztatni *tinóvá*. Képzelem, hogy az öregebb nyelvművelő ősmagyarok mennyire dorgálhatták a *tinót* mondó korcs újitókat és nyelvrontókat!

5. A *borjú* kétféle többese: *borjak* és *borjúk*, szintén annak a következménye, hogy a nominativusban történt változás az idők folytában.

6. A régi nyelv nem *sarat, darazsak* stb. alakokat ismer, hanem ilyeneket: *sárt, darázsok* stb. Igen új még ez a *sarat*-féle hangzórövidítés, nyelvterületünk nagyobb részében még nem is terjedt el. Ha tehát az efféle alakokért küzd t. t., akkor a régi nyelv és a mai nyelvjáráások többsége ellen akarja ismét érvényre juttatni azt, a mi újság s a mi ritkább az élő nyelvben. A *sárt* nem felelne meg a „magyar beszélő szervnek“? Én tabajdi születés, nevelés vagyok, falunkban még a zsidó se tudott németül; a *sarat* alakot pedig csakis az irodalmi nyelvből ismertem meg, nagyobb koromban.

7. „Fátyolt kezembe!“ — kiáltok föl ARANYNyal (l. *Katalin*): hadd öltsek gyászt a miatt a szigorú censura miatt, melylyel t. t. akarja megbékózni elevenek és holtak pennáját! Hiszen a *fátylat* nemhogy a régiségben nincs, de még a XIX. század irodalma sem igen ismerte s csak újabban töreik vele nyelvünket!

Summa summarum:

Mivelhogy t. t. elismeri, hogy az általa kárhoztatott alakokat is helyeseknek tartják a nyelvészek, de ő biz azoknak nem ad igazat — legyen szabad azt az anekdotát emlékezetébe idézni, mely szerint Debreczenben minden ember doktor. Én bizony úgy gondolom, hogy csizmát csizmadiával kell csináltatni, nem doktorral, orvosságot doktortól kérni, nem csizmadiától, nyelvhelyességi kérdésekben pedig nyelvészekre kell hallgatnunk, nem a — kisűjünkura. Megírtam a multkor (MNY. XVI: 102) s most ismétlem: „nem szabad esalhatatlannak tartanunk a magunk nyelvérzékét, mert egyes ember csak a maga szűkebb hazájának ismerheti jól a nyelvét, nem az egész magyarságét s a maga változandó nyelvjáráásának is csak jelenét, nem egyszersmind multját is!“

M. G.

Francziás időhasználat. A francia nyelvnek a magyarra nem sok hatása volt eddig. Egyes társasági, divat- s egyéb szavakon kívül, szerkezeti sajátságok nem igen kerültek belőle nyelvünkbe. Talán Mikesnek egy-két fordulata mondható francziásnak; pl. mikor ezt írja: „Attól tartok, hogy ismét itt temetés *ne* legyen“: „je crains qu'il *ne* soit“ (XLVII. lev.); vagy: „annyi ideig *lát*ni nem *mentem*“, „látogat“ helyett: „aller voir“ (LI. lev.); ámbar ezek lehetnének latinosságok is. Fel-felbukkan a testőrök írásában, Kazinczy fordításaiban egy-egy önkéntelen vagy szándékos francziáság. De mind ezek egyedülálló és elszigetelt jelenségek. — Körülbelül húsz esztendeje azonban, megfigyelésem szerint, nemcsak felbukkan, hanem mind erősebben terjedni kezd, sőt szinte ragálylává válik egy francziás időhasználat, mely eleinte csak elvétve újabb francia fordításokban, francziául sokat olvasók írásaiban, utóbb már olyan szövegekben is kezd elharapózni, melyeknek semmi köze sincs a francziához. A francia ugyanis *jövőt* alkalmaz a mult elbeszélésében, ha valami az elbeszélés főideje után következik; pl. „Chateaubriand en 1791 *fait* en Amérique un voyage qui *profltera* beaucoup à son imagination“: Ch. 1791-ben Amerikában utaztat *tesz*, mely *gazdagítani fogja* (magyarul: *gazdagította*) képzeletét“, vagy: „N. N. *naquit* à Paris, où il *écrit* son oeuvre . . .“: „N. N. született Párisban, a hol *meg fogja írni* (magyarul: *megírta* művét“. A mult elbeszélésében ilyesféle alkalmazása a jövőnek magyarban merő idegenszerűség: „N. N. *született* Pesten, *majd* itt *végezte* iskoláit, *utóbb* írói pályára *lépett*, *később* *megnősült*, *azután* lapot *szekeszített*, *végül* pedig *meghalt*“. Az elbeszélés mozzanatainak időbeli rendjét a mult előadásában időhatározó szavakkal jelöljük, nem pedig igeidővel. Nem említek francziából fordított szöveget, ebbe véletlenül, hanyagságból belecsúszhatik ez a hiba, hanem egy tiz esztendeje megjelent Mikszáth-életrajzot, melyben csak úgy hemzseg, s azt hiszem, még a francziául jól tudó olvasót is bántja az a sok *fog*, *lesz*, mely csak egy rövidke fejezetben tizenháromszor, némely lapon kétszer, sőt háromszor is hetvenkedik a szemünk előtt, s ugyancsak kéri a nagy palócz szinmagyar környezetéből. Mutatóul néhány példát: „A gyermek fejéből szökkent ki hát már az első mese . . . Galandáné asszonyomról, kinek . . . fantasztikus esete egyik darabja *lesz majd* „A jó palóczoknak“ (h. lett, vált). „ . . . hall (Mikszáth) a vidék úri betyárjának . . . bravourjairól is, melyek *majd* egy . . . regényhez *fognak* . . . a költőnek anyagot adni“ (h. melyek később anyagot adtak). „ . . . hallotta a honfűi keserűség . . . hangjait is . . . magába szíva így azt a hangulatot, melyből . . . *majd* a kezdő pesti újságíró . . . hazafias verseit *fogja* megírni“ (h. melyből később megírta). „Ott tűnhetett fel neki . . . Pilesik István uram is, kiből egyik kitűnő . . . alakját *fogja* megírni“ (h. később, utóbb megírta). „ . . . első próbálkozása Mikszáthnak azon a téren, a melyen később oly kitűnő *lesz*“ (h. annyira kitűnt v. kitűnővé vált). S így folyik ez lapról lapra; eleinte csak meg-megakadunk a sok *fogban* és *leszben*, aztán megütközünk, végül haragosan odavágjuk a különben kedves könyveské: „Hát már nem elég, hogy kiforgatta nyelvünket a sok latinizmus, rontotta a germanizmus, mételyezte a mindenféle pestizmus, még gallicizmusnak is szabad nyelvünket beszennyeznie!?“ — S íme, tíz év múltán minden újságban, regényben, novellában ott éktelenkedik a *fog* és

a lesz francia tálalásban. Úgy látszik, minden időnek megvan a maga testi, erkölcsi, politikai s ráadásul még stílusbeli nyavalyája is.

GALLUS.

Nyelvünk csinosítása. „Filmrevü a Renaissance-ban“, olvassuk a lapokban s elégedetten állapítjuk meg, hogy a kultúr-differenciálódott pesti stílusunk prestigeét immár semmi sem destruálja. Végre elértük, hogy egyetlen magyar szó se revelálódik benne. A kritikus, az európeér és intellektüel, kinek mentalitása szolid, szubjektivitása pregnáns, precíze konstatalja, hogy az artisztikus és pittereszk produkciók komplikáltan nivósak, a filmrevü kreálói diszkréték, a szcenéria és ensemble ideális, a chanson nüansza és akcentuálása pikáns. A publikum ovációval honorálja a star-okat. Filmrevü után a Mascotba, vagy Revübe megyünk, ahol viszont renaissance-film-, attrakció vár ránk, a Chat Noir-ba, az American Grill Room-ba vagy az Imperial bárba, vagy a Majestic-kávéházba, hol büffé van, champagner, Veuve Cliquot s az orfeumba, hol a populáris angol Brothers X. és Sisters Y. produkálják magukat. A ki muzikális, az Tschaikowsky ouverture-ével delektálja magát. Új plakátunkon ez olvasható: „Steiner Simi the best foxtrottorchester of the world“. A nagykörúton a Király-utca és Wesselényi-utca között a következő royalisták sorakoznak: Royal-kávéház, Royal-étterem, Royal-szálloda, Royal Apolló, Royal-redoute, Royal nagymozgó, Royal nagymozgó büffé, Royal-gőzmosó. Royal Orfeum etc. etc. A börzén kulisz, kontremin, galopén, kurzus, nosztrifikáció. Politikában szolidaritás, integritás, interpelláció, deignálás, ratifikáció, blokk, orientáció. A csehek húsz fillér büntetést fizetnek minden magyar szóért. Bocsnat — azaz pardon! — a pestiek mentesek maradnának a büntetéstől, mert ők már feldarabolták nyelvünket is — egyik a latiné, másik a németé, harmadik a francziáé, negyedik az angolé — a Csonkamagyarország szavait is megcsónkították.*

ÚJ NEMZEDÉK I. 25.

NÉPNYELV.

Birtyóka. Az EtSz.-ban két alakja is megtalálható: a *berdo* és *bertyuoka*. A Nyr. (44:120 és 46:25) is foglalkozik vele és még két változatát említi: *bergycok* és *virtjóka*. Ismeretes ezenkívül (Tájsz.): *biresók*, *biresóka*, *birtok*, *birtoka*, *birtjóka* alakban.

— Mi is hát az a *birtjóka*?

A csontmagú gyümölcsfák élősködő gombája. A birtjóka-félék alrendjébe tartozik. A birtjóka-gombáktól megtámadott gyümölcs a fán hamarjában megnövekszik, hólyagosan felpuffad. A bőre ránczos vagy bibircses lesz. Magja nem fejlődik. Gyümölcse élvezhetetlenül savanyú. A fáról még gyümölcsérés előtt lehull vagy őszig is ott lóg s ott is telel. A gomba telelő alakja okozza a fák ágavégeinek elbokrosodását. Ez az elbokrosodás a *bábasesprű*. A nép ajkán: *boszorkányseprű*. Így hallottam Egerben, Kolozsvárott, Rimaszombatban is. A *boszorkányseprű* szó különben szótárainkban nincs meg. A Czimszójegyzékből is hiányzik. A NySz. is csak a *bábasesprűt* ismeri. A *boszorkányseprű* szótárainkból vélhetőleg azért maradt ki, mert egyedül álló szó, származékai nincsenek. Nem mint pl. a *bába*-

* Vö. MNy. XVI. 88. l.

seprű, — a mi a *bábásodás*, *bábaszilva* szavak után szinte magától kerekedett és ugyanannak a növénybetegségnek a szavai. Épp így a *táskabetegség* vagy *táskásodás*, *szilvatáska* is. A *boszorkányseprű* szó más összetételekben elő nem fordul a népnél, mert *boszorkánybetegséget*, *boszorkányszilvát* már nem hallottam sehol. A *boszorkányszilvának* magyaros megfelelője: *éhes-szilva*. (*Taphrina pruni*). (Szótárainkból szintén hiányzik.)

A *bábaseprű* és *boszorkányseprű* a magyarban nyelvileg egy. A *boszorkány* és *bába* szó a régi nyelvben azonos értelmű: a *bába* is, a *boszorkány* is megrontó vénasszony. (Lásd: NySz. és MNy. 7:154.) Így tehát a két szó között az értelmi kapcsolat megvan.

CzF. a *bábásodást* *ragyúnak* írja. A MTsz. és EtSz. szerint pedig *üszög* vagy *féreg* az okozója. Mind a három téves. CzF. ragyúnak tulajdonított *birtyókája* más könyvbe nem került át. De már a MTsz. *üszögje* és *féregje* igen, mert az EtSz. onnan vette át. A féregtől ragott szilva férges szilva. Külsejére nem különbözik a jó szilvától. Csak kissé korábban érik. Nagyságra csak akkora mint az ép. Az *éhes-szilva* nagyobb a jónál, orsóalakú vagy babhüvelyformán meggyöngyösült. Az *üszög* (*Ustilago*) a gabonaneműek és fűfélék betegsége és nem a gyümölcsfáké. Lehet, hogy régente a *birtyókát* *üszögnek* tekintették és ez az értelmezés csúszott be az EtSz.-ba.

Népiünk a *boszorkányseprű* és az *éhes-szilva* közös okozóját nem ismeri. Sőt a gombáktól beteg szilvát összetéveszti a féregtől hibással, különösen éretlen korában.

Bacso-gyümölcsök. A MNy. IX, 190. lapján érdeklődött, hogy ki mit tud a *bacsa-körtvélyről*. Egy idézetet is említett a borsodmegyei Noszvajról (Kassai, I, 272). A kérdés felelet nélkül maradt, minthogy az nem tekinthető válasznak, ha valaki a MNy. I, 331-re utal, mert sem a Kassai adata, sem a Szilágysomlyóról való (MNy. I, 331) nem fejt meg, mi az a *bacsa-körtvély* s honnan származik az elnevezése. Az EtSz. se tud többet róla a MNy. idézeteinél. Mivel a kérdés máig is megoldatlan, közlöm: Jegyzeteimben Barta Mari, Szarvaskő (Eger mellett) mondása szerint: „*Bacso-körte*: nem vadkörte. Kisebb a másfurma körténél. Nem valami fájtos ízű. *Bacso-szőlő*: fehér szemű. Szokott a' lennyi erdőbe is. Olyan akar a vadszőlő, de mégis másfurma. *Bacso-szilva*: vadszilva. Nagyobb a kökénynél, de kisebb a jó szilvánál. *Szóvának* is mondják. É három adatból megállapítható: hogy itt nemes gyümölcsökről nem lehet szó, de meg teljesen vadról sem. A *bacso-körte*: javított vaczkor. Kolozsvárott *cider-körte*, vagy *szider körte*. (Nagy csersavtartalmánál fogva almaborfestésre alkalmas.) A *bacso-szőlő*: csakis a nemesből visszafejlődött vadszőlő lehet. Olyan területeken, hol azelőtt szőlő termett, maradhattak vissza tőkék, a melyek tovább teremnek mindenféle gondozás nélkül. No most már, hogy az éppen fehér szemű-e, az nem bizonyos, mert hiszen majdnem minden szőlőfélésegnek megvan a piros és fehér változata is. A *bacso-szilva*: beoltatlan szilva. Aláznak való. Ezt mesterségesen is termelik. Szóval: az említett *bacso-gyümölcsök* abban különböznek az igaz vadgyümölcsöktől, hogy vagy a vadból fajkiválasztás útján nemesültek (körte, szilva), de azért mégis vadak, vagy a nemesből visszakorcsosultak, mint a *bacso-szőlő*. Mindenképen olyan középfa-jok a vad és a nemes között.

Fejős. Az egri Népújság 1920 febr. 11. számában olvasható ez az apróhirdetés: Keresek fejőst lakással, fizetéssel . . .

— Mi az a fejős? Ki az?

— Műnyelven: *tehenész*. Falusiasan: *tehenes*.

Szótáraink a *fejős* ilyennemű jelentését nem ismerik. A NytSz. egyáltalán nem tud ilyenféle értelemről. A CzF. ismeri, de csak a Dunántúlról. Szerinte olyan juhászlegény, kinek hivatása a juhokat fejni, ki a tejet kezeli. Vagyis szerinte a felvidéki tót bacsólegény, kisbacsó névnek megfelelő. Itt Heves megyében azonban tehenest jelent a *fejős*, azaz *tehenőfejő* férfit vagy nőt, kinek foglalkozása a *tehenek fejése*, és — ha férfi a *fejős*: a *takarmányozás* is. A szó megfelel a régi marhalátó, marhabánó jelentésének.

Bócsmány. EtSz.: „egy adat Zemplén megyéből, MTsz. alakv.: *bócsmány-alma* Nyr. X, 323. Egy almafajta. Eredete ismeretlen.”

Az eredetére vonatkozólag az a megjegyzésem, hogy az elnevezése az EtSz.-ban rövidített alakban szerepel. De ez a feljegyző hibája. A név a valójában: *boczmáner*. Így ismerik az északi és a keleti Kárpátok termékeny völgyeiben. A nép egyes helyeken *török-muskotálnak* is mondja. Az a vélemény róla, hogy már a törökvilágban megvolt. (Részletes ismertetése: Bereczki Máté: Gyümölcsészeti vázlatok II, 309. lap, 94. fejezet.) Ez az almafajta 1877-ben Urbanek kanonok pomológustól a *pázmány-alma* elnevezést kapta, vélhetőleg a *boczmány-pázmány* szavak hasonlatosságáért.

Ha már most tudjuk, hogy a *boczmány-alma* eredetileg *boczmáner*, nagyon valószínű, hogy a német *Botsman* az ősi és eredeti szó, a miből az elnevezés leszármaztatható. GÁRDONYI JÓZSEF.

Nyak-fog. Így nevezték Hódmezővásárhelyen, a múlt század 50—60-as éveiben a torokmandula, a fültőmirigy, továbbá a nyaki-mirigy gyuladását. Az elnevezés talán arra vezethető vissza, hogy valamint az áttörő fog, úgy e betegségek valamelyike is fájdalmat okoz a gyermeknek. Más vidéken nem hallottam. Szótárainkban nincs nyoma.

Nád-kés. E szó a MTsz.-ban csupán melléknévi értelemben van felvéve, mint sovány, vékony, gyenge. Hogy azonban a nádkést, mint eszközt, a hódmezővásárhelyiek valóban ismerték és finomabb metszésekre alkalmazták, bizonyítja azon mondás, hogy: *Ammejk gyerekek anynyelve lévő nyőve, nád-késsel köll föl vágni*.

Eles növényi részeknek metszésre való használatát bizonyítja a következő mondás is: *Így ordít, mintha sással metélnék as seggit*. (Uo.) (Móricz Pál szíves közlése szerint a Hajdúságon ezt így mondták: Ugy ordít, mintha nádkéssel metélnék az ülepét.) Lehetséges, hogy a sást aranyeres csomók eltávolítására használták valamikor.

Nád-tű. *Né igyál annyit, mer nád-tű teröm a zórodba*. Ezzel a mondással intették Hódmezővásárhelyen az olyan gyermeket, aki minduntalan ivott. Nád-tűnek hívták az orrban fejlődő nyálkahabarcot (polypus mucosus nasi), a melyet a régiek szomjazzató kúrával igyekeztek összezsugorodásra, gyógyulásra bírni. Innen eredhetett az a felfogás, hogy ha a nyálkahabarcot a szomjazzatás gyógyítja, úgy a sokatívás annak fejlődését előmozdítja, vagy éppen okozza is.

Hódmezővásárhely ősidőktől fogva nádtermő vidék lévén, e sajátságos mondást az utóbbi évtizedekig megőrizte. ERDŐS JÁNOS.

Mikor a nép tudóskodik. Jóképű és jóruhájú parasztleányek borozgatnak a vasárnapi istentisztelet után egy kis székesfehérvári kocsmában. Technikai dolgokról foly a szó s az egyik megszólal:

— Mondják meg nekem, micsodás vegyülek az a mágnes? Nagy csend, általános töprengés. Végre egy idősebb „pógrá” megadja a felvilágosítást:

— Hát az kérem afféle öntvény, de a vegyészek nem árulják el a titkát.

— Szóval olyan próbádolog, — vonja le a következtetést a kérdés feltevője s ebben mindenki megnyugszik. KELEMEN BÉLA.

Lóköttő. (MNy. 16:147.) E közlemény írója szerint a lóköttő név onnan ered, hogy a tolvaj elköti a lovat az egyik jászoltól a másikhoz. Hát ebbe a magyarázatba sehogyssem tudok belenyugodni. Én t. i. nem a jászolhoz kapcsolva keresem a szó eredetét, s nem a jászolnál látom a legelső lóköttő betyárt, hanem a kipányvázott, azaz hosszú kötél végéhez gúzsza, béklyóval csatolt ló mellett. Hogy is szól a szalontai betyárnóta?

Amoda ig éty piros tűz magába, | mellette ül két cip fíjatal szóga . . . | „Gyere pajtás, nizzük még a kécs csikót, | haty *kössük el a lábárúl a bikót!*” | „Ha *elköttük a lábárúl a bikót,* — | hát azután mere visszük a csikót?” — | „Maj elvisszük, amére a nap lejár, | ára, tudom, a gazdája sosé jár!”

Hogy aztán később az istállóból való lopást is lóköttésnek mondták, az épp oly jelentéstágulás, mint a hogy a ménesből is lehet lovat elkötni, meg a gulyából is tehenet. A *lóköttő* szóra megjegyzem még, hogy így hívják a csárda előtt azt a helyet is, a hol a lóhátas lovat ki szokta pányvázní, míg a maga torokolaját lenyeli: „Ott a lóköttő, csapja ki a pejket oda, ké még gyűjjig bé éty kis sárkántéjre”, hallottam mondani az atyáspusztai csárdában.

Tetővár. (MNy. 16:148.) Teljesen érthetetlen előttem Erdős János eljárása. Azt, hogy vajjon a Tetővár élő szó volt-e valamikor: nem a Visegrád analógiájából s a hódmezővásárhelyi „Tetővár” romlott alakból és e domb talajának veres színéből kell megállapítani, hanem régi és mai határneveink gyűjteményeiből. S akkor minden fejtörés, helyszíni szemle és ásatás nélkül nemcsak valószínűséggel, de teljes biztossággal megállapítható, hogy a Tetővár élőszó volt, sőt ma is az. Mert ma is így hívják pl. Jászkarajenő s Hevesvezekény egy-egy dülőjét. (Magyarország vármegyéi: Pestm. 46., Hevesm. 81. l.)

Gagyizó. (MNy. 16:91.) Már a MNy. 8:374. lapján olvasható Az Újság 1912 aug. 29-i. számából idézve, sokkal részletesebb s kifejezőbb értelmezéssel.

Nincsetlen. (MNy. 16:30, 91), nincsetlenség: a „nagyon szegény” és „nagy szegénység” kifejezésére magam is mint egész közönséges szót ismerem Szalonta és Sarkad vidékéről; pl. „Nem vót mék több ojjan nincsetlen famílija soha a községbe. Úgy jöttek ide, hogy még betívó falattyuk sē vót; az öregek még a ngyu maguk *gazoskottak* azonn a kis földönn, amit a kössíktű bíreltek. Azír még ma jis

*Hatronygyos*nak hívják a főggyüket, pedig em mán, nem is a kössig főggye, hanem űk vették a Markovics urasáktű*. (Árpád; feljegyeztem az aláhűzött szavak miatt.) „Sosű vóna nekűnk az urammal semmi bajunk, haneha ja nincsetlenség nem csinálna kűsztűnk nűha zavart.” (Sarkad.)

Birizdű. (Nyr. 46:196.) Oltyán Sándor szerint: „ismeretlen alapszavű helynűv” a szalontai nép elűtt, melyet ez „megmagyarázni nem tud”. Oltyán azonban általánosította annak a pár embernek „nem-tudását”, a kiktűl kérdezőskűdűtt; mert bizony még ma is nagyon jól emlékeznek Szalontán a Birizdű-családra, melynek egyik tagja: Birizdű Jűzsef ügyvéd, egyike volt Arany János 17 szavazűjának (l. a Rozvány művét).

SZENDEKY ZSIGMOND.

Borimácsik. Egy Felsőűrvidékrűl származűű adat szerint a m krumplinűdli. Az EtSzűt. azt mondja rűla, hogy eredete ismeretlen. Nézetem szerint tréfás összetűtellel van dolgunk, melynek elűtagja *Bori*, a Borbála nűv becűzűű alakja, s melynek pajkos czűlzatát bűvebb magyarázat nűklű is megértetik a krumpli-nűdli egyűb népies elnevezűsei, pl.: *angyalbűgyűrű* (országszerte; alakvált.: *angyalbűgyűlű* Kalocsa MNy. 1:93, *angyalbűgyűllű* Somogy m. Nyr. 34:222 és Bács-Adorján MNy. 9:380, *angyalbűgyűre* Nagykánizsa NyF. 48:60, *angyalbűgyű* Ermellék Nyr. 29:334, *ánygyűlbűgyűreű* Gűműr m. 46:242), *pűcsmácsik* (Vas m. MTsz., Zala m. NyF. 40:65), *monyamácsik* (Felsőűrvidék NyF. 9:11, Bakonyalja NyF. 34:44, Pápa vidéke NyF. 17:25), *monyűkű* (Nűgrád m. Nyr. 33:302 és 34:222), *billemácsik* (Bakonyalja NyF. 24:42, Pápa vidéke NyF. 17:25), *istenbille* (Rábakűz MTsz., Tatatóváros Nyr. 39:78), *istenbilleje* (Szigetkűz Nyr. 40:284, alakv. *istembillejeje* Pápa vidéke NyF. 17:25), *műnyei-bűgyűrű* (Gűműr m. MTsz.), *istenkűkűskű* (Nyitra vid. palűcz nyelvj. Nyr. 43:141), *angyalpűcűse*, *angyalpűczili*, *pűcsnűdli*, *krumpli-bűgyűrű* (saját fűljegyzűseim) stb. Látnivalűű, hogy valamennyi tűbbű-kevűsbűbű trágár, s már csak ezűrt sem valűszínűű, hogy a *borimácsik* teljesen ment volna egy kis illetlensűgtűl.* Vele egyezűű észjárás szűlűtte a bakanyelvben *katifalat* = penis.

Azonban ennek a magyarázatnak van egy bűkkenűje. Kűrdűs ugyanis, vajjon Felsőűrvidéken vagy szomszűdságában ismerűk-e, ismertűk-e a Borbálából rűvidűlt *Borit*. Mert ha nem, akkor a krumpli-mácsikot bajosan nevezhettűk az ű tiszteletűre *borimácsik*nak.

CSEFKű GYULA.

A „*gleditschia triacanthos*“ (= háromtűvisű lepényfa) ismert diszfűának terműsűt a nép szentjánoskenyűrnek hívja itt és Szatmár megyűben is így hallottam; ezt a terműt a benne levű edeses, enyvyszerű anyag miatt a gyerekek rűgjűk-szopogatjűk. Kertűnkben járva *gyűrszentműrtűni* gyerekek kűrdűsemre ezt feleltűk: „*Zsidűtűkonyt* szedűnk” és a *gledicsia* terműsűt mutattűk. Ezt a nevet sem CzF.-ban, sem a MTsz.-ban nem találtam. Talán műsűtt is mondjűk?

MAJER IVÁN.

* Tudoműsom szerint a krumpli-nűdlinak csak ezekben a neveiben nincs dűvűjkűdűs: *nyuklimácsik* (Bakonyalja NyF. 34:44, elűtagja *nyukli* = nockerl MTsz.), *sűdrott-tűsztű* (Csallűkűz MTsz.), *sűdrott*: tűsztűfűle (Nagy-szalonta Nyr. 42:404). A *duczi* (Bakonyalja NyF. 34:42) tréfás elnevezűs ugyan, de nem tartozik a fentiek kűzű, a *sűlűni* (Nyitra vid. palűcz nyj. Nyr. 43:141) és a *sujka* (Berezik: Magyar tűrczűk, Olcsű kűnyvt. 87. l.) pedig jűvevűnsűzű.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XVIII. közgyűlés (1920 január 27-én).

Jelen vannak Szinnyei József alelnök elnöklete alatt Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Angyal Dávid, Baros Gyula, Eckhardt Sándor, Erdélyi Lajos, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Jakubovich Emil, Jaulusz Ilona, Losonczy Zoltán, Németh Gyula, Pintér Jenő, Sági István, Szigetvári Iván, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Viszota Gyula, Zsinka Ferencz, Zolnai Béla rendes tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. Szinnyei József megnyitja a közgyűlést és sajnálattal jelenti, hogy az elnök betegsége miatt nem jelenhetett meg a közgyűlésen. Aztán így folytatja: „Mielőtt bármi egyébről tárgyalnánk, emlékezzünk meg idegen uralom alatt sinylódó testvéreinkről s gyászunk jeléül emelkedjünk föl helyünkről. (A jelenlevők fölállanak.) Fogadjuk meg, hogy minden erőnkkel fölszabadításukra fogunk törekedni“. Ezután fölolvassa Szily elnöki megnyitó beszédét.

2. A szavazatszedő-bizottság tagjaiul megkéri Trócsányi Zoltán elnöklete alatt Eckhardt Sándort és Losonczy Zoltánt és megejti a szavazást.

3. Horger Antal előadja „Szókezdő magánhangzók fejlődése“ cz. értekezését.

4. Melich János fölolvassa titkári jelentését. — Tudomásul vétetik.

5. Gulyás Pál előadja a számvizsgáló-bizottság jelentését. — A közgyűlés tudomásul veszi és köszönetet mond a pénztárosnak és a számvizsgálóbizottságnak.

6. Munkácsi Mihály bemutatja az 1920. évi költségvetést. — A közgyűlés elfogadja.

7. A titkár bejelenti, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr 1920-ra is kiutalta a MNyT. rendes évi segélyét s ezenkívül még 10,000 korona rendkívüli segélyt is engedélyezett. — A közgyűlés hálás köszönettel fogadja.

8. A titkár jelenti, hogy a választmány egy bizottságot küldött ki az alapszabály-változtatás előkészítésére, egy változtatást azonban már most, sürgősen kellene elfogadni, t. i. azt, hogy az alapítódíj 200 helyett 300, a tagsági díj 10 helyett 15, az előfizetés díja pedig 15 helyett 30 korona legyen. — Elfogadtatik.

9. Trócsányi Zoltán bejelenti, hogy a fővárosi választmányi tagságra Gulyás Pál, Hóman Bálint, Jakubovich Emil, Lehr Albert, Sági István 24, Mészöly Gedeon 23, Szendrey Zsigmond 19, Sebestyén Gyula 4, Thienemann Tivadar 2, Losonczy Zoltán 1 szavazatot, a vidéki választmányi tagságra Karácsnyi János, Pápay József, R. Prikk Marián 24, Kardos Albert 23 szavazatot kapott. Az elnök ennek alapján Gulyás Pált, Hóman Bálintot, Jakubovich Emilt, Lehr Albertet, Sági Istvánt, Mészöly Gedeont és Szendrey Zsigmondot jelenti ki megválasztott fővárosi, Karácsnyi Jánost, Pápay Józsefet, R. Prikk Mariánt és Kardos Albertet pedig vidéki választmányi tagoknak.

10. Az elnök megkéri a társaság néhány tagját, hogy fűradjanak át a gyöngélkedő Szily Kálmán elnök lakására és tolmácsolják előtte a közgyűlés üdvözlét és jókívánatait. Több tárgy nem lévén, bezárja a gyűlést.

XCI. Választmányi ülés (1920 február 24).

Jelen vannak Szily Kálmán elnökle alatt Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Gombocz Zoltán, Hóman Bálint, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Szendrey Zsigmond, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vikár Béla választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. Az elnök megnyitja az ülést és fölolvastatja a jan. 13-i választmányi ülés és a jan. 27-i közgyűlés jegyzőkönyveit. — Hitelesítettnek.

2. A titkár bejelenti, hogy tudomására jutott, hogy a főváros tanácsa a fővárosi iskolák számára a Magyar Nyelvőrt 124, a Magyar Nyelvet ellenben csak 15 példányban rendelte meg. Ennek következtében szükségesnek tartotta Városey Gyula közoktatásügyi tanácsos úrhoz fordulni, hogy egyenlő elbánást kérjen a két nyelvészeti folyóirat számára. A tanácsos úrtól azt a fölvilágosítást kapta, hogy őt úgy informálták, hogy a Nyr. népszerű nyelvészeti folyóirat, a MNy. ellenben csak szigorúan szakszerű tudományos cikkeket közöl. Mikor Melich őt ezen állítás téves voltáról fölvilágosította, megígérte a tanácsos úr, hogy erre vonatkozó elhatározását revideálni fogja. — A választmány köszönetét fejezi ki a titkárnak buzgó fáradozásáért és fölkéri a szerkesztőket, hogy a MNy. Levélszékény cz. rovatába iktassanak be egy állandó jellegű értesítést, hogy a közönség köréből hozzájuk intézett nyelvi kérdésekre mindig készségesen válaszolnak.

3. Az elnök bejelenti, hogy Két Legrégibb Magyar Nyomtatványunk cz. kiadványunkból, melynek bolti ára 4 K volt, még 148 példány volt raktáron. Most valamennyit megvette egy antiquarius, példányonként 5 K-jával. — Tudomásul szolgál.

4. A pénztáros bejelenti, hogy új alapító tagul jelentkezett Varsányi Emil 200 K-val, Tagányi Károly 300 K-val, s hogy Szily Kálmán 100 K-val növelte alapítványát. — Öröndetes tudomásul szolgál.

5. Új rendes tagoknak megválasztatnak dr. Romy Béla ny. államtitkár és dr. Fest Aladár ny. tankerületi főigazgató, ajánlja Szily Kálmán. Több tárgy nem lévén, az elnök bezárja a gyűlést.

LXV. Felolvasó ülés (1920 február 24).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Bán Aladár, Baros Gyula, Fenczei Zoltán, Fest Aladár, Gombocz Zoltán, Hellebrant Árpád, Hóman Bálint, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Németh Gyula, Pais Dezső, Putnoki Imre, Romy Béla, Schwartz Elemér, Szegedy Rezső, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vikár Béla, Viszota Gyula r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A felolvasó ülés tárgyai:

Vikár Bélától: Versközi képletek.

Melich Jánostól: Miklosich és a magyar szófejtés.

XCII. Választmányi ülés (1920 június 8).

Jelen vannak Szily Kálmán elnökle alatt Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Gombocz

Zoltán, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Németh Gyula, Pais Dezső, Sági István, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos vál. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. Az ülés megnyitása és a megelőző ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után az elnök bejelenti, hogy a Hornyánszky-czég ismét fölemelte a MNy. nyomtatásának árát, még pedig ívenként 2643 K-ra, úgy, hogy a legutóbbi füzet kiállítása kb. 9000 K-ba került. Kényszerhelyzetben lévén, elfogadta az áremelést. — Tudomásul szolgál.

2. Az elnök bejelenti, hogy Czakó Elemér min. tanácsos a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium IV. ügyosztályában tanácskozára hívta össze a tudományos társaságok képviselőit, s ezen ő vett részt a MNyT. képviselőjében. A közoktatási miniszter úr a legjobb indulattal igyekszik segíteni a tudományos társaságok papírszükségletén. — Öröndetes tudomásul szolgál.

3. Az elnök bejelenti a következő tagajánlásokat: dr. Czukor Bálint, dr. Dániel Jenő, dr. Endrey Antal, dr. Fuchs Lajos, dr. Gener-sich Rudolf, dr. Halász Manó, dr. Körössy Sándor, dr. Lenárt János, dr. Nagy József, dr. Nyikos Dezső, dr. Sándor Jenő, dr. Széll Bálint ügyvédek, dr. Hody Imre tb. főügyész, Kun Béla volt orsz. képviselő, Hódmezővásárhely; ajánlják Erdős Jeromos és Vetrő Lajos Endre. Lósy Schmidt Ede máv. főmérnök, Budapest, Eisenhauer József máv. távirász, Dombóvár, dr. Batta István tanár, Budapest; ajánlja Szily Kálmán. Haan Pál polg. isk. tanár, Budapest; ajánlja Erdélyi Lajos. Berze Nagy János tanfelügyelő, Szekszárd; ajánlja Melich János. Karácsony Sándor főgimn. tanár, Budapest; ajánlja Zlinszky Aladár. Petrik József, a Kamara-színház főrendezője, Budapest; ajánlja Sági István. Dr. Nagy József Béla, áll. főrealisk. tanár, Budapest; ajánlja Munkácsi Mihály. Mariay Ödön min. titkár, Budapest; ajánlja gróf Zichy István. Sztrokay Kálmán hírlapíró, Budapest; ajánlja Trócsányi Zoltán. — A választmány valamennyiüket megválasztja és hálás köszönetét fejezi ki a buzgó ajánlóknak, különösen Erdős Jeromos és Vetrő Lajos uraknak, a kik 14 új tagot gyűjtöttek.

4. A pénztárnok jelentést tesz a pénztár 1920 május 31-i állapotáról. Az egész bevétel 27,340.51, az egész kiadás 8841.50, a maradék 18,499.01 K. Szily-alap: 2498.34 K. — Tudomásul szolgál.

LXVI. Felolvasó ülés (1920 június 8).

Jelen vannak Szily Kálmán elnökle alatt Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Bibó István, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Jakubovics Emil, Komáromy Sándor, Pais Dezső, Sági István, Schwartz Elemér, Szendrey Zsigmond, Szigetvári Iván, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Veledits Lajos, Gr. Zichy István Zlinszky Aladár, Zolnai Béla, Zsinka Ferencz r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A felolvasó ülés tárgyai:

Zolnai Bélától: Esztétikai szempontok a nyelvtudományban.

Schwartz Elemértől: Keresztnevek becézésetése.

Jakubovich Emiltől: A legrégibb nyomtatott magyar szavak.

1. Bevételek és kiadások 1920-ban és költségvetés 1921-re.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1920-ra		Bevétel 1920-ban		Költségvetés 1921-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék 1919-ről	4129	21	6129	21	2211	61
Állami segély	15000	—	10000	—	—	—
Alapítványokból	—	—	5850	—	—	—
Kamatokból	1544	—	3356	—	2748	—
Eladott kiadványokból	—	—	2289	40	—	—
Evdíjakkból	7000	—	12438	—	10000	—
Főülfizetésekből	—	—	1041	—	—	—
Kisorsolt záloglevél	—	—	200	—	—	—
A Szily-alaptól értékpapírokért	—	—	702	—	—	—
Utánvételezés megtérülése	—	—	200	30	—	—
Összesen	27673	21	42205	91	14959	61

A bevétel 1920-ban 14,532 kor. 70 fillérrel több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1920-ra		Kiadás 1920-ban		Költségvetés 1921-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1800	—	1241	—	1200	—
Tiszti díjazás	1000	—	900	—	1000	—
A „M. Nyelv“ nyomtatása	18000	—	28016	50	41000	—
Expediitio, vegyes	800	—	2481	30	2500	—
Könyvárusi százalék	100	—	35	—	—	—
Népnyelvi tanulmányok	400	—	—	—	—	—
Tartozás törlesztésére	500	—	7008	50	—	—
Szily-alap kamataira	—	—	112	—	—	—
Összesen	22600	—	39794	30	45700	—

A kiadás 1920-ban 17,194 kor. 30 fill.-rel több a költségvetés szerintinél.

A maradék 1920-ról 1921-re értékpapírban 200 kor., készpénzben 2211 kor. 61 fillér.

2. Alapítványok állása.

Áthozatal 1919-ről	47.600	kor.
Bárdos Remig	500	„
Bonkáló Sándor	500	„
Erdős János	100	„
Gombocz Zoltán	50	„
Halász Dénes	300	„
Hornvánszky Viktor	800	„

Kis-Erős Ferencz	300 kor.
Klemm Antal	300 „
Kollányi Ferencz	300 „
Majovszky Pál	300 „
Melich János	100 „
Óvári Ferencz	100 „
Rada István	100 „
Szily Kálmán	100 „
Szinnyei József	100 „
Tagányi Károly	300 „
Tolnai Vilmos	100 „
Varsányi Emil	200 „
Vikár Béla (I. részlet)	200 „
Wiklund K. B.	1000 „
Gr. Zichy István	100 „
Összesen	53.450 kor.

3. Szily-alap állása.

Földhitelintézeti záloglevelekben	2800 kor.
Készpénzben	86 „ 34 fill.
Összesen	2886 kor. 34 fill.

4. Vagyonmérleg.

I. Vagyon.

Földhitelintézeti záloglevelekben	38.400 kor.
Hadikölesön-kötvényekben	30.000 „
6%-os Járadékkölesönben	200 „
Készpénzben (2.211.61+86.34)	2.297 „ 95 fill.
Összesen	70.897 kor. 95 fill.

II. Teher.

Tartozás a Földhitelintézetnek	2349 kor. — fill.
Föl nem vett tiszteletdíj	848 „ 43 „
Összesen	3.197 kor. 43 fill.

Tiszta vagyon: 67.700 korona 52 fillér.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv“-nek szerkesztősége (V., Akadémia-utca 2. sz.) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre mindig teljes készséggel válaszol.

1. **Mentalitás még egyszer.** A MNy. egyik figyelmes olvasója, NAGY LAJOS úr Debreczenből hozzám intézett levelében különösnek találja, hogy a szerkesztő a *koncepciózus* szót végkép elítéli, a *mentalitás*-t pedig megrovás nélkül hagyja (XVI, 165). „Mi lehet ennek az oka?” Felelet: Ennek oka az, hogy a *mentalitás* nem

önkényes csinálmány, mint amaz, hanem egész érthetően kialakult legújabbkori szó. A kialakulás érdekes folyamata t. i. ez volt:

Az *-alis* végű latin melléknveket az angol és francia a két utolsó betű (az *is*) elhagyásával veszi át; az *-itas* végű latin főnevek eme végtagját pedig amaz *-ity*-re, ez *itē*-re változtatja. Így lett — hogy a temérdek sok közül csak egy példát említsek — a latin *principalis*-ből az angolban és francziában *principal*, a *principalitas*-ból *principality*, illetőleg *principalité*. Megesett többször, hogy az *-alis* végű melléknévhez tartozó *-itas* végű főnév fogalma még a jelenkori latinságban sem kristályosodott ki, de azért az angol és francia az *-ity*-t, *-itē*-t hozzáfűggesztette a tőszókhoz, mivel az új fogalomhoz új szóra volt szükségük. Ez történt a latin *mentalis*-ből származott angol *mental* melléknévvel is. EMERSON R. W., az amerikai születésű nagy angol író 1858-ban a *mental*-hoz hozzákapcsolta az *-ity*-t s „intellectual quality, intellectuality“ értelemben használta, WALLACE A. R., Darwin előfutára pedig 1890-ben a „mental actio“ jelentést adta neki (Murray, New Dict.). Az így keletkezett angol szó csakhamar nemzetközivé lett, mindegyik nyelv úgy változtatván rajta, ahogyan a latin *-itas* végű főnevekkel szokta tenni (*-itē*, *-itāt*, *-itet*, *-itā*, *-itad* stb.). Mi magyarok az ilyen latin szókön csak annyit szoktunk módosítani, hogy az *-itas* *a*-jára ékezetet teszünk és az *s*-et magyarosan ejtjük ki. A *mentalitas* kialakulása tehát ez volt: A latin *mentalis*-ből lett az angol *mental*, viszont az angol *mentality*-ből lett, számtalan analógia alapján visszakövetkeztetve, a latinnak képzelt *mentalitas*.

Hogyan kellene ez érdekes szót magyarra fordítani. BARTAL (Gloss.) a *mentalist* „gondolatbeli, szellemi“-nek, YOLLAND (Ang. M. Szt.) a *mentality*-t „elme-állapot, lelki erő“-nek magyarázza, gr. APPONYI ALBERT „gondolkozás, felfogás“ értelemben használja. Tudományos műszóul talán a gondolatbeliséget vagy felfogásbeliséget lehetne elfogadni (vö. írásbeliség, szóbeliség, térbeliség stb.). Sz. K.

2. Andar a Buda, vagyis „Budára menni“, egész Olaszországban ismeretes népies szólásmód. Már Tóth Béla is szóvátette. Olaszországban járva északon is, délen is megkérdeztem többektől, mi a jelentése? Mindenütt ugyanazt a választ kaptam:

— Annyi mint úgy elmenni külföldre, hogy az ember sohasem tér haza.

Valószínű, hogy itt Budáról és a magyar királyi udvarba ment olaszokról van szó, a kik itt megtelepedtek és nem tértek többé vissza Itáliába. Számuk bizonyosan nagy volt, mivel különben nem támadt volna utánuk hasonló köz-szólas.

Itt jegyzem föl azt a nevezetes olasz közmondást is, amelyet Nápolyban hallottam a magyarokról, ugyancsak nápolyi szójárason:

Malaggia ongheres'; mustaccio fū de fer; ziga trentatre e taglia il cucuz.

Magyarul: Átkozott magyar; vasfonálból van a bajsza, azt kiabálja, hogy *trentatre* (teremtette!) és levágja az ember fejét. (Cucuz = coccus = fej).

A közmondásban szójáték van, a mennyiben olaszul *trentatre* 33-at jelent s ez épp úgy hangzik, mint a magyar *teremtette*.

Erről a szólásmódról csak annyit tudtam meg, hogy a békétlenkedő gyerekeket ijesztgetik vele. Honnan miből eredt, nem tudják.

KENEDY GÉZA.

3. Szőlővessző, venyige, inda. A MNy.-ben Tolnai Vilmos érdekesen vázolja: „hogyan keresett Kazinczy alkalmas szót a *szőlő-venyigére*“ és végre is a *borág* szóban állapodott meg.

Az én tudásom szerint Kazinczy *borág* szava a *szőlővessző* szóval azonos. A szőlővenyige a tavasszal lemetezett levéltelen szőlővessző, a mely halomba rakva szárad meg. Így magyarázza ezt Borbás is a Pallas Lexikonában, mondván: „a venyige a szőlővessző száraz(?) hajtása“. Igaz, hogy még hozzáfűzi: „de az élő vesszőt is mondják venyigének, sőt néha a szeder évi hajtását (sturio) is, sőt az iszalag v. juhszalag (Clematis) nevűl is említi a venikét v. venyigét.

Ballagi Mór Teljes szótárában a venyige = a szőlő tő vesszeje. A NySz. példái ezzel ellentétben jóformán az én felfogásomat igazolják, mondván, „venyike, szőlő töről le metezett vessző“. Igaz, hogy egyes példák Ballagi magyarázatát igazolják. „A mely szőlőt a vincellér meg nem irtogat, hosszú venyigére terjed ki (Hal. Paizs 37). Sőt a „tőknec venyikeje (Nadi Kert 77)“ példa a venyigét a mai indával tenné egyértékessé és Borbás szeder-venyige kifejezését is megerősítené.

A NySz. latin kifejezései „resex, sarmenta, ramentum“ is alkalmasak a szőlővessző és szőlő-venyige értelmének megzavarására. — A Bartal—Veress szótára a venyigére „palmes, sarmentum vitis“ szókat jelöli meg. Finály—Régeni szótárában „sarmenta, vékony ágak, galyak“, „ramentum, forgács, szálka“, ellenben „palmes szőlő ág, szőlő hajtás“. A mai növénytan sarmentum alatt indát ért; vajjon a palmes és a resex nem a venyigének felel-e meg?

Minthogy pedig kíváncsi, hogy a szaktudományban is használatos szók értelme szabatosan meghatározott legyen — kérem a t. szerkesztőséget, szíveskedjék a *szőlővessző*, *venyige* és *inda* szók értelmezését tisztázni.

Ez alkalommal kérem még a *bokréta* és a *csokor* szók helyes használatát is szóvá tenni. Tudomásom szerint a virágból bokrétát kötnek, a szalagot, galandot csokorra és güzsra szokás kötni.

Újabban különösen a virágkereskedők és a kertészek a virágot is „csokorba“ kötik. A csokor szó ilyenén használata pedig mindinkább terjed.

Ha helyeselni méltóztatik felfogásomat, úgy kérem a MNy.-ben szóvá tenni a két szó használatának helyességét.

MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR.

4. M. D. S. úrnak. A jövő füzetben válaszolunk.

5. Egerből értesítenek bennünket, hogy ott a nép a *combination* nevű angol ruhadarabot *kezeslábasnak* hívja. — Eredeti magyar eszjárásra valló, talpraesett szó.

SZÉRK.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XVII. KÖTET.

1921 ÁPRILIS-JÚNIUS

4—6. SZÁM.

Bolgárok és szlávok.

(Adalék ANONYMUS Szalán fejedelemről szóló fejezeteinek hitelessége kérdéséhez).*

Még egy tulajdonnevet vizsgálunk s ez a mai *Zemplén* város és megye neve. *Zemplén*ről különben is kétségtelen, hogy már Szent István király korában megye volt (l. PAULER, A m. nemz. tört. I^o 55, 56, 405).

Loborcy ungi duka = várkapitány a magyarok elől menekülve „ad castrum *zemlum*“ (olv. *zemlüm*) sietett. Ugyanebben a várban fogadta Árpád Szalán vezér követeit. A követség fogadásának elbeszélésekor ANONYMUS a vár nevét „castrum *zemlin*“-nek (olv. *zemlín*) írja (l. ANONYMUS 14. §.). Nincs benne kétség, hogy ez a „castrum *zemlum*, *zemlín*“ a mai *Zemplén* városa helyén egykor állott *Zemplén* vára. A hely, illetőleg vár, város nevére ezek az adataim vannak:

Zemplén [első adat ANONYMUS-ból, l. fentebb; alakv.: *Zemlin* (l. fentebb ANONYMUS-ból; 1309-ből: *Zemlyn* SZIRMAY, Not. top. com. Zempl. 339; 1332—7-ből: *Zemlyn*, *Zemlin* CSÁNKI I, 340; 1358-ból: Andrea de *Zemlyn*, Anjoukori Oktár VII, 229); *Zemlün* (vö. 1219-ből Vár. Reg. 87. §.: castrum *Zemlun*; 1220-ból Vár. Reg. 25. §.: de *Zemlun*); *Zemlüm* (vö. ANONYMUS 13. §.: ad castrum *Zemlum*; 1220-ból Vár. Reg. 24. §.: de *Zemlun*); *Zemlyén* ~ *Zemlyén* (vö. 1318-ból: *Zemlien* SZIRMAY i. m. 250; 1621-ből MA.^o m. rész 354: *Zemlyen*); *Zemplén* ~ *Zemplén* (vö. 1426-ból: *Zemplen* CSÁNKI I, 340); *Zemlén* (l. MNy. I, 69, mai népi név); *Zemlénny* l. SZIRMAY i. m. 287] l. vár, város neve; 2. megye neve.

Régóta tudjuk, hogy *Zemplén* neve szláv eredetű s hogy a szláv név jelentése ANONYMUS latinságával értelmezve a m. „castellum terreum“ (l. e latin kifejezést ANONYMUS 34. §.). A szláv szó, a melyből a mi íróink a nevet régóta származtatják, a tót *zem* „föld“ (l. SZIRMAY A., Not. top. com. Zempl. 1). Hogy azonban az ó-magy. *Zemlin*, ebből *Zemlün* ~ *Zemlén*, majd *Zemlén* ~ *Zemlénny* ~ *Zemlyén* ~ *Zemlyén*, mai magy. *Zemplén* névben mi a hátramaradó *-plén*, azt íróink közelebbről nem vizsgálták. A külföldi írók a szláv származást jobban tudták (l. a többek közt CZAMBEL, Slováci a ich reč 40. lapján levő idézetet) s épp ezért politikai czélzattal *Zemplén* nevét *Zemné*-re tótosították, csehesítették (vö. ŠAFÁRIK cseh nyelven írt műveit s más cseh-tót-lengyel írókét s minderről l. CZAMBEL, Slovenská reč 13, 14, 97, 620).

* Vö. MNy. XVII, 1.

Mi hát *Zemplén* nevének igazi eredete? Azzal kezdem, hogy *Zemplén*, mai német *Zemplin* (l. LIPSZKY, Rep.), tót *Zemplín* (keleti tót *Zemplín*, *Zemplin*, l. CZAMBEL, Slov. reč 13, 14, 93, 97, 620, 622), rutén *Zemplin* neve a magyarból való kölcsönzés. E népi nevek mellett szláv írók munkáiból idéztem fentebb politikai okból csinált cseh *Zemné* (= *Zemplén*) nevet is. Hazai íróink közül KORABINSKY „Geographisch-Historischer und Producten-Lexikon von Ungarn“ (Pozsony, 1786) cz. munkájában *Zemplén*-t — ezt a tiszta magyar várost — tótul *Zemno*-nak, LIPSZKY Reppertorium-ában ruténul *Zemno*-nak mondja; egy 1896-ból való munkácsi egyházmegyei schematismusban pedig rutén *Zemne* alakot olvasunk (l. CZAMBEL, Slov. reč 620). Bár a *Zemno* alaknak irodalmi alkotóját nem tudjuk megnevezni, mindazonáltal kétségtelen, hogy épp olyan csinált név, mint a cseh *Zemné*. A nép sem ma nem ismeri, sem a múltban nem ismerte (l. CZAMBEL i. m. 90, 620).

A magy. *Zemplén* legrégibb magyar alakja *Zemlin*, ebből részint *Zemlün* > *Zemlüm*, részint *Zemlę* > *Zemlén* > *Zemlyén* > *Zemlyén* fejlődött; *Zemlén* alakból *Zemplén* > *Zemplén*. Az -ml- közt kifejlődött szervetlen *p*-re vő. régi magy. *Számtó*, *Szántó* > *Számptó*, régi magy. *Szemcz*, *Szencz* > *Szempcz* (l. MA.³ m-lat. rész), régi magy. *Emre* ∞ *Imre* > *Embre*, *teremt* > *terempt* stb. Minthogy tehát *Zemplén* legrégibb magy. alakja *Zemlin*, az eredet megfigyélésénél ezt kell megmagyaráznunk. Az eredet megértéséhez tudnunk kell a következőket:

A szláv nyelvekben az ,erde, land‘ fogalomra egy kétféle alapalakra visszavihető szó van. Az egyik alapalak **zemь* (vő. ó-egyh. szl. *zemь* ,erdreich‘ VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 479; cseh *zem* ,erde; land‘; tót *zem* ,boden; erde‘; or., kisor. *zemь* ua.), a másik pedig **zemja*. Hogy ez a két alapalak valóban két külön alapalak-e s nem inkább a **zemja*-ból keletkezett-e a **zemь*, arra nézve ellentétesek a nézetek (l. VONDRÁK, Vgl. Gr. i. h.; ugyanő töle Kirchensl. Gr.² 337; bécsi Sitzungsber. CXII, 758 és OBLAK: Arch. XVII, 461). A mi *Zemplén* < ó-magy. **Zemlin* szavunk szempontjából ez a kérdés mellékes. Mi ránk az a fontos, mi történt az ősszláv **zemja* szóval ott, ahol ma kétfágú a szó. Ismeretes dolog, hogy az ősszláv -*mj*-ből a szláv nyelvek egy részében -*ml*-, más részében pedig -*mj*- > -*mn*- lett. Az ősszláv **zemja* szóban e változást a szláv nyelvek a következőképp tüntetik fel:

**zeml’ā* = ó-egyh. szl. (= ó-bolg.) *zemlja* ,erde‘; szerb-horv. *zemlja* ,erde; land, boden‘; szlov. *zemlja* ua.; or. *zemlja* ua.; kisor. *zemlja* (nyelvjárási alakv. *zem’ia*, l. VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 288);

**zemā* = ó-cseh **zemja*, mai cseh *země* (nyelv. alakv.: *země*, l. VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 288; másképp *zem*, l. fentebb, ugyanott tót *zem*); lengy. *ziemia*; szorb *zemja*; mai bolg. *zemā* (nyelvjárási változatok: *zemā*, ? *zeme*, *zemja*, *zemnja*, *zemne*, l. LAVROV, Obzor 97).

Az ó-magy. *Zemlin* megértéséhez tudnunk kell még a következőket:

Az anyagot jelentő főnevekből melléknevet a szlávtságban -*ьnъ* képzővel alkothatunk. Így lesz *želězo* ,vas‘-ból: *želěznъ* ,vasból való‘, *drěvo* ,fa‘-ból: *drěvnъ* ,fából való‘, *blato* ,sár‘-ból: *blatnъ* ,sárból való‘, *zemla* ,föld‘-ből: *zemlнъ* ,földből való‘ stb.

Az ó-magy. *Zemlin* szó már most a szláv *zemlнъ* melléknévből lett szláv **Zemlнъ* tulajdonnév: helynév átvétele. A szláv **Zemlнъ*

> ó-magy. *Zemlin* teljesen szabályos megfelelés. Szabályos benne a *-in*: ó-magy. *-in*, melyre vö. szláv *blatnъ*: ó-magy. *Bolatin*, mai magy. *Balaton* (más szláv *-b-*: ó-magy. *-i-re* vö. *timonica*: ó-magy. *timnúczebeleijl* = HB. timnucebelevl | *igrъcъ*: ó-magy. *igricz* | *čibъrъ*: hazai lat. *cibrio*, *cibrium*, *csébër* ∞ *csöbör* stb) s szabályos a szláv *-ml-* (olv. *-mly-*) helyett az ó-magy. *-ml-*. A IX—X. századi magyar nyelvben ugyanis *ly* hang már, illetőleg még nem volt. A finn-ugor korbéli *ly* hang ugyanis ekkor már *dž* > *gy* volt (vö. vog. *pāl*, *pāl*: magy. *fagy* | f. *neljä*: magy. *négy*, l. különben WICHMANN: FUF. XV, 1 és MNy. XVI, 136), az ó-magy. *l-*ből keletkezett újabb magyar *ly*-ek meg még *l*-ek voltak (vö. *Somló* > *Somlyó*, l. LIPSZKY, Rep., CSÁNKI 1, 580, 585, III, 210, 250, 345; *kölök* > *kölyök* stb., l. MNy. VIII, 150). Ilyen hangállapot mellett a magyar nyelv az idegen *Zemlъnъ* helynevet hanghelyettesítéssel *Zemlin* alakban, azaz *l* helyett *l*-iel vette át (hasonló eset a *király* < ó-magy. *král* is).

Az a kérdés már most, milyen szláv nyelvi alak a *zemlъnъ* melléknév s milyen szláv nyelvű nép volt az, a mely a mi *Zemplén*ünket egykor e melléknévből való *Zemlъnъ* névvél nevezte.

Fentebb láttuk, hogy az összsláv *zemlja*-ból *zemla* alak csakis az ó-bolgárban, a szerbben és a horvátban, a szlovénben, az oroszban és a kisoroszbán fejlődött, ellenben a tótban, a csehben, a lengyelben és a szorbban ilyen *l*-es alak soha sem élt. Ebből következik, hogy a *zemla*-ból való *zemlъnъ* melléknévi származék is csakis az *l*-et kifejlesztő nyelvek szava lehet s az a *Zemlъnъ* helynév, melyből az ó-magy. *Zemlin* való, csakis ilyen *l*-es alakkal élő szláv nép helyneve lehet. E helynevet átadó szláv nép tehát a cseh, lengyel, tót vagy éppen szorb nem lehetett. Nem lehetett ez az átadó szláv nép horvát vagy szlovén sem (értsd: osztrák-szlovén, hazai szlovén), bár e nyelvekben *zemlja*, tehát *l*-es alak él és élt. Nem pedig azért, mert ANONYMUS szerint ez az ungi-zempléni nép a maga nyelvén a vár ispánját *duka* szóval jelölte, ez a szó pedig a IX—X. században nem lehetett meg a szlovénben, mert a szlovének görög hatás vagy fennhatóság alatt sohasem állottak. Körülbelül hasonló okokból nem lehetett a Zemplént a maga nyelvén *Zemlъnъ*-nek hívó nép horvát sem. Kétségtelen ez a kaj-nyelvjárást beszélőkre s némi valószínűséggel állítható a IX—X. századi horvátokra is. Az átadó szláv népek sorából azonban ki kell rekesztenünk az orosz és a kisoroszt is. Ezeknek a népeknek a nyelvében volt ugyan *zemlъnъ* alak, azouban ők a *calidus*-t *teplъ*-nek (l. feljebb) mondták és mondják, az ő nyelvükből tehát a borsod- és gömörmegei *Tapolczák*, valamint a sáros-zemplénmegei *Tapoly* meg nem fejthetők. Már pedig ANONYMUS Szalán birodalmában említett szláv eredetű helynevek csakis *egy* szláv nyelvből való átvételek lehetnek.

Csak két szláv nyelv, szláv nép marad, a mely az ó-magy. *Zemlin* megfejtésénél számbajöhet. Ez a két szláv nép, szláv nyelv a bolgár és a szerb.

Tudvalevő dolog, hogy az a szláv nyelv, a melyre CYRILL és METHOD 860 körül a legszükségesebb egyházi könyveket fordítani kezdte, illetőleg fordította, maczedóniai: Szaloniki vagy Szaloniki vidéke bolgár szláv nyelve volt. Ezt a nyelvet akkor a rajta beszélők *slověnskъ jęzikъ*-nek nevezték. A fennmaradt IX—XI. századi emlékek már most azt vallják, hogy mennél régibb, a IX. századhoz mennél közelebb eső egy-egy ilyen nyelvemlék ránk maradt kéz-

irata, annál következetesebben vannak benne az ú. n. *l* epentheticumok, azaz az ósszláv *mī, pī, bī, vī* helyén az ó-bolgár = ó-egyházi szláv *mī, pī, bī, vī* kapcsolatok megőrizve. Mennél fiatalabb egy-egy ilyen kézirat, ami azt jelenti, hogy a X. század vége felé eső időből való vagy éppen a XI. századból, annál több az *l* epentheticum alól való kivétel, más szóval annál kevesebb az *l* epentheticum.

Az ó-bolgár (= ó-egyh. szláv) nyelvemlékek minden egyes szavának részletes vizsgálata után a szláv nyelvtudomány megállapította, hogy az *l* epentheticum a bolgárban a IX. században még megvolt, még pedig megvolt minden IX. századi bolgár nyelvjáráásban. A X. században különböző analogikus okok alapján az *l* ki kezdett esni, úgyannyira, hogy ma *l* epentheticum a bolgárban nincs (l. erről OBLAK: Arch. XVII, 460 és VONDRÁK, Kirchenslav. Gram. 339). Ezt az eltűnést a középbolgár nyelvemlékek, valamint a bolgár szláv oklevelek történetileg is szépen szemléltetik (l. LAVROV, Obzor zvukovyh i form. osob. bolgarskago jazyka 96—97. l.).

Ha ezt az általános tapasztalati tényt a *zemla*-ból lett *zemlino* melléknévre alkalmazzuk, akkor azt mondjuk: Ha egy ó-bolgár = ó-egyh. szláv nyelvemlék ránk maradt kézírata IX. századi, benne a 'földi, földből való' jelentésű melléknév *zemlino* (és *zemlisko*), ha pedig X., XI. századi, akkor e mellett többször, esetleg kizárólag *zemno* (és *zemsko*) az alak (l. VONDRÁK: Sitzungsber. Bécs, CXII, 748—758; OREŠKOV P.: Izvjestija na seminara po slavjanska filologija pri univ. v Sofija. Kn. II, 1—64).

Az ó-magy. *Zemlin* > mai magy. *Zemplén* származtatásához szükséges szláv *zemlino* melléknév tehát a bolgár nyelvben csakis a X. század elejéig lehetett élő népi alak, később a X. század folyamán ezt az alakot felváltja a *zemno* melléknév, azaz az *l* nélküli alak (a részletekre l. fentebb és LAVROV, Obzor id. h.). Ez az *l* nélküli alak él ma is a bolgár nyelvben, vö. bolg. *zemen, zemna, zemno* 'irden-, irdisch'.

Fentebb említettem, hogy az ó-magy. *Zemlin* vagy bolgár-szláv, vagy szerb eredetű. Eddig azt láttuk, hogy ha bolgár, akkor csakis a X. század előtt alakult bolgár-szláv helynév átvétele lehet. A következőkben azt vizsgáljuk, nem lehet-e szerb eredetű. A szerbben ugyanis — leszámítva a raguzai és a montenegrói nyelvjárásokat, a hoi tünöfélben van (l. VONDRÁK: Sitzungsber. CXII, de l. LESKIEN, Gr. der serbo-kr. Spr. 134., 138. §§.) —, az *l* epentheticum ma is megvan; a nyelvtörténeti kor folyamán meg a *zemlino* melléknév is többször előfordul a nyelvemlékekben, oklevelekben (l. DANIČIĆ, Rječnik iz st. srp.), jelölül annak, hogy népi szó volt. Így állván a dolog, nem lehetséges-e tehát, hogy egy ANONYMUS kora előtti szerb **Zemlino* helynévből való átvétel az ó-magy. *Zemlin* > mai magy. *Zemplén*.

Tudvalevő dolog, hogy a mai *Zimony* német neve *Semlin*, szerb és horvát neve pedig *Zemlin*. A XVIII—XIX. század határáról való könyvekben a horvát név *Zemlin* (l. LIPSZKY, Rep.). Mind a német *Semlin*-ről, mind pedig a horvát *Zemlin*-ről könnyű bezonyítani, hogy az illető nyelvekben kölcsönvétel. A kölcsönvétel megértésére tudnunk kell, hogy *Zimony* legrégibb magyar neve *Zemlin*. Ez volt a név a XII. században s a név különböző korokbeli különböző magyar változataira ezek az adataim vannak:

Zemlin (l. 1173/Dubniczi krón. egyik kézírata: obijt in castro *Zemlyn*, más kéziratban *Zemlen*, ismét másban *Zemelen* áll, l. M. FLOR.

III, 100 | Kézaiában: venit in *Zemin* ubi et finivit vitam suam, l. M. Flor. II, 89; íráshiba lesz *Zemlin* helyett | RANZANI, M. Flor. IV, 164: *Zemlin*. — BONFINIBEN levő Oppidum *Semlyn* l. CSÁNKI II, 240 a korabeli német *Semlin*-ből való átvétel lesz; a XVI—XVIII. századi térképeken *Zemlyn*, *Zemlin* humanista felelevenítés lesz);

Zemlën ∞ *Zemlén* (l. Dubniczi krónika, fentebb), 1287-ből: *Zemlen* CSÁNKI II, 232, 240 | Képes krón.: obiit in castro *Zemlen*, l. M. Flor. II, 220);

Zemelën ∞ *Zemelén* (l. Dubniczi krónika, fentebb | ebből való latinositások: *Semelina*, *Zemelinium*, ? *Semilium*, l. CSÁNKI II, 240; más latinositás *Zemlinum* VUK²);

Zemlyën ∞ *Zemlyén* (vö. 1368-ból: *Zemlyen*, CSÁNKI II, 240). Van *Zömlýén* is a XVI. századi magyar históriás énekekben, az erre vonatkozó jegyzetemet azonban sehol sem találok;

Zemplën > *Zemplén* > *Zemplin* (vö. BUNYITAY, A váradi egyház statútumai 11. lp.: obiit in *Zemphlyn* | 1451-ből: *Zemplen* CSÁNKI II, 240 | 1521-ből: *Zemplyn* CSÁNKI II, 233).

A régi magy. *Zemlin* > *Zemlën*, ebből részint *Zemelën* > *Zemelén*, részint *Zemlén* ∞ *Zemlyén* > *Zemlyén*, részint pedig *Zemplën* > *Zemplén* > *Zemplin* a mai *Zemplén* névvel teljesen azonos fejlődésű. A magyar név használatában azonban a XVI. sz. végével a magyar nyelvi folytonosság megszakad, a mi a politikai történetből érthető. A XVII. és XVIII. századi magyar művekben ismét *Zemlin* névvel találkozunk (l. MNy. XI, 347), a melyet a XVIII. sz. folyamán *Zimony* szorít ki. Ez a XVII—XVIII. sz.-i *Zemlin* lehet történeti felelevenítés, valószínűbb azonban hogy a német *Semlin* átvétele. Ugyanígyen eredetű lesz a XVIII—XIX. századi horvát *Zemlin* is (l. fentebb). A német *Semlin* azonban az ó-magy. *Zemlin*, esetleg *Zemlën* > *Zemlén* átvétele (vö. magy. *Dëbrëczën* > ném. *Debretzin*).

Az eddigi fejtegetésből kiderül, hogy a XII—XIII. századi magyar nyelvben két *Zemlin* > *Zemlën* helynév volt; az egyik a mai nyelvben *Zemplén*, a másik pedig *Zimony* (van Abauj-Torna m.-ben is *Zemplén*, ma puszta, melyre vö. 1470-ből *Zemlen*, 1429-ből *Zemlyn* l. CSÁNKI I, 241). Hogyan magyarázandó már most *Zimony* mai szerb *Zëmûn* neve?

A szerb -un végű szavak, tulajdonnevek vagy -un képzővel alkotott származékok (vö. *slädun* 'süsser granatapfel': vö. *slädak* 'süss'; *glädun* 'zierbengel' vö. *glädak* 'glatt', stb., l. LESKIEN, Gr. der serbo-kr. Spr. 421. §, VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 423), vagy pedig olyan jövevényszók, a melyek átadó nyelvi végszóttagja -un vagy -on, one (vö. szerb *Sölün*: gör. Σαλονίκη, Θεσσαλονίκη; *Antün*: lat. gör. *Antonius*; *bürbün*: olasz *barbone*; horv. *bársun*: magy. *bársony*; *ümün*: olasz *limone* stb., stb.). A mai *Zëmûn* név sem -un képzős származék, sem pedig -on végű idegen helynév átvétele nem lehet. Származék azért nem lehet, mert a szerbben olyan szó, a melynek *Zëmûn* lehetne a származéka, nincs; átvétel pedig azért nem, mert a helynek nincs olyan idegennyelvi neve, amelyből az -un megmagyarázható volna. Magától értetődik, hogy *Zëmûn* a magy. *Zimony*, esetleg régebbi *Zimon* átvétele már csak azért sem lehet, mert a magy. *i* a szerb-horvátban nem vált volna *e*-vé, jöllehet magy. -on-ból is vált *e* nyelvben -un, pl. ebben a szóban *bársun*, *bársony* l. BELLOSZT.; EtSz. A magy. *Zimony* a legnagyobb valószínűség szerint a szerb *Zëmûn* mása (csinált magyar név?).

A szerb *Zemûn* eredetéről három tudós* nézetét ismerem. Az egyik ÁSBÓTH OSZKÁRÉ (l. Értekezések a nyelv- és széptud. kör. XVI. 3: 35), a másik JIREČEK KONSTANTINÉ (l. Geschichte der Serben I, 244). E két tudós szerint a mai szerb *Zemûn* szabályos fejlődés egy régibb szerb *Zemlbnz*-ból. A harmadik tudós MARETIĆ, a zágrábi egyetem egykori tanára. MARETIĆ szerint a mai *Zemûn* régi szerb-horv. *Zemljn*-ból fejlődött, még pedig úgy, hogy az *lj* a *v*-vel úgy változott, mint változott a szerb-horvátban az *l*. Az egész elnevezés pedig a *zèmlja* 'föld' szóból való s olyan helyet jelöl, a hol az emberek lakóhelyei: viskói földből készültek [l. MARETIĆ, Gramatika i stilistika hrv. ili srp. knj. j. 22. §-a: današnje *Zemûn* postalo je od negdašnjega *Zemljn* (od *zèmlja*, t. j. mjesto, u kojemu su kuće od *zèmlje*), dakle se i *lj* s *v* iza sebe promijenilo onako kao *l*"].

Nézetem szerint ezek a magyarázatok sem a szó jelentését, sem pedig hangalakját illetőleg nem helyesek. A mi a szó jelentését illeti, kétségtelen, hogy az ó-magy. *Zemlin* (= Zimony) egy szláv *Zeml'bn* átvétele s ez *Zeml'bnz grad* jelzős szerkezetből tapadás útján keletkezett. Alakilag határozatlan hímnemű melléknévi nominativus, a jelentés pedig: castellum terreum, földvár (l. feljebb *Zemplénnél*). A *zèmlja* 'föld' szóból *-bnz* képzővel alakult *zemljbnz* melléknév valaha minden délszláv nyelvben megvolt. Megvolt az ó-szerbben is, bizonyára megvolt az ó-horvátban is. Szabályos alakja a mai szerbben *zemljan*, a horvátban *zemljen* volna (határozott alakban: *zemljinī*, *zemeljninī* vö. DANIČIĆ, Rječ. iz star. srp. *zemlbnymi*, *zemlbnā* — *zermalnīh*, *zermalnoga* és l. alább). A mai szerb-horvátban van ugyan *zemljan* (l. LESKIEN, Gram. der serb.-kr. Spr. 537, 538. §§), *zemljen* (l. JAMBR., BELLOSZT.) melléknév, ezekről azonban azt tartják, hogy a szerb *zemljan* a *zèmlja* szó *-bnz*, a horvát *zemljen* pedig a *zèmlja* *-en* képzős származéka. Az ó-délszláv *zemljbnz* melléknévnek tehát ma nincs a szerbben és a horvátban szabályos folytatója; helyette a fentiekben kívül a mai nyelvben *zemljski* (VUK³, horv. *zemelski* JAMBR., BELLOSZT.; vö. ó-szerb *zemljskyi* DANIČIĆ, Rj. iz st. srp.; ó-egyh. szl. *zemljskyi* l. OREŠKOV: Izvj. II, 1—64) is használatos.

Ismétlem azonban, hogy az ó-szerbben lehetett *zemljn* melléknév s ebből érthető volna egy ó-szerb *Zemljn* helynév. Bizonyos azonban az is, hogy egy ó-szerb *Zemljn* helynévből mai szerb *Zemljan* s nem *Zemûn* alakot várunk. A szerbben ugyanis az ósszláv *z* és *v* igen korán, mindenestre azonban már a XI. század előtt *z*-vá lett, tehát a két hang egybeesett, egy hanggá lett. Az ilyen *z* aztán tartotta magát a XII. sz. folyamán is, a XIII. sz.-ban azonban a ma is meglevő a fejlődött belőle, fejlődött, a mit külön is ki kell emelnem, palatalizált v. palatális területen képzett mássalhangzók után is (vö. pl. szerb *lažac*, *bogðmolyac*, *jèzičac*, *mòljac* stb.). Így kellett volna annak fejlődnie egy ó-szerb *Zemljn* esetében is, azaz ma szerbül a hely nevének — a név folytonossága mellett — *Zemljan*-nak kellene hangzania, a *Zemljan*-t megelőzőleg pedig az ó-szerbben **Zemljn*-nak. Egy ilyen **Zemljan*-t megelőző ó-szerb **Zemljn*-ból azonban a magyarban minden valószínűség szerint **Zemlun*, ebből

* SOPPRON I., Monographie von Semlin und Umgebung. Semlin, 1890 cz. jeles műben a *Zimony* — *Zemun*, gör. ζευμουν eredetéről írt nyelvi magyarázat hibás. Szerinte a görög név volna az eredeti, l. a műnek 60. s különösen 77. lapját.

később *Zěmlon(y)* ∞ *Zěmlyon* fejlődött volna (vö. hogy az ó-délszláv *pokl* \Rightarrow *pžkl*, szerb *pūkao* szóból ó-magy. *puklu*, mai magy. *pokol* lett).

Történetileg is valószínűtlen, hogy a szerb nép lett volna az a szláv nép, a mely a mai *Zimonym*-nak, szerb *Zěmūnnak*, ó-magy. *Zemlinnek* az e nevek alapjául szolgáló *Zeml'ъnъ* nevet adta volna. Zimony ugyanis a Száva torkolatánál, Belgráddal szemben, a Szerémségben fekszik, mindkét hely hadászatiilag mindenkor fontos pont volt s így mindkettőnek régi, a Kr. utáni századok óta lefolyt történetét elég jól ismerjük. Zimonymnak a Kr. utáni I—V. sz.-ban *Tourunum*, Belgrádnak pedig *Singidunum* volt a neve. Hogy hogyan és mikép szorítja ki a mai Belgrád név a hely régebbi elnevezéseit, arra vö. Šišić FERDINÁND: Századok, 1915: 624—25; MELICH JÁNOS: Magyar Nyelv V. köt. Zimony nevének alapjául szolgáló szláv *Zeml'ъnъ* névnek is már a XII. század előtt meg kellett lennie, mert különben érthetetlen volna a XI. sz. végén — XII. sz. elejéről felmutatható ó-magyar *Zemlin* név. Hogy persze mikor keletkezett ez a szláv *Zeml'ъnъ* név, arra nincsen adatunk. Keletkezni keletkezhetett a Kr. utáni VI. század után bármikor, mert a Szerémségben szlávok már ekkor kimutathatók. Hogy azonban tényleg mikor keletkezett, nem tudjuk. A valószínűség a mellett szól, hogy a bolgár uralom idején keletkezett. A Szerémség ugyanis a VIII. sz.-ban frank uralom alatt áll, a IX. században azonban bolgár birtokká lesz. Már a század elején tudunk harczokról, a melyeket a bolgárok szárazon és a Dráva vizén a frank uralom alatt álló, Sziszek fővárossal bíró szláv Pannonia ellen viseltek. A Szerémség a IX. század első felétől 1019-ig bolgár. A bolgár uralom idején a X. század folyamán van bolgár püspöksége s az utolsó szerémi bolgár helytartót név szerint is ismerjük (l. JIREČEK K.: Die Geschichte der Serben I, 208; Šišić F.: Priručnik, itt közölve a *Zermon* helytartó nevét fenntartó emlék felirata). A bolgár birodalom bukása után 1073-ig a Szerémség a bizánczi császársághoz tartozik, 1073-tól pedig magyar uralom alá kerül s az marad — úgyszólván megszakítás nélkül — a török uralom elterjedéséig, a XVI. sz. első negyedéig. A mi a lakosságot illeti, szerb lakosságról a XII—XIII. századig szó sem lehet. Hogy pedig magyar lakossága a XI. és a XII. sz.-ban a Szerémségnek igenis volt, azt még szláv írók is elismerik (l. JIREČEK K.: Geschichte der Serben I, 149, 248). De nehéz is volna ezt tagadni, mikor éppen KONSTANTINUS PORPHYROGENNETA írja, hogy magyarok a X. század közepén a Duna és a Száva közt is laktak s mikor a mai Valkó, Verőcze és talán Pozsega egy részének területe akkor már magyar terület (l. HÓMAN: Turul, 1790; 108—112).

Hogy a bolgárok a Szerémségben városokat, várakat, lakott helyeket is alapíthattak, arra több hagyomány, mondai adat van. Egy *Visio prophetae Isaiae* bolgár emlékből el van mondva (l. JIREČEK K.: Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer: Sitzungsber. Wien, 136. köt.; az értekezés függelékében), hogy *Srem* városát (= Szerém, Magy. Szent-Erenye, l. CSÁNKI II, 238, 240) a X. sz.-ban élt Selevkia bolgár czár alapította. *Zimony* eredetére is van egy bolgár néphagyomány. JIREČEK KONSTANTIN a bolgárföldi Trn—Sofia—Radomir—Küstendil terület leírásakor, illetőleg története elbeszélésekor (l. Das Fürstentum Bulgarien. Wien, 1891 464—470. l. és Geschichte der Serben I, 273. l.) több olyan helyről is megemlékezik, a hol a X. század

végétől a XIV. sz.-ig várak voltak. Ezek a várak a Struma mentén *Radomir*, *Pernik* (mai népi neve *Peringrad*), *Velbužd* (= a mai *Küstendil*), *Zitomitsk* (= talán a mai *Pastuch* falu helyén feküdt) és *Zemlbn*, (= mai neve a falunak *Zémen*, a várnak, várromnak pedig *Zémensko kalé*, l. JIREČEK, Fürstentum Bulgarien 469—470 és térkép, továbbá DANIČIĆ, Rječ. iz star. srp.; kissé másképp JIREČEK, Gesch. der Bulgaren 294: régi név *Zemlbn*, mai név *Zémensko kalessi*; ANDREE, Allg. Handatlas 1914, 134—135. l. *Zemen*). Ezen ó-bolg. *Zemlbnz* (mai bolg. *Zémen*) váron kívül említ JIREČEK még egy bolgár várat, a melynek valaha *Zemlbnz* lehetett a neve. Ez is ezen a vidéken, Trn városa táján, Járlovci mellett fekszik s erről JIREČEK ezt írja: „In der Mitte des Bassins (értsd Znépolje völgyben) liegt auf einer vorspringenden, flachen Terrasse bei Járlovci ein weiter Castellplatz *Zémun*, auf welchem Ziegel, römische und byzantinische Münzen und alte Waffen ausgeackert werden. Die Sage erzählt, es hätten hier einst ‚Latini‘ gewohnt, die, von hier vertrieben, später die Stadt *Zemun* (Semlin) gegenüber Belgrad gegründet haben“ (l. Fürstentum Bulgarien 467).

A felhozott mondai adatok is támogatják azt az állítást, hogy az a szláv nép, a melytől mi a mai Zimony ó-magy. *Zemlin* nevét átvettük, csakis a bolgár lehetett. Az átvétel pedig hangtani okokból a X. század előtt történhetett.

A mennyire a IX—XII. századi szerb terület helyeit ismerjük, köztük *Zemljbnz* nevűt nem találunk. MIKLOSICH sem tud idézni sem szerb, sem más szláv területről egy *Zemljbnz*-re visszamenő alakot (l. a bécsi Denkschr. XXIII, 261. lapját). Gondosan kutattunk ilyen helynevek után mi is, másnnan azonban, mint bolgár, vagy egykori bolgár területről mi sem tudtunk idézni. Itt, bolgár területen azonban hármat is találtunk. Így találtunk egy *Zemljbnz*-t a Szerémségben, ma *Zimony*—*Zēmūn*, egy másikat a Struma mentén, mai neve *Zémen*. A harmadik *Zemljbnz* a Struma forrásvidékétől nem messze fekvő Trn táján van, mai neve állítólag *Zémun*. Idő folyamán a szerbek eljutnak Belgrádig s már Nemanja alatt a XII. sz.-ban elfoglalják az akkor bizánczi bolgárföldi *Zémen*, *Velbužd* várakat (l. JIREČEK K., Geschichte der Serben I, 273). A mikor a szerbek e bolgárföldi *Zémen*, régi *Zemljbnz*-nel s a bolgár eredetű szerémségi ó-magy. *Zemlin*-nel megismerkednek, akkor e neveket hanghelyettesítéssel saját nyelvük szelleméhez idomítva átveszik. A szerémségi ó-magy. *Zemlin*-t a XII—XIII. sz. határán *Zemln* alakban veszik át s nyelvük története folyamán szabályosan lesz belőle *Zēmūn* > *Zēmūon* > *Zēmūn* (e hangfejlődésről l. Arch. IV, 386; XVI, 198; XVII, 9; másképp a fejlődésről LESKIEN, Gram. der serb.-kr. Spr. 200. §.). Más magyarból került szerb helynévben is találunk hasonló hangfejlődést. Így a mai szerb-horv. *Vukovar* az ó-magy. *Volkóvár* (l. CSÁNKI II, 277, 289), *Kupinovo* az ó-magy. *Kölpén* ∞ *Külpén* (l. CSÁNKI II, 232, 248) átvétele. Mind a két helynévben a magyar név magánhangzó + l-ből a szerbben hanghelyettesítéssel l sonáns lett s ebből fejlődött a mai szerb u.

Fejtegetésünk eredménye tehát az, hogy a mai szerb *Zēmūn* az ó-magy. *Zemlin* átvétele, az ó-magy. *Zemlin* pedig a X. sz. előtti bolgár *Zemljbnz*-ből való.*

* A XII. sz.-i KINNAMOS Zimonyt *Zébyun*, *Zébyunov*-nak (olv. *Zéfyimi Zéfyminon*) nevezi. Hogy e névnek mi a megfejtése, nem tudom.

E megállapítással eldőlt a mai *Zemplén*, ó-magy. *Zemlin* eredetének a kérdése is. Ez is egy X. sz. előtti bolgár *Zemljenz*-ből való átvétel s a város, megye mai tót, rutén, német neve a magyarból való (l. feljebb).

*

A szláv *duka* köznév, valamint a Szalán területén fekvő *Nógrád*, *Csongrád*, *Tapoly*, *Tapolcza*, *Zemlin*—*Zemplén* tulajdonnevek részletes vizsgálata tehát két dolgot állapított meg:

a) Az idézett tulajdonnevek a magyar nyelv szókészletébe csakis a X. század előtt vagy a X. sz. elején kerülhettek (vö. különösen *Zemplén*—*Zemlin* neve vallomását).

b) Az a szláv nyelv, a melyből e tulajdonnevek hozzánk átkülttek s a melyből a *duka* szó is kifogástalanul megérthető, a bolgár nyelv.

A bolgár névvel ma elsősorban szláv népet és nyelvet jelölünk. Tudjuk azonban, hogy valaha a bolgár név kizárólag egy török népnek volt a neve. Ennek a török népnek az az ága, a mely a mai Balkánra került, idővel elvesztette nyelvét, szlávvá lett, népi nevét azonban mai napig megtartotta. A bolgár a maga nyelvét ma is *bolgarskinak*, önmagát *bolgarinnak* mondja. Hogy a nyelvcsere mikor hajtódott végre teljesen, azt a tudomány csak hozzávetőleg tudja megállapítani. A fejedelmi család egyes tagjainak és néhány előkelőnek ránk maradt neve, egy-egy bolgár méltóság bolgárnyelvi megjelölése valószínűvé teszi, hogy a bolgarság a X. század folyamán már nyelvében is teljesen szlávvá lett, azaz felvette az általa meghódított szlávság nyelvét.

A kétségnek legkisebb árnyéka sem férhet ahhoz, hogy ANONYMUS idejében, tehát a XII. század második felében a bolgár nép nyelvében szláv nép volt. ANONYMUS művében azonban a bolgárok mégis úgy szerepelnek, mintha nem volnának szlávok. Kétségtelenül kitűnik ez a mű 11. §-ából, a hol el van mondva, hogy a földet, a mely a Duna és a Tisza közt fekszik, Keán, Bolgárország nagy vezére, Szalán vezér ősapja foglalta el a ruténok és lengyelek határszéléig, „et fecisset ibi habitare sclauos et bulgaros“. Szalán szlávjairol szó van még ANONYMUS műve 2., 9., 12., 33. és 40. §-ában, mindenkor *sclavi* néven. Minthogy pedig fentebb kétségtelenül megállapítottuk, hogy Szalán szlávjainak nyelve és a mai bolgár nyelv egy és ugyanaz a nyelv, ebből következik, hogy Keán bolgárai nem szlávok. Mellesleg jegyzem meg, hogy többi krónikánk szerint is Keán a bolgárok és a szlávok vezére (vö. Kézai ed. M. Flor. II, 77: Kean Bulgarorum duce et Sclauorum; Képes Krón. ed. M. Flor. II, 140: super Kean ducem bulgarorum et sclauorum; l. még Budai Krón. ed. PODHRADZKY 66).

A bolgarság történetéből tudjuk, hogy ez a megkülönböztetés a bolgár birodalom VIII—IX. századi nyelvi viszonyaira teljesen ráillik. A VIII—IX. századi bizánczi kútfők szerint is ekkor a bolgárok birodalmában bolgárok és szlávok laktak (l. JIREČEK K., *Geschichte der Serben* I, 189). Ugyanekkor azonban Bizáncz uralma alatt is vannak olyan szlávok, a kiknek nyelve a bolgár szlávokéval azonos szláv nyelv (l. JIREČEK K. i. m. I, 194). A bolgár és szláv megkülönböztetés a X. századtól fogva a bizánczi kútfőkben megszűnik.

Máskülönben is valószínűvé tudjuk tenni, hogy ANONYMUS (s többi fentemlített krónikánk) bolgár és szláv megkülönböztetése a VIII—IX. századi bolgár birodalom nyelvi állapotainak — kevésbé a X. századbelieknek — elég hű rajza lehet. Figyeljük csak meg, hogyan nevezi az egyes szláv népeket ANONYMUS. A szerb nép nála *rác* (l. 42., 45., 57. §§); a lengyeleknek *poloni* (l. 11., 18., 34., 57. §§), a kisoroszoknak (mai nyelvhasználat szerint ukránoknak) *rutheni* (l. 8., 9., 11., 12., 14., 15., 57. §§), a cseheknek *boemi* (l. 33., 34., 35., 36., 37., 57. §§) a nevük. A nagyoroszok földjét *Ruscia*-nak (l. 7. §), a horvátokét pedig *Croatianak* mondja (l. 42. §). A *sclavi* népvét a következő négy esetben használja:

a) A Garam—Nyitra—Vág—Morva folyók közti területről azt mondja, hogy ott Árpád oda kiküldött kémei *sclausos et boemos* találta (vö. ANON. 35., 36., 37. §§: *sclausos et boemos* | *sclavi et boemi* | *ex boemis et sclavis* | *boemi et omnes sclavi nytrienses*). Kétségtelen, hogy ezek a *sclavi* a mai tótok ősei.

b) Az 50. §-ban ANONYMUS elmondja, hogy a magyarok a Rába és a Rábca folyóig jutottak. Majd a „*sclauorum et pannionorum* gentes et regna uastauerunt“. A Rába és a Rábczán túl kezdődött Felső-Pannónia, a mely közvetetlen német birtok, markgrófság volt s csak 907-ben a bajorok csatavesztése után enyészik el teljesen (l. e részt PAULER Gy.: Honfogl. kútfői 450, különösen a Reginoból vett idézetet). A *pannonii* nép ennek a Felső-Pannoniának a népe, a mely nyelvére német (s csekély részben avar) lehetett. A *sclauorum gens* pedig nem lehetett más, mint az a dunántúli, balatonmenti szláv nép, amelynek PRIBINA († 861), majd fia KOCEL (861—876) volt a fejedelme. Ez a szláv nép nyelvére JAGIĆ szerint *szlovén* (a mai kaj-horvát és dunántúli vend őse, l. Arch. I, 445—447, Zur Entstehungsgesch. 177), ŠAFÁRIK és követői szerint (l. Slav. Alterth. II, 468—472; NIEDERLE, Jak daleko seděli Čechové na jih: Český časopis hist. XV:1909:72—78) *tót* volt. Nem bocsátkozom itt annak fejtegetésébe, hogy e tudósok közül kinek van igaza, vagy hogy egyáltalában lehet-e úgy megszövegezve igaza. Nézetem szerint a dunántúli *Tapolcza* (l. feljebb) egymaga megfelel arra, hogy tótokról vagy csehekről itt, mint honfoglalásunk előtti lakosságról, nem lehet szó. *Tapolcza*—*Toplicza* csakis délszláv, Dunántúl ezen része tehát *szlovén* lehet.

Ha már most azt nézzük, hogyan nevezi és nevezte a *sclavus nytriensis*, valamint a dunántúli *szlovén* a maga nyelvét, akkor azt fogjuk találni, hogy a tót a maga nyelvét *slovenský jazyk*-nak, a *szlovén* pedig *slověnski jězik*-nek mondja. Mindkettőnek egykori hangalakja *slověnskij język*. Nemzetiségéről kérdezve a tót azt mondja, hogy ő *slovák*, a *szlovén* pedig, hogy ő *slovén*, *slověnc*, *slověnic*. Nem lehet kétséges, hogy mind a tót, mind pedig a *szlovén* nép a IX—X. században *slověninъ*-nek mondta magát (a t. *slovák* képzőjére vö. lengy. *polák* 'lengyel').

ANONYMUS nyitrai és dunántúli *sclavi*-jai saját nyelvükön tehát *slověninъ*-ek voltak. Ugyanezt lehet bizonyítani Szalán szlávjairól is.

c) Mint fentebb kimutattam, Szalán szlávjait ANONYMUS *sclavi*-nak mondja. Tudjuk már most, hogy Szalán *sclavi*-jainak szláv nyelve azonos a mai bolgár nyelvvel. Igen ám, de azt is tudjuk, hogy a mai bolgár nyelvet beszélők a IX. századi szláv ősei szláv nyelvüket *slověnskij język*-nek, nemzetiségüket *slověninъ*-nek

mondták (l. erről a Vita Methodii megfelelő helyeit, JAGÍC, Zur Entstehungsgesch.² 9—11. l.). *Slovénin*-nek mondták magukat Szalán szlávjai is, s innen a történetíróknál, így ANONYMUSnál *sclavi* nevük (l. a *slovénin*-névről a többi közt JIREČEK K., Geschichte der Serben I, 65).

d) ANONYMUS *sclavinak* nevezi az Erdélyben lakó szlávokat is, vö. műve 25. §-át: „Et quod in arenis eorum aurum colligerent et aurum terre illius optimum esset. Et ut ibi foderetur sal et salgenia et habitatores terre illius uiliores homines essent tocius mundi. Quia essent blasij et *sclavi*, quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas...”. Minthogy e honfoglaláskori erdélyi szlávokról, a kik történetíróink felfogása szerint Torda vidékén az Aranyos folyó mentén lakhattak (l. a XI. sz.-i itteni sóbányászatról PAULER, M. nemz. tört. I, 337, 508, HFK. 423; HUNFALVY, Magyarország ethnogr. 191—195), saját nyelvi népnevüket illetőleg semmi közelebbit nem tudunk, a *sclavi* vallomására csakis per analogiam következtethetünk. Valószínű, hogy ezek a *sclavi*-k is nyelvüket *slovénoskyj jazyk*-nek, nemzetiségüket *slovénin*-nek mondták.*

Az a—c) esetben tehát kétségtelenül, a d) esetben valószínűen olyankor használja ANONYMUS (illetőleg forrása) a *sclavi* népnevet, mikor kimutatható, hogy az illető nép önmagát *slovénin*-nek mondta (e névről l. ASBÓTH: NyKözl. XXV: 447—448). A bolgár uralom alatt élő szlávok csak addig *slovène* (több. nom.), a míg a bolgárok török nyelvűek. A mint a bolgárok szláv nyelvűekké lesznek s nevüket mint hódítókét a meghódított szlávok is átveszik, a már egy nyelvű népnél a *slovénin* nemzetrév eltűnik s helyét a *blgarin* > *bolgarin* foglalja el, a mely ma is a nemzeti név. Ugyanolyan eset ez, mint a *francia* vagy az *orosz* nép nemzeti nevének esete; itt is a hódító nép fölvette a meghódított nyelvét s ugyanakkor a meghódított átvette a hódító nemzeti nevét. A bolgároknál ez a nyelv- és népnévcsere a X. század folyamán már végre volt hajtvva (vö. VONDRÁK, Altkirchl. Gram.² 7 és pl. Johannes exarcha bulgaricus IX—X. század határán élt íróról uo. 41. l.).

Az elmondottakban bizonyítani igyekeztem, hogy ANONYMUSnak Szalán szlávjairól, bolgáraitól szóló része történeti magvat rejt magában. E rész megszerkesztésében ugyanis ANONYMUS hiteles, IX. századi állapotokat feltüntető forrást használt. Az a feltevés, a melyet ANONYMUS ungi-zempléni honfoglaláselőtti szlávjairól KARÁCSONYI JÁNOS „Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól“ (l. Szent István király emlékezete, Budapest, 1901. 188. l.) szóló nagyértékű dolgozatában megkoczkáztat, hogy e szlávok talán II. István idejében történt telepítés volna, szláv nyelvtörténeti szempontból (vö. a *Zemplénnél* mondottakat) teljesen lehetetlen. Ugy látom, bizánczi és bolgár történeti szempontból sem fogadható el a feltevés, még pedig még feltételeken sem. A mint én látom, a bolgár-bizánczi viszonyok a magyar honfoglalás után ANONYMUS idejéig csakis Szent István idejében lehettek olyanok, hogy bolgár földről a bizánczi

* Erdély egykori, értem XIII. sz. előtti szláv lakosairól csak a legnagyobb általánosságban tudunk valamit. Némelyek szerint itt szlávokat az V. sz.-tól fogva lehet kimutatni (l. JIREČEK, Gesch. der Serben I, 69). Igen valószínű, hogy idővel a részletes vizsgálatok ki fogják mutatni, hogy Erdélyben csupán különböző időkben letelepült, majd eltűnt szlávokról lehet szó, szláv folytonosságról azonban nem.

császár ajánlatából esetleg népet ki lehetett telepíteni (vö. a Fundatio ecclesiae Sancti Albani Namucensis elbeszélését Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte. Hannover, 1883. Bd. VIII, 587—598). Azonban ezen feltevés valószínűségének is már nemcsak a szláv nyelvtörténet, hanem a magyar történet is elleneszl.

Az ANONYMUS által rajzolt bolgár és szláv viszonyok a XII. századra, tehát ANONYMUS századára is semmiképen sem vonatkozhatnak. S itt olyan látszólagos apróságot is megemlítek, mint az, mikor ANONYMUS elmondja, hogy követei útján Szalán „more bulgarico” fenyegetőzött (l. 14. §, s vö. hogy az 51. §-ban Menemorout is hasonló helyzetben mint Szalán „bulgarico corde” üzen Árpádnak követi útján). De nem vonatkozhatnak Zemplén—Tisza—Duna-köz XII. sz.-i népi és nyelvi viszonyaira sem. Itt való XI—XII. századi hospeseinket az oklevelekből, krónikákból s különösen a Váradi regestumból elég jól ismerjük.* E hospesek közt van német, vallón, besenyő, olasz, ismaelita, cseh, rutén, horvát, flamand, szász, nincsenek azonban sem szerb-rác, sem bolgár hospeseink. Magáról Zemplénről, illetőleg Zemplén vára jobbágyságairól pedig kétségtelen, hogy a XII—XIII. sz. határáról fennmaradt személyneveikről ítélve valamennyien magyarok voltak (l. e személyneveket a Vár. Reg. 24. és 87. §-aiban).

ANONYMUS tehát a Szalánnal kapcsolatos dolgok elbeszélésekor a saját kora viszonyait nem ültethette át a IX. századba, mert az ő idejében az egykori Szalán területen egészen más viszonyok voltak. Ha azonban feltesszük, hogy Szalán szlávjai és bolgárai 917 előtt, Symeon bolgár császárnak a bizáncziak fölött aratott nagy diadala előtt jöttek ki a bizánczi birodalomból, akkor ANONYMUS idevonatkozó helyeit, szláv tulajdonneveit minden nagyobb nehézség nélkül megértjük.

Vizsgálódásom eredménye ez:

a) Arra a kérdésre, vajon igaza lehet-e ANONYMUSnak, hogy Szalán vezér ung—zemplénmegyei szlávjai és bolgárai Bolgárországból a görög császár tanácsára és segélyével jöttek s itt meglepedtek, azt felelem, hogy nemcsak lehet, hanem a nyelvtudomány tanúsága szerint a lényegét illetőleg igaza is van. ANONYMUS itt olyan forrás alapján dolgozott, a mely hivatalos feljegyzéseket tartalmazott. Szalán szlávjai és bolgárai különben nemcsak Ungban és Zemplénben laktak, hanem laktak Gömör—Borsod—Heves—Nógrád—Duna—Csongrád—Tisza által határolt területen le egészen Zimonyig és Belgrádig. Az itt lakó szlávok mai nyelven szólva bolgárok, az itt lakó bolgárok pedig törökök voltak. Azt, hogy e szlávok és a mai bolgárok nyelve egy ugyanaz a nyelv volt, a tudomány régóta vallja. Pest város neve, melyre mi egész fejtegetésünkben szántszándékkal nem hivatkoztunk, a melynek bolgárszlávsága azonban kétségtelen, továbbá ily irányban értelmezett történeti adatok és bizonyos tulajdonnévpárok voltak eddig a tanítás legerősebbeknek tartott érvei (l. erről ŠAFÁRIK, Slav. Altertümer I, 455; ŠAFÁRIK, nyomán s más érvekkel is bizonyít JAGIĆ, ASBÓTH, ŠKULTÉTY I. Nyelvtudomány I, 287).*

* Jegyzet: A Bács-Bodrog és Bodrog folyó tulajdonnévpáron vö. még Zemplén = Zimony ∞ Zemplén | Szerém m. Hangony, CSÁNKI II, 246 = villa Hongun Vár. Reg. 124. §.; fluvium Hongun, ANONYMUS 33. §, HFK. 429, rivulus Hangony, villa Hangony BARTHOLOMAEIDES II, 79, CSÁNKI I, 136.

b) Szláv nyelvtörténeti és bolgár köztörténeti bizonyítékok azt vallják, hogy az ANONYMUS említette betelepülés legvalószínűbben 917 előtt, tehát Symeon bolgár csár birodalma megalapítása előtt történhetett.

c) A mennyiben Szalán szlávjainak és bolgárainak egykori területén ma mások, mint magyarok laknak, így tehát tótok, rutének, lengyelek, németek, zsidók, szerbek, horvátok egytől-egyig mind a magyaroknál későbbi lakosok. Vonatkozik pedig e megállapítás épp úgy az északon fekvő Zemplénre, Ungra stb., a mint vonatkozik a délen fekvő Bács-Bodrog megyére és a Szerémségre. Az itt levő nem magyar nyelvű lakosságot a magyar uralom telepítette. Az Ungban, Zemplénben, Sárosban, Abaúj-Tornában, Gömörben lakó tótok is tehát a magyarnál későbbi jövevények. Áll ez a Zemplén és Ung megyében élő, gör. kath. vallású *szoták*-tótokra is (l. CZAMBEL, Slovenská reč 13, 14: Stropkó, Homonna, Sziuna, Szobráncz stb.), a kik közt (?) állítólag olyan hagyomány van, hogy ők Szalán szlávjainak utódai s őket Cyrill és Method (?) keresztelte volna meg (l. CZAMBEL i. h.). Ezek is, miként az összes többi itt lakó szlávok a fent tárgyalt földrajzi neveket, mondhatni azonban az összes honfoglalás-kori magyar földrajzi neveket a magyarból vették (vö. az ilyen tótruten neveket is: *Óndava, Bodrog, Sajava, Ungvar, Loborca, Tokta, Gemer, Šariš* is). Mindez nem volna lehetséges, ha itt nem a magyarság volna a legrégibb lakos.

*

Végül néhány szót ANONYMUSRÓL! ANONYMUS történetíróink egy része „költőnek, meseírónak“ mondja, művét pedig „hőskölteménynek“ (l. KARÁCSONYI J.: Turul XXVII, 1. s köv. lapok, ugyanó tőle Tiszántúl cz. lap 1912 márcz. 24-i és aug. 2-i számait), melynek épp ezért történeti értéke teljességgel nincs. A legtöbb történetíróink vallja hogy az a rajz, melyet ANONYMUS a honfoglaláskori Magyarországról nyújt, a valóságban a XII., XIII. század határáról való Magyarországról rajza, melyben tudományilag a legbecsesebb, talán az egyedül becses rész a földrajzi rész. Engem az ilyen s ehhez hasonló kijelentések mindig fájdalmasan érintettek. Fájdalmasan nemcsak azért, mert ANONYMUS művét, mint irodalmi alkotást korának legjobb e nemű alkotásai közé sorolom, hanem azért is, mert e mű a magyar nyelvtörténet egyik elsőrangú, hogy ne mondjam, a korbéli legbecsesebb emléke. De hát ha legjelesebb történetíróink mondják, nekem, nyelvésznek bele kellett törődnöm a lesújtó ítéletbe.

Az a kis világosság azonban, a melyet ANONYMUS egyik helyének hitelessége meglátásához gyújtottam, arra bátorít, hogy kimondjam, hogy az ANONYMUSRÓL való jelenlegi felfogásunk hyperkritikus, a mely abban a korban, a XIX. század második felében keletkezett, a melyben ugyanilyen túlzott kritikai szellemmel vizsgálták a hun-magyar rokonság kérdését, vizsgálták mondaikat s a nyelvünkre történt idegen nyelvi hatásokat. Ma a tudományos felfogás a hyperkritizmus túlzásaitól kezd visszatérni a helyesebb értékeléshez. Csak nemrég olvastuk GOMBOCZ ZOLTÁNNAK két értekezésében is, hogy „a honfoglaló magyarság már magával hozta a hunokkal való rokonság hitét“ (l. Új Magyar Szemle II, 182 és MNyelv XVII, 15. s köv. l.). Magam is több czikkben mutat-

tam ki, hogy a mit mi eddig pl. szlávunk tartottunk nyelvünk szerkezetében, képzésében s szóképzési részében, abból igen-igen sok más, mint magyar nem is lehet (l. pl. Keresztneveinkről cz. értekezésemet MNyelv X. köt.). Meg vagyok győződve, hogy a nyelvtudomány segítségével ANONYMUS több más vitás értesítéséről is kimutatható lesz a hiteles történeti mag. Hiszen ANONYMUS korának tudományos módszereivel nemzete o k n y o m o z ó történetét óhajtott megírni (l. erről részben hasonlóan PAULER, A m. n. tört.² I, 360). S ha így ANONYMUSban megszorodnak a hiteles történeti magot rejtő részek, akkor a „meseköltő“ ANONYMUST kénytelen lesz minden tudós oda sorolni, a hova őt korabeli nagy műveltsége és nagy tudása miatt már rég sorolni kellett volna, t. i. a legjelesebb magyar történetíróink közé.

MELICH JÁNOS.

Szókezdő magánhangzók fejlődése.

Eredeti magyar szó tudvalevőleg nem kezdődik több mássalhangzón. (Kivétel csak néhány hangutánzó, pl. *prűcsök*, *ptüsszent*, *brekög* stb., de ezek is valószínűleg részben játszi, többé-kevésbé tréfás eredetűek.) Ennek következtében a magyar nyelv az idegen eredetű szavakban sem kedveli a több mássalhangzón való szókezdetet. Az ilyen szókezdet elkerülésének egyik módja az, hogy a szó elején egy rövid magánhangzó fejlődik. Ez az eset rendszerint akkor áll be, ha a szókezdő mássalhangzó-csoport első eleme *s*, *sz*, *zs*, *z* volt, második eleme pedig zárhang (explosiva). Pl. *iskola*, *istálló*, *ostrom*, *észtergályos*, stb.* Ezen általános szabály alól azonban vannak kivételek is: *eslejtés* (MTsz. ~ szabályosan *selejtés*), *istling* (MTsz.), *islóg* (NySz. ~ szab. *sallang*), *isnór* (NySz. ~ szab. *sinór* > *zsinor*), *izmat* (MTsz. ~ szab. *szamat* > *zamat*) és talán (?) *iszalag* (~ szab. *szulak*) esetében a szókezdő mássalhangzó-csoport második eleme nem volt explosiva, sőt *Ilyvő*, *otromba* és *udvar* esetében még első eleme sem volt *s*, *sz*, *zs* vagy *z*, és mégis szókezdő magánhangzó fejlődése útján kerültek el a több mássalhangzón való szókezdetet.** Mindezen (különben is

* Föltűnő az az aránytalanság, hogy *s* vagy *sz* + explosíván kezdődő szó igen sok honosodott még ilyen módon a magyarban, *zs* vagy *z* + explosíván kezdődő ellenben alig egy-kettő. Az *izsgánc* „kásából kiszaggatott galuska“ (= szlov. *igánc*, Melich, MNy. VI, 18) és esetleg az *izbég* „menekült“ (= cseh **zbg*, de vö. Melich, NyK. XXXII, 246) szavakon kívül tudtommal még csak az *Izdenc* helynevet (és *Izdenczy* családnevet) lehetne említeni, mint idetartozót, valamint azt, hogy Karácsonyi János (MNy. II, 274) egy 1224. évi oklevélből a *Zsadány* helynévnek *Ysdan* (olv. *izsdán*) alakváltozatát közölte, a miből arra lehet következtetni, hogy e helynév eredeti alakja szintén *zsd* mássalhangzó-csoporton kezdődött. Ez az aránytalanság azonban persze nem a magyar nyelvre nézve jellemző, hanem csak azt mutatja, hogy azokban a nyevekben, amelyekből mi jövevényszavakat kapunk, sokkal több volt az *s*, *sz* + explosíván, mint a *z*, *zs* + explosíván kezdődő szó.

** Ismét másirányú kivételek azon esetek, a melyekben a szó *s*, *sz*, *zs*, *z* + explosíván kezdődött ugyan, de mégsem szókezdő magánhangzó fejlesztésével, hanem valamilyen más módon kerültek el a több mássalhangzón való szókezdetet. Idetartozó esetek: a) *supérlát* (NySz.), *sopár* (NySz.), *szekrény*, *szapora*, *szatying* (MTsz.), *szípaihi* (id. Kunos, KSz. II, 281), *Zobor*, b) *szarka*, *zarándok*, *szérha* (MTsz. ~ szab. *észterha*, c) *Szaniszló*,

aránylag csak csekélyszámú) kivételes fejlődéseknek egyik-másik esetben talán lehetséges magyarázatára azonban nem akarok most kitérni, mert ez alkalommal csakis a szó elején fejlődött magánhangzók minőségének vizsgálata a célom.

Áttekintve az idetartozó adatokat, a teljesség kedvéért persze a már elavultakat és a népnyelvieket is, a legnagyobb tarkaságot fogjuk e tekintetben tapasztalni. Mert leggyakrabban ugyan *i* és *é* a járulékhang, de előfordul ezeken kívül az *ü, ö, e, u, o, a* is (vö. pl. *istrimfli, isztéke, ispékél, isterc, iszturuc, iskola, islóg, iskatulya, istálló; üzbég (?)*, *üsztöke; éstrimfli, éstér, éspékél, észkutnyénik, škola, éstróf, éstálló; ösztöke; eslejtés**; *usztruc, ustrom, udvar; Oszstupán* (hn.), *Osztró* (hn.), *ostrom; asztal* stb.), vagyis: járulékhangként előfordul bármely rövid magánhangzó.

Ebben a sokféleségben azon kívül, hogy a járulékhang mindig rövid, első áttekintésre legfőljebb még annyi szabályosságot fogunk tapasztalhatni, hogy magashangú szó elején mindig magashangú a járulékhang, pl. *ösztoke, üsztöke, isztéke, észteke, esztike; üstempőj, üstempőj, üstömpőj, estempőj; éstrimfli, istrimfli; eslejtés, stb.* S ezt, a magánhangzó-illeszkedés törvényére való tekintettel, egészen természetesnek is fogjuk találni. De már a hangmagasság, vagyis a nyelv függőleges mozgása tekintetében nem egyezik a járulékhang mindén egyes esetben a szónak eredetileg első szótagbeli magánhangzójával, mert *ispicc, istrimfli, észteke* ~ *ösztoke, éspékél, eslejtés*-féle alakok mellett elég gyakran akadnak, különösen a mai népnyelvben, *éspicc, éstrimfli, esztike, isztéke, üsztöke*-féle alakok is, vagyis olyanok, a melyekben az etimologiatlan első szótag magánhangzója és a járulékhang különböző nyelvtársaik. Mivel ebben a tekintetben semmiféle szabályosság sem mutatkozik, hagyjuk egyelőre a magashangúakat és menjünk át a mélyhangúakra.

Az a kép, melyet első tekintetre a mélyhangú szavak elején fejlődött magánhangzók mutatnak, még az előbbinél is tarkább és zavarosabb, mert az után, a mit a magashangú szavakban tapasztaltunk, annyit legalább is el lehetne várnunk, hogy a mélyhangú szavak elején fejlődött magánhangzó mélyhangú legyen. A valóságban azonban azt látjuk, hogy ezek részint mélyhangúak (pl. *asztal, oszlop, udvar*), részint magashangúak (pl. *iskola, istráng, észtováta, észtergályos*, stb.), tehát nemhogy a nyelvnek függőleges, de még csak vízszintes mozgása tekintetében sem illeszkednek mindig az etimologiatlan első szótag magánhangzójához. Első feladatunk tehát az lesz, hogy megkíséréljük kideríteni azt az okot, a mely a két-féle fejlődést irányította. Egyelőre ugyan még teljes homály fűdi ezt az okot, de remélem, hogy sikerül majd a homályt eloszlatnunk, mert az ide tartozó eseteknek legalább egy részére az OklSz.-ban és Csánki-ban elég régi és elegendő számú adatok állanak rendelkezésünkre.

szátyva (MTsz. ~ szab. *észtováta*), szoba, szobor, szög, vicus' (pl. *Diószeg, Egerszeg* stb. < s'v. **stg**, Melich, Nyr. 31 : 499), *d* *kadarka, kőfium* (vö. Simonyi Nyr. 43 : 229), *kurti* (vö. Szinnyi, Nyr. 23 : 298), *pisklóc* (NySz.), *préckél, pacéroz, parhert, pinót, picli, piritus, terepáció, trázsa, trimfli, trózsák, tucli* (l ezeket a MTsz. ban) *tolkís* (NySz.), *toklász, tömpöly* (Nysz. ~ *tömpli* MTsz.), *bojnyik, ganica* (ez utóbbiakhoz számíthatók a *Csetnek, csorba, csuka*-féle esetek is).

* Népnyelvi közleményekben igen gyakran olvasható ilyenkor az *e*, de ez legtöbbször csak tökéletlen jelölés lesz *é* helyett.

Hogy némi rendet tartsunk vizsgálatunkban, vegyük szemügyre először is azon mélyhangú szavakat, melyeknek elején hátsó (veláris) magánhangzó fejlődött.

Asztal szavunk tudvalevőleg a szl. *stolъ*-ból származik. Az OklSz.-ban, 1293-ból idézve *osztol*-nak is találjuk írva, s ezt az így írott alakját, a szó származására való tekintettel, bátran *osztol*-nak olvashatjuk. | *Asztag* szavunknak is, mivel a szl. *stogъ*-ból származik, szintén egykori m. **osztog* ejtését lehet föltételezni, bár a nyelvtörténetből csak *asztog*, *asztok* alakváltozatát tudjuk kimutatni. (Vö. NySz., EtSz.) | *Osztopán* somogymegyei helység neve régebben *Osztopán*-nak, eredetileg *Sztupán*-nak hangzott. (Vö. Csánki, II, 633.) | Éppen így *Oszró* (Baranya m.) < *Osztró* (∞ *Isztró*) < *Sztró*. (Uo. II, 442.) | A 'pásztor' jelentésű szl. *skotarb*-ból a magyarban *szkotár* (OklSz.), *oszkotár* (így még ma is a Székelyföldön) és ezekből *szkotárság*, *oszkotárság* lett (OklSz.) | *Oszlop* (∞ *oszlup*, OklSz.) < *osztlup* (OklSz. ∞ ?**osztlup*) < szl. *stlp* | Lat. *schola* > m. *oskola*.* | A *strucc* szónak is volt egykor *usztruc* (OklSz.), *uszturuc* (NySz.) alakváltozata. | Ném. *sturm*, vagy talán ném. nyj. *sturm* > m. **usturum*, **ostorom* > *ustrom* (NySz.), *ostrom*. Ezen alakoknak rm közötti o-ja nyilván éppen olyan ejtésekkönnyítő hang, mint a milyen az *álom*, *szerelém*-félékben is fejlődött. Az st utáni magánhangzó kiesésére pedig vö. *Éstéfán* > *Éstván*, *István*.** | Föltétlenül idevaló *ostoba* szavunk is, de ennek etymológiája egyelőre még nem világos. | Szl. *dvorъ* > m. *udvar*, de ennek is *odvor* a régebbi magyar alakja. (Vö. OklSz., MTsz.) | Szl. *trъba* > régi m. **tromba* > *otromba*.

Nem tartozik ide a 'szövfőszék' jelentésű *osztováta*, mert ennek ez a magyar hangtörténete: szl. *stativa* > m. **észttáva* > *észtváta* > *észtováta* > *osztováta*. (Vö. MNy. VIII, 13.) Itt tehát eredetileg *ě* fejlődött a szó elején, s ebből csak utóbb lett magánhangzóilleszkedés következtében a mai o. Ugyanezen ok miatt nem tartozik ide az *istráng* szónak népiyelvi *ostoráng* alakváltozata sem (MTsz.). De igenis ebbe a csoportba tartozik még *észtergályos* szavunk, bármilyen meglepőnek tessenek is ez az első perczben. Biztosan tudjuk róla, hogy régebben *észtergáros* alakja volt, hogy az -s képző csak analógia útján került a végére, és hogy a még képző nélküli régi m. *észtergár* < szl. *stgar*. Mikor néhány évvel ezelőtt az OklSz.-ban véletlenül megláttam, hogy e szónak 1243–1422 között *vzturgar*, *Wzturgar*-nak írott alakváltozata is volt, akkor ezen nagyon csodálkoztam és sehogy sem tudtam ezt magamnak megmagyarázni. Akkor t. i. még nem volt tudomásom arról, hogy szláv sonans r-előtt az ó-magyarban szabályosan u fejlődött, vö. pl. szl. *ščrba* > m. *csurba* (OklSz.) > *csorba*, szl. *črda* > m. *csurda*-(út, OklSz.) > *csorda*, szl. *Črngrad* > m. *Csurngrad* > *Csongrad*, szl. *hrvat* > m. *hurvát* (OklSz.) > *horvát*. Ennek a nyelvtörténeti ténynek ismeretével azonban egészen természetesnek kell találunk, hogy szl. *stgar*-

* Ennek *iskola* alakváltozatáról, valamint az *Isztró* (∞ *Osztró*), *istrom* (∞ *ostrom*) és *iszturuc* (∞ *usztruc*, *strucc*) alakokról még lesz szó.

** Föltűnő a Szabács viadalában előforduló *strumlottak* és *strumlást* (tőnek) a szabályos *sturmlottak* és *sturmlást* helyett. De ebben aligha láthatunk egyebet, mint az ének szerzőjének a magyarban szokatlan rml hangtorlódás elkerülését célzó (egyébként szokatlan módú) egyéni kísérletét. Ehhez hasonló eset: ném. *fürschneider* > m. **fürschnajder* > *frisnadér*. (Vö. Ny. 28:171.)

ból is előbb *szurgár lett a magyarban, aztán ebből, a szókezdő szét elkerülésére, uszturgár (Oklsz.). A mai *é* hangú alak csak egy későbbi (uszturgár >) *osztorgár alakból keletkezett olyan függő hangváltozással, mint a melynek következtében egyes nyelvjárásokban pl. *csorda* és *csőrda* helyett is *csőrda* fejlődött.* *Oszorgár volna tehát az igazán hangtörvényszerű alak, csak hogy ez már elavult, mert lassanként kiszorította a tulajdonképpen csak nyelvjárási jellegű *esztérgár* (> *esztérgályos*) alak. Ez éppen olyan eset, mint pl. az, hogy a hangtörvényszerű *karály alakot is kiszorította a köznyelvből a nyelvjárási *kérály* (> *király*) alak.

Letárgyaltam ezzel mindazon előttem ismeretes eseteket, melyekben mélyhangú szó elején veláris magánhangzó fejlődött, s az idetartozó szavak (*asztal*, *asztag*, *Osztopán*, *Osztró*, *oszkotár*, *oszlop*, *Osztopán*, *oskola*, *usztruc*, *ostrom*, *ostoba*, *udvar*, *otromba*, *esztérgályos*) egyhangúlag azt bizonyították, hogy veláris magánhangzó csakis akkor fejlődött a szó elején, ha első szótagjában *u* vagy *o* volt.

Nézzük már most, hogy milyen esetekben fejlődött mélyhangú szó elején elülső (palatális) magánhangzó?

Leggyakrabban *á* hangú szótag előtt. Ilyen szavak a köznyelvben: *ispán*, *istálló* és *istápol*, a népnyelvben: *iskála*, *létra*, *ispárga*, *istáció*, *istáp*, *istráng*, *istrázsa*, *iskába*, összefoglaló vaskapocs*, *ki-észkapál*, *kivergődik* (vö. Nyr. 23: 530 is), *észtrág*, *golya*, *isztováta* (< *észtváta*) *szövőszék* és *izsgánc*, *kásából* kiszagztatott *galuska* (l. MTsz.**), a régi nyelvben: *iskárlát*, *isztár*, *modius*, *scheffel* (Oklsz., < szl. *star*), és idetartozik még az *Izsdán* helynév is (MNY. II, 274, ma *Zsadány*). Már ritkábban *a* előtt: *iskatulya* (de van *iskátulya* alak is, vö. NySz.), *isponyor*, *spanyolviasz* (MTsz. < **ispanyol*), *istamét*, *feines tuch* (Oklsz., NySz., < ném. *stamett*), *izmat* (MTsz., < *szamat* > *zamat*). Néhány esetben *o*, *ó* előtt: *iskola* (∞ *oskola-istoly*, *banyaacsatorna* (MTsz., Oklsz. pótl., < ném. nyj. *stoln*), *istorom* (NySz., ∞ *ostrom*), *észtohor*, *deszkakerítés* (MTsz. < ol. *stobor*); *islóg*, *lunula*, *bractea* (Oklsz., NySz., < ném. nyj. *schlág*), *isnór* (NySz. ∞ *sinór* > *zsinór*), *ispót*, *meissel* (NySz., < ném. nyj. *spât*), *észtróf* (MTsz.), *izskófiomos*, *mitratus* (NySz., vö. Nyr. 43: 229), *Izstró* (Csánki, II 442). És végül még *u* előtt is ezekben: *izskumpia*, *sárga szömörce* (MTsz., < ol. *skumpie*), *észkutnyénik*, a papnál szolgálatot teljesítő paraszt (MTsz., < ol. *skutelnik*), *iszturuc* (NySz., ∞ *usztruc*), *isztronga* (Oklsz.) (∞ *észtrénga* ∞ *osztronga* MTsz. < ol. *strunga*). Mellőznünk kell ezek sorából egyelőre a ném. *Stefan* > *Éstéfán* > *Ést ván*, *István*, szl. *strěcha* > *észtrěha*, szl. *Strěgom* > *Észtérgom*, (vö. Simonyi, Nyr. 39: 136), *spinót* > *ispinót*, *spión* > *ispión*, *spítal* > *ispítal* (> *ispotál*), *szplina*, *pokolvar* > *észplina* (MTsz.) és ol. *stína* > *észтина*, *észtléna* (MTsz.) eseteket, mert hiszen ezeknél nem lehet egyelőre eldönteni, hogy csak azért palatális-e a járulékhangjuk, mert az első szótag magánhangzója is palatális volt (ebben az esetben tehát a főnnebb már letárgyalt *istrimfi*, *osztóke*, *éspékél*-féle magashangúak csoportjába tartoznának), vagy pedig palatális-e a járulékhangjuk annak dacára, hogy a szó a maga egészében mélyhangú volt (ebben az esetben tehát az *ispán*, *iskatulya*, *iskola*, *islóg*, *izskumpia*-féléknek még magyarázatra szoruló csoportjába tartoznának).

* L. ezekről legutóbb Gombocz, MNY. XVI, 4.

** Mindezeknek van *é* kezdetű alakváltozatuk is.

Ha az adatoknak ilyen elrendezése után egyfelől azt látjuk, hogy *a* hangú szótag előtt (vö. *ispán, istálló, istápol* stb.) kivétel nélkül mindig csak magashang fejlődött, míg ellenben másfelől viszont azt láttuk, hogy mélyhang (vö. *asztal, asztag, Osztopán* stb.) kivétel nélkül mindig csak *u* vagy *o* előtt fejlődött, akkor hajlandók volnánk azt hinni, hogy a járulékhang palatális vagy veláris volta az utána ejtendő szótag magánhangzójának illabiális vagy labiális voltától függ — csak hogy ennek ellentmondanak az *iskatulya, iskola, islóg, iszkumpia*-féle esetek, a melyeknek első szótagjában labiális magánhangzó van ugyan, de az előtte fejlődött járulékhang mégis palatális!

Hogy tehát a főkérdésre nézve teljesen megnyugtató feleletet adhassunk, igyekeznünk kell előbb megfelelni arra a most fölmerült újabb kérdésre, hogy vajjon mi lehet az oka annak, hogy első szótagbeli labiális magánhangzó előtt az eseteknek egyik részében (vö. *asztal, asztag, oszkatár* stb.) veláris járulékhang, másik részében ellenben (vö. *iskatulya, iskola, islóg, iszkumpia* stb.) palatális járulékhang fejlődött?

Azt hiszem, hogy erre a kérdésre nagyon könnyű válaszolni. Mert a kinek bár csak némi nyelvtörténeti ismerete van, az rögtön észre fogja venni, hogy e két csoportbeli szavak vagy alakváltozatok nem egykorúak a magyar nyelvben. Az *asztal*-csoportbeliek, melyekben az *o, u* előtt veláris magánhangzó fejlődött, nyelvünk jövevényszavainak jóval régiebb rétegébe tartoznak, mint az *iskatulya*-félék, melyekben *a, u, o, ó* előtt palatális magánhangzó fejlődött. *Iskatulya, isponyor, izmat, istoly, istorom, észtor, éstróf, iszkumpia, észkutnyénik, iszturuc*, ezek mind csak nyelvjárási jellegűek, részben nagyon is szűk területen élő tájszók vagy alakváltozatok, tehát már ezzel is elárulják magyaros hangalakjuknak aránylag fiatal voltát. S a melyek közülök valamivel régiebbek is, pl. talán *istumét, islóg, ispót, iszkófumos, isztronga*, azok sem régiebbek a XV. sz.-nál.

Nem kivétel ezalól az *iskola* alak sem. Mai irodalmi és köznyelvünkben, igaz, egyedül csak ezt használjuk (a miből persze még egyáltalán nem következik, hogy ez egyúttal az eredetibb is), de régebben, még csak néhány évtizeddel ezelőtt is, az *oskola* alak is elég gyakori volt. Bizonyára ez az oka annak, hogy a NySz. szerkesztői az *Iskola, Oskola* kettős czímszó alatt közölték az erre a szóra vonatkozó adatokat. A nép nyelvében még ma is olyan sűrű használatú, hogy a MTsz. szerkesztője föl sem vette szótárába a reá vonatkozó adatokat, hanem (szintén *Iskola, Oskola* kettős czímszó alatt) csak azon népi alakváltozatokat gyűjtötte össze, melyek e két egyenrangúnak tekintett alaktól valamilyen tekintetben különböznek. A MTsz.-tól tehát nem kaphatunk fölvilágosítást arra nézve, hogy milyen a viszony az *oskola* és *iskola* alakok földrajzi elterjedésére nézve, az OklSz.-ban és a NySz.-ban található legrégibb adatok pedig, sajnos, aránylag kevés számúak és már mind XVI. sz.-beliek, s így szintén nem alkalmasak arra, hogy ad oculos lehessen velük bizonyítani az *oskola* alak nyelvtörténeti elsőbbségét. De erre az előbbieket után, azt hiszem, már nincs is okvetetlenül szükségünk. Annyit mindenesetre bizonyítanak az OklSz. és NySz. adatai, hogy a lat. *schola*-t, mint afféle tudós szót, meghonosodása után is még sokáig használták nálunk idegen, két mássalhangzón

kezdődő alakjában. Könnyen érthető tehát, hogy ezen évszázadokra terjedő használata folyamán elsőízben a hangtörvényszerű *oskola* alakban magyarosodott meg, és később, a XV. vagy XVI. sz. folyamán, mikor már számos más, szabályszerűen *esk-* \in *isk-* stb. kezdetű *éspán* \in *ispán*, *éstálló* \in *istálló* és *éspékél* \in *ispékél*, *észtekél* \in *isztékél*-féle szavunk volt, másodízben már *eskola* \in *iskola* alakban is. És ugyanilyen képzettársulások hatása alatt keletkezett mindazon többi újabbkori jövevényszó szabályellenes *é* \in *i* szókezdője is, a melyeknek nem *á*, hanem valamely más mélyhang volt az első szótagjukban. Csak a lengy. *Łwów*-ból való magy. *Ilyvó* alakot kell másként magyarázni, mert ez a szó nyilván jóval régibb, mint a fennebb tárgyalt *iskatulya*, *istoly*, *islóg*, *iszkumpia*-félék. De ennél meg nyilvánvaló, hogy a szabályellenes *i* csak a szókezdő *ly* hatásának tulajdonítandó.

Ha tehát figyelmen kívül hagyjuk ezeket az újabbkori, hangalakjukban már a képzettársulás hatásától befolyásolt jövevényszavakat, valamint az *Ilyvó* alakot, a mely egy egészen különleges esetnek egyetlen képviselője nyelvünkben és ily módon kiküszöböljük azt a tényezőt, a mely kezdetben annyira megnehezítette a tiszta látást, akkor már könnyű lesz fölismernünk azt a szabályt, a mely a több mássalhangzón kezdődő jövevényszavak elején fejlődött járulékhang veláris vagy palatális voltát irányította: nem a szónak mélyhangúsága vagy magashangúsága volt ebben a tekintetben döntő körülmény, hanem az első szótag (akár etymologikus, akár inetymologikus* magánhangzójának illabialis vagy labialis volta.

Minden eddigi fejtegetésünk eredményét tehát a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Azon szavak elején, melyeknek első tagjában *i*, *é*, *é*, *e* és *á*, vagyis illabialis magánhangzó volt, mindenkor csakis palatális járulékhang fejlődött. Vö. a) *istrimfli* \in *estrimfli*, *éster* \in *istér*, *éspékél* \in *ispékél*, *eslejtés* stb., b) *Éstéfán* \in *Estván* \in *István*, *észterha* \in *isztérhaj* \in *eszterha* (?), *éspinót* \in *ispinót*, *éspión* \in *ispión* stb., stb., c) *éspán* \in *ispán*, *éstálló* \in *istálló*, *éspárga* \in *ispárga* stb.

2. Azon szavak elején, melyeknek első tagjában *u*, *o*, *a*, vagyis hátulsó labialis magánhangzó volt, a XV. sz. előtt szabályosan veláris, a XV. sz. után ellenben az 1. alattiak analógiás hatása következtében már palatális járulékhang fejlődött. Vö. a) *asztal*, *asztag*, *oszlop*, *Osztopán* stb., b) *iskatulya* \in *éskatulya*, *istoly*, *islóg*, *iszkumpia* stb.

3. Olyan szó, a melynek első szótagjában etymologikus *ü*, *ö*, vagyis elülső labialis magánhangzó volt, sajnos, egy sincsen a vizsgálatunk körébe tartozó szavak közt. De az *éster* \in *östör*, *észteke* \in *östöke*, *éztémpély* \in *östömpöly*-féle alakváltozatok annyit mindenestre bizonyítanak, hogy az első szótag labializálódásával együtt a palatális járulékhang is labializálódik.

Azt a kérdést kellene most még eldönteni, hogy vajjon a nyelvállás magassága tekintetében volt-e eredetileg valamilyen kapcsolat az első szótag magánhangzója és a járulékhang között.

Az a néhány szórványos régi adat (*uszturgár*, *uszturuc*, *isling*, *eslejtés*), a mely a mellett látszik szólni, hogy volt ilyen kapcsolat,

* Pl. *észterha*, *Észtérgom*, *oszlop*.

az én véleményem szerint nem elegendő ennek föltételezésére.* Ha ezek csakugyan törvényszerű hangalakok volnának, nem pedig csak esetleges alakváltozatok, akkor nem lehetne megérteni azt, hogy egyetlen egy *ispán* típusú (tehát első szótagjában *a* hangú) szónak sem mutatható ki *áspán* = *aspán*-féle alakváltozata, holott ezek elég nagy számmal és részben már igen régi följegyzésekkel vannak képviselve az OklSz.-ban. Szerintem sokkal valószínűbb, hogy a járulékhang, tekintet nélkül arra, hogy az első szótág magánhangzója alsó, középső vagy felső nyelvvállású volt-e, bármely illabiális előtt eredetileg szabályosan *ē* volt, bármely hátulsó labiális előtt pedig *o* volt; tehát pl. **ēstir* és **osztlup*. (És az *őszőke*-félék tanúsága szerint előlső labiális előtt *ō* lett volna.) Ezen föltevés mellett az szól, hogy az *ē* ∞ *i* járulékhanggal való szavak közül azok, a melyekre elég régi és elegendő számú nyelvtörténeti adatunk van, általában előbb *ē*-vel vannak írva és csak később *i*-vel. (Különösen tanulságos ebben a tekintetben az OklSz. *István* cikke). S ez megfelel annak a tagadhatatlan ténynek is, hogy a XV. sz. óta sok más szóban is történt *ē* > *i* változás, pl. *is, ismét, ismer, itt, ide, innen, mind, mint, nincs, világ, virág, király, kiált* stb.** Éppen így mellette szól az *oszlop, Osztopán* régiebb *oszlup, Osztupán* alakja is. De ez ellen persze megint azt lehetne vetni, hogy hátha ezek még régiebb **uszlup* (< **uszlup*), **Uosztupán*-ból valók?

Teljes biztonsággal tehát — a XV. sz. előtti korból származó nyelvtörténeti adatoknak aránylag csekély száma miatt — egyelőre nem lehet ezt a kérdést eldönteni, csak a nagyobb valószínűség szól a mellett, hogy a járulékhang a nyelvvállás magassága tekintetében eredetileg nem illeszkedett az első szótág magánhangzójához, hanem erre való tekintet nélkül bármely nyelvvállású illabiális előtt *ē*, bármely nyelvvállású labiális előtt pedig *o* (∞ **ō*) volt. De a (fennebb három pontba összefoglalt) biztosan megállapítható eredmény is elegendő ahhoz, hogy fölismerjük benne a magyar magánhangzó-illeszkedésnek egy olyan fajtát, a melyről a magyar nyelvtudomány-

* Melich, úgy látszik, föltételezi, mert a m. *őstör* 'blitum' történetét tárgyalva ezt mondja: „A magyar szó fejlődése ez: szl. *stīra* > m. **stir* > **istir*, ebből *istēr*, *ēstēr* és **üstūr*, ez utóbbiból *östör*“. (MNY. XI, 292.) Ez azonban, szerintem, csak akkor volna bizonyos, ha a szóra legalább annyi és olyankorú nyelvtörténeti adat állana rendelkezésünkre, mint pl. az *István* szóra. De az 1240. évi kérdéses *Ister* személynév és a Schl.-szójegyzékbeli *ister* írás egymagukra még nem teszik lehetővé a **stir* > **ēstir* > *ēstēr* > *istēr* ∞ *östör* fejlődés föltevését.

** Az ellenben nagyon valószínű, hogy azon idetartozó jövevényszavakban, a melyek *ú j a b b* korból valók, már nem fejlődött minden egyes esetben *ē* a szó elején, hanem az *ē* > *i* változás óta már meglevő számos *isk-, isp-, ist-* stb. kezdetű szó hatása alatt egyik-másik esetben mindjárt *i*. És a mai népnyelv sok *ēstrimfli* ∞ *istrimfli*, *ēskatulya* ∞ *iskatulya*-féle alakváltozatainak esetében sem kell mindig *ē* > *i* változást föltennünk, mert ezeknek egy részében is, függetlenül az egyik vidéken már meglevő *ē* kezdetű, más vidéken mindjárt *i* járulékhanggal magyarosodhatott meg a szokatlan kezdetű szó. Itt jegyzem meg, hogy az *ē* > *i* változás nem függött ugyan a rákövetkező mássalhangzó minőségétől, de nem lehetetlen, hogy ilyen helyzetű *s* talán elősegítette, mert a köznyelvben már régóta *iskola, ispán, istálló, istápol, istráng, István* van, de még most is csak *észtergályos, észterha* (és vö. még: *őszőkel, oszlop, asztag, asztal*). A népnyelvi adatok alakváltozatainak földrajzi elterjedése is mintha azt mutatná, hogy az *ēs* > *is* változás általában már jóval nagyobb területen érvényesült, mint az *ēs* > *is* változás.

nak eddig még nem volt semmi tudomása. A magánhangzóilleszkedés ezen különös fajának jellemző vonásairól és az illeszkedésnek eddig ismert egyéb fajaihoz való viszonyáról a következőket mondhatjuk:

1. Nem előreható, a milyen a magyar magánhangzóilleszkedés rendesen lenni szokott, hanem hátraható; vagyis: az indukált hang megelőzi az indukálót. A *Sztupán* > *Osztupán*, *schola* > *oskola*, *stáp* > *éstáp*, *spítál* > *éspítál*, *Stéfán* > *Éstéfán*, *spék* > *éspék*-féle fejlődés tehát nem hasonlítható össze a közönséges *házban* > *házban*, vagy *háromszér*, *ötszér* > *háromszor*, *ötször* típusú illeszkedés-sel, hanem olyan, mint a milyen nyelvjárásaink egy részében az *a* és *á* illeszkedése (vö. pl. *anya*, *anyuska*, *anyós* mellett *ányám*, *ányád*, *ányánk*, *ányáskodik* stb.), s a milyennek a magyar köznyelvben is szórványos nyomait találjuk (vö. *miloszt* > *malaszt*, *sémha* > *soha*, szl. *čeljad* > *család*, nyelvjárásokban *borstörő* > *böstörő*, *küsrüha* > *kusruha* stb.)

2. Nemcsak a nyelv vízszintes mozgása, hanem még az ajak működése is döntő tényező benne. Ebben a tekintetben tehát hasonlít a már eddig is ismert labiális illeszkedéshez, de egy lényeges pontban mégis különbözik tőle. Amíg t. i. ennél előbb a nyelv vízszintes mozgása szerint ment végbe az illeszkedés és csak ennek megtörténte után, de már csak az elülső hangok körében, az ajak működése szerint való illeszkedés is (tehát pl. egyaránt *várok* és *lógok*, de külön-külön *kérék* és *győzők*), addig ezen most fölismert illeszkedés esetében előbb az ajak működése szerint történt meg az illeszkedés és ez után, de már csak a labiálisok körében, a nyelv vízszintes mozgása szerint is (tehát pl. egyaránt *éstáp* és *éspékél*, de külön-külön *östöke* és *oskola*). Ezt a különbséget más módon úgy is ki lehet fejezni, hogy az ajakműködés szerint való illeszkedést a rég ismertnél csak a palatális, a most fölismertnél ellenben csak a labiális hangok indukálják. Világosan mutatja ezt a különbséget az alábbi két táblázat:

I. Palatális magánhangzók illeszkedése az ajak működése szerint:

	Palatálisok	Velárisok
Illabiálisok	<i>viszék</i> [<i>nyírék</i>]	• •
	<i>vészék</i> <i>kérék</i>	• •
	<i>nyelék</i> •	• <i>várok</i>
Labiálisok	<i>ütök</i> <i>fütök</i>	<i>tudok</i> <i>húzok</i>
	<i>dőfök</i> <i>győzők</i>	<i>fogok</i> <i>lógok</i>
	• •	<i>adok</i> •

II. Labiális magánhangzók illeszkedése a nyelv vízszintes mozgása szerint:

	Palatálisok	Velárisok
Illabiálisok	<i>éspítál</i>	.
	<i>Éstéfán</i> <i>éspékél</i>	.
	.	<i>éstáp</i>
Labiálisok	.	<i>Osztrupán</i>
	<i>ősztoke</i>	<i>oskola</i> <i>Osztró</i>
	.	.

HORGER ANTAL.

Beregszászi Nagy Pál finnugor szógyeztetései.

Igazán sajátos, hogy azok a nyelvészek,* a kik eddigelé BEREGSZÁSZI nyelvhasonlító munkásságával tüzetesebben foglalkoztak, nem említik meg, hogy B. a héber, arab, perzsa, török stb. szógyeztetéseken kívül még finnugor szógyeztetésekkel is bizonyította nyelvünk „ázsiai eredetét”. Úgy látszik elkerülte a figyelmüket. Sőt talán még maga BEREGSZÁSZI se vette észre, hogy főmunkájába, melyet éppen a finn-lapp-magyar nyelvrokonság megdöntésére írt, ilyenek is belekerültek és pedig, mint látni fogjuk, elég jelentős számmal.

BEREGSZÁSZI külföldi (erlangeni) tartózkodása alatt jött arra a gondolatra, hogy nyelvünknek általában a keleti nyelvekkel, különösen pedig a törökkel való közeli rokonságát alaktani és szógyeztetésekkel is kimutassa. A XVIII. század végén ugyanis a külföldi tudósok, élükön a híres SCHLÖZERrel, már szinte kétségbevonhatatlan igazság gyanánt hirdették a finn-magyar rokonságot. Ezek ellen lépett föl.

Hiába figyelmezteti őt MURR egyik levelében: „Linguam hungaricam ramum esse insignis trunci Finnici, extra dubium positum est, et doleo te id nescire. Adfinitatem cum Laponum dialecto Finnica evidenter monstravit P. SAJNOVITS, et nuperrime J. HAGER (Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lappländern, Wien, 1794). Talia legere debuisses antequam vel gry saltem de

* Imre S. és Donner stb. L. IMRE S.: Beregszászi Pál élete és munkái. Budapest, 1880. DONNER: Öfversikt af den Finsk Ugriska språkforskning historia. Helsingfors, 1872.

Hebraica, Syr. Arabica! adfinitate cogitares. Nec ullus de lingua Turcica sermo esse potest. Turcica est originis Tatarica et maxime congruit cum lingua in Crimaea Tatarorum Dsagatai etc.”

Hiába írja neki SCHLÖZER is: „Türkisch, Persisch und Ungrisch sind verschieden an sich, wie Deutsch, Slavisch und Hebräisch: deswegen können doch ein halbes Schock Worte vorkommen, die auch im Türkischen und Persischen sind . . . Auch mit dem Hebräischen, Arabischen, Syrischen etc. hat das Ungrische keine Aehnlichkeit, als dass alle diese Sprachen Suffixa haben: hingegen mit dem Finnischen, oder Lappischen ist die Aehnlichkeit des Ungrischen *frappant* . . .“ Nem hallgatott rájuk. Annyira meg volt győződve fölfogásának helyességéről, hogy tervbe vett munkáját *Ueber die Aehnlichkeit der Hungarischen Sprache mit den morgenländischen* . . . czímen a saját költségén ki is adta Lipcsében (1796).

Ebben, mint ismeretes, nyelvünket a keleti nyelvekkel vetette egybe, mégpedig olyformán, hogy egymás mellé állítja a sémi, árja és az altaji nyelvtörzshöz tartozó nyelveknek a magyarral egyezőnek látszó sajátságait és végső eredményképen kimondja, hogy a magyar nyelv ázsiai eredetű és pedig Ázsiának melegebb részéből származik, nem a lapp földről, ezért aztán szellemére és alakjára nézve az ú. n. sémi nyelvekhez igen hasonló, a törökkel pedig közeli rokonságban van (186. l.).

Egy helyen (169. l.) érdekes nyilatkozatot is találunk. Mentegetődzik, hogy a magyar-finn vagy lapp nyelvrokonságról eddig még egy szóval sem emlékezett meg, pedig hát MURR véleménye szerint az említett nyelvek rokonságát SAJNOVITS és HAGER kétségtelenül bebizonyították. „Csakhogy — úgymond — sem SAJNOVITS értekezését, sem pedig más lapp nyelvi segédeszközt eddigelé nem kaphattam meg; ennélfogva nem vagyok abban a helyzetben, hogy e dologról helyesen ítélnék, mellette vagy ellene szólhatnak és éppen ezért inkább hallgatok, mintsem vaktában valamit állítsak vagy határozzak.”

Hogy azonban ez a nyelvrokonság mégsem olyan kétségtelen, mint állítják, gr. TELEKI JÓZSEFTE hivatkozik, a ki levélben közli vele, hogy ifjú korában párisi tartózkodása alatt egy franczia barátjával, a híres CLAIRAUT matematikussal gyakran vitatkoztak erről a kérdésről (t. i. a finn-lapp-magyar nyelvrokonságról). Végre odalyukadt ki a dolog, hogy CLAIRAUT leírt francziául 2000 közönséges szót és megkérte őt, hogy írja melléjük a magyar jelentést. Ezt meg is tette, sőt még a synonymákat is odajegyezte. Ezt a szójegyzéket aztán CLAIRAUT elküldte egy finn eredetű stockholmi barátjának (HELLANT ANDRÁS csillagásznak) azzal a kéréssel, hogy ugyanezeket a szókat írja le finnül is. A jegyzék éppen akkor érkezett vissza, mikor TELEKI már elutazóban volt. A 2000 szó között mindössze csak egy finn szót találtak, a mely magyar megfelelőjéhez némi és pedig nem is igen szembetűnő hasonlóságot mutatott. „Erre aztán, így folytatja TELEKI, megtért CLAIRAUT úr is és teljesen föladata előbbi véleményét.”

Ebből a nyilatkozatából úgy látszik, hogy SAJNOVITS munkáját azelőtt sem olvashatta. HAGER értekezését ismerte, sőt igen valószínű, hogy az Erlangische gelehrte Zeitungban (1794 szept. 9) közzétett recensio is tőle származik. (Ezt teljes egészében megtaláljuk munkájának 188—192. l.)

FISCHER és SCHLÖZER műveire seholsem hivatkozik, ennél fogva ezeket aligha ismerhette, tehát a tőlük fölhozott finnugor szóegyeztetésekről sem tudott.

Olyan forrásmunkát, melyben finnugor szóegyeztetéseket is talált, mindössze egyet használt: STRAHLENBERG híres munkáját (Das Nord- u. Oestliche Theil von Europa und Asia etc. Amsterdam, 1730). Ebben a finnugor nyelvek rokonsága már a számnevek és néhány primitív szó egyezését is van bizonyítva.

STRAHLENBERG könyvéből azt is megtudhatta, hogy „az Európában lakó mordvinok, cseremiszek, permiek, votjákok, az Ázsiában lakó vogulok, osztjákok mindnyájan a finn, lapp, észt, magyar-székely és a kevés megmaradt liv néppel együtt hajdan egy népet alkottak, melyhez a húnok vagy unok is tartoztak, kik szintén nem voltak tatárok“ (Einl. p. 32).

Ezeket az itt elsorolt finnugor népeket BEREGSZÁSZI mégis besorozza a tatárok közé. Az *Aehnlichkeit* 135—138. lapján közölt tatár-magyar szóegyeztetések majdnem felerészben finnugor-magyar szóegyezések, a mint az alábbi táblázatból világosan kitűnik:

	<i>Tatarisch.</i>	<i>Deutsch.</i>	<i>Magyarisch.</i>
	„tuj, tulla [o : vog. <i>toyl</i>]	Feder	taju, talu, toll
	lo, lu [o : osztj. <i>loy</i>]	Pferd	ló, lu
	muno [o : cser. <i>muno</i>], monn [o : vog. <i>mân</i>]	Ey	mony, tyúkmony
	wer [o : mdM. <i>véer</i>], wir [o : zürj. votj. <i>vür</i>]	Blut	vér, vir
5.	ile [obdorszki szamojéd]	Leben	élet
	wed [o : md. <i>véd</i>], wessi [észt], wüt [o : cser. <i>βüt</i>], wezi [f. <i>vesi</i>]	Wasser	viz
	tül [cser.], tut [osztj.], tud [vog. o : <i>tud</i>]	Feuer	tüz
	pu [észt, oloneci, zürj. votj.], fua [jenisszei szam. <i>fä</i>]	Baum, Holz	fa
	telli [o : osztj. <i>tpl</i>]	Winter	tél
10.	mel [o : osztj. <i>mäl</i>]	tief	mély
	ku [o : vog. <i>kü</i>], kiw [o : osztj. <i>key</i>]	Stein	kő
	purk [szamojéd]	Staub	por
	khul [o : osztj. vog. <i>χul</i>], khal [o : md. <i>kal</i>]	Fisch	hal
	sem [o : vog. <i>säm</i> , osztj. <i>sëm</i>]	Auge	szem
15.	pel [o : osztj. <i>ppl</i> , <i>päl</i> , vog. <i>pil</i> , zürj. votj. <i>pél</i>]	Ohr	fül, fil
	penk, pek [o : osztj. <i>pèy'k</i>]	Zahn	fog
	tur [vog. osztj. szam.]	Kehle	torok
	kessi [észt], ked [o : md. <i>kéd</i>], kát [o : vog. <i>kāp</i>], kezi [f. <i>käsi</i>]	Hand	kéz
	luj [o : osztj. <i>luj</i>]	Finger	uj
20.	suj [o : vog. <i>suj</i>]	Stimme	szó*
	olím [o : osztj. <i>äləm</i>]	Schlaf	álom
	robitta [osztj. inf.]	Arbeit	rabota**

* Ezt a szóegyeztetést még BUDENZNÉL is megtaláljuk MUSz. 301. l.

** Az osztjákban is szláv jövevényszó.

khalol [o:osztj. <i>xpləl</i> , praes.		
1. számú 3. sz.]	Tod	halál
jenk [o:osztj. <i>iəŋ'k</i>]	Eis	jég
25. towi [o:osztj. <i>tuw'i</i>]	Frühling	tavas
naj [osztj. <i>na'i</i>]	Sonne	nap*
suro [md. <i>šuro</i>]	Horn	szaru
perk [o:vog. <i>pēr'k</i>]	Wurm	féreg
lonta [o:vog. <i>lun'd</i>], lunt [o:osztj. <i>lont'</i>]	Gans	lúd
30. kunna [o:vog. <i>kinn'd</i>]	leicht	könnyű, könnyű*

Az egybevetések végén jegyzetben hivatkozik a forrásra is: ez a KATALIN-féle nagy összehasonlító szótár (*Srawnitelnye Slovari etc.* vagy: *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*, Augustissimae cura collecta. Pars prior et posterior. Petropoli 1786 és 1789.). Ezt fölhasználta GYARMATHI is az Affinitasában. Így tudtam megállapítani, hogy a BEREGSZÁSZI jegyzékébe fölvelt finnugor szók melyik finnugor nyelvből valók. Igazán meglepő, hogy az itt közölt BEREGSZÁSZI-féle fgr. szögyeztetések, mint a fentebbi jegyzékből is kitűnik, 2—3 kivételével a legszigorúbb kritikát is kiállják. Összehasonlító szögyezékében elődeihez (Strahlenberg, Fischer) viszonyítva kb. 14 teljesen új fgr. szögyezést találunk.**

Dé ezt a jegyzéket még szaporíthatjuk is. Munkájának 139. lapján a m. *fi*, *fiu* szók másnyelvi megfelelői között fölhozza a tatár *bala*, *pi* szókat. Ez utóbbi kétségtelenül a vogul *piy*. A 140. lap alján a m. *láb* szót összeveti a vog. *lál* [o:la'li] szóval (Magyarisch *láb*, Wogulisch *lál*). Majd így folytatja: „Ostjäkisch *tap*, *tobol*, semojedisch *tapo* (daher im Magyar. *tombol* turpitripudiare, tapod, tapot oder tapos pedibus conculcare, mit Füssen treten, zertreten). A 141. lapon: „Ostjäk. *tur* Magyar. *torok* (ezt az összehasonlító szögyezékébe is fölvette). A 142. lapon: Ostjäk. *libet* [o:szurguti osztj. *libet*], *liwat* [o:libet], *luwat* [o:osztj. Vj. *lišet*], *liwort* [osztj. szám.] Magyar. *level*“.

Érdekes, hogy a *víz* és *név* szavaink fgr. megfelelői mellett rámutat az indogermán egyezésekre is (139—141). A magyar *név* fgr. és szamojéd megfelelői közül fölhozza a vog. *nammi* [o:nam], az osztj. *nem* [o:nem], *nemit* [o:nēmät- 'nevez'], a szamojéd *nim*, *nem* alakokat.*** Az osztj. *wot* [o:wät] vog. *woata* [o:Ahlqv. *völ*] szavaknak rámutat az ind *wa* megfelelőjére (142. l.). A szláv *chlaeb*, gót *hlaihs* v. *hlaihs*, svéd *leef*, *lefw* stb. szavakkal együvé tartozónak tekinti a finn *leipa* [o:leipä] és a lapp *leabe* szavakat. Ebben igaza is van.

Föltűnő, hogy BEREGSZÁSZI az egy lapon kívül az összes finnugor nyelvekből, sőt még a szamojédéből is hoz föl a magyarral egyező alakokat, pedig a KATALIN-féle szótárba a lapp szók is föl vannak véve. Valószínű, hogy a lappot elfoglaltságból hagyta ki, mert semmiképen sem akarta a lapp-magyar nyelvrokonságot támogatni. A többi finnugor nyelvet pedig, mint láttuk, egyszerűen

* BUDENZ szintén számbaveszi az osztjäk alakot MUSz. 391. l.

** Ezek a következők: *toll*, *mély*, *por*, *fog*, *torok*, *újj*, *álom*, *hal*-(v.), *tavas*, *féreg*, *könnyű*, *nap*, *szó*, *jég* (m.-osztj.).

*** Ez is teljesen új, elődeinél még nem találjuk.

a tatár (Tatarisch) gyűjtőnév alá foglalta. Ezt már jóhiszeműen is tehette, mert az ural-altái nyelvtörzshöz tartozó nyelveket kezdetben még SCHOTT is *tatár* néven ismertette. (L. Versuch über die tatarischen sprachen. Berlin, 1836.)

BEREGSZÁSZI azonban a *tatár* név alá rejtett finnugor szövegegyeztetéseivel mindenesetre rászolgált arra, hogy a finnugor nyelvhasznítóknak sorában is megemlékezzünk róla, mert hiszen finnugor nyelvhasznításunk épületéhez, melyet mindjárt a fundamentum lerakásánál szétrombolni törekedett, néhány téglával a karatlanul is hozzájárult.

PÁPAY JÓZSEF.

A székelyek eredete.

A középkori krónikás hagyományra támaszkodó magyar történeti irodalomban és az egész magyarság köztudatában századokon át szilárd meggyőződésnek élt a székelyek hún eredetének és Attila halála óta folytonos erdélyi birtoklásának hite, míg nem a XVIII. században FASCHING FERENCZ és TIMON SÁMUEL az ősi hagyomány hitelét kétségbevonva, a székelyekben királyainktól kitelepített határőröket vélték felismerni. Ez idő óta a székely kérdés valóságos Eris-almája a magyar történetírásnak. Az Attila húnjaitól való közvetlen származást és az erdélyi birtoklás négyszázados folytonosságát jogos skepsissel bíráló tudósok semmiképen sem tudnak meggyezni a székelyek eredete, nemzetisége, településük természete és kora tekintetében.

Egyik oldalon FASCHING, TIMON, a magyar és székely történetet erős faji elfogultsággal, sőt ellenszenvvel vizsgáló SCHLÖZER, BENIGNI és SCHULER, továbbá JERNEY, HUNFALVY, SEBESTYÉN, MARCZALI, KARÁCSONYI s legújabban ERDÉLYI LÁSZLÓ — nyomukban a tudományosság látszatát hajszoló tankönyvírókkal — a székely népnévben foglalkozást jelentő nevet, magukban a székelyekben a XII—XIII. században Magyarország területéről kitelepített jász, kún, bessenyő, avar, eszegel-bolgár, kabar vagy magyar eredetű királyi határőröket, favágókat vagy várszolgákat keresnek.

Másrészen a székelyek politikai, gazdasági szervezetét és jogi intézményeit alaposabb figyelemre méltató történettudósok — STILTING, PRAY, KATONA, BENKŐ, ENGEL, FESSLER, SZALAY, SZABÓ, ORBÁN BALÁZS, NAGY JÁNOS, PAULER, NAGY GÉZA, RÉTHY, TAGÁNYI, a porosz MEITZEN és az erdélyi szász CONNERT — ösfoglaló szabad népnek vagy törzsnak tartják az erdélyi székelységet. A nemzetiség, letelepülés kora és a határörködés kérdésében azonban ők sem tudtak meggyezni. A krónikákban hagyományozott hún származás mellett a X—XI. században Magyarország területéről kivándorló avaroktól, kabaroktól, eszegel-bolgároktól vagy magyaroktól, valamint a Kelet felől behúzódó magyar vagy bessenyő törzstől való származtatásnak is akadtak hívói és többen hirdetik közülük a székelyek határőri szolgálatát, népvüknek határőr jelentését.*

* A régebbi irodalom bibliográfiáját ld. SEBESTYÉN: A székelyek neve és eredete. 1897. TITRY: A székelyek eredete. 1898. SEBESTYÉN: Az avar-székely kapcsolat emlékei (Ethnographia, 1899) és A magy. honf. mondái. I. CONNERT J.: A székelyek intézményei. 1901. PAULER: A magyar

A székely kérdés terén uralkodó és az utolsó félszázadban egyre növekvő zavar állandósulásának főokát abban kell látnunk, hogy HUNFALVY óta a történeti szempontok rovására a nyelvek kerültek az érdeklődés középpontjába.

Hunfalvynak a székely kérdésben és általában a honfoglalás-történet forrástani és tárgyi kérdéseiben elfoglalt mereven skeptikus és túlzottan kritikus álláspontja két okra: a német történetírás hatására s a nyelvrokonság és honfoglalástörténet problémáinak kelleténél szorosabb összekapcsolására vezethető vissza. A magyar történet első századaival foglalkozó, de nyelvünket, forrásainkat, történeti culturánkat és történetírásunk eredményeit egyáltalában nem, vagy csak felületesen és igen kis részben ismerő német tudósok — SCHLÖZER, GUSTERMANN, BÜDINGER, RÖSSLER, újabban KAINDL — a IX—XI. századi nyugati krónikások egyoldalú és ellenséges felfogására támaszkodva, hazai forrásainkról a legtúlzottabb skepsissel, történetünkről a legnagyobb ellenszenvvel alkották meg véleményüket. HUNFALVY a magyar-ugor rokonság védelmében vívott tudós küzdelmében nemcsak a török rokonságot hirdető nyelvészekkel, hanem a hagyományos hún származást vitató orthodox nemzeti történetírással is szembekerült. A hún-magyar azonosság hagyományához a hazai forrásoknak, köztük a legominosusabb hamisításoknak — így a *Csíki Székely Krónikának* — minden betűjéhez mereven ragaszkodó történetírók az ugor rokonság elméletében nemzetellenes merényletet láttak s azt minden nyelvtudományi bizonyítás ellenére ridegen kétségbevonták. Az ő kritikátlan chauvinismusuktól természetszerűen idegenkedő HUNFALVY — felületesen ismervén középkori történetünket és annak forrásait — a németeknek az ő elméletével összeegyeztethető hyperkritikus ítéleteiben a tárgyilagos és elfogulatlan történeti kritika eredményét vélte felismerni s azokat minden alaposabb bírálat nélkül magáévá tette. Felfogásában megerősítette az az optikai csalódáshoz hasonlítható téves feltevése, mintha a magyar nyelv s a nép nagy tömegének finn-ugor származása és a hazai krónikákban hagyományozott hún eredet, helyesebben a magyarok és székelyek eredeti hún hagyománya egymással ellentétben volnának. Ebből a téves praemissából kiindulva s a német hyperkritika ítéleteire támaszkodva indítottak ő és követői — RIEDL, MARCZALI, BOROVSKY, KARÁCSONYI és mások — irtóhadjáratot minden hazai hagyomány és krónika, elsősorban azonban a hún-hagyomány és Anonymus ellen s ezért mellőzték következetesen a székely kérdés tárgyalásánál a székelység külön népi egyéniségét bizonyító XIII—XIV. századi történeti forrásokat. A megbízhatatlan meséknek bélyegzett krónikák és a félreismert, meg nem értett vagy tudatosan mellőzött okleveles források helyébe a nyelvet állították, mint egyedüli és csálhatatlan emléket a régi székelység történetének. A nyelvvel összefüggő másodrendű részletkérdések — a népnév, foglalkozás, helynevek stb. — elterelték a figyelmet a dolog lényegéről: az alapvető jog- és gazdaságtörténeti kérdésekről és a székelyek nemzetiségének

nemzet története Szt. Istvánig. 1900. KARÁCSONYI: A székelyek eredete. 1905. ERDÉLYI LÁSZLÓ: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. 1915 és A székelyek eredete. 1918. TAGÁNYI: Felelet dr. Erdélyi L.-nak. I. (Tört. Szemle, 1916.)

történeti bizonyítékairól. Még a telepítés kérdésében Hunfalvyékkel szemben álló tudósok — Nagy Géza, Pauler, Thúry — sem tudtak Hunfalvy tekintélyének hatása alól szabadulni s a nyelvi bizonyítékok döntő szerepének elismerésével maguk is hozzájárultak ahhoz, hogy a székelyek eredetének történeti problémája nyelvtudományi kérdéssé alakuljon át.

Mégis meg kell állapítanunk, hogy a magyar történetírás legkiválóbbjai sohasem tagadták meg a történeti források, különösen a jog- és gazdaságtörténeti emlékek irányító fontosságát. Ez magyarázza meg, hogy a telepítési elmélet jobbára philologus és ethnographus hirdetői közt alig akadt vérbeli történettudós. Nevesebb történetíróink — MARCZALIT és KARÁCSONYIT kivéve — valamennyien az ősfoglalás álláspontján állanak, bár közülük többen elfogadják a székelyek határfő szervezetének s a szorosan vett Magyarországi területéről való kitelepülésüknek nyelvi bizonyítékait és kiegészítéssel igyekeznek az ellentéteket áthidalni.

A hivatott történettudósoknak állásfoglalása az ősfoglalás mellett, bár hallgatólag, de határozott tiltakozást jelent a nyelvnek a többi történeti források rovására érvényesülő kizárólagos uralma ellen. A magyar történettudomány készséggel meghajlik a nyelvtudomány kétségtelenül bizonyított eredményei, a nyelvtudományi tények — így pl. a magyarok finn-ugor származásának ténye — előtt, de egyoldalú nyelvtudományi hypothesesek kedvéért nem hajlandó feláldozni a hiteles történeti forrásokból bizonyítható történettudományi tényeket, a minő pl. a török hatás és keveredés ténye. Az őstörténet és a honfoglalástörténet problémái s köztük a székely kérdés is történettudományi kérdések, melyek megoldásához felhasználhatjuk és fel is kell használnunk az — ez esetben történeti segédtudományként szereplő — nyelvtudomány eredményeit és magát a nyelvet, mint a többivel egyenrangú történeti forrást, de abba nem nyugodhatunk bele, hogy történeti kérdések megoldásában a történeti források s maga a történettudomány is egy más tudomány segédeszközének, segédtudományának alárendelt szerepét töltsék be, a mint hogy a nyelvtudósok sem nyugodnának bele, ha a történetészek — mint ez régebben szokásos volt — nyelvtudományi kérdéseket történeti forrásokból, történeti módszerrel s a nyelvtudománynak csupán segédtudományképen való felhasználásával akarnának megoldani.

A történet- és nyelvtudomány egyenrangú tudományok, de kölcsönösen egymás segédtudományául is felhasználhatók. Az eredményes együttműködés legfontosabb előfeltétele azonban az, hogy a történeti kérdésekben a nyelvtudomány, a nyelvekben a történettudomány játssza a segédtudomány szerepét. Hunfalvyék ezt az irányító szempontot hagyták figyelmen kívül, midőn az őstörténet és honfoglalástörténet problémáit nyelvtudományi kérdésekként kezelték s a történettudományt a segédtudomány szerepére kárhoztatták. Ez volt az oka súlyos tévedéseiknek s az ezek nyomán honfoglalástörténeti irodalmunkban félszázad óta uralkodó zavaroknak.

A zavar eloszlatása felé — ezt minden historikusként örömmel kell megállapítania — maguk a nyelvtudósok tették meg az első lépéseket. SZINNYEI a magyarok eredetéről írt tanulmányában a nyelvtudomány kétségtelen eredményeire támaszkodva, már szakított a Hunfalvy-féle agresszív, történetellenes és túlzó kri-

tika módszerével. Legújabbán pedig MELICH és GOMBÓCZ teljesen a történeti álláspontra helyezkedve, Hunfalvy alapvető forrástani és tárgyi tételeit döntötték meg. A Hunfalvy-iskolával perbeszálló s annakidején a nyelvtudósoktól élesen támadott történetíróknak legteljesebb elégtétele, hogy ma már a nyelvtudósok törnek pálczát Hunfalvynak a túlzott kritika mezébe öltözött, de valóban kritikátlan és egyoldalú ú. n. „történeti” elméletei fölött. A nyelvtudósoktól saját koruk milieujéből kiragadva, méltatlanul és igazságtalanul lekicsinyelt és megtagadott hazai hagyomány tekintélyének helyreállítása felé a legfontosabb lépést nyelvtudósok tették meg s ugyanakkor szakítva a nyelvtudomány mereven elutasító álláspontjával, elismerték a történetírástól mindenkor valott török-ugor keveredés történetileg bizonyítható elméletét.

A magyar nyelvtudománynak ez az irányváltoztatása korszakos jelentőségű tudományos esemény. A jövő fejlődés szempontjából elsőrendű fontossággal bír, hogy a végre egyenrangú felekként egymásratalalt két testvértudomány munkásai együttes erővel egymást támogatva munkálkodhatnak a magyar történet- és nyelvtudomány alapvető problémáinak tisztázásán.

* * *

A székely kérdés megoldásának kulcsát a település jogi természetének, a székelyek nemzetiségének és a település korának tisztázásában kell keresnünk. Minden egyéb, így a népnév jelentése, a határőri szolgálat s általában a foglalkozás, életmód, néprajzi szokások és a nyelv kérdése is alárendelt jelentőségű a főkérdés szempontjából.

Ösfoglalók vagy királyi telepítvényesek, magyarok vagy idegen nemzetiségűek voltak-e a székelyek és mikor szálltak meg Erdélyben, illetőleg Magyarország területén? E három kérdés tisztázásától függ a megoldás sikere. Ezekre igyekszünk a forrásokból feleletet adni az eddigi kutatás megbízható eredményeinek felhasználásával.

Az első kérdésre a székelység gazdasági, társadalmi és politikai szervezetében és jogi intézményeiben kell a feleletet megtalálnunk.*

Az erdélyi székelyek legfőbb központi hatósága a XIII. sz. óta a *székely ispán* (az 1235. kétes hitelű oklevél után először 1280, 1315: comes Siculorum) volt.** A székelyek ispánját épp úgy mint a kúnok vagy szászok ispánját, a király nevezte ki rendszerint az előkelő országnagyok sorából. Rangra ő volt Erdélynek a vajda után legelőkelőbb méltóságviselője. Ő volt a székelyeknek a király nevében és megbízásából eljáró legfőbb fellebbezési hatósága és a székely hadak fővezére. Törvénykezési és közigazgatási jogköre azonban nagyon korlátozott volt; viszonya a székelyekhez a nádor

* A jogi és gazdasági intézményekre ld. TAGÁNYI A honfoglalás és Erdély. Ethnographia, 1890. A földközösség története. 1894. és id. m. Tört. Szemle 1916. SZABÓ KÁROLY: A régi székelység. 1890. MEITZEN: Zur Agrargeschichte Ungarns. Korrespondenzblatt, 1896. CONNERT id. m., továbbá THURY id. m. néhány találó megjegyzését. A források közül csak a legregebbieket és legfontosabbakat idézem. A hamis okleveleket (ld. KÁBACSONYI id. m. 21.) természetesen mellőztém.

** Fejér IV/1. 22., SzékelyOkl. (= SzO.) I. 20., 36. l.

és a kúnok,* a megyés ispán és a vármegyei nemesek XIII. századi viszonyához hasonló. A közigazgatási és törvénykezési hatalom tulajdonképeni birtokosa a székely közösség volt.

A XIII. század óta a székely önkormányzat szerve a *szék* (terra, diocesis, districtus, comitatus, sedes). A székelyek autonóm közigazgatási és törvénykezési jogait a szék közösségének (1270: universitas Siculorum de Telegd) gyűlésén (1280: comes ac ceteri Siculi viri providi et honesti in dyocesi Thelegd constituti) és az összes székelyek közösségének (1300 k.: universitas v. communitas Siculorum) gyűlésén (1344: presentibus universitate Siculorum) gyakorolták.** A székgyűlés választotta a székely autonomia tisztviselőit: a *hadnagyot* (1324: maior exercitus),*** később a nemzeti birák helyébe lépő *székbíró*t (1381: iudex terrestris)**** is. Ez a territorialis természetű önkormányzati szervezet, bár első tekintetre azonosnak látszik az erdélyi szászok szervezetével, melynek szervei hasonlóképpen a székek (comitatus, sedes) voltak, lényegesen különbözött ettől. A szász szervezet tisztán területi jellegével szemben, a székelyeknél épp úgy, mint később a kúnoknál, a területi szervezet mellett, azt keresztezve, egy másik, vérségi szervezet működik. A székelység — tekintet nélkül területi hovatartozására — nemekre és ágakra tagozódott és a székek közösségében a nemzeti tagozódás alapján gyakorolta kötelességeit és élvezte jogait. Ugyanazok a nemek és ágak vérségi jogon több szék önkormányzatában vettek részt. Maros-, Kézdi-, Csik- (Kászon-) és Aranyosszék területén kimutathatólag s valószínűleg a többi széken is ugyanaz a hat nemzetség birtokos, ugyanaz a hat nemzetség a szék önkormányzatának részese.†

A székelyföld jogi természete s vele a székely birtokjog is lényegesen különbözik a szász földétől s általában minden királyi telepítésű földétől, így pl. a várjobbágyokból, királyi telepesekből adományozással és kiváltságolással megnesemesített erdélyi, szlavóniai, turóczi-liptói, szepesi nemesek földjétől is. A székely földön nem volt királyi jog és eredetileg nem volt magánbirtok sem. A magvaszakadt és vagyontvesztett székely birtoka visszaszállt a székely közösségre, mely nem mint királyi adományt, hanem mint nemzeti közös vagyont birtokolta szállásföldjét (1270 k.: indistincta sine meta perfrui et uti secundum legem et statutum omnium Siculorum de Telegd).†† Egyes székely részesülhetett és részesült is királyi adományban, de adománybirtoka mindig egészen más jogi megítélés alá esett, mint a közösség birtokából bírt része. A székely közösség is részesült adományban, de akkor az adománybirtok felvette a székely szállásföld jogi természetét. A kézdi székelyeknek az Aranyos mentén ősfoglalás jogán megszállt raja (1262—1272 közt: Siculi de Kezd de iuxta Aranyas, 1289: Siculi super terra Orouos commorantes)††† a hódtaí csata után — 1289-ben

* V. ö. az 1279. kún törvényt.

** SzO. III. 2., I. 20., 51., Zimmermann—Werner: Urkb. (=UB.) I. 218. 1.

*** SzO. I. 42.

**** SzO. IV. 8.

† V. ö. a CONNERTNÉI idézett forrásokat.

†† SzO. III. 2.

††† UB. I. 88, SzO. I. 22.

— adományba kapta IV. Lászlótól a tordai várnak az ő szállásföldjükkel szomszédos Aranyos nevű földjét.* Aranyos várföld ezáltal székely földdé lett, a mi alkalmat és módot adott a székelyeknek, hogy az így meggyarapodott területen kialakítsák új, a távoli Kézdiszéktől elszakadó területi szervüket: Aranyosszéket. Hunfalvy, Karácsonyi és követőik ezt az adományt értik és magyarázzák félre, midőn az egész Aranyosszék telepítéséről szólnak s ebből a székelyek telepes voltahoz érvet kovácsolnak.

Telepítésnek sem a Székelyföld középkori gazdasági és jogi intézményeiben, sem a keleti (bessenyő, kún, bolgár, oláh, tatár) és nyugati (szász, vallón, német, olasz) telepítésekről gyakran megemlékező forrásokban nincs semmi nyoma. Ellenkezőleg, számos forrásadat és intézmény bizonyítja a székely birtokszervezetnek és birtokjognak a telepesek birtokszervezetétől és jogától való különbségét, a XI—XII. századi magyar és a XIII. századi kún nemzetségei birtokszervezettel és joggal való rokonságát, sőt azonosságát.**

A *székelység* (1346: Siculitas)*** egyértelmű volt a teljes szabadsággal és egyértékű a magyar nemességgel. A különbség az, hogy székely nemessé a király sem emelhetett senkit. Ennek magyarázatát természetesen nem kereshetjük a székely nemességnek a magyarnál előkelőbb, kiváltságosabb voltában, hanem csupán abban, hogy a székelyeket — mint látni fogjuk — idegen nemzetségeknek tekintették. A Székelyföldön — részben éppen nemzetiségi jellege miatt — a vérségi szervezet hatalma kizárólagos maradt s a királyi jog érvényesülni nem tudott. Magyarországon s Erdély királyi földjén is a király a XI. század eleje óta egyéni birtok adományozásával nemessé tehetett bárkit. Az új adományos nemések leszármazói idővel a foglaló nemesség módjára és vérségi szervezetének példájára maguk is új nemzetségeket formáltak, sőt a Szent Istvántól megadományozott nemesektől származó nemzetségek a gyökeres nemzetségekkel minden tekintetben azonos jogi elbírálásban részesültek s így voltaképpen a régi magyar vérségi köteleken alapuló gazdasági szervezetnek tagjaivá lettek. Székelyföldön ezt a fejlődést lehetetlenné tette a székelység nemzetiségi jellege. A székely vérségi szervezetben való részesedésre királyi adomány nem, csak a székely származás képesített. Sőt ha székely részesült királyi birtokadományban, ezáltal ő egyénileg tulajdonképpen *magyar nemessé* lett s adománybirtokát mint magyar nemes élvezte, bár egyébként tagja maradt a székely közösségnek.

A székelyek adója — az *ökörsütés*, melynek első nyomai 1256-ban tűnnek fel**** — a kúnokéhoz s más idegen elemekéhez hasonlóan a magyar királynak önként hódoló nép védelmi díja, de terhesség tekintetében alig hasonlítható a szászok és más telepesek censusához, földbéréhez. Hadjárat idején a székelyek, mint a nemesek, személyesen szálltak hadba s a XIII. században az erdélyi magyar nemesekkel és szászokkal egyetemben résztvesznek az erdélyrészi generalis congregatiókon (1289, 1291, 1322, 1344, 1357: universis nobilibus, Siculis et Saxonibus),† sőt 1298-ban a buda

* SzO. I. 22.

** Vö. erre kül. Szabó K. és Tagányi id. m.

*** SzO. I. 52.

**** Knauz: Monum. I. 437, 474.

† UB. I. 161, 177, 361, 363, II. 22. SzO. I. 64.

országgyűlésen is (universitas nobilium Ungarorum, Siculorum, Saxonum et Cumanorum).*

Szabadságuk, jogaik és kiváltságaik annyira kétségen felül álltak, hogy az egész XIII. és XIV. században sohasem gondoltak királyi kiváltságlevél kieszközlésére. Ez a negatívum rendkívüli fontosságú bizonyíték abban a korban, mikor minden királyi adomány következtében kiváltságos népelem — az alsóbb osztályokból felemelkedő várnépek, hospesek, erdélyi és szepesi szászok, besenyők, szlavóniai, erdélyi, türóczi-liptói nemesek, szepesi tizlándzsások, az egyházak, sőt a várjobbágyi osztályból megszaporodott s az egyéni birtoklás rendszerére áttért egész köznemesség is — szükségesnek tartotta jogainak és kiváltságainak királyi elismertetését. A székelyek épp úgy, mint a XI—XII. századi nemzeti szervezetben élő magyar nemesség sokkal erősebbnek tartották a maguk ősfoglalkozáson alapuló szokásjogát, semhogy azt királyi kiváltságlevéllel meggyöngíteni, a kétség árnyékát hozzáférni engedték volna.

A székelyek területi és vérségi szervezetének kereszteződése, a székelység kettős tagozódása és általában a vérségi köteleken nyugvó politikai, társadalmi és gazdasági szervezet a területi szervezetenél későbbi fejlődés eredménye nem lehet. Ez a sajátos kettős szervezet csupán a területi szervezet újabb kialakulásában s az eredeti vérségi szervezet erejében lelheti magyarázatát. Kétségtelen, hogy a XIII. század óta ismert területi szervezetet a tiszta vérségi — nemzeti — szervezet előzte meg, mely azonos a magyar nemességgel a XIII. században már bomladozó és a tatárjárás előtt és után a kényszerhelyzet következtében *különös kiváltságok mellett*, a magyar királynak hódoló, de minden tekintetben szabad népként befogadott s ősi szervezetét megőrző kún nép** XIII—XIV. századi nemzeti szervezettel. Archaistikus és a XII—XIII. századi királyi Magyarország szellemével merőben ellentétes jellegéből következik, hogy újabb alakulás nem lehet. A fejlődés teljesen analóg a kunokéval, kik 1279-ben még tiszta vérségi szervezetben élnek, de száz évvel később már kialakul a székelyekéhez hasonló területi szervezetük (kún *székek*) is, anélkül, hogy a régi nemzeti tagoltság megszűnne. Királyi telepések, várnépek s különösen különböző vidékről, különböző időben telepített alacsonyrendű népelemek közt a XII—XIII. században ilyen, a területi szervezet határain áthatoló, azt áttörő vérségi szervezet létre nem jöhetett. Királyi telepések községekben fejlődhettek szabad városok; telepésekből, várnépekből, szolgálkból lehettek és történeti forrásaink tanúsága szerint lettek is polgárok, nemesek, sőt főurak és főpapok is; mindezek szerezhettek rengeteg kiterjedésű magánbirtokot, értékes kiváltságokat, de nem válhattak oly gazdasági, társadalmi és politikai közösség részesévé, mely a királyi Magyarország gazdasági, társadalmi és

* A Morosini Albert indigenatusáról szóló oklevélben. UB. I. 192. téves 1292. évszámmal. (V. ö. Fejérfataky: Kir. kancellária. 145.) Az országgyűlés végzéseinek szövegének I. Ulászlókorai átiratában (Orsz. Levéltár D O. 13894. sz.) tollhiba következtében s innét a legtöbb kiadásban is tévesen „nobililus Hungariae, singulis, Saxonibus, Cumanis“ áll „nob. Hungaris, Siculis, Saxonibus, Cumanis“ helyett.

** Vö. az 1279-ki kún czikkelyeket, Marczali: Euchiridion. 175—183. és Rogerius előadását Kuthen kúnjainak betelepüléséről. II—III., V., VII. cap.

politikai szervezetével merőben ellentétes, anachronistikus vérségi — nemzetségi — köteléken alapult. A székelyek vérségi köteléken alapuló társadalmi és politikai szervezetében kétségtelen csáfolatát kell látnunk a telepítési theoriának s különösen a csodálatos szívósággal hirdetett, több helyről, különböző időben való telepítés elméletének. *A területi szervezetet áttörő s azt szinte elhomályosítva érvényesülő nemzetségi szervezet csupán egy zárt tömegben letelepült nép vagy törzs ősi gazdasági és politikai szervezetének maradványa lehet.* A királyi telepítés elmélete jogtörténeti és gazdaságtörténeti absurdum. Csak az a csodálatos, hogy tudós nyelvészek és ethnographusok, kiknek a székely intézményeket és szervezetet, ha nem is a forrásokból, de legalább SZABÓ KÁROLY, TAGÁNYI és CONNERT munkáiból ismerniök kellett volna, arra oly sok felesleges szót vesztegettek.

A területi szervezkedés korát s evvel együtt a korábban nomád pásztor életmódot folytató székelyek végleges megtelepedését a XIII. századra kell tennünk. Ekkor tűnnek fel egymásután a székely székek (1224, 1252: Siculi terre Sebus [Sepsil]; 1272, 1291, 1307: Siculi de Kezd; 1270, 1279: universitas Siculorum de Telegd; 1280: diocesis Telegd; 1324: Siculi de Chyk; 1331: universitas Siculorum de iuxta Aranyos; 1344: a székely közösség Marosszéken „in Locofori Siculorum“ tart gyűlést; 1349: districtus Sebes; 1366: Sedes Sebes)* és 1322-ben hallunk először a „hét székely szék“-ről (septem comitatus Siculorum),** melyek közül az utolsó — Aranyosszék — csak 1291 és 1322 közt alakult ki, 1291-ben még Kézdiszék része volt (Siculi de Kezd, super terra Aranios residentes).*** A terminologia ingadozása (terra, diocesis, districtus, comitatus) s végül a szászoknál már a XIV. század elején általános**** sedes-ben való megállapodása arra vall, hogy a gazdasági fejlődésben gyökerező, de bizonyára a központi hatalom részéről is sürgetett területi szervezkedés mintájául a szász székek szolgáltak.

A székely területi szervezet — a székrendszer — kialakulása sok tekintetben analog az anyaországi nemesség territorialis szervezkedésével. A XI. század elején hatalmi szóval életbeléptetett királyi jog Magyarországon sem tudta megtörni a nemzetségi szokás-jog erejét s a magyar nemesség csak a XIII. században illeszkedett be a királyság közigazgatási szervezetébe, midőn annak területi szerveiben — a vármegyékben — önkormányzati jogának érvényt tudott szerezni. A lényeges különbség mégis az, hogy a magyar nemesség az új viszonyokhoz mért új formában, a székelység pedig az ősi szervezet formáinak megtartásával kapcsolódott be a területi szervezetbe. Mint az anyaországban, úgy a székelyeknél is a területi szervezet késői kialakulása miatt nincsenek irásos emlékeink a XI—XII. századi szervezetről. A magyar nemesség XI—XII. századi vérségi — nemzetségi — szervezetét a nemesi vármegye kialakulása után keletkezett XIII—XIV. századi írásos forrásokból,

* UB. I. 34 (a „terra Sebus“ magyarázatát ld. TAGÁNYI: TörtSz. 1916. és HÖMAN: Darócz. MNy. 1920.), 78, SzO. III. 1, 2, 3, 6, 9. I. 20, 26, 42, 44, 51, 56, 70.

** UB. I. 363.

*** SzO. I. 26.

**** V. ö. UB. I. kötetben.

az ősi székely nemzetségi szervezetet is a területi szervezet korából, a XIII—XV. századból fennmaradt emlékekből kell rekonstruálnunk.

Az erdélyi székelyeken kívül a középkorban nagyobb tömegben, külön ispán hatósága alatt éltek székelyek a Vág mentén, továbbá egyes forrásadatok, helynevek tanúsága szerint Moson, Tolna, Fejér, Szabolcs, ÉK.-Bihar megyékben és a Temes-Alduna közén. Ezek a székelyek lehetnek az erdélyiekkel azonos nép vagy törzs helyi maradványai, de lehetnek az erdélyi székelyek közül kiváltságok mellett kitelepített rajok is. Annyi bizonyos, hogy ezek a nyugati székelyek többnyire — így a vágvidéki, mosoni, temeskrassói és a meszesi kapuval kapcsolatba hozható bihar-szabolcsi székelyek — a nyugati határszél bessenyőihez hasonlóan határvédelemre hivatott kiváltságos katonáskodó nép, *őrök* vagy *határőrök* (*curii, custodes confiniorum, speculatores*) voltak. A magyarság és tótság közé ékelt székely telepek természetesen épp úgy nem tudták megőrizni régi szervezetüket, intézményeiket, törzsi vagy faji különállásukat, mint a hasonló helyzetű bessenyő, kún vagy más telepek. Még a XIII—XIV. század folyamán jogilag, társadalmilag és ethnikailag is teljesen beolvadtak a körülöttük élő népbe. Az ő katonai szereplésükből, határvédelmi kötelezettségükből, jogintézményeikből az erdélyi székelység eredetére és intézményeire következtetnünk épp úgy nem szabad, a mint pl. az árpási bessenyők vagy a nyitra-megyei kún telepek intézményeiből nem következtetnünk a havasalföldi bessenyőségre vagy a Nagyúnságra.*

Az erdélyi szabad székelyekre, mint határszéli népre, — akár csak a XII. században betelepített szászokra — fontos föladat hárult a magyar királyság keleti határainak gyepűvédelmi rendszerében. Eredetileg azonban ők is csak annyira voltak határőrök, mint az ország gyepűi mentén körben elhelyezkedő s az országból kivezető természetes hadiutak bejáróit megszállva tartó honfoglaló magyar törzsek népe.** Királyi favágók, útkészítők, várszolgák sohasem voltak. A hadjáratokban mint külön hadcsapatot alkotó könnyű lovasok, nyilasok vettek részt.

Mindent összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az erdélyi székelység nagyobb zárt tömegben megtelepülő ősfoglaló nép vagy törzs volt. Ők voltak — az adományos birtokosokkal s a királyi vármegyei szervezethez tartozó népelemekből kiemelkedő erdélyi magyar nemes-séggel, a teljes szászokkal és földesúri joghatóság alatt élő oláh pásztorokkal szemben — Erdély egyedüli honfoglalói.***

* * *

* A nyugati székelytelepekről vö. Váradi Regestrum 208. és 265. sz., Sz. O. I. 14, 52, III. 7, Fejér VI/1. 159., a THURY és KARÁCSONYI id. m. felsorolt helyneveket, továbbá JERNY: Keleti utazása, II. JAKAB ELEK: Székely telepek Magyarországon (Századok, 1896) és SZABÓ KÁROLY id. m. A határ-örkérdésre és a bihari „Székelyszáz“ centurionatus helyes értelmezésére vö. TAGÁNYI. Tört. Szemle, 1916.

** Vö. HÓMAN: A honf. törzsek megtelepedése. Turul, 1912 és Néptanítók Lapja, 1920.

*** Ezt a forrásokból és intézményekből ily határozottan először TAGÁNYI (Ethnographia, 1890.), majd a kiváló porosz agrártörténész, MEITZEN (id. h.) állapította meg.

A második kérdésre — a nemzetiség kérdésére — félre nem érthető feleletet adnak XII—XIV. századi forrásaink. A székelyeket először a Bécsi Képes Krónika bővebb szövegének betoldásai-ból rekonstruálható XII. századi — Kálmán, II. Béla, II. Géza-kori évkönyvi följegyzéseken alapuló — Kálmán ellenes régi krónika* említi. A krónikás szerint az 1116. és 1146. évi cseh, illetőleg osztrák hadjáratban a székelyek és bessenyők voltak a magyar sereg könnyű lovas, nyilas előharczosai.** Ez a szereplésük — ismerve a magyarok s általában a török kultúrához tartozó lovas népek egyetemes hadiszokásait — idegen nemzetiségüket bizonyítja. A magyar sereg előcsapatait, mint a húnét, avarét, kúnét, tatárét forrásaink tanúsága szerint rendszerint szövetséges vagy hódoló rokonnépek — a X. században kabarok (vö. Konstantinus), a XI—XII. században bessenyők, a XIII—XIV. században kúnok, tatárok — alkották. Idegen voltukat bizonyítja az is, hogy a magyar krónikás a bessenyőkkel együtt és becsmérően (vilissimi Siculi et Bisseni) említi őket s hogy az egykorú cseh krónikás az 1116-iki ütközetben a magyarok *hospes* előcsapatairól,** Freisingeni Ottó 1146-ban a magyar előhadnak két külön (tehát bessenyő és székely) comes vezérlete alatt harczoló íjjászszárnyáról beszél.*** Ez a két adat mindenesetre a vági és mosoni székelyekre vonatkozik.

Az erdélyi székelyek 1210-ben szerepelnek először a bulgáriai hadjáratban, hol Joachim szebeni comes vezérlete alatt bessenyők, szászok és oláhok társaságában harczoltak (associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis).† Ez idő óta a forrásokban igen gyakran találkozunk a székelyek nevével a magyar, bessenyő, szász, oláh, kún népnevekkel együtt említve (1213, 1218: Ungari et Siculi, 1222, 1256, 1262: Siculi et Olaci, 1252, 1291: Siculi, Olaci et Saxones, 1289, 1291, 1309, 1322, 1328: Nobiles Ungari, Saxones et Siculi vagy csak Nobiles [t. i. Ungari], Siculi et Saxones, 1298: Nobiles Ungarorum, Siculorum, Saxonum, Cumanorum).††

A XIII. század elején a felsőtiszavidéki Anonymus és a dunántúli Hünkrónika szerzője egyaránt hún-magyar fajú, de a honfoglaló magyartól mégis különbözö, Attila ittmaradt húnjaitól származó népnek tartják a székelyt.

A *székely* névnek ez a más nemzetiségek s a magyarok népnevével kapcsolatos következetes használata, a magyartól való megkülönböztetése és az a körülmény, hogy XII—XIV. századi forrásaink a székely nevet sohasem említik foglalkozást jelentő nevekkal együtt, kétségtelenül bizonyítja, hogy a magyarság — sőt az idegenek is (vö. Cosmast) — legalábbis 1116 óta a székelyt a bessenyőhöz, kúnhoz, szászhoz, oláhhhoz hasonlóan nemzetiségnek, különálló népegységiségnek tartotta és élesen megkülönböztette mind a ma-

* E krónika koráról v. ö. PAULER, MARCZALI és DOMANOVSKY forrástanulmányain kívül a magyar krónikákat egyébként nagy skepsissel vizsgáló KAINDL (Studien z. den ungar. Geschichtsquellen) művét is.

** Képes Krón. 68. és 70. cap.

*** Cosmas. Mon. Germ. SS. IX. 123. l. Vö. PAULER id. m. I.

**** Gesta Frederici. I. 33. cap.

† Századok, 1912. 292. l., hol azonban KARÁCSONYI egészen téves, sőt mesés magyarázatot fűz ez oklevélhez.

†† UB. I. 16., 17., 20., 23., 78., Knauz. Mon. I. 437., 474. l., UB. 161., 177., 192., 211., 280., 361., 363., 420. l.

gyartól, mind a bessenyőtől. Ez a megkülönböztetés még nagyobb súlyt nyer, ha tudjuk, hogy XII—XIII. századi forrásaink a török-fajú, rokon bessenyő és kún, később a kún és tatár népet is igen gyakran összetévesztik.*

A *székely* név tehát népnév volt s annak határőrt, favágót, harczost vagy más foglalkozást jelentő nevekkel való azonosítása teljesen önkényes és a történeti forrásokkal ellenkező föltevés. Szabó Károlyllyal szólva: „a székely nemzeti név ősrégi jelentését épp úgy nem értjük s fölvilágosító adatok hiánya miatt nem is érthetjük, mint a hogy nem értjük a bessenyő, kún, kazár és számos más nemzeti név valódi jelentését“.**

A források alapján megállapíthatjuk, hogy a *székely nép a magyartól (és a bessenyőtől is) különbözö, de a magyarral rokonnak, avval együtt hún származásúnak tartott önálló nép vagy törzs volt.*

Eredeti nemzetisége közelebbi meghatározásához kevés támaszponttal rendelkezünk. Abból, hogy a XII—XIII. században a magyarral rokon — hún fajú — népnek tartották, bizonyos, hogy sem szláv, sem gepida nem volt.** Nem lehetetlen, hogy a magyarhoz hasonlóan ugor nyelvet beszélt, de valószínűbb, hogy török fajú és török nyelvű néptörődék volt. Erre vall a hún eredet hagyománya. A hún hagyomány letéteményesei ugyanis az újabb történeti és nyelvtudományi kutatások szerint a hún birodalom uralkodó rétegét alkotó török-hún elem ivadéakai — a bolgárok, avarok s a magyarok közül valószínűleg a Magyar (Megyer) törzsnék és a kabaroknak (Anonymus, kúnjai, a Hún-krónikában Csaba népe) vezető nemzetiségei, az Árpádok, Abák (Csaba-monda), Borsok (Csaba sznév) — voltak.**** Bármint álljon is a dolog, az kétségtelen, hogy a székelység akár ugor, akár török, de a magyartól mindenesetre különbözö nyelvet beszélt.

Másrészt azonban a forrásokból teljes bizonyossággal megállapítható, hogy a székelyek igen korán teljesen elmagyarosodtak. A XV. században nyelvük a magyartól már miben sem különbözött. A székelyföldi és magyarországi helynevek egyezéséből következtethetjük,† hogy már a XII. században, a székely helységképződések korában is a magyar köznyelvet beszélték. A magyar nyelv elsajá-

* Vö. PAULER: M. Nemz. Tört. I., II.

** A székely népnév értelmezései közül a legsikerültebb THURNÉ, a ki azt a török harczost jelentö *szikil*, *székil* szóval azonosítja. A többi egészen felületes etymologizálás eredménye.

*** Nem is szólva arról, hogy JORGA legújabban — mint hallok — a székelyekben elmagyarosodott oláhokat szeretne felismerni.

**** GOMBÓCZ: A bolgár kérdés és a magyar húnmonda. MNy. 1921. MARQUART: Die Chronologie d. alttürk. Inschriften és Ostasiat u. Osteurop. Streifzüge. Anonymusnál a hún hagyomány még határozottan az Árpád nemzetsége s nem az egész nemzeté. Ugyanez tűnik ki a Krónika elemzéséből. A kabarokról HÓMAN: A honf. törzsek megtelepedése. Turul, 1912. Vö. még az Árpád, Aba, Bors nemzetségek török személyneveit. Gombocz: Árpádkori török személynevek. MNy., 1914—1915. Részletesebben l. a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvében megjelenendő honfoglalástörténeti dolgozatomat. Érdemes volna e szempontból a székelyek nyelvének a közmagyarban ismeretlen török eredetű tájszavait is alaposabban tanulmányozni. Vö. Nagy Géza (Székely Nemz. Muz. Értesítője. I, 1890).

† Vö. a THURNÉ és KARÁCSONYINÁL nagy gonddal összeállított helynévgyezéseket.

titásának, a székelyek megmagyarosodásának korát tehát minden-
esetre a X—XI. századra kell tennünk. A nyelvváltoztatásban semmi
különösét sem találhatunk, ismervé a török törzsek és népek haj-
landóságát az idegen nyelvek elsajátítására és nemcsak a magyar
lakosság közé ékelt bessenyő, kún, tatár telepek, hanem a teljes
törzsi elkülönöttségben, zárt tömegben élő kabaroknak még a törzs-
szervezet korában történt s a kúnsági kúnok XIII—XIV. századi
teljes megmagyarosodását. A kabarok és kúnok régi nyelvének
emléke mindössze néhány jellemző palócz és kún tájszóban s a
magyar nyelvbe átadott kölcsönszavakban maradt fenn. A régi
székely nyelv emlékeit is hasonló speciális tájszavakban és a magyar
nyelv idegen elemeiben kell keresnünk. A székelyeknek a magya-
rokhoz való önkéntes csatlakozását és gyors nyelvi áthasonulásukat
elégge megmagyarázza a magyarokéval azonos nomád török kul-
túrájuk, a magyar nép hún-török (bolgár) elemeivel való közeli
ethnikai rokonságuk és közös hún hagyományuk,* a magyar nyelv-
nek százakra rugó honfoglaláselőtti török kölcsönszava s talán a
székelyek nyelvében is feltehető korábbi finn-ugor hatás.

A székelyek magyar nyelvének egyezése a dunántúli köz-
magyar nyelvvel és nyelvjárásokkal éppen nem mond ellent a nyelv-
változtatás tényének. Az eredeti magyarnyelvűségük és Dunán-
túlról való áttelepülésük mellett felhozott érvek legfontosabbjai —
a székelyek állítólagos elszigeteltsége s nyelvüknek a dunántúli
szláv hatáson való keresztülmenetele — éppen nem állják ki a
kritikát. A székelyföld a középkorban korántsem volt oly elszigetelt
a magyarságtól, mint ma. A középkorban sűrű magyar lakosságú
vármegyei telepekkel közvetlen szomszédságban, sőt azoktól több
helyt megszakítva,** helyzete semmiben sem különbözött a Mátrától
Zemplénig elhelyezkedő kabarok, a Duna-Tisza közén és Tiszántúl
egy tömegben, zárt törzsi szervezetben letelepült kúnok, vagy a
szamosmenti magyar törzs helyzetétől, melyek szintén azonos
nyelvet beszéltek a dunántúliakkal. A dunántúli szláv hatás egyéb-
ként is sokkal kisebb volt, mint régebben hitték. A nyelvtudomány
legújabb tanításai szerint a magyar nyelvnek már legrégibb szláv
elemei sem egy, hanem több szláv nyelvből kerültek a magyarba
s ez idegen elemek tekintélyes része bolgár-szláv, tehát nem dunán-
túli, hanem tiszavidéki és tiszántúli eredetű.*** Tekintettel arra,
hogy a székelyfölddel szomszédos tordai sóvidék bolgár fennhatóság
alá tartozását írott források,**** a székelyföld szláv lakosságát a hely-
nevek egy része bizonyítani látszik, nem tartjuk valószínűtlennek
hogy némely bolgár-szláv szavak éppen a székelyeknek erősebb
bolgár-szláv hatáson keresztülment magyar nyelvből kerültek át a
közmagyarba.

Még kevesebb bizonyító erőt látok a nyelvjárási sajátságok-
ban. Mindaddig, míg a magyar nyelvjárások kialakulása, az egyes
sajátságok keletkezési kora és körülményei tekintetében a nyelv-

* Vö. Gombóc: MNy., 1921.

** Aranyosszékről nem is szólva, vö. a Székelyföldbe ékelt királyi
várakat, felsőfehérmegyei, valamint bessenyő telepeket. A királyi várnépek
az erdélyi magyar köznemesség ősei.

*** Vö. Melich kutatásait, kül. Szláv jövevényszavak és MNy., 1921.

**** Annales Fuldenses ad A. 892.

tudomány biztos és általánosan elfogadott eredményekhez nem jut, ezt a kérdést teljesen ki kell kapcsolnunk a székely kérdés történeti vizsgálatából. A székely nyelvjárásokkal foglalkozó nyelvészeknek nem az a feladatuk, hogy ingatag feltevésekre, levegőben lógó történeti elméleteket építsenek, hanem hogy a történettudomány megállapításai szerint egy törzsről szakadt székelység nyelvjárásai-ban található különbségek és a távoli magyar nyelvjárásokkal való egyezések nyelvészeti magyarázatát igyekezzenek megtalálni. A kutatásnak nem szabad figyelmen kívül hagynia a már ismert és másutt — pl. a zalamegyei Kerka-menti (Göcsej!) határörtelepben — talán szintén felismerhető nyugati székely telepeket. E nyugati székelyek — akár az erdélyi székelyekkel azonos nép helyi maradványai, akár Erdélyből kitelepített székelyek — vezethetnek nyomára a nyelvjárásokban és népszokásokban (pl. regös énekekben) található feltűnő rokonság okának.*

* * *

Áttérve a harmadik kérdésre, a székelyek erdélyi letelepülésének korát kell meghatározunk. A nyugati székely telepekre vonatkozó 1116. és 1146. évi adatok alapján mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a *székely* nép a XII. sz. legelején már hazánkban lakott. Az erdélyi székelyek és a székelyföld a XIII. sz. elején tűnnek fel az írott forrásokban (1210, 1213, 1218, 1222, 1224, 1235 stb.) Az egykorú krónikások azonban már ekkor is, mint Erdély ősi lakosairól emlékeznek meg róluk. Ha a krónikások elbeszélését a legszigorúbb skepsissel vizsgáljuk is, meg kell állapítanunk, hogy mind a század elején író Anonymus,** mind a II. András-kori Hünkrónika már a honfoglaláskor Erdélyben szerepelteti a székelyeket s még Kézai szövege alapján is legkésőbb a honfoglalás idejére kell tennünk a megszállást. A XII. században Erdélybe telepített népről semmiféle XIII. századi hagyomány és krónika nem állithatta, hogy a honfoglalás korában Erdélyben lakott, a mint hogy sem a besenyőkről, sem a kunsági kúnokról, sem a szászokról soha ilyesmit nem is állítottak. A XIII. század elejének a székelyek erdélyi őslakosságára vonatkozó meggyőződését ismerve, az erdélyi megtelepülés időpontját ez alapon a legszigorúbb kritikával — caupán három nemzedéket számítva a betelepülés emlékének teljes elhomályosodására, a mi lehetetlen — sem tehetjük későbbre a XII. század elejénél, tehát annál az időpontnál, a mikor a vágvidéki székelyeket a források legelőször említik.

A magyar honfoglalás után a havasalföldi, moldvai és dél-oroszországi síkságot — az Alduna és Don közét — a bessenyők harcziás törzsei szállták meg, kiket a XI. század végén kezdenek

* SEBESTYÉN a néprajzi analógiák kutatása terén, THURY a helynevek egyezését kutatva s a nyelvészek általában figyelmen kívül hagyják azt a lehetőséget, hogy a néprajzi és nyelvi sajátságok az erdélyi székelységtől is származhattak nyugatra, nemcsak fordítva, nyugatról Erdélybe. A nyelvi érvek czáfolatát eddig csak SZABÓ KÁROLY (id. m. 77., 112. s köv. l.) kísérelte meg. Kíváncsú volna, ha nyelvészeink e kérdést a palóc, illetőleg felső-tiszai, szamosmenti és más keleti nyelvjárásokkal kapcsolatban alapos vizsgálat tárgyává tennék, mert az eddigi eredményekben csak laza hypothesiseket látunk.

** Anonymus felfogásáról l. alább.

nyugat és dél felé szorítani hatalmasabb fajrokonait, a keletről az Alduna felé húzódó kúnok. A X—XII. században jöttek ugyan hazánkba szórványosan bevándorló volgai bolgárok (vö. Anonymust Pest bolgár telepeseiről) s talán kazárok és más néptörzsedékek is, de egész törzsnek vagy népnek beköltözését lehetetlenné tette a Magyarországgal keleti határán közvetlenül szomszédos bessenyőknek a Donig terjedő hatalma. Már pedig az erdélyi székelység XIII. századi szervezetéből és intézményeiből kétséget kizáróan megállapíthattuk, hogy nagyobb zárt tömegben letelepülő ősfoglaló törzs vagy nép volt. Kelet felől a X—XI. században nagyobb zárt tömegben csak bessenyők jöhettek Erdélybe. Amde forrásaink a székelyeket éppen a bessenyőktől (1116, 1146),* az erdélyi székelyföldet a bessenyők és oláhok határszéli erdejétől (1224),** a székelyföldre ékelt bessenyőtelepeket a székelylakta falvaktól (1365, 1421)*** mindig határozottan és világosan megkülönböztetik. A XII—XIII. századi magyarság más-más népnek tartotta a tőle jól ismert bessenyőt és székelyt, a miből nyilván következik, hogy a székelyek nem lehettek bessenyők s a X—XI. században kelet felől nem költözhetek Erdélybe.

Hasonlóképpen le kell számolnunk avval a feltevessel, mintha a székelyek a XI. század folyamán Magyarország területéről Erdélybe telepedett kabarok, eszegel-bolgárok vagy más rokon törzs lettek volna. Erdély földje, mint a gyepűelvén és az ország belsejében minden a honfoglaláskor nemzetségektől meg nem szállt terület — összes forrásaink tanúsága szerint — a királyság alapításakor ipso iure királyi birtokká lett s ott többé ősfoglalás jogán senki meg nem szállhatott. A lakatlan területek birtokbavétele és megszállása csak királyi adomány és kiváltság alapján történhetett, a mint hogy a Szamos völgyén Doboka és Kolos megyébe már a X. században lehúzódó foglaló nemzetségeket kivéve, az egész erdélyi nemesség — az anyaországból jött főurak és a várjobbágyokból megnevesített kisbirtokosok egyaránt —, a várnép, a szászok, oláhok és bessenyők is mind királyi földön vagy adománybirtokon laktak. A székelyek azonban épp oly ősfoglalók voltak, mint a magyarországi foglaló nemzetségek. Kétségtelen tehát, hogy a királyság megalapításakor már Erdélyben kellett lakniuk.

A székelyek erdélyi településének terminus post quem-jét tehát a X. század végében kell megállapítanunk. Mivel azonban keletről — mint láttuk — a X. század folyamán nem jöhettek, Magyarország területén való megszállásuk legkésőbbi időpontját a magyar honfoglalás idejére kell tennünk.

* * *

A három főkérdés tisztázása után már csak két eshetőséggel kell számolnunk. *A székelység vagy a honfoglaló magyarokkal bejött, vagy már korábban itt lakott rokon, de a tulajdonképeni magyartól mégis különböző, minden valószínűség szerint török fajú nép (vagy törzs) volt. Mindkét esetben feltehető a honfoglaláskori, illetőleg honfoglalás-*

* Kepes Krónika. 68., 70. lap.

** UB. I. 34.

*** SzO. I. 68, 115.

előtti erdélyi megszállás és a X. század folyamán Magyarország területéről Erdélybe való átköltözés.

A honfoglalók közül a szorosán vett magyar törzsek nem jöhettek számba, mivel láttuk, hogy a székelyek a magyartól különböző nép vagy törzs volt. Ha tehát honfoglaláskori betelepülésre gondolkunk, a székelyek őseit a magyarokhoz csatlakozó népelemek közt kell keresnünk. Elsősorban természetesen a történetileg ismert *kabarok*ra fordul figyelmünk, annál is inkább, mert a székelyeknek a XIII. századi Hún-krónikában leírt állítólagos ruthéniai csatlakozása a kabarok etelközi csatlakozására emlékeztet.* Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a dunántúli Hún-krónikással szemben a tiszántúli dolgokról jobban értesült Anonymus a Tisza-vidékre teszi a székely csatlakozás helyét s hogy mindkettőnél fennmaradt a kabarok csatlakozásának a székelyektől teljesen független emléke. Anonymus szerint Ruthéniában csatlakoztak a magyarokhoz az Aba-nem ősei Ed és Edumen és öt vezértársuk vezetése alatt a kúnok, kik később a Mátra-alján és a Felső-Tisza-vidéken telepedtek le. A Hún-krónikás szerint Attila fia, Csaba, a hún-birodalom bomlása után, mikor a székelyek a Csiglamezőre menekültek, húnjaival Scythiába vándorolt s az ő idegen nőtől származó fiai, Ed és Edumen, az Aba-nem ősei, egész rokonságukkal a magyarokkal együtt tértek vissza Magyarországra. Feleltendő még, hogy az Anonymus kún vezérei közt szereplő Bors nemzetségében (Miskolcz nem) a korai századokban hagyományosnak látszik a Csaba személynév. A XI. századi Őskrónika — bár nem a hét vezér közt — szintén felemlíti a honfoglaló nemzetségek közt az Abákat. A különböző vidéki hagyományon alapuló elbeszélések alapján megállapíthatjuk, hogy a történetünkben már a XI. században szerepet játszó, sőt hazánkunk királyt adó Aba-nemzetség (Sámuel király, Péter comes) nem volt szorosán véve magyar, hanem a honfoglaló magyarokkal együtt bejött s a Mátra-alján és Felső-Tisza vidékén zárt tömegben letelepült idegen eredetű törzs legelőkelőbb nemzetsége. A X—XII. században betelepedett bessenyőket vagy kúnokat nem kereshetünk a Mátra-alji palócokban, ismervé az Őskrónikát és az Aba-nem XI—XII. századi szereplését és birtokviszonyait.** Nem lehet kétségünk afelől, hogy a „kúnok“, illetőleg Csaba népének csatlakozásában a kabar csatlakozás emléke maradt fenn és hogy a kabarok ivadéakai a XI. század óta folytonosan a Mátra-alján és a Felső-Tisza vidékén laktak s onnét Erdélybe tömegesen sohasem vándoroltak át.

Fennmarad az a lehetőség, hogy a székely nép egy a honfoglaló magyarok költözése következtében régi hazájából kizavart s az erdélyi havasokon át a Maros és Küküllő völgyére húzódó, vagy pedig Etelközön a magyarokhoz csatlakozott idegen — eszegl-bolgár (?) vagy más — néptöredék, törzs volt. Ezt a feltevést azonban semmiféle forrásadat, sőt legtávolabbi célzás sem támogatja.

Evvel szemben nyomós érvek szólnak amellett, hogy a székelyek már a magyarok bejövetele előtt Magyarországon, még pedig későbbi lakóhelyükön, Erdélyben laktak.

A XIII. század első felében írásba foglalt Hún-krónika szerint

* Ez a megfontolás vezette kiváló történettudósunkat, PAULER GYULÁT a kabar székely azonosság azóta többektől hirdetett elméletének felállítására.

** Vö. HÓMAN id. m. Turul, 1912.

a székelyek a hún birodalom bomlása után Erdélybe menekültek s ott a Csiglamezón laktak a magyarok bejöveteléig. Kézai szerint a Csiglamezón laktak, melyről nem mondja, hogy Erdélyben lett volna s kiemeli, hogy a honfoglaláskor Erdélyben vették ki részüket. Nemesak Kézai, hanem a bővebb szövegezésű krónikák (Budai, Bécsi Képes Kr. stb.) kissé homályos szövege is — a mennyiben az Erdélybe költözésről szóló mondatot („Et cum timerent... ad Erdeel intraverunt“) a hagyományhoz viszonyítva, későbbi betoldásnak tekintjük — megenged oly értelmezést, mintha a székelyek csak a honfoglaláskor költöztek volna Erdélybe a bizonytalan felvesű magyarországi Csiglamezóról. Viszont a XIII. század elején író Anonymus elbeszéléséből az tűnik ki, hogy e korban a Felső-Tisza vidékén erdélyi őslakóknak tartották a székelyeket. Anonymus Erdélyből csupán a Szamos völgyét ismeri Kolozsvár vidékéig s ennek meghódítását írja le. A székelyföldről s általában Erdélyről éppen úgy nem szól, mint a déli és délnyugati Dunántúlról. E két vidéket sem ő, sem forrásai nem ismerték. A székelyek csatlakozásáról írt néhány sorból azonban kétségtelenül kiderül, hogy a székelyeket erdélyi őslakóknak tartotta. Szerinte Árpád vitézeinek a Tiszán Szentes vidékén átkelt és északkeleti irányban a bihari vár felé tartó serege a Korog-ér mellett (Szentes és Szarvas közt) találkozott az elébejövő s Árpádnak hódoló székelyekkel. Ez elbeszélés megítélésénél döntő tényező Anonymusnak a kútfókritikusoktól mindig kiemelt kitűnő földrajzi és stratégiai tudása. Kétségtelen, hogy a Tiszántúlt nagyszerűen ismerő s a stratégiai helyzetet mindig alaposan átgondoló Anonymus itt csupán a Maros-völgyön át nyugati, majd a Száraz-ér és Maros-közi mocsarak mentén északnyugati irányba haladó *erdélyi* székelyekre gondolhatott. A tudósainktól önkényesen ÉK.-Bihar és Szabolcs vidékén feltételezett székelyeket semmiesetre sem vezette volna ő, a nagy geographus és stratega, az ellenséges kazár területen és a Sárreg kiterjedt, járhatatlan ingoványain vagy a bihari őserdőkön keresztül a magyarok elé. Egyébként korábban a Szatmártól és Szabolcstól Békésig terjedő terület meghódításáról szólva sem mulasztotta volna el a székelyeket megemlíteni, ha azokat nem erdélyi, hanem szabolcs-bihari őslakóknak tartotta volna.

Bármint vélekedjünk is krónikáink forrásértékéről, annyi kétségtelenül megállapítható belőlük, hogy a székelyeket a XIII. század elején Magyarországnak a magyar honfoglalást megelőző időbeli, ősi lakóinak és legkésőbb a honfoglaláskor Erdélyben megszállt népnek hitték és tudták. Hogy ez a székelyek hún származásával és a Csaba-mondával is egybefolyó hagyomány eredeti hazai néphagyomány, arról kétségünk alig lehet. A krónikáinkat legtúlzottabb kritikával mérő „mondaelemző“ és hagyományromboló tudósok sem merték soha e hagyomány hazai eredetét kétségbevonni s a germán hünmondából vagy máshonnet való kölcsönzését vitatni. Legfeljebb a XIII. századi krónikások meséjének, tudatos ferdítésének igyekeztek feltüntetni. Ez a feltevés azonban sajnálatos történeti tájékozatlanságra, középkori krónikáink viszonyának, keletkezésük körülményeinek és a krónikások gondolatvilágának teljes félreismerésére vall. A felsőtiszai hagyományok alapján dolgozó Anonymus és a dunántúli Hün-krónikás egyaránt ismerte a honfoglalástól a XI. század közepéig terjedő XI. századi dunántúli

Őschrónikát, melyben azonban a székelyekről nincs szó, de nem ismerték és nem használták forrásul egymás művét. Közel egyidőben, egymástól függetlenül, más országrészek hagyományaiból merítve mindketten Attila hűnjainak ivadékait, Magyarország őslakóit s Erdélynek honfoglaláselőtti vagy legkésőbbben honfoglaláskori foglaloit látják a székelyekben, kikről mindketten csak mellékesen, odavetőleg emlékeznek meg.* Hihető-e a véletlennek ez a megdöbbenő találkozása? Mindketten arra a gondolatra jutottak volna, hogy az általuk leírt eseményekkel és személyekkel helyrajzilag, származásilag és okozatilag semminő kapcsolatba sem hozható s tárgyuktól és maguktól a krónikásoktól is egészen távolálló székelyeknek — s különösen a X—XII. században kitelepített székely elnevezésű határőröknek — a honfoglalás előtt itt élő, hún ősoket szerezenek? Nem is szólva arról, hogy e feltevással XIII. századi krónikásainknak az ő szellemüktől és felfogásuktól teljesen idegen, humanista gondolatvilágot tulajdonítanánk, be kell látnunk, hogy a székelyek hún származásának és erdélyi őslakosságának tudatát egyidőben, de egymástól távoli vidéken élő krónikásaink csupán a magyar nép hagyományából vehették s tudósainknak evvel ellentétes állítása a kritikátlan hyperkritika egyik legszomorúbb tévedése.

Ez a XIII. század elején országszerte ismert hagyomány, mint történeti forrás, semmiesetre sem kicsinylendő. Egybevetve a többi történeti forrásokból nyert s azt támogató eredményekkel, fontos bizonyítéka a székelyek honfoglaláselőtti erdélyi megtelepülésének s a hún néppel való kapcsolatuknak.

A székelyek erdélyi őslakosságát különösképen támogatja az a körülmény, hogy — szemben a síkföldön és dombosvidéken, réteken és erdőkben lakó, de a magas hegyvidéket gondosan elkerülő honfoglaló magyarsággal — a székelység, mely erdei nép létére is megmaradt harczos, lovas népnek, a sovány, hideg, magas hegyvidékre húzódva élte erdei pásztoréletét és megszállatlanul hagyta a Maros és Küküllők tágas völgyét, később jövő magyaroknak, szászoknak és oláhoknak engedve át a Mezőség, a Királyföld és Barcaság termékenyebb, állattenyésztésre és földművelésre egyaránt alkalmasabb vidékét. A magyarok honfoglaláskori településének képét és X—XII. századi kitelepüléseinek irányát ismerve,** megállapíthatjuk, hogy a honfoglaláskor vagy a X. században a Maros- és Szamos-völgyön át Erdélybe települő, vagy Etelközről a havasokon át húzódó magyar vagy rokon törzs semmiesetre sem választotta volna szálláshelyül Székelyföldet. Ottani megtelepülésük okát oly kényszerítő körülményekben kell felismernünk, melyek őket a termékenyebb síkvidék és tágas folyóvölgyek elhagyására készíthették. Számos történeti példa bizonyítja, hogy rideg, sivár hegyvidékek (Balkán, Kaukázus, Pyrenaeusok stb.) a szomszédos népek nyomása elől menekülő néptöredékek, pusztuló vagy szétvert népek maradványainak menedéket nyújtó új hazájává lettek, hol régi életmódjukból kivetkőzve hegyi lakókká, erdei pásztorokká alakultak át. Minden amellet szól, hogy a települési hely meg-

* A krónikák és Anonymus viszonyára és keletkezésük körülményeire DOMANOVSKY (Századok, 1898—1907 és Kézai krónikája, 1906) tanulmányain kívül vö. HÓMAN id. m. Turul, 1912.

** Vö. HÓMAN id. m. és Néptan. Lapja, 1920.

választásának helyes magyarázatát a Hún-krónika adja meg: „a székelyek, mivel félték, hogy a nyugati nemzetek hirtelen megtámadják őket, Erdélybe költöztek“. (Budai Krón.)

Az erdélyi megszállás korát ezek szerint a magyar honfoglalást megelőző időre kell tennünk, anélkül azonban, hogy a krónikáknak a székely átköltözést Attila halálával és a hún birodalom bomlásával kapcsolatba hozó elbeszélését elfogadjuk. A Székelyföld V. század közepe óta folytonos birtoklásának ellene mond nemcsak az egykorú külföldi források hallgatása, hanem a székelységnek a keresztyén származású magyar helynevekből következtethető késői végleges megtelepülése is. Tekintettel arra, hogy a magyar krónikás hagyományban a IX. század utolsó negyedéig hazánkban kimutatható avar néptörödékek emléke nem maradt fenn, hogy a IX. századi nyugati népek szemléletében is összeolvadt a hún és a húnnal legalább részben közel rokon, sőt némely elemeiben azonos avar nép fogalma, s hogy a XIII. századi hún krónika egy emberöltőre teszi (Csaba fiai jönnek be a magyarokkal) a hún birodalom és a magyar honfoglalás közt lefolyt időt, *a székelyekben egy az avar birodalomhoz tartozó s ennek bomlása után a IX. században Erdélybe húzódnó néptörödéket kell látnunk*. Mivel a hagyomány határozottan hún ivadékoknak tartotta őket, minden valószínűség szerint *a húnnal azonosnak tartott, s a hún hagyományt őrző török fajú nép: az avar, bolgár vagy az avar uralom idején hazánk területén történetileg kimutatható hún törzsek valamelyikének ivadéka*. A mennyiben a nyugati — vágyvidéki, mosoni és más székely telepeket — nem Erdélyből kitelepített, hanem az erdélyi székelyekhez hasonlóan a IX. század óta ott lakó néptörödékeknek tekintjük, csupán a Fertő-tó vidékén még a IX. század utolsó negyedében is történetileg kimutatható *avarokra* gondolhatunk. E feltevés valószínűségét bizonyítják a fentebb érintett dunántúli-székely nyelvi és ethnographiai kapcsolatok.*

A *székely* név kétségtelenül a népnek — talán éppen az avarnak — saját maga használta nemzeti vagy törzs neve volt, melyet az egykorú byzáncai és nyugati krónikások épp úgy nem ismertek, mint a magyarok *magyar*, a kúnok *kún* nevét.

A történettudomány nem igazolja az Attila halála és birodalma bomlása után Erdélybe költöző s ott ötödfélszáz évig, a hún-magyarok bejöveteléig a hegyek közt elvonultan élő székelyekről szóló ősi hagyományt, de megerősíti, történeti ténynyé emeli a székelység hún hagyományát, az egykor Attila birodalmához, majd a hatalmas avar birodalomhoz tartozó valamelyik hún-török törzstől való származását, a magyar honfoglalástól független, annál korábbi idő óta folytonos, ma már tizenegyszázados erdélyi foglaló birtokosságát, a magyar nép hún-török (bolgár) elemeivel közeli ethnikai és az egész magyar néppel való kulturális rokonságát s ennek következtében történt gyors és tökéletes megmagyarosodását.

HÓMAN BÁLINT.

* Az avar-székely kapcsolatra először THURY (id. m.) hívta fel a figyelmet; tanulmánya egyik legfigyelemreméltóbb terméke a székely kérdés eddigi gazdag irodalmának. Az ő eredményeit használta fel és gyarapította SEBESTYÉN GYULA (Ethnographia, 1899. M. honf. mondái, I. Századok, 1907), midőn a töle korábban hirdetett PAULER-féle kabar elméletet a kabar-avar-székely azonosságnak a telepítési és határelmélettel kombinált bonyolult elméletévé bővítette ki.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Utasítások a magyar tájszótárak szerkesztéséhez. A MNy. XVI, 41—48. lapjain közölt Utasításokat kiadásuk előtt fölolvastam a MNyT. választmányi ülésén (vö. MNy. XVI, 54.) s a választmány több tagja a kiszedett cikk kefélenyomatát is gondos figyelemmel végigolvasta, de még több szem, úgy látszik, itt sem ártott volna, mert Somogyi Géza úr a választmányhoz intézett beadványban fölhívta figyelmünket ez Utasításoknak egyik nem egészen kifogástalan pontjára.

A II. rész 12. pontjának a népnyelvi adatok leírásáról szóló részében (i. h. 46. l.) az olvasható, hogy a népnyelvi adatok „lehetőleg híven a kiejtéshez és pontos fonétikai írásban közlendők”, de az irodalomban szokásos etimológiai helyesírásnak három pontban mégis engedmény tehető; a második engedmény az, hogy „a mássalhangzóknak a képzés módja szerint való visszaható hasonulását nem kell jelölni, tehát pl. *foktam* h. *fogtam*, *apáttól* h. *apádtól*, *nétyször* h. *négyszer*, *nétykor* h. *négyszer*, *dopsz* h. *dobsz*, *aszt* h. *aszt* irandó”. Erre vonatkozólag Somogyi úr ezt írja: „Az Utasítások nem indokolják meg, hogy a zöngé tekintetében való visszaható hasonulást miért nem kell jelölni s miért kell a fonétikus *foktam* stb. helyett az etimologikus *fogtam*-ot írni. Az elhallgatott indokolás valószínűleg az, hogy ezeket minden magyar ember így ejti, itt tehát fölösleges a pontoskodó fonétikus írás. Amde a visszaható hasonulásnak ez a módja a köznyelvben se kivétel nélküli. Hamarjában nem jut eszembe több két példánál. A *v* zöngés hang s mégsem hasonlítja magához az előtte álló zöngétlen mássalhangzót — a köznyelvben. Azt mondjuk tehát: a) az ágy meg van *vetve*, a baj el van *útve*, *állítva*; *ötven*, *hatvan*, *hetven*; b) az ajtó be van *csukva*, a szekér meg van *rakva*, *bökve*; c) *lopva* ment, *kapva*-kap az alkalmon stb.; d) ki van *vészve* stb. A zöngék se hasonlítják magukhoz, ill. teszik zöngéssé az előttük álló zöngétlen mássalhangzókat: *Vasmege* stb. Mármost a vási hegyháti ember a fennidézett kifejezéseket így ejti: a) az ágy még van *vedvő*, e baj e van *üdvő*, *állvédva* (bár *állvéttova* inkább járja); *ödven*, *hadvan*, *hedven* (ritk., általános: *öffen* stb.); b) e zajtó be van *csugva*, *ragva*, *bögvő*; c) *lobva*, *kabva*-kap stb.; d) *vészsvő* stb. S a legjellemzőbb, a miről már messziről meg lehet őket ismerni: *vazsmegyei*, *vazsvári* stb. Azután: *id van*: itt van, *od vót*, nem *gyüz* be? mi *löz* velő? *nindzs* benn! *Tezsvér*, *Izsván* (bár általánosabb: *Isfán*); *eril vőf fő*: eriggy, lépj föl! *csm* még: csípd meg stb., stb. Ha mármost nekem kellene nyelvjárásom szótárát megszerkeszteni, ugyancsak zavarban volnék, mit csináljak az idéztem alakokkal? Lejegyezzem-e őket hűségesen, becsületesen s tudományos lelkiismeretességgel és pontossággal, úgy, a mint ejtik őket: *vedvő*, *ragva*, *bögvő* stb. De hisz ekkor megszegem az Utasításokat! Ha pedig ezt nem akarom, hanem az Utasításokhoz híven azt írom: *vetve* stb., akkor meghamisítom a gyűjtött anyagot s ezzel a saját tudományos lelkiismeretemen olyan rést ütök, a melyen aztán a pontatlanság és pongyolaság is könnyen befurakodhatik”.

Hogy mi vezetett bennünket e pont fölvetelésben, azt Somogyi úr egészen jól mondja: a *foktam*-féléket minden magyar ember így ejti, ezekben tehát fölösleges a pontoskodó írás. De ebből viszont

az is következik, hogy a mely mássalhangzó a köznyelvben nem hasonul a rákövetkezőhöz, annak ebben vagy abban a nyelv-járásban való hasonulását igenis meg kell jelölni az írásban. Tehát pl. vasmegyei szövegekben nem kell ugyan a *foktam*-félétet jelölni, de mégis *vedvő, üdvő, csugva, lobva, vasmegyei, vazsvári* stb. irandó, mert hiszen e szavakat és alakokat a köznyelvben nem így ejtik.

Ez, az igaz, nincsen az Utasításokban expressis verbis így kimondva; vagy fölöslegesnek tartottuk ennek külön kiemelését, vagy talán nem is gondoltunk arra, hogy ilyen kételyek is fölmerülhetnek. De mivel Somogyi úr fölszólalásából azt látjuk, hogy igenis félreértés támadhat e pontból, azért az Utasítások szerkesztőbizottságának megbízásából és a választmány jóváhagyásával ezennel arra kérem a MNy.-nek a népyelv iránt érdeklődő olvasóit, hogy szíveskedjenek az Utasítások II. részének 12. pontjából a következő szöveget „2. a mássalhangzóknak . . . jelölendő“ (MNy. XVI, 46) teljesen törölni. Ennek következményeként tehát népyelvi szövegekben nemcsak a kis területen dívó *vedvő, csugva, vasmegyei*-féle hasonulások, hanem a köznyelvben is általános *foktam, dopsz, aszt-félék* is mindenkor pontosan jelölendők. — Az Utasítások szerkesztőbizottsága nevében köszönöm Somogyi úr szíves figyelmeztetését.

HÖRGER ANTAL.

Turán. Az Uj Nemzedék febr. 17-iki számában a közönség tájékoztatására a ma sokszor hallható *Turán, turáni* szó régi és új jelentéséről írtam. Talán nem lesz érdektelen e kis czikk tartalmát itt röviden elmondani, némi módosítással, melyet a Magyar Nyelv természete megkíván.

A Turán szó régi használatát gróf Teleki Pál és Oberhummer bécsi egyetemi tanár tisztázták a Turán folyóiratban (1918). E szerint a *tura* először a régi perzsák szent könyveiben, az Avesztában fordul elő s egy vad, rabló népet jelent. Az óperzsa hagyományból került e név Firdauszihoz, kinél Turán az Iránt folyton pusztító ős-ellen-ségnek a földjét jelenti. Abulgázi Bahadur kánnak Sedzre-i türki „Török családfa“ czimű munkája, mely 1663-ban készült s alig egy félszázad múlva Európában is ismeretessé vált, a Turán nevet behozta az európai földrajzi irodalomba. Innen terjedt azután el e név a térképeken, hozzánk csak a múlt század közepén jutott; általában az Aral—Káspi-medenczét értik rajta.

E területen a magyarság sohasem járt. Ilyen értelemben tehát a magyarság nem turáni. A magyarságnak annyiban van köze a turáni alföld népeihez, hogy igen nagy hatással volt rá a turáni alföldnek egy igen jellegzetes népe: a török.

Hogy a magyarság nyelvileg nem „turáni“, azt a Magyar Nyelv olvasóinak nem kell magyarázni.

A politikai turánizmus, melynek célja Európa és Ázsia nem indogermán és nem sémi népeinek politikai egyesítése, alig pár évtizedes mozgalom. Mélyebb gyökeret eddig — tudomásom szerint — csak nálunk és a törököknél vert. Érdekes azonban, hogy a törökök Turánja rendszerint csupán az ő őshazájukat jelenti.

A ki különben a Turán névhez fűződő sok érdekes kérdéssel meg akar ismerkedni, olvassa el a fent idézett két igen gazdag anyagú és nagy kritikával megírt értekezést.

NÉMETH GYULA.

Emke-szavak. Az önkényes szóalkotásnak egy sajátos fajtát lehet e szóval jelölni. Néhány szórványos előzmény után körülbelül negyedszázad óta közéletünk tele van furcsábbnál furcsább szavakkal, melyekkel úgy élünk, mint bármi más szóval, holott semmi közük sincsen a nyelv rendes szerkezetéhez, a nyelvtan sem tud róluk. Nem egyebek, mint valamely intézmény, vállalat, hivatal több szóból álló czimének oly módon való rövidítése, hogy a czím egyes szavainak kezdőhangjait, vagy még inkább kezdőbetűit olvassuk egy szóba. Így lett a Magyar Allam Vasut-ból: *Máv*, a Helyi Érdekű Vasut-ból: *Hév*, az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak-ból: *Acsev*. Ezeket a rövidítésből keletkezett szófélekét az illető vállalat alkalmazottai így is használják, és ritka eset, hogy az egész czímet kimondják. Beszélnek *Máv*-vonalakról, *Máv*-mérnökökről, a *Hév* részvényeiről, az *Acsev* erdeiről. *Emke*-szavaknak azért lehetne neveznünk, mert emlékezetem szerint az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület rövidített czíme, az *Emke* volt az első ilyen szó, mely nálunk országszerte közismertté, sőt közkedveltté vált. Alapítása első idejében, a XIX. század nyolczvanas éveiben az ország tele volt az *Emke* névével. Voltak *Emke*-fiokok minden városban, rendeztek *Emke*-gyűjtéseket és *Emke*-bálokat az *Emke*-alap javára, a vezető egyéneket *Emke*-papáknak és *Emke*-mamáknak nevezték és ősmerek családot, a hol egyik tagját beczézőnévvel is *Emké*-nek hitták, mert valami emlék fűződött hozzá, holott keresztnéve Ilona volt. Valóságos *Emke*-divat és *Emke*-láz járt. Voltak *Emke*-boltok, hol *Emke*-cikkekét árultak, és *Emke*-kávéházak, hol *Emke*-reggeliket szolgáltak föl. — Ez *Emke*-szavak némileg hasonlítanak a középkor *akrostichon*-aihoz, azokhoz a versekhez, melyeknek sorkezdő vagy szakkezdő betűi egybeolvasva egy szót alkottak. Így rejtették *versfők*be nevüket Apáti Ferencz, a híres feddőének írója, Vásárhelyi András, a legszebb magyar Mária-ének költője; Tinódi nemcsak nevét tette a *versfők*be, hanem egész ajánlást is; Balassi Bálint hol a maga nevét, hol annak a hölgynek nevét: Losonczy Anna, Krusith Ilona, Morgai Kata, a kinek versét ajánlta. Akárhány régi versszerzőnk nevét csakis e *versfők*ből ismerjük. A záradék-szakban, melyben a vers keletkezését, idejét megjelöli, rendszeren megtaláljuk ezt a sort is: „Neve vagyon a versek fejébe“. Igen soká volt divatja ennek a voltaképen játékos eljárásnak. Újévre, névnapra mest'ram rendszerint összeácsolt egy-egy köszöntőt, melynek versejei kiadták a patrónus nevét; az ügyesebbje még a versvégeket is szóba szerkesztette, sőt találkozik olyan vers is, mely elől, hátul, meg a közepén is mondott valamit, cifra nagy betűvel, vagy vörös festékekkel kitüntetve az összeolvassandó szót. — De van lényeges különbség az *akrostichon*-szó meg az *Emke*-szó közt. Az író az *akrostichon*ban előre állapítja meg a szót, melyet a *versfők*be foglalni akar, ennek betűi szerint kezdi a verssorokat. Ezért például Amadé Lászlónak igen sok verse ötszakos, mert neve öt betűből áll. Az *Emke*-szavak utólag rövidültek a czím szavainak kezdőbetűiből; ezért gyakran szinte kimondhatatlanok, mint az *Emke* mintájára alakult *Emke* (Felső Magyarországi K. E.), *Dmke* (Dél Magyarországi K. E.). A Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság *Emke*-szava nem is MFTR, mert ez ki-ejthetetlen, hanem *Mefter*, két segédhangzóval. Újabban már a társaság vagy vállalat czíme megállapításakor kezdenek ügyelni arra,

hogy rövidítése kiejthető szóféle legyen: Magyar Országai Védő Egyesület: *Move*, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete: *Tébe*, a Terület Védő Liga segédhangokkal *Tevél*; a Magyarországi Építő Munkások Országos Szövetsége: *Mémosz*. — Egy lépéssel tovább mennek, kiknek Emke-szava valamilyen értelmet is ad; így a Budapest—Újpest—Rákospalotai vasút mindenki száján csak *Búr*-vasút, s éppen két évtizede lett azzá, mikor a *búr* köztársaságok vívták szabadságharcukat. Legügyesebbek az olyanok, melyeknek Emke-szava jelképül is szolgálhat, mint a háború előtt megszűnt Magyar Impressionisták És Neoimpressionisták Köré-é: *Miénk*. — A világ nagykereskedelmében és forgalmában sok ilyen szót találunk a kábel- és távirat-codexekben; hajóstársulatok, kikötői vállalatok, nagy kereskedőházak így jelzik nevüket; ebbe már beleszól a takarékoság is, mert három-négy szó helyett egy szót kell csak megfizetni; ezek az úgynevezett sürgönyezcímek. Az újkori élet gyorsasága és szertelensége ezt is túlzásba vitte. Sütterlin (Werden und Wesen der Sprache, 1913) panaszkolja is ennek németországi kinövéseit, hogy ma már egyetlen társaság sem nevezi magát a maga nevén, hanem valamilyen boszorkányos varázsszóra hallgat. Még hagyján az olyan óriás vállalat, mint a Hamburg-Amerika Paket Aktiengesellschaft: *Hapag*, de ma már a falusi kuglizó-társaságok is ilyen címet keresnek. Mikor 1909-ben Németországban jártam, mindenütt csak az *Ila*-ról beszéltek, falragaszok hirdették, minden bővebbi magyarázat nélkül, bizony beletelt egy-két nap, mire kisúthettem, hogy a frankfurti Internationale Luftschiffahrts-Ausstellung-ról van szó. — Voltak már az ókorban is ilyen Emke-szavak. A leghíresebb azt hiszem a *Spor*: Senatus Populus Que Romanus, melyben a *q* betűt egyszerűen *o*-nak olvasták. Másik az *ιχθυς*: Ιησους Χριστος Θεου Υιος Σωτηρ (Jézus Krisztus Isten fia, megváltó); mint-hogy ez *halat* jelent, ezért a hal az ókeresztények titkos jelévé lett, melyet számtalanszor látunk az első századok tárgyain és műemlékein. Lehet azonban, hogy az *ichthus* megfejtése utólagos magyarázat s a halnak eredetileg más jelentősége volt. Ilyen szó még az JNRI: Jezus Nazarenus Rex Iudeorum, a fészületen lévő felirat. — Hogy egy alkalmoszerű adattal befejezzem cikkemet, emlitem még a híres AEIOU-t, Ausztria Habsburg-jelszava, melynek egyik megfejtése: Austria Erit In Orbe Ultima (ez is kétféleképpen érthető). (Vö. Tóth B.: Szájruul-szájra.) Egy loyális kivilágítás alkalmával a bécsi Burgtoron ragyogó betűket valaki így olvasta a hátam mögött: „Alle Esel Illuminieren Ohne Ursache“.

TOLNAI VILMOS.

Fonétikai magyar műszók. (Javaslat.) affricata: ? (pl. *cz* = *tsz*, *cs* = *ts*).

alveolaris: ínyhang(ú) (pl. *t*, *d*, *s*).

aspirata: hehezetes hang (pl. ném. *kein* = *k'ein*).

bilabialis consonans: kétajakú [hang] (pl. *m*, *b*, *p*).

blählaut: fojtott zönge.

dentalis: foghang (pl. *t*, *d*, *sz*).

diphtongus: kettőshangzó (pl. *éj*, *új*, *áj*).

elisio: hangugratás.

explosiva: zárhang (pl. *k*, *t*, *p*, *g*, *d*, *b*).

fortis (spirans): kemény (réshang).

geminata, geminatio: ikerhang, ikerítés.
 gespannt: szűkejtésű [magánhangzó] (pl. á, é, ö).
 illabialis consonans: ajaktalan hang (pl. n, k, sz stb.).
 illabialis vocalis: ajaktalan hangzó (pl. á, é, e, i).
 labialisatio: ajkasítás.
 labialis consonans: ajakhang (pl. m, b, p, s, zs).
 labialis vocalis: ajakhangzó (pl. a, o, ö, u, ü).
 labiodentalis consonans: fog-, ajakhang(ú) (pl. f, v).
 laryngalis: gégehang (pl. h).
 lateralis: ? (pl. l).
 lenis (spirans): lágy (réshang) (pl. v, z, zs).
 lingualis: nyelvhang.
 liquida: folyékony (hang) (pl. l, r).
 media (explosiva): lágy (zárhang) (pl. b, d, g).
 nasalis (consonans): orrhang(ú) (pl. m, n).
 nasalisatio: orrhangúsítás.
 naso-oralis vocalis: orrszájhangzó (pl. fr. en = *ǣ*).
 oralis: szájhang(ú).
 palatalisatio: jésítés, jésülés.
 palatalis consonans: jésített hang (pl. ty, ny, gy).
 palatalis vocalis: elülső hangzó (pl. é, e, i, ö, ü).
 qualitas, qualitativ: minőség(i), képzésmód, képzésbeli.
 quantitas, quantitativ: mennyiség(i), időtartam(beli).
 sibilans: sziszegő (pl. sz, z).
 sonans: szótagalkotó.
 spirans: réshang (pl. v, f, z, sz, zs, s, j).
 stimmhaft: zöngés.
 stimmlos: zöngétlen.
 stimmton: zöngé.
 stöd: hangszalagzár.
 tenuis (explosiva): kemény (zárhang) (pl. k, t, p).
 tremulans: rezgő hang (pl. r).
 ungespannt: szélesejtésű [magánhangzó] (pl. a, é, ö).
 velarisatio: ? (pl. ü > u).
 velaris vocalis: hátsó hangzó (pl. a, á, o, u).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Szittyó. Jerney „Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845. Pest 1845“ cz. művében említést tesz a *barkókról*, *tahókról*, *matyókról* s a rimaszombatvidéki *szittyókról* (303. lp.). A *szittyó* nevet a *szittyával* hozza összefüggésbe. Azt kérdezzük, él-e ez a *szittyó* nevezet?

Priesäk. Zlŷuārŷch Gáspár, friesachi (Karinthia) lakos 1555-ben egyik kéziratí könyvébe, XIII—XIV. sz.-ból való latin kézirat biblíájába ezt írta: „1555 die Septembris Caspar Zlŷuārŷch propria Manu in urbe Frŷsacensi Een azt mondom, hogy mynedenk eoreozeon magat, vgy hogy: valakŷ ezt(?) keonwet el akarna lopassal vennŷ tahat három *prijchket* legŷen raŷta vennŷ“ (l. Varjú E., A gyulafehérvári Batthyány-Könyvtár 115. lp.). Hasonló mondásokat a könyvek birtokosai régebben is, későbbben is szoktak volt beírni.

Így pl. a Besztercei Szójegyzék legvégén maga a szójegyzék írója írta műve végére: „Quis te furetur, tribus lignis associetur“. Az a kérdés már most, miféle szó *Zlŭuarŭch* könyvében a *prŭchket*, melynek nominativusa nyilván *pricsék* (vö. *tűcsök*: *tűcsköt*, *mocsok*: *mocskot*). Szótáraink közül egyben sem találtam meg a szót, eredetét azonban megfejtettem. A megfejtéshez felvilágosító adataim ezek: osztr. baj. *die britschen*, *die pritschen*: *werkzeug zum schlagen*, *das breit und mit klatschendem laute auffält*; *schlag mit der flachen hand* Schmeller I, 278, 345 | osztr. ném. *pritsche*, *ein flaches schlägel* Plet. Ebből az osztrák-bajor szóból való a szlov. *prŭčka*, *ein brett zum glattschlagen*, *eine art bleuel*; *der schlag beim stockschlagen*, *der batzen* Plet. | kaj-horv. *prŭčka*, *ferula*, *pala* Jambr., Belloszt. Innen való a magy. *pricsék* szó is, a mely olyan „botot, vesszőt“ jelentett, a melylyel a XVI. századi pedagógusok fenyítették. Valószínű, hogy a *pricsék* szó dunántúli tájszó volt.*

KEMENES PÁL.

Illá berek, nád a kert! Mindazon magyarázatok közt, melyek e szólás magyarázatával foglalkoztak (vö. MNy. 8:436), azt hiszem, a legközelebb járt a valósághoz a SZARVAS GÁBORÉ (Nyr. 13:231). Szerinte *illa berek* ebből rövidült: *ih(o)l a berek!* Én is azt hiszem, hogy az *illa* alakban *emphaticus* rámutató elem van, erre utal e szólás latin megfelelője is: *illac silva*, *hac hortus* vagy *illuc silva*, *hic hortus* (SÁNDOR ISTVÁN: Sokféle 12:51). Szerintem az *illa* az *ím*, *en*, *ecce*, *siehe*, *siehe da* (mélyhangú alakja *ám*) *emphaticus* rámutató szó és a *la* (= *látod*) *en*, *ecce*, *siehe* *emphaticus* rámutató szócska összetételéből keletkezett: *ím-la* > *illa* (vö. *ímhol* > *ihol*). Ma is gyakran fordul elő: *ihun la*, *ihun la*!

A *nád* alakban talán a régen oly gyakori *lád* (= *látod*) *ecce*, *en*, *equidem*, *siehe* (vö. NySz. *ládé*) *emphaticus* rámutató szó van, melynek szókezdő *l*-je helyett *n*-et is ejtettek, miként *lám* (= *látom*) helyett régen és ma *nám* is előfordul gyakran. KLEMM ANTAL.

Békeminőségű. Az üzleti nyelvben keletkezett új jelző, a *hadi* ellenkezője. Így: „Egyedül a mi vállalatunk importált eredeti *békeminőségű* angol írókellékeket“. Ez a szó szinte mintaképe annak, mikép születnek a közhasználatban az általános szükségnek megfelelő fogalomjelzők. Előbb a *hadi* keletkezett abban az értelemben, hogy valamely tárgy selejtes, tökéletlen, mivel a háború alatt készült, pl. hadicipó, hadiposztó stb. Most pedig ennek ellenkezőjére támadt szükség; de mivel a *békebeli* szó egyenesen azt jelenti, hogy még a béke idejéből való, holott azt kellett kifejezni, hogy valamely árú *olyan* jó, mintha békében gyártották volna: úgy jött létre a nyelvtanilag nem egészen szabályos, ellenben nagyon kifejező és általánosan érthető: *békeminőségű*. KENEDY GÉZA.

Mén és Pásztó. Ismeretes dolog, hogy helyneveink nagyobbik része régebbi személynevekből keletkezett (vö. pl. *Csanád*, *Taksony*, *Tétény*, *Solt*, *Veszprém* stb.). Sok esetben kimutatható, hogy egy-egy eredeti magyar személynévnek van a magyarban olyan megfelelője

* *Pirichk* alakban megvan a NySz.-ban (II, 1294); *pricskel* ige pedig Geleji Katonánál és Váradi bodrogkeresztúri praedicatornál is 1624-ben (Exequiae Princ. 254 l.). Vö. CzF. SZERK.

is, a mely az átadó nyelvben az eredeti magyar névvel azonos jelentésű. Így pl. az eredeti magyar *Apa* szn.-nek megfelel a régi magyar *Aba* szn., a mely utóbbi török eredetű s a törökben is az *aba* „vater“-t jelent (l. ilyen szn.-ekre MNy. X, 242). Ilyen személynév-párnak tartom a régi magy. *Mén* (vö. ebben *Ménmarót*) és a régi magy. *Pasztuh* (vö. mai magy. *Pásztó* helynevekben) neveket. A magy. *mén* „hengst“ szónak jelentésileg pontos megfelelője a szláv *pastuch*, a melyre vö. ó-egyh. szláv *pastuchъ*, θηλυμανής asszony bolondja; bolg. *pastüh* „hengst“, szerb-horv. *pàstüh* ua., szlov. *pastüh* ua. A bolgárból már most kimutatható *Pastuh* nevű hely. Ilyen nevű falu van Bulgáriában, nem messze Küstendiltől, a Struma mentén (l. Jireček, Fürst, Bulgarien 485). Hogy e falunak a neve előbbi *Pastuch* személynévből származik, nem lehet kétséges. Az a nézetem mármost, hogy a magy. *Ménmarótbeli Mén* személynév, a melyre Anonymus azt mondja, hogy azért nevezték így, „quod plures habebat amicas“ és a magy. *Pásztó* helynevek alapjául szolgáló ó-magy. *Pasztuch*, a mely a bolgár *Pasztuh* hn. < szn.-ből való, jelentésében és használatában azonos személynév-pár. MELICH JÁNOS.

Hereg. „... uérös chöppök *hergenének* (l) orczayan alá.“ E sort egy 1584—1612 között írt prédikációban olvashatjuk, melynek korát, szerzőjét (BEYTHE ISTVÁNBAN) és nyelvészeti jelentőségét SZILY KÁLMÁN állapította meg (MNy. XII:4—6.). Ő hívta föl a figyelmet az idézett *hereg* szóra is, melynek jelentése abban a mondatban nyilván: *görög* = volvitur. Összevethetjük nagyobb világosság kedvéért Beythének azt a helyét PÁZMÁNY PRÉDIKÁCIÓINAK (1636) következő mondatával: „Egész testének minden részeiből vér tseppek görgötték“ (NySz.).

Tudjuk azt, hogy a *hereg* a *hörög*nek kiejtésbeli változata, mondja ma is a nép Biharban és a Bodroghközben (MTSz.), jelentése azonban mindenütt az, a mi a köznyelvben a *hörög*nek van; sem a *hereg*, sem a *hörög* nem jelent már, még tájbeszédben sem, gördülést. Erdemesnek tartom tehát fölemlíteni, hogy a *hörög*nek mégis megőrizte számunkra egy Mátyás király koráig visszanyúló multú gyermekversike azt a régi *volvitur* jelentését, a mi a BEYTHE *hereg* szaváé:

János ur készül németi Bécsbe,
Lovai vannak nyergelő-félbe;
Nyerge szijja hajlandóba,
Tíz arany gyűrű *hörögendőbe*.

(Lásd SEBESTYÉN: Dunántúli Gyűjtés 371. és 582. l.) „Tíz arany gyűrű *hörögendőbe*“, ennek bizonyára az az értelme, hogy „görgögendőben“, „gurulóban“ van.

Azt a jelentésbeli különbséget pedig, mely a mozgást jelentő *hereg* ~ *hörög* és a hangot jelentő *hereg* ~ *hörög* között van, megvilágíthatjuk a *görög* igénk különböző jelentéseivel. A *görög* is jelent hangot is, mozgást is, mivelhogy a gördülő mozgás bizonyos zörejrel, hanggal is jár. Nemcsak a vércseppek görgéséről beszélhettek régen, hanem a *menyörgésről* is (= menydörgés), *disznógörgésről* is (= disznóröfögés). „Γρόγνι, mint az disznó“ — írja DECSI 1598-ban (Adag. 88) s ma is *görög* a székelyek disznaja (MTSz.), nem *röfög*. A disznó görgésének pedig később némely

vidéken — görgő = rőfögő hanggal járó párzást nevezték el, úgy hogy Dunántúl a disznó hangja nem *görgés* már, hanem *rőfögés*, a *görgés* pedig csupán a párzást jelenti, hangot már nem. (Vö. *bűg* is a disznó, *dűrg* a fajdkakas, szarvasbögés.)

Nagy különbség van abban, a hogy a disznó görög, meg a hogy a vércsöppek görögnek — mégis lám, érthető, hogy mind a kettőt egyazon igével jelöljük. Ekkora különbség nincs is *BEYTHE hereg* szava és a mai *hörög* közt. A *hörög* ~ *hereg* nemcsak bizonyos hangot utánzott hangzásával (a haldoklónak „torkában hereg a lélek”, CSANAKI: Dögh. 5), mint a *görög* is, hanem a gördülő mozgást is igyekezett megérzéskíteni a hang eszközével, mint szintén a *görög*. A két ige változatainak sorsában csak azt az eltérést láthatjuk, hogy mai nyelvünkben a *görögnek* mozgást jelentő szerepe az általános, a *hörögnek* pedig a hangot jelentő.

MÉSZÖLY GEDEON.

A *nagyfejűek* „die Grossen“ jelentése szótáraink közül először SimB.-ban jelenik meg. Addig csak *nagyfejű* = „magno v. grandi capite, capito, grossköpfig, dickköpfig“ és fn. „der Grosskopf“ található. Pedig e jelentés nemcsak a mai köznyelvben él, hanem irodalmi nyelvünkben már közel 80 esztendő. GONDOL DÁNIEL *Twist Olivér* fordításában (megjelent 1843-ban) olvashatjuk a következő szöveget: „az ország kormányán ülő *nagyfejűek* valamelyikének közleménye okozta, hogy ön illy gyorsan visszautazik?“ [II, 179—180.]. Az angol szöveg így hangzik: „has any communication from the *great nob*s produced this sudden anxiety on your part to be gone“. Minthogy az angol népnyelvben *nob* = *fej*, a *nagyfejűek* = *the great nob*s szó szerinti való fordításának látszik. Természetesen nem lehetetlen, hogy csak véletlen találkozásról van szó, s GONDOL, kinek fordítása tanúsága szerint nemcsak gazdag régi, hanem népnyelvi ismeretei is voltak, a nép ajkáról hallotta a *nagyfejűeket* e jelentésben. A szótár sohasem lehet teljes, tehát nem czáfolja meg e feltevést, hogy a MTsz. nem ismeri a *nagyfejűek* e jelentését.

SZIDAROVSZKY JÁNOS.

Birizdó : pörösztó. (MNy. 17 : 57.) Arany a „Tetemrehívás“ 5. versszakához Kapsos Könyvében a következő — a kiadásokban elmaradt — jegyzetet teszi: „*pörösztó* . . . A régi *pristaldust* értem alatta. Különb en e szláv szó magyar hangzása valószínűleg a *Birizdó* (pristav) családnévben maradt fenn“. — Emlegeti Birizdó bácsit Ercseyhez írt levelében 1852 jan. 1., és sajnálja, mikor megtudja, hogy meghalt, 1852 máj. 11. (Ercsey: Arany életéből.) Nőgyűlölő „komor bika“ lett, a hogy Szalontán mondták. (M. Figyelő. 1917. 5. sz. 380.)

Komor. Szótárban nincs följegyezve az a jelentés, mely Széchenyi Blick-jének egyik jegyzetében (299. l.) olvasható. Magyar fordításban ez így hangzik: „A fiatalabb és gyöngébb bikákat az idősebbek és erősebbek a véghetetlen magyar róna rideg gulyáiban hosszú küzdelem után végre legyőzik, elhajtják, elűzik; erre őket, a vak düh után, mely elfogja őket, *Komornak* nevezik . . . mindig egyenes irányban, bögve s mindent letiporva — heteken át és roppant távolságokra elbolyonganak . . . az ilyen *Komornak* megjelenése mindig alkalmat adott olyan „népünnep“-felére, mert rögtön általános vadászatot rendeztek a „rosszkedvű“ eltávolítására

... még pedig az illető hely lakosai ... ebben részt vettek asszonyok, gyerekek, a plébános, a tiszteletes, a szolgabíró, a katonaság, sőt eshetőleg valamely főméltóság is, ha akadt a határban ... ezer tréfa, nevetés és vihánczolás közt". — Széchenyi jegyzete élénken emlékeztet Jókai Hétköznapiok cz. regényének első fejezetére: „Egy népünnepély”-re, de ebben a bikának *Komor* neve nem fordul elő. A jelenetet újra megismétli Jókai Egy Magyar Nábob VIII. fejezetében. — Arany a Kaposos Könyv Párviadal cz. kiadatlan versének 20. szakaszában szintén emlegeti: „A *Komort* is hajtja mindjárt Tülkölődzés ingere” és jegyzetben így magyarázza: „Így nevezik a fiatal bikát, vagy *bikás* ökörtinót”. Ez a magyarázat eltér Széchenyi meghatározásától, de közeljár hozzá s megérteti velünk a dolog lényegét a MTsz. adata: „*Komor ló*: olyan herélt csődör, a melynek még megvan a nemi ösztöne”. Hívják „kivert bikának” is.

Vakbor. Arany az „Irjak? ne irjak” című irodalmi szatirájában ezt mondja:

Czégér fityeg, hol a kancsó kerülget,
Czégér nekül a jó bor is elülhet,
Kivált az érdem olcsó vakbora, —
Nehezen akad erre czimbora.

Lehr Albert (MNY. 1: 417) ezt úgy magyarázza, hogy *vakbor*: zavaros bor, melyen nem látunk át, képlegesen átvive a rejtett érdemre. Ugyancsak ő említi e cikkében az OklSz.-nak XVIII. századi, debreczeni adatait is, melyek szerint *vakbor*: titokban, városi engedély nélkül árult bor (vö. még MNY. 2: 41; és Szűcs István: Debreczen Tört. 1872. II. 634: *vakbormérők*: a kik lopva mérnek bort). Arany debreczeni diák korában talán még hallhatta ezt a ma már elenyészett jelentést. Ezért az „érdem olcsó vakborát” én úgy magyarázom, hogy olyan érdem, melyet titokban árulnak, melynek nem ütnek czégért, nem verik hírét, az olyan nem kelendő, nem ismerik, olyannak nincsen ára. A szatíra, mely kipelegérezzi az ötvenes évek nagyhangú titánjait, a maga egészében szembe állítja a rejtett érdem nem ismert értékeit a vásári zajjal hirdetett irodalmi ürességekkel, mai szóval a „kirakatköltőkkel”, épp úgy mint Vojtina leveleiben is (vö. Bud. Szemle, 1920. 183. köt.).

Sinkó, vág, foszlány. Fazekas Mihály Lúdas Matyijában olvassuk, hogy mikor Matyi nyakasan szembeszáll a földesúrral:

Döbrögi vág egyet *sinkójával*; nosza három
Fogdmeg toppan elő; Matyit a kastélyba tzipálják.

A legtöbb olvasó a *sinkót* pálcának hajlandó érteni, melylyel Döbrögi suhint egyet, mire a hajduk előrontanak. Ez azonban nem áll. Kresznerics (utána Kassai, Czuczor stb.) így magyarázza: „Debreczeni Togátusok” kalpagja, de a mely 1774-ben József Császár parancsolatjára el töröltetett, midőn állott volna 150 esztendeig“. Ezt a fejrevalót pontosan magyarázza és színes képben bemutatja Szűcs István: Debreczen története (1872, 3. köt. 926. l.). Eszerint a *sinkó* igen magas nyestprémből készült kalpag „felül kinyuló zöld *foszlánnyal*“, azaz a tetejébe kúpalakú, hegyes zacskóféle van varrva, melynek csücskéje leffentyű módjára kilóg a sinkó oldalán. Ilyen foszlányt látni sok régi magyar kalpagon, ma is még viselik diszmagyarhoz; a nemzeti hadsereg új sapkájának szabása is ilyesféle; a huszárcsákó zsinórzata ennek a foszlánynak körrajzát

utánozza. A török eredetű *foszlány* (fosztán) szónak e jelentésére tudtommal nincs adatunk. — „*Vág* egyet sinkójával“ pedig annyit jelent, hogy Döbrögi megbiccentve, meggyökintve fejét, jelt adott hajduinak, úgy mint Arany Buda Halálában (VII. 32) Bulesu elbeszélését

a bojtár bizonyítá hével,
Verte reá naptól kesely üstökével

az elbeszélést fejbiccengetéssel igazolta, hogy úgy van. Rózsa és Ibolya I. 7: „fejével *vágott* a vén ember“. *Rávág a fejével, szemével vág egyet*: hangos szó nélkül igent int.

TOLNAI VILMOS.

Szambatjon. Azt hiszem, hogy a magy. *szombat* szó és a zsidó legenda *Szambattion* nevű folyója végelemzésben egybeüfűgnek. Erről a folyóról egymásnak ellenmondó hagyományok vannak. Az egyik hagyomány szerint a hét köznapjain háborogva folyik medrében, magával gördítve súlyos köveket, sziklatörmelékét, kavicsot, fővényt, *szombaton* azonban — innen a neve — megnyugszik, tükörsima a felülete. A másik szerint hat napig csendes és éppen *szombaton* háborog. Ázsiának középkori utazói közül Eldad ha-Dani avval dicsekedett útleírásában, hogy ő eljutott a Szambatjonhoz, még jóval előtte Flavius Josephus és Plinius is írtak ezen mesés folyóról és bár nem tartozik szorosan ide, mégis a Szambatjon iránt bármely czélból érdeklődőkkel közlöm a következő könyvczimet: „Epstein Abraham: Eldad ha-Dani, seine Berichte über die X Stämme und deren Ritus in verschiedenen Versionen nach Handschriften und alten Drucken mit Einleitungen und Anmerkungen nebst einem Excursus über die Falascha und deren Gebräuche“ Pressburg, 1891. 8° LI + 192. Ezen héber nyelven írt összefoglaló könyvnek 13-ik oldalán a 11-ik jegyzet közli a *Szambatjon* irodalmat.

Mikor néhai Gr. Zichy Jenő az ő ázsiai útjára készült és én őt Eötvös Károly „kerek asztalánál“ a Szambatjonra meg a tíz törzsrre figyelmeztettem, akkor ő már eziránti nagy olvasottságát tanúsítva, azt adta válaszul, hogy számos rabbi és nem is zsidó tudós őt ez iránt meglátogatta már, illetve írásban megkereste. Hopp Ferencz, a nemrég elhunyt globe trotter, a kinek a VI., Andrássy-út 103. szám alatti keletázsiai múzeumában egyebek közt ott van a kínai fal egy kötőglánya és Kőrösi Csoma Sándor darzsilínghi síremlékének is egy törmeléke, ezeket nekem e szavakkal mutogatta: „Ez alkalommal én is kutattam, kerestem a tíz törzset, kik a sárga tengerig szét-szóródtak és a Sambatjont, melytől messze voltam, de eredménytelenül“.

Azzal fejezem be cikkekcskémet, hogy hitem szerint a *szombat*, német *samstag*, ó-felném. *sambaz-tag*, ó-szláv *sombota*, Kievnek IX—X. sz.-i íróknál előforduló Σαμβατας neve s az itt említett *Szambatjon* folyó etymológiailag egy és ugyanaz a szó.

VADÁSZ EDE.

Karasszon. Illei János *Tornyos Péter* című farsangi játékában (Első végzés, második kimenetel. Régi Magyar Könyvtár, 33. sz. 30. l.) a darab hőse így korholja a szolgáját Lőrinczet: „Ennye beste karasszon' fia! Hát nem mondtam...“ stb. Hogy mit jelent a *karasszon* szó: az idézett mondatból eléggé világos. A *karasszonfia* rövidebb alakja *karafia* (beste karafia). Ezt a MTSz. (I. 1256. l.) a Székelyföldről közli, a NySz. pedig (I. 845. l.) Gvadányi *Rontó Páljából* kérdőjellel idézi. Azt hiszem, a kérdőjel bátran törölhető.

—GY —A.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A Vászoly (Vazul) névhez. E név eredetéről a MNy. I. évfolyamában KARÁCSONYI MELICHHEL vitázott (I, 66, 132, 184, 309).*

KARÁCSONYI Vászoly hg. nevét ősmagyar eredetűnek tartja, MELICH a görög Βασιλεύς — Vazil névből eredezteti. A vita folyamán KARÁCSONYI megjegyzi (I, 132), hogy a Gellért-legenda és összes krónikáink Wazul-t (és Vazul-t) írnak „csupán a MÜGELN-krónika egyik másolata ír egyszer Wanczul-t, máskor Wanczil-t, de csak nem tanulunk a némettől magyar nevet?“ A pontosság kedvéért megjegyezzük, hogy MÜGELNnek KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY által összehasonlított két kézirata a Kap. XIX.-ben először wantzille (wantzull)-t, majd 2-szer wantzull-t, azután watzul (wentzel)-t ír (MART. GEORG KOVACHICH: Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke I. Ofen, 1805, 37—38. l. és PAULER: A magy. nemz. tört. az Árpád-házi királyok alatt I., 413. l. 154. jegyz.). Sőt MÜGELN egy másik művében, a latin rimes krónikában (I. Századok 1907, 137. l.) is ebben az alakban találjuk egyszer a kérdéses nevet:

Pro Wanczul destinavit — Haerede Patruelis
Quem diu castigavit — In carcere fidelis
Rex ob scelestia — Quem coronasset Regem.

Alább Waczul-t ír:

Sebuschium direxit — Qui nunciūm praecessit
Ad carcerem regalem — Hic Waczul mox invexit
Illum quoque oppressit.

(JOH. CHRIST. ENGEL: Monumenta Ungrica. Bécs, 1809, 34. l.)

Elismerjük, rossz tanú e német. Agyongyötri, kiforgatja a magyar neveket. Nem is méltatnánk figyelemre, de van még egy másik nem kevésbé rossz tanúnk is, a ki ugyanazt vallja: LASKAI OZSVÁTNAK 1497-ben kinyomtatott „Sermones de sanctis — Biga Salutis“ cz. műve, mely a Sermo XLIX.-ben ezt mondja: Geyfa genuit sanctum regem Itephanum . Michl' et vâzul (= vanzul) et obýt per effossionem oculorum per reginam Belfa (!) consortem regis sancti Itephani“. A valószínűleg LASKAI művéből másolt, MNy. XVI. 126. l. a Géza névnel említett, szentpétervári kézirát megfelelő helyén: „Geyza genuit sanctum regem Stephanum Mychl et Vanzul“ megegyező textust találjuk. LASKAI Sermo L-ében már más változatban adja e nevet: Taxon qui genuit Geyfam patrem sancti Stephani regis primi . et Michaellem . qui genuit wazul qui per reginam kefla vxorem sancti regis Stephani per effossionem oculorum fuit interfectus et caluum Ladiflaum“.

Van tehát a név Vanzul változatára két rossz tanúnk, kik azonban egyezően vallanak, noha semmiképen sem tételezhető fel, hogy összebeszéltek volna. LASKAI aligha szedegette adatait a német MÜGELN-féle krónikából. Egy közös régi latin forrásra kell tehát visszamennünk, mely Vászoly úr nevét Wanzul alakban írta.

PAULER fentidézett művében az I., 75. l. és 413. l. 153. jegyz. ben a Vazul nevet a XI. századi német Wacilo, Wazil (Wazilinus), Wezil, Wezilo, Wezelinus, Wecelo nevekkal veti egybe. MELICH szeriint

* Mindketten már előbb is írtak e névről, MELICH NyK. XXXIII, 362. és KARÁCSONYI Turul 1890, 50. l.

sem lehetetlen, hogy a név a német *Wazil*, *Wasili* mása (Szláv jövevényszavaink I. k. 2. rész 130. és 150. l., l. ezekre még adatokat: FÖRSTEMANN: *Altdeutsches Namenbuch* I., 1549—50. hasáb). PAULER u. o. a 154. jegyz.-ben a MÜGELN-féle *Wancel*, *Wanczil*, *Wanzul* változatokat egynek véli a zágrábi statutumok *Bonuzulo*-jával (M. FLOR. Hist. Hung. Font. Dom. III. 251, ott Szár László fia) és a váradi statutumok *Bomizlo*-jával (BUNYITAY: A váradi kápt. legrégibb statutumai 9. l.). Ő krónikáinkból két *Vazul* nevű herceget, atyát és fiút olvas ki. KARÁCSONYI e *Bonuzulót* *Buluzlou*-, *Boleszló*-, magyarosan *Bogyoszló*-nak olvassa (Szt. István király élete 100. l.). — MÁTYÁS FLÓRIÁN a Századok 1894. 406—7. l. a *Vazul*, *Vaczul*, *Vanczul* nevet a cseh *Vaczláv*, német és magy. *Venczel* és lat. *Venceslaus* névvel egyezteti. S mivel régi német források *Szt. László* királyunkat *Wenteslaw*-nak, okleveleink és krónikáink *Venczel* királyunkat *Ladislau*-nak, egykorú írók Zsigmond király bátyját, *Venczel* császárt szintén *Ladislau*-nak nevezték, *Wladislaw* cseh hg. pedig 1110-ben *Szt. Venczel* ünnepén ülte nevenapját,* *Vazult* és *Szár Lászlót* egy személynek tartja, kinek idegen (*Vazil*, *Vazul*, *Vanzul*) és magyaros (*Laczlav*, *Lazlau*) nevéből a krónikák idővel két személyt csináltak. Jó megoldásnak tartván ezt a Gellért-legendában, Anonymusban, krónikánkban s említett káptalani statutumokban megoszló és már jóval KÉZAI előtt vitás (I. M. FLOR. Font. Dom. II. 83—84.) kérdés megoldására: *Vazul* vagy *Szár László* volt-e I. Endre és I. Béla királyunk és Levente hg. atyja s egyben Szt. Istvánt kivéve összes Árpád-házbeli királyaink őse? Még a legújabb történeti kutatások is megoszlanak e kérdésben. NAGY GÉZA *Szár Lászlót* (Turul 1906. 61., 1907. 180., 1908. 155.), KARÁCSONYI *Vászyolt* tartja a három testvér atyjának (u. o. 1890. 50., 1906. 104—108. stb.). KÁLLAY UBUL pedig *Vazul* hg. és KARÁCSONYI által nagy valószínűséggel megállapított atyja, Koppány (= Mihály fejedelem, Turul 1906. 110—111.) legyőzőjének *Vecelin*, *Venczelin* (de *Wasurburc KÉZAI*, de *Wazunburg Kép. Krón.* Turóczy, de *ueyzenburch* Budai Krón.) lovagnak neve körül keres valami történelmi félreértést (Turul 1915. 25., v. ö. MELICH: Szláv jövevényszavaink I. k. 2. rész 150. és M. MOROSCHKIN: *Onomasticon Slavicum*, Sztpétervár, 1867. 2. rész 35., 37—38. l.).

Vajjon nem tudnának-e nyelvészeink e főfontosságú magy. történelmi kérdésre is, mint már annyi másra, világosságot deríteni?

Bottal-ütő-besenyő. Érdekes csoportja a magyar helyneveknek az, mely az Árpád-kori királyi és másféle udvarnokok, tárnokok és egyéb conditionarius népek foglalkozásnevét tartotta fenn. Ilyenek: *Tárnok*, *Udvarnok*, *Ács*, *Kovácsi*, *Molnári*, *Szakácsi*, *Halászi*, *Szántó*, *Szőlős*, *Timár*, *Gerencsér*, *Nyerges*, *Szekeres*, *Kerekes*, *Szücs*, *Szücsi*, *Csósz*, *Csősz*, *Berten*, *Hordós*, *Otvös*, *Hajós*, *Igriczi*, *Hódász*, *Hódos*, *Hőgyész*, *Madar*, *Madaras*, *Madarász*, *Solymár*, *Nyulas*, *Macskás*, *Vadász*, *Vizslás*, *Márczadó*, *Mézadó*, *Lovas*-(Berény), *Lovász*-(Patona),

* ERNVEY JÓZSEF hívja fel a figyelmet arra, hogy Szentmiklósi Pongrácz egyik fiát az oklevelek 1457—77 közt felváltva hol *Wenceslaus*-nak, hol *Ladislau*-nak, néha pedig „*Wenceslaus* sive *Ladislau*“-nak nevezik. „*László* synonym *Venczellel*, felváltva találjuk a két nevet“. SZERÉMI és ERNVEY: A Majthényiak és a Felvidék I. 300—303. l. és 308. genealogiai tábla.

Kulcsár-, Solymos-, Királyfia(-Karsa), Darócz, Dusnok, Kálnok, Pekár, Humdsdorf stb. stb. Volt *Disznó-, Temleczó* és *Erdőó (óvó)* is. Egy kisebb csoport a különleges hadiszolgálatra kötelezett népek telepeinek emlékét őrzi. Az egykori gyepük mentén találjuk a határ-őrzők számos *Őr, Strázsa, Lő, Lőd* (Schützen), *Lövő, Les, Székely, Besnyő, Besenyő, Pecsényéd* nevű telepeit, beljebb van: *Fegyvernek, Nyilas, Vértés, Várnépe-Néma* stb. Nyilván a királyi hadak mellé beosztott zenészek birtoka volt a sok *Dobos, Türkös, Kürtös*-(Megyer), *Sipos*-(Karsa), *Gajdos*-(Bogdány). Ez utóbbiban még 1351—2-ben is a „trumbatores domini regis“ laktak (Múz. Kubinyi).

A NEDECZKY-családnak legújabbán a Nemzeti Múzeumba került levéltára őrzi II. Ferdinánd királynak TELEGDY JÁNOS kalocsai érsek és a nyitrai püspökség adminisztrátora számára Sárkány és Karva birtokokról (Esztergom m.) szóló 1632. XII. 15-én Bécsben kelt adománylevelét. Adományostársak még benne az érsek rokonai Telegdy György és István, Komáromy János és Stephanus *Besseniej de Bottal úteo Besenie*. Birtokba iktatásuknak az érdekeltek 1633-ban a nyitrai káptalan előtt ellentmondtak. Az erről szóló oklevélben az utolsó adományos Stephanus *Besseniej de bottal ötű Besseniej* néven szerepel.

Hogyan kell magyaráznunk e páratlan összetételű helynevet: *Bottal-ütő-besenyő*?

A Képes Krónikában olvassuk, hogy az 1116. évi magyar-bródi és 1146. évi leerfeldi ütközetben a harczot megkezdő „Bisseni atque Syculi *uillissimi*“ (M. Flor. Hist. Hung. Font. Dom. II, 208) és „Bisseni uero *pessimi* et Syculi *uillissimi*“ (uo. II, 217—8) úgy-szólván sebesülés nélkül szaladtak meg. Történetiróink megegyeznek abban, hogy e legkevésbé sem dicséző jelzők nem a két köztudomásúlag kiválóan harczias nép vitézségét, mint könnyű fegyverzetét, megfutamodó, eselvető harczmodorát illetik. Az ekkor már pánczélos, sisakos, vértés, nehéz fegyverzetű, királyi dandárral szemben az előőrsi, portyázó, felderítő szolgálatra alkalmazott besenyők és székelyek fegyverzete silány: nyíl, íj, egy szál kard, esetleg csak bunkó, buzogány (később: *hétollú bot**) csép, kasza volt. Úgy látszik, az ősi keleti taktika szerint közülök került ki az a sebtében, kezdetlegesen vagy egyáltalán fel sem fegyverzett, s csak az elesettek fegyvereire utalt tömeg is, minő a török hadakat is mindenkor kísérte. Más magyarázatát alig lehet adni a szóbanforgó helynévnek. Az egész ország területén elszórt „*Besenyő*“ nevű helyek közül adatok híján nem tudjuk megmondani, melyiket különböztette meg a tudtunkkal többször elő sem kerülő jelző. JAKUBOVICH EMIL.

Madács.** Madács atyjának, Radunnak a neve Ratun-nak írva már 1086-ban, a bakonybéli apátság jószágai összeírásában olvasható (Pannonhalmi Rendtört. VIII, 270). Viselőjének magyarolta a vele együtt felsoroltak neveiből következtethető: *aratores in Cupan: ... Ratun, Seekeres, Paztur Lopu, Tunc, Bokon, Woiadi etc.* Hangzása Rátonban állapítható meg, mi a krasznamegyei Rátöny

* L. NySz. *hadi-bot, lánczos-bot, szeges-bot, tollas-bot.*

** E cikket még 1919-ben kaptuk, de valahogyan a M. Tud. Akadémia kéziratai közé keveredett és csak most került elő. Bocsánatot kérünk a t. szerzőtől.

helységnévvel egy, hol a ma is virágzó Rátonyi család, a hiteles családfa szerint, már 1380-ban birtokos volt.

A Madács névnek képző és tövég-leválasztása után hátramaradó *Mod* = Mad alakjára nézve figyelemreméltó a tihanyi apátság jószágainak 1211-ből származó összeírásának következő részlete: In villa Zeuleus ultra Bocon joubagiones sunt de genere *Mot*: Pagan et Tuet (bizonyosan Cuet helyett) filius Sicula, Syke cum filiis Almo et Endus, filius Nicolai, Sot cum filiis, Leodegario et Cond, filius Iuke, Buci. Et isti sunt *nepotes* Bolchou: filius Somma, Petur cum filiis Laurentio, Briccio, filius Tompa, Boscut cum filiis Warou, *Mod*, Moglin etc. (Pannonh. Rendt. X, 507).

Radunnál is, Modnál is jelentkezik a régibb *t*-vel írott alak. Ugyanebben az oklevélben az 504. lapon olvasható még filius *Mod*, Lehe cum filiis suis, és Mehci cum filiis suis *Mot*, Soma; az 512. lapon *Mod*.

A Madács névnek a szintén régi magyar Modoros = Madaras személynévvel lehető azonossága mellett fölhozható Csánki Dezső ama megállapítása, hogy a nógrádmegyei mai Madácska helység táján kellett feküdni a Nedelistyével és Abel Lehotával együtt említett Madarszka vagy Maracska nevű helységnek (I, 103); ezzel szemben azonban figyelmet érdemel a *Mod*-nak ezeknél jóval régibb *Mot* alakja. A de genere *Mot*-ról még azt is lehetne állítani, hogy valami pogány magyar névvel van dolgunk, — ha az oklevél adatai s a családfán tapasztalható jelenségek közelebb eső következtetésre nem ösztönöznének.

Radun gyermekeinek névsora ez: Tamás, Madács, Tóbiás, Mike. Az első és harmadik világosan bibliai név s alig képzelhető, hogy a második gyermek pogány nevet kapott volna. Hihetőbb az, hogy a második név is egy ilyennek a változata s ilyenül mintegy kínálkozik a régtől fogva sokféle alakban szereplő *Máté* név.

Arra, hogy az evangelisták neveit is széltére viselték, elég példa van az 1211. évi oklevélben, így az 503. lapon, a hol ez áll: filii Thadey, Magnus, Salbeu (talán Albeus helyett) et frater eius *Mateus* cum filio suo Neuualch, filii *Motus*: Pousa et Petra, filius sacerdotis Helie, Martinus, filii Op sacerdotis: Joan et Marcus. Íme ennyi sorban 3 evangelista neve s köztük a *Máté* név kétféle alakban, még ugyanazon lapon *Methe* és *Mathey*, a 507. lapon *Matoy*; az 510. és 511. lapon filius *Mathoy* és *Mathoy*; az 515. lapon kétszer *Mathoy*, egyszer *Meteu*; az 513. lapon filius *Mathey*; az 511. és 12. lapon filius *Matou*. (A negyedik az 504. lapon *Luca*, *Luxa*, *Lucas*-nak írva fordul elő) E változatokból szinte kiérzik az *a* és *e* hang egymásra következéséből származó küzdelem a kiejtésben, a miből a nép ajkán a *t*-nek *d*-vé változása, valamint az *e*-nek elmaradása, a rövidülés is állhatott elő.

A *Motus* alaknak ma a *Matos*, *Matusz*, *Mátyus*, a *Matounak* *Mató* mai cs.-nevek felelnek meg. Bod Péter a *Matkót* Mátyás változatának mondja, a *Matókról* és *Matyók* névről nem szól. Közvetetlen Mátétól *Mátés* és *Mátis* származnak. Csánki Dezső (II, 628) Somogy megyében a XV. században egy helység nevét *Mátésfalvának* is, *Mátisfalvának* is és *Mátyusfalvának* is írva találta. Szintén így Sárosban *Mátévágását* és *Mátyusvágását*.

A *t* és *d* cserélődésére említhető *Mátéfalva* és *Mádéfalva*; a mai *Modok* családnéve, mely a XVII. században még *Motoka*-nak

iratott: *Matéka* ma is van. A *Mata*, *Matta* alakokról a *Mattasich*; a *Madas* családnévről a *Madassovich* név miatt kérdés lehet, hogy magyar képzések-e? Qu.

Bélády István följegyzései. A Molnár Albert szótárának 1611-i kiadásából könyvtárban levő példány — magy.-lat. részének címlapjára irt sajátkezű bejegyzése szerint — 1735-ben BÉLÁDY ISTVÁNÉ volt, ki ugyanoda azt is fölírta, hogy e könyvet Marosi Mihály dominus reverendissimustól 1 rhénes forint és 60 denáron vette.

Bélády a szótár lat.-magy. részébe is sok bejegyzést tett. Itt-ott közbeiktatott egy-egy kimaradt latin szót s melléjök írta, hogy „deest“, vagyis „nincs meg“; másutt meg a MA.-tól adott értelmezést más kifejezésekkel egészítette ki. Ez utóbbiak között vannak olyanok is, a melyekre vagy egyáltalában, vagy legalább 1735 előttről nincsenek adataink. Úgy gondolom, kötelességünk az efféle régi följegyzéseket megismertetni nyelvünk művelőivel.

Az itt következő összeválogatásban előlálló latin szót nyomban követi Bélády bejegyzése:

Amazones, Magyar Amazon, amaz aszszony, vel Ám az aszszon.

Chrysippea, Aranynyal versengő (?).

Crena, Penna órra.

Epidipnis, Kása a' Magyaroknál.

Epityrum, Hung. Palatsinta.

Ipes, *ips*, Szőlőbimbót tavasszal rágó fereg, item Csajkó.

Mammilare, Csetsfűző.

Maturo, Siettetem.

Maza, Német lepény.

Melamphyllum, Kőszvényborsó.

Melapia, Pézsma-alma.

Melones, Mézdinnyék.

Melothrum, Édes kóró, szerelem-gyökér.

Mensarius, Asztalos, asztalmives, tislér.

Menta, Szemérmes szerszám.

Mentula, Pets. júrdi, kis Legény.

Mesachorus, Trombitás, hadi flautás.

Oculatio, Szőlőkatcoszás.

Oenanthe, borvirág.

Ki és mi volt Bélády István és Marosi Mihály, nem tudom. Bélády, Nagy Iván szerint, barsmegyei család. Bélád ugyancsak Bars megyében (Helys. Névt.).

SZILY KÁLMÁN.

Lőnevek a XVIII. század közepéről. Nemrégén egy könyvkereskedőnél megvettem JAMBRESSICH ANDRÁSNAK Zágrábban 1742-ben megjelent latin-horvát-német-magyar szótárát (rövid czíme: *Lexicon latinum*). A szótár a könyvkereskedőhöz Varasdról került s a benne levő feljegyzések szerint volt varasdi tulajdonosa is. A szótárba betéve egy lapocskára írva egy lőnévjegyzéket találtam, a mely írása alapján a XVIII. század közepéről való lehet. A jegyzék külön választja a hímek s külön a kanczák neveit. Hadd álljon e szójegyzék szóról-szóra: „*Equorum*: Ficzko, Deress, Sargó, Vadocz, Szeless, Kichsin, Hamiss, Főnyes, Szemess, Rendess, Chillog, Szives, Kódves, Vidam, Füstess, Langoss, Főőfsos, Torkofs, Szarvafs, Raro. — *Caballarum*: Rosa, Richka, Rindyo, Tancza, Pucza, Lifza, Szikra, Prichka, Sarga, Fechske“.

K. P.

Kinigli (vö. MNy. 9:336). Az üregi nyulat nevezik így Somogyban, Baranyában s valószínűleg a Dunántúl más vármegyéjében is. A dunántúli nyelvjárásokat ismertető dolgozatokban ez a szó — tudtommal — nem fordul elő. Szótárakban sincs meg, ámbar a NySz.-ban meg kellene lennie, mert az a munka, a melyben nyomára akadtam, ott szerepel a NySz. forrásai között. 1620-ban gróf Thurzó Katalin hozományjegyzéke emlékezik meg „Egy fekete kanavász kis subá“-ról, „mely kiniglivel bélett“ (Radvánszky: Csal. és háztart. II, 224). Lehet, hogy ezt a szót rejti magában a következő adat is: „Fejér iskarlat *kinigkel* (így) bélett mente“ (uo. 321, 1656).

Mara. Simonyi Zs. az Elvonás cz. értekezésében a *zúzmara* szó tárgyalásakor azt mondja, hogy: „*Mara* főnevet is emlegetnek szótáraink (CzF., Ball., Spiczér: M.-horvát szót., Czímsszójegyzék), de ilyen a valóságban nincs sehol“ (Nyr. 32:530, NyF. 11:32). Van azonban egy adatom reá, hogy a *zúzmara* > *mara* elvonást nem szótáríró követte el, hanem költő, s így e szónak nemcsak szótári élete volt, hanem szorosabb értelemben vett irodalmi is, noha ez utóbbi úgy látszik nem tartott sokáig. Gvadányi Rontó Páljában olvasom u. i. a következőket: „A' fák itt katonák, tsak azok puskáznak, | Kiket szirony *'mara'*, s jég-tsapok ruháznak“ (Pozsony, 1807. kiad., 234. l.). A Rontó Pál első kiadása nincs a kezemügyében. Vajjon ott is így hangzik a kérdéses sor?

Szallánk (vö. MNy. 16:145). A *szalonka* szóra nem tudok régibb forrást idézni SzD.²-nél, de a Sztrokaytól 1842-ben följegyzett *szaláng*-ot, illetőleg annak egy alakváltozatát (?) egyetlen árva adattal igazolhatom. Gvadányi u. i. A' falusi nótáriusnak elmékedései (1796) cz. munkájának e soraihoz: „Tisztittyák-vérekét olykor zöld békával, | Sült Snepfnek béléből szívárgott vajával“ a következő jegyzetet fűzi: „A' Snepf hosszú orrú madarat némely részin hazánk-nak *szalonkának* nevezik, de helyesebb neve *szallánk*“ (74. l.). Hogy ezt a helyesebb nevet honnan vette Gvadányi, azt nem tudom megmondani.

Temető. A *temető kert*, *temető hely* > *temető* jelentés-tapadást sokáig nyelvünk újabb fejleményének tartották és ezért talált helyet a NyÚSz.-ban is. R. Prikkel Marián mutatott reá, hogy „jogos helye a NySz.-ban volna“. Ugyanó idézi e szóra az első adatot 1689-ből Czegei Vass György naplójából (MNy. 12:266). De a jelzős szerkezetekből önállóvá lett *temető*-t megtalálhatjuk már Szalárdi János Siralmas magyar krónikájában, melyet egybeszedegett és megírt az 1662-ik esztendőben: „Gyulay Ferencz . . . napa, Nadányi Sára meghalván, szintén a város derék *temetője* mellett levén egy nagy szőlős és gyümölcsös kertje, a régi *temető* is noha igen nagy helyen, de hogy eleitől fogva való sok temetésekkel nagyon megrakodott volna és eltölt volna, az napa szőlős és gyümölcsös kertét a városnak emlékezetért adta ajándékon, és a régi *temetőhöz* foglalni engedte vala“ (Újabb nemz. könyvt. II. foly. 437. l.). De hogy a régi és új kifejezések egy ideig szépen megférnek egymás mellett, míg az alkalmasabb a másikat ki nem szorítja a közhasználatból, azt a következő mondat bizonyítja: „Mely két *temetőkertek* ugyanezen esztendőben igen jó állandó kerítéssel környülvétvén, hogy ez szép gyümölcsös fás kérttel [így!] a *temető helye* nagyon megtágasított volt, az városnak nagy alkalmatosságára esett volna“ (uo. 437. l.) CSEFKÓ GYULA.

KÖNYVISMERTETÉS.

A Magyar Nyelvhasználat hatodik kiadása. Szinnyei József Magyar Nyelvhasználat, — ritka eset a magyar tudományos irodalomban — *hatodik* javított és bővített kiadásban látott napvilágot. Az első kiadás 1896-ban, kerek huszonöt esztendővel ezelőtt jelent meg s azóta a NyH. szinte fogalommal vált, s a szabályos időközökben (1896¹, 1903², 1905³, 1909⁴, 1915⁵, 1920⁶) megjelenő, szerető gondnal s szigorú kritikával készült új kiadások hozzászoktattak bennünket ahhoz, hogy finnugor hangtani és alaktani kérdésekben a Nyelvhasználatához forduljunk útbaigazításért és tájékoztatásért.

Az új, hatodik kiadás általános beosztása ugyanaz, mint az ötödiké volt: a munka derékrészét, az összehasonlító hang- és alak- tant Bevezetés előzi meg, s kb. 500 cikkből álló összehasonlító szójegyzék követi. Azt hiszem, hogy az általános tartalmi ismeretést, egy negyed század óta a szó legszorosabb értelmében köz- kézen forgó munkáról lévén szó, bátran mellőzhetem; legyen szabad helyett egy-két aprólékos megjegyzést, pótlást és javítást ideiktat- nom, a melyeknek a szerző a hetedik kiadás előkészítése közben talán hasznukat veheti. Lényegesebb észrevételem csak a beveze- tésre van. Azt tartom ugyanis, hogy különösen a tanítás szempontjá- ból talán célszerűbb volna a Bevezetés anyagát több önálló feje- zetre bontani, kb. ilyenformán: 1. A fgr. (és ural-altaji) népek rövid geográfiai és statisztikai ismertetése. 2. A fgr. népek őstörténete. 3. A fgr. nyelvek régi jövevényszavai (a praeiráni és iráni, a lett- litván, germán-gót és ó-északi, ó-orosz, bolgár és oszét hatás). 4. A fgr. őshaza kérdése. 5. A fgr.-idg., fgr.-szam., fgr.-török ősrakosság kérdése. 6. A fgr. nyelvek osztályozása. 7. A fgr. nyelv- használat története. Ilymódon ez a bevezetés azokat a kérdéseket tárgyalná, a melyeknek ismerete minden magyar szakos tanárjelölt- től megkívánható volna, s melyek az iskolák révén lassanként a közműveltség alkotórészeivé válhatnának.

Ugyancsak az első részre vonatkoznak következő apróbb észrevételeim is. A 3—4. lapon a törökökkel foglalkozó fejezet némi kiegészítésre, ill. átalakításra szorul. A török nyelvemlékekkel kapcsolatban nem lehet említetlenül hagyni a turáni türk és uigur papirusleleteket, a melyek az ótörök nyelvnek és műveltségnek nem is sejtett gazdag forrását tárták föl előttünk. A kún nyelvnek a CCum. mellett éppen olyan fontos s csak néhány évtizeddel fiatalabb forrása a Houtsma által kiadott arab-török nyelvkönyv. A régi oszmánli nyelvtanok közül föl lehetne említeni a Megiser- és Viguier-félet, míg az oszm. szótárak közül tudományos értéke csak a következőknek van: Bernardino (Roma, 1665; pontos voca- lisatio!), Meninski, Bianchi-Kieffer, Zenker, Samy-Bey, Barbier de Meynard, Redhouse és Χαλῶρος (1899—1900). A többi török nyelvre fontos forrásmunkák: Bärkley Shaw keleti turkesztáni nyelvtana és szótára, Nalivkin sarti nyelvkönyve (Samarkand, 1898), Verbieckij altaji szótára, Giganov toboli tatár nyelvtana (1801) és szótára (1804); a csuvas nyelvre: Nikolskij szótára (1909) s Asmarinnak a háború előtt meg- indult Thesaurusa. A mi a mongol-török nyelvhasználatot illeti, a sz. megemlíti Ramstedt egy polemikus cikkét (NyK. XLII.), de R. fontos hangtörténeti dolgozatai, a melyek a KSz.-ben, JSFOu.-ben, NyK.-ben és a Thomsen- emlékkönyvben jelentek meg, hiányoznak. A Radloff-féle Inschr.-sorozatból 1899-ben is megjelent egy kötet.

A finn nyelvkönyvek közül említést érdemelne K. Cannelin gazdag tartalmú Kieliopas-a (Äänne ja sanaoppi 1916). Az 1861-es lív szótárt talán leghelyesebb volna Sjögren-Wiedemann-féle lív szótárnak idézni.

A mordvinok elterjedésére és lakóhelyeire új adatokat tartalmaz néhai Paasonen Henriknek a Tietosanakirja VI. kötetében megjelent Mordvalaiset czikke, a mely szerint a mult században kb. 30,000 mordvin költözött Szibériába, Tomszk vidékére és Közép-ázsiaiba, úgy hogy ma voltaképen több mordvin él Azsiában, mint vogul és osztják együttvéve! Mellékesen említem, hogy a mordvinokra nemcsak a Richardus-féle jelentésben találunk érdekes ethnografiai adatokat, hanem egy 1241 k. írt levélben is, a melyet egy magyar püspök írt a párisi püspökhöz (Matth. Paris. Liber addit. 1128): „Nova de ipsis (t. i. a mongolokról) audire non possumus, quia praecedunt eos quaedam gentes, quae Mordani vocantur, qui interficiunt omnes indifferenter; et nullus de eis audent calcare pedes suos, donec interficiat hominem . . .” Istachri is úgy tudja, hogy a mordvinok minden hozzájuk tévedt idegent megölnék s így nem csoda, ha még brémai Ádámnál (Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum I. IV.) is Antropofagi néven szerepelnek. Hadd említssem még meg, hogy egy XIV. századi olasz útleírásban (Viaggio di M. Josafa Barbaro alla Tana. Ramusius II, 98) a mordvin lóáldozatnak érdekes leírását olvashatni.

A hangtani részben két fontosabb változtatás történt. Az egyik csak formális újítás: a sz. az igéknél igen helyesen mindig a tövet idézi (pl. *man-, muh-, mi-, mene-, manna-*), míg a megelőző kiadásokban az 1. és 3. személy, inf. és igető vegyesen szerepeltek (*mäni, munnä, miem, menee, mannat* stb.), a mi bizony a kezdőt könnyen megzavarhatta. Lényegesebb újítás, hogy az új kiadásban a szamojéd hangmegfelelésekre is utal s ily módon az utóbbi években neki-lendült fgr.-szam. összehasonlító hangtani vizsgálatoknak az eredményét is közli. Evvel kapcsolatban megemlítem egy módszertani kételyemet is. Sz. szerint a m. *al, iz* stb. esetekben a fgr. szőkezdő hang **ʃ*- volt. A fgr. nyelvek adatai alapján legfeljebb szók. *j*-re v. magánhangzós kezdetre következtethetnénk s csak a szamojéd adatok teszik kétségtelenné, hogy az uráli s talán a praefinnugor hang **ʃ*- volt.

A munka legterjedelmesebb része az alaktan: 54–132. Ez Szinnyei legsajátosabb területe; Budenz halála óta kétségkívül ő a finnugor összehasonlító alaktannak legszélesebbkörű s legtermékenyebb művelője. Alig van e résznek olyan fejezete, a melynek végén a gondosan összeállított könyvészetben Szinnyei neve ne bizonyítaná, hogy az illető alaktani kérdés megoldásában néki kezdeményező és döntő szerepe volt. Hogy egy kis adalékkal én is hozzájáruljak a szóképzők fejezetéhez, összeállítok néhány adatot, a melyek alapján, azt hiszem, egy *r* képzőt is fölvehetünk az egyszerű fgr. (és magyar) névszói névszóképzők sorozatába. Ilyen *r* képzős származéknak tartom az *odor, udor* (TTB., Székelyf. MTsz.) < *odu* (hasonló származék a vog. *ántor* ,méh, anyaméh' ∞ osztj. *unt*, md. *unda*, f. *onte*); *lapor* (egy 1397/1416. évi oklevélben két adat) < **lap-*: *lapos, laponyag, lapáty*; talán a MTsz.-ban közölt baranyamegyei *lapor* ,murva, kavics' értelmezése szintén csak a közlő tévedése. Talán idetartozik *botor* vő. *buta* s több más eset, a melyekről más

alkalommal bővebben. Egyébként *r* névszói névszóképzőelemet a rokon nyelvekben is kimutathatni.

Az összehasonlító szójegyzéket a sz. olyan nagy óvatossággal s az új szófajtések olyan szigorú kritikájával állította össze, hogy abban alig akad kivetni való adat. Csak egy megjegyzést. Sz. szerint *m. fest-ik* ∞ *vog. pēs-aml*, *m. es-ik* ∞ *vog. is-*, ellenben *fejt* ∞ *vog. pēs-*, *ejt* ∞ *vog. ajt-*. Bármilyen különös is az idézett *m.* alakok hangviszonya, mégsem tudom elhinni, hogy *ejt* és *fejt* nem az *es-* és *fes-l-* igék magyar műveltetője volna!

Szinnyei a Nyelvhasznítást eredetileg tankönyvül szánta hallgatói számára. Kétségtelen azonban, hogy mai alakjában már annyira gazdag tartalmú, minden részletre is kiterjeszkedő, hogy lassanként kinő a tankönyv szűkebb keretei közül. Vajjon nem volna-e lehetséges — a kis és nagy Brugmannra gondolok — két típus kiadását tervbevenni? A rövidebb szerkezet szolgálhatna egyetemi tankönyvül, ill. vezérfonalul, míg a NyH. szűk térre szorított gazdag anyaga, szöveggel kiegészítve s ezáltal azok számára is könnyebben hozzáférhetővé téve, a kik Szinnyei magyarázó előadásait nem hallgathatják, hatalmas 40—50 íves köteté fejlődne, a mely, mint a magyar nyelvtudomány egyik legbüszkébb alkotása, természetesen mint második kötet, a most készülő M. Nytud. Kézikönyv mellé sorakozhatnék.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Kőrösi Csoma-Archivum. A Kőrösi Csoma-Társaság folyóirata. Szerkeszti NÉMETH GYULA. Budapest, 1921. I. kötet 1. szám.

Ismeretes olvasóink előtt, hogy 1918-ban *Tárán* czímen egy folyóirat jelent meg, mely a többi közt a keleti népek nyelvére, történetére vonatkozó kutatások, bűvárlatok eredményeit is hozta. A folyóirat különösen értékesé vált, mikor szerkesztését NÉMETH GYULA, Társaságunk választmányi tagja vette át. Ennek a folyóiratnak tulajdonképen a folytatása a „Kőrösi Csoma-Archivum“, melyből most jelent meg az első évfolyam első füzeté. A folyóirat a Kőrösi Csoma-Társaság kiadványa. A Társaság 1920 folyamán alakult meg, gróf TELEKI PÁL elnöklete alatt; alelnöke SZINNYEI JÓZSEF, titkára HÓMAN BÁLINT, jegyzője s folyóiratának felelős szerkesztője NÉMETH GYULA, könyvtárosa TAKÁCS ZOLTÁN.

Az első füzet rendkívül értékes és gazdag tartalommal jelent meg. Az első értekezés KÖRÖSI CSOMA SÁNDORRÓL szól, szerzője SCHMIDT JÓZSEF, a ki nagy tudással, odaadó szeretettel válaszolja azokat a nagy érdemeket, a melyeket Kőrösi Csoma Sándor a tibeti nyelvtudomány körül szerzett. Rendkívül tanulságos érdek, hogy az értekezés a tibeti philologia jelen állását is nyújtja. — A következő cikk *Mahmud al-Kasghari*, XI. századi török tudós *Kelet török szótárának* bevezetése, a mely tárgyalja a török írást, ad török nyelvtant, szól a különféle török törzsekről, köztük a bolgárokról, a kik akkor törökökül beszéltek, szól a besenyőkről, a török nyelvekről stb. A szöveget BROCKELMANN német fordításában nyújtja a folyóirat. — FEHÉR GÉZA fiatal bizantologusunk „Beiträge zur Erklärung der auf Skythien bezüglichen geographischen Angaben der ungarischen Chroniken“ című dolgozatában kimutatja, hogy a Kézaitól említett *Togora*, a mely Scythia egyik folyója, végelemzésben *Ottorogorra* folyója, a mely különböző középkori szerzőknél *Togore*, *Togora* alakban is előkerül. — „Die Bedeutung der Namen

der Türken“ cz. dolgozatában MUNKÁCSI BERNÁT foglalkozik a *Tu-küe, Tu-čüe = Türk*, magy. *török* népnév eredetéről szóló legújabb magyarázattal, s azt mondja, hogy még mindig a legelfogadhatóbb, hogy e népnév a tör. *törä-, türä-, törü-* „geboren werden“ ige **türük, *törük* > **türk* „geschöpf, mensch“ névszói származéka. — ZUBEIR HAMID Abdoullah Tokaï tatár költőről ír. — Következő értekezés NÉMETH GYULÁÉ, a ki „Régi török jövevényszavaink és a turfáni emlékek“ cz. nagybecsű dolgozatában a turfáni uigur nyelvű emlékek alapján a következő magyar szavak eredetét fejté meg: *ágyú* > vö. turf. *altay* „kunstgriff“ | *bűn* > vö. turf. *mün* „schuld, sünde“ | *öltöni* > vö. turf. *ilt* „fortschaffen“ | *öcs* > vö. turf. *iči* „älterer bruder“, tör. *iči* „jüngerer bruder“ | *örök* > vö. turf. *örük* „beständig“ | *gyarló* > tör. **jazlyk* „bűnös“. — Ez etymológiák a honfoglalás előtti magyar közműveltség szempontjából rendkívül fontosak. — A füzet többi részében értékes ismertetések (Gombocz Z., Miskolczi Gyula, Palló Margit, Goriupp Alice szerzőktől), folyóiratszemle és társasági ügyek vannak. K. P.

„Voces Paginarum“: BALOGH JÓZSEF-től. Adalékok a hangos olvasás és írás kérdéséhez. — Budapest 1921, Franklin-Társulat kiadása. 32 l. Ára 33 K.

A probléma, a melylyel az értekezés foglalkozik, így hangzik: *bizonyítható-e, hogy az ókorban mindazt, a mit ma önmagunknak némán olvasunk, fennhangon olvasták?* A fennhangon olvasás jelenlégéről jóformán teljesen hiányzik a hagyomány, csupán elejtett megjegyzésekből — néha csupán egy-egy szóból — következtethető ki. Már Wieland figyelmessé lett e jelenségre, száz évvel utána, de tőle függetlenül Nietzsche. Mind a ketten egy-egy célzással mentek el a jelenség mélyén rejtőző probléma mellett, a melyet első ízben Norden vetett fel tudományos formában. A problémának eddig semminemű irodalma nem volt; Balogh értekezése az első adatgyűjtemény s a kérdésnek első tárgyalása. — A fennhangon olvasásnak 1898-ig egyetlen egy közvetett bizonyítéka volt ismeretes. Sz. Agoston Confessioiban olvasható, hogy sz. Ambrust néma olvasásban lepik meg hívei s ennek a — számukra teljességgel érthetetlen — jelenségnek magyarázatát keresik. A kérdés megvilágításához Balogh újabb adatokat gyűjtött össze. Az adatok egy része a néma olvasásról mint *szokatlanságról* számol be. Vannak esetek, a melyekben a hangos olvasás szenvedélyes szavalássá emelkedik s ezért jegyezték fel őket. Az adatok más része arról szól, hogy a fennhangon olvasót valaki megzavarja magánosságában és az olvasásnak ekként fültanúja lesz. Balogh bizonyítékokat gyűjtött arra is, hogy az ókorban és a középkorban az *írás* is hangos művelet volt. Ez adatok után a *hangos olvasás természetrajzával* foglalkozik a szerző. Adalékokkal bizonyítja, hogy a *hangos olvasás* — az olvasásnak eredeti és természetes formája, a melynek kettős gyökere van: míg az olvasásban járatlan embert (gyermeket, parasztot) a művelet nehézsége hajtja a hangos olvasásra, addig egy-egy fogékony olvasó még ma is a szavalás útján férközik közelebb az írásmű fogalmazásbeli szépségeihez. Az ókori olvasót tehát nemcsak ösztöne, hanem technikai és művészeti okok összessége is a hangos olvasásra készítették. Szerző szerint a hangos olvasás önként és természetesen illeszkedik bele a görög-római ókor szónoklást

kedvelő világába, a hol közéletnek, nevelésnek, irodalomnak és tudománynak közös alapja a művésziesen formált élő és hangzó szó volt. — Mikor és miként *némult el* a hangos olvasás? Szerzőnk valószínűnek tartja, hogy az elnémulás a könyvnyomtatás következménye: „A könyvsajtó egyfelől a betűk tisztaságával, a szókép szabályos elhatárolásával és a terhes középkori rövidítések kiküszöbölésével lehetővé tette a gyors és könnyű olvasást, másfelől az olvasmányok eladdig hallatlan tömegével sietős és felszínes olvasásra sarkalta az olvasót“. A mai (néma) olvasás ilyként kapcsolatos az írás-olvasás elgépiesedésével, azzal a folyamattal, a mely az újkor műveltségének lényegében gyökerezik s a mely napjainkig szakadatlanul tart.

—s.

Codexeink **Mária-legendáival** Katona Lajos és Nyilasi Rajmund foglalkozott behatóbban. Ezeknek kutatásaiba kapcsolódik be az a kis füzet, melynek címe: „Index miraculorum Marianorum indici A. Poncelati in Anal. Boll. T. XXI. vulgato superaddendus. Budapestini 1920“ s szerzője HOLIK FLÓRIÁN. HOLIK PONCELET munkájához nyújt kiegészítő adatokat s a mű függelékében a latin eredetiekre való utalással egybeállítja codexeink Mária-csodáit. Az értékes kis füzet a középkori irodalomban való szép jártasságról tesz tanúbizonyságot.

K. P.

Aerotechnikai Szótár.* A Magyar Aero-Szövetség a repülőgépiparnak rohamos fejlődése miatt, melyben hazánkunk is rész jutott, kivált a háború idején, szükségesnek tartotta a szakbavágó műszavak szótárba való gyűjtését, hogy a műnyelv szabatoságát és egységét megóvják. A műszavak nagy része idegen: franczia és német volt; gondoskodni kellett tehát, a mennyire lehetséges, magyar műszavakról. Ezt a munkát egy bizottság végezte, melyben a nyelvtudományt Tolnai Vilmos képviselte. A szótár anyagának megállapításában a bizottság arra törekedett, hogy az egész repülőtechnikát felölelő szavak *szakszerűen szabatosak, könnyen alkalmazhatók és jó magyarságúak* legyenek. Nem tartotta szükségesnek a minden áron való magyarosítást merőben új és koholt szavakkal, hanem ha nem kínálkozott jó és tetszetős magyar szó, megtartotta a fogalomnak nemzetközileg elfogadott kifejezését, legfeljebb magyaros kiejtéssel és írással: *mótor, gáz, ballón, izobár, tachométer, pilóta, hangár*. A 2200 szóból álló szótárnak aránylag igen kicsiny százaléka idegen. A magyar szókincset részben a már meglévő más szakok nyelvéből vette, a hol már megállapodott jelentésük van; részben az új fogalmakra a mindennapi nyelv képes kifejezéseit foglalta le: igen sokat merített a régi s a nép nyelvéből is (billen, bókony, bukfencz, csukor, garat, csűrés, himba). Első alakjában ez a szótár természetesen se nem teljes, se nem tökéletes s ezért az Aero-Szövetség minden pótlást és javítást köszönettel fogad. De így is repülő-technikánk nagy hasznát fogja látni a két részből (magyar-idegen és idegen-magyar) álló művecskének.

Y.

* Aerotechnikai Könyvtár. 1. szám. Bp. 1920, 67 lap.

Adalék a magyar titkos nyelvekhez.*

A szabadkőművességnek mint titkos társulásnak szintén megvan a maga titkos nyelve, a mely az avatatlan világ előtt a maga egészében ismeretlen. Ismeretlen a magyar szabadkőművesek titkos nyelve is. Most, hogy hazánkban a szabadkőművespáholyokat föl-oszlatták, irattáraikat lefoglalták, a lefoglalt iratokból nyelvük is tanulmányozható. A lefoglalt iratokat többen áttanulmányozták, köztük BARCSAY ADORJÁN is, a ki közzétett értekezésében (l. A szabadkőművesség bűnei . . . Bpest, 1921) a magyar szabadkőművesség nyelvének kifejezéseit is gondosan egybegyűjtötte. A gondosan egybegyűjtött szavak, kifejezések im ezek:

Alamizsnás = az özvegypersely kezelője.

Benjamin = a páholy legújabbán fölavatott tagjának neve.

Díjemelés = a tanoncz előléptetése 'legényfokba, a legényé mesterfokba.

Elaltatni a páholyt = a páholyt ideiglenesen föl-oszlattani.

Építészeti rajz = a szabadkőműves-ülésekről és értekezletekről föl-vett jegyzőkönyv.

Építészeti rajz fényesítése = a szabadkőműves-ülésekről készült jegyzőkönyveknek a főmester és titkár aláírásával való hitelesítése.

Ércz = pénz, vagy bárminemű nemesérczből készült tárgy.

Érczboltozat = a két egymással szemben álló sorban föl-állított szabadkőművesek által magasra tartott, hegyeikkel összeérő kardokból alkotott boltozat, a mely alatt a Nagymester, a Főmesterek stb. páholy nagyságok elvonulnak.

Eső esik! = figyelmeztetés arra, hogy avatatlan, profán ember, vagy pedig alacsonyabbfokú szabadkőművestestvér van jelen a beszélgetésnél, tehát vigyázzon a szavára mindenki.

Fedezés = 1. az üdvözllet fedezése = annak viszonzása; 2. *a munkát fedezni* = a páholy munkáját elhagyva, eltávozni onnan; 3. *a páholyt fedezni* = a páholy kötelékéből szabályszerű elbocsátást kérni.

Fölembresztteni a páholyt = az ideiglenesen föl-oszlott páholy-nak újból működésbe hozatala.

Félévi szó = a nagypáholy által lepecsételt borítékban az egyes páholyoknak kiadott titkos ismertető jelszó, a miről a szabadkőművesek egymásra ismernek (betűnként tagolva súgják egymás fülébe olyképen, hogy az első betűt a kérdező súgja, a másodikat a kérdezett és így tovább egymást mindig föl-váltva).

Filozófiai fokok = lásd *Magasfokoknál*.

Fok = azaz rang, melyet a szövetségben egy szabadkőműves testvér elfoglal és pedig a *tanoncz* = 1., a *legény* = 2., a *mester* = 3., ez a három fok képezi a *symbolikus* vagy *kék* fokokat (lásd még a *magasfokok* alatt is).

Főmester = a páholy szabályszerűen megválasztott elnöke.

„G” = geometria, a munka, tudomány vagy bölcsesség jelképe.

Golyózás = titkos szavazás golyókkal, a fehér golyó igent, a fekete nemet jelent. — Tagfelvétel esetén *tiszta és világos a golyózás*, ha az úrnába dobott golyók között nincs fekete, *homályos*, ha

* Vö. MNy. XIII, 59.

a golyók között egy vagy két fekete golyó van, *sötét*, ha a golyók egyhatedrésze, de legalább is három fekete golyó van, ez a kereső visszautasítását eredményezi.

Jelek = azok a bizonyos jelszavak, kézfogások, illetőleg érintések, kézzel mutatott jelek, kopogások, a melyekről a szabadkőművesek egymásra ismernek.

Kalapács = a legfőbb tisztii hatalom jelvénye.

Kalapács alá venni = valamely ügyet letárgyalni.

Kalapácsvezető = a munkán, értekezleten elnöklő.

Kavics és téglá = a régi időben krajczár és forint, ma fillér és korona.

Káptalan = a 4—18 fokban dolgozó szabadkőművesek műhelye (lásd *magasfokok* alatt).

Kincstárnok = pénztárnok.

Királyi művészet = szabadkőművesség.

Kor = a szabadkőműves jelszószerű jelképes kora, a *tanonc* 3, a *legény* 5, a *mester* pedig 7 éves, vagy *nagykorú*.

Lánczszem = a szabadkőműves-szövetség egyes tagja.

Lufton (louveton) = farkaskölyköt jelent és a szabályos szabadkőművesnek tanonczfokba fölvavatott, 21 évet betöltött, de a 24. évet még el nem ért fiát hívják így.

Magasfokok = a régi és elfogadott skót ritus 33 szabadkőművesfokot különböztet meg. A három első fok ugyanaz, mint a *kék* fokok (tanoncz, legény, mester) és ezt hívják *symbolikus* csoportnak:

a 4. fok = a *titok mestere*,

az 5. fok = *tökéletes mester*,

a 6. fok = a *meghitt titkár*,

a 7. fok = a *Bíró*,

a 8. fok = az *épületek intendánsa*,

a 9. fok = a *külencz kiválasztottja*,

a 10. fok = a *tizenöt kiválasztottja*,

a 11. fok = a *magasztos lovag*,

a 12. fok = *Építő Nagymester*,

a 13. fok = *Royal Arche*,

a 14. fok = a *Jakab Nagyskótja*,

a 15. fok = a *Kelet lovagja*,

a 16. fok = *Jeruzsálem hercege*,

a 17. fok = a *Kelet és a Nyugat lovagja*,

a 18. fok = a *Rózsakert uralkodó hercege*,

a 19. fok = a *fenkölt skót*,

a 20. fok = az összes páholyok *nagymestere*,

a 21. fok = *Noachite*,

a 22. fok = *Royal Hache*, vagy *Libanon hercege*,

a 23. fok = a *Tabernakulum főnöke*,

a 24. fok = a *Tabernakulum hercege*,

a 25. fok = a *rézkigyó lovagja*,

a 26. fok = a *köszönet lovagja*,

a 27. fok = a *templom uralkodó parancsnoka*,

a 28. fok = a *nap lovagja*,

a 29. fok = a *szent Endre Nagyskótja*,

a 30. fok = *Chevalier Kados*, a *kiválasztottak utolsó foka*.

Három alosztálya is volt: a *templom magasztos lovagja*, a *fekete sas lovagja* és a *Nagykiválasztott*,

- a 31. fok = a *Nagyfelügyelő-Parancsnok*,
 a 32. fok = a *királyi titkok uralkodó hercege*,
 a 33. fok = *Uralkodó-Nagyfelügyelő*.

A 4—18. fokok a *káptalan fokok*, 19—30. a *filozófiai fokok* és 31—33. a *magas vagy közigazgatási fokok*.

Általánosságban azonban csak a három első és három utolsó, valamint a 18. és 30. fokban szoktak *dolgozni*. A páholyok *dolgoznak* az első három, a káptalanok a 4-től 18., a tanácsok a 19—30. és a Nagytanács a legmagasabb fokokban.

Műhely, páholy, vagy templom = a hely, a hol a szabadkőművesek gyűléseiket, értekezleteiket tartják.

Munka = a szabadkőműves-gyülekezések neve; van *oktatási munka* a tanoncok oktatására, van *gyázmunka* elhalt testvérek emlékére, *diszmunka* vagy *ünnepi munka*, *közös munka* más páholyok tagjaival közösen tartott gyűlés, *fölvételi munka* az új szabadkőművesek fölavatására, *tárgyalási munka* szabadkőműves ellen folyó fegyelmi és bűnvádi ügyben a páholy törvényszéke, vagy másodfokon a nagypáholy ítélőszéke által tartott tárgyalás, *vakolási munka*, a gyűlések után tartott közös étkezés.

Nagypáholy = az illető országrész összes szabadkőműveseinek központi főhatósága.

Nagytanács = az ős és elfogadott skót szertartást követő 33-as fokban dolgozó szabadkőművesek műhelye, gyülekezőhelye.

Nővérek = a szabadkőművesek feleségei, leányai és jegyesi.

Nyers kő = jelképileg a tanonc.

Oltár = a főmester ülése előtt levő háromszögű asztal, rajta biblia, a körző, a szögmérő, egy emberi koponya, az alkotmány és a főmester kardja.

Oszlopok = minden páholy bejáratánál két oszlop van, a Salamon király templomának nyugati részén lévő két oszlop emlékére, a melyek egyikénél a tanoncok, a másiknál a legények vették föl bérüket a munka után.

Örök kelet = a túlvilág.

Örök keletbe költözés = meghalni.

Páholy = legalább hét mester által alapított és a szabadkőműves főhatóság által elismert szabadkőműves egyesület, az ilyen *tökéletes és törvényes páholy*nak neveztetik.

Profán = világi, vagyis minden nem szabadkőműves.

Rendes szabadkőműves = a ki tagdíjai és egyéb vagyoni kötelezettségeinek eleget tett.

Súlyón = a II. felügyelő jelvénye.

Szentély = a páholyuk szertartásos munkákra felszerelt helyisége.

Színmérő = az I. felügyelő jelvénye.

Szónok = ügyészi állás betöltője.

Szögmérő = a főmester jelvénye.

Szőnyeg vagy tapis = a szertartáshoz használt különféle ábrákkal ellátott szőnyeg.

Szövetség = az egész világon létező szabadkőművesek összessége.

Szövetségtanács = a páholyok küldötteiből és a nagygyűlés választottaiból alakult központi választmányféle.

Tábla = a szabadkőművesek mindennemű beadványa.

Taps = ütemszerű jele a szabadkőműveseknek, *gyásztaps* = szertartásos taps elhalt szabadkőműves tiszteletére.

Téhely (vakolókanál) = a szabadkőművesség jelvénye általánosságban.

Templom = a páholy egyik jelképes elnevezése.

Testvér = a szabadkőműves neve, így szólítják egymást.

Testvéri láncz = a szabadkőműves-szövetség.

Tévesztett lépések csarnoka = a szentély előcsarnoka.

Torokjel = a tanoncz jele.

Vakolás = a szabadkőművesek közös ebédje vagy vacsorája.

A szertartásos *vakolási munkáknál* használt symbolikus kifejezések:

abrosz = *ponyva*

kés = *kard*

asztal = *műhely*

palaczk = *ágyú*

bor = *erős por*

pálinka = *égető por*

bors = *sárga homok*

pohár = *fegyver*

enui = *vakolni*

só = *fehér homok*

étel = *anyag*

sör = *sárga por*

gyertya = *csillag*

szék = *állandó*

inni = *tüzet adni*

tányér = *tégla*

kanál = *téhely*

tál = *mérleg, serpenyő*

kendő = *lobogó*

villa = *kapa*

kenyér = *kő*

víz = *gyenge por*

Vészejel = a szabadkőművesek ismertetőjeleinek egyike, van *kis vészejel* és *nagy vészejel*, a mi azonban csak a legnagyobb veszedelem esetén használható és akkor kötelessége minden szabadkőművesnek a veszélyben lévő testvérnek segítségére menni.

Világegyetem nagy építőmestere = az Isten.

Világosságok = a páholy 5 legmagasabbrangú tisztviselője: a főmester, az I. és II. felügyelő, a szónok és titkár.

Világosságot kereső = azon profán, a ki magát a szabadkőművesszövetségbe fölvétetni kívánja.

Rövidítések:

tv. = testvér.

ttv. = testvérek.

szk. = szabadkőműves.

szkk. = szabadkőművesek.

A. V. E. N. É. M. = A világegyetem nagy építőmestere.

A. V. E. N. É. M. D. = A világegyetem nagy építőmesterének dicsőségére.

p. = páholy.

pp. = páholyok.

Np. = Nagypáholy.

kel. = keleten.

t. és t. p. = tökéletes és törvényes páholy.

Ü. = Üdv, üdvözlét.

szer. = szeretet.

Főm. = főmester.

Az e. sz. sz. -ban = az egész szent számban.

Az ó. k. k. = az örök keletbe költözött.

A szóképzés úgy történik, hogy a ragot a rövidítés után írják, pl. tv. nek = testvérnek, tv. = testvéri, pp. -okat = páholyokat stb.

NÉPNYELV.

I.*

Az oláh kiutasítás következtében erdélyi gyűjtésekre e czikkkel pontot kell tennem egyelőre. A Halasról említett adatokat Szilády Áronnak, a baranya-megyei Katádfa községből származókat Józán Lászlónak, a derecskeieknek Hoffer Endrének köszönhetem.)

Aproll: aprósan tilol, a kender másodtilolására vonatkozik. (Székely-Udvarhely.)

Aprolló: másodtiló, a gondosabb földolgozásra szolgáló kender-tiló. A tájszólásban is van divat és változékonyság. Az udvarhelyszékiek eddig „*vonogal*” és „*vonogalló*” szókat használtak e fogalmak megjelölésére. Az aprollást csak legújabban emlegetik. Ezért az öreg gazda meg is szidja és korholja munkását, a ki így beszél. (Sz.-Udvarhely.)

Bagó-tehén: bagoly, vagyis bagolyszemű, tehát szemfoltos, szemők tehén, szeme körül sötét folttal. (Halas, Szilády Áron közlése.)

Baksa: szénégetésre váró nagyobb farakás. (Sz.-Udvarhely.)

Berzóka, bezzóka: törmelék-kender. (Sz.-Udvarhely.)

Bicskia: bőrszabókés, sarlóalakú, de széles, sarkóspengéjű csizmadia-szerszám. (M. Lapád, A.-Fehér.)

Borsporos, bossporos: sült szárnyas maradékából, vagy vénebb állatból készült borsos becsinált. (Erdély.)

Bököly: bögöly. (Erdély.)

Buduhála: tajdak, mulya. (Toroczkó-Szentgyörgy.)

Butykó: kádárkalapács. (M. Lapád, Alsófehér m.)

Buza-érelőke, érelőke: *Hoplothrips* staticeus nevű rovarka vörös lárvája, a mely éréskor a buzakalászon jelentkezik. (Lásd Természettud. Közl. Pótfüz. 1893, 17. l.)

Büzel, büzelget: szagol; a büzől igének ilyen alakját a középső Maros vidéken használják. (Toroczkó, T.-Sz.-György, Miriszló.)

Csáva: moslék (Katádfa), a MTsz. Csongrádról említi.

Cseszle: *Simulium*, apró, élesen szűrő muslicza, a kolumbácsi vagy galambóczi légynek egy rokona. (Sz.-Udvarhely.)

Cséza: batár, zárt úri fogat; nemcsak a Dunántúl (MTsz.), hanem Erdélyszerte is használják.

Csodacukor = sacharin (Bihar-Derecske); a derecskei magyar egy darabig csak próbálgatta kimondani a zakharint, de biz' az csak zaherlin-nek hangzott a boltban; hogy aztán tévedés ne essék, új nevet találtak rá.

Csűröl: tej, valószínűleg a tej fejésére vonatkozik a következő, Bíró Lajostól hallott, Tasnádon ismeretes gyermekébresztő versben:

Kelj fel édes lyányom
ecseld meg a fejed, (fésüld meg)
csűröld meg a tejet,
Majd hajt a rikkancs (marhapásztor)
azután a röffenés (kanász).

Czuczko: szalmazsák. (Katádfa.)

Esztenaszter: juhok éjjeli állása, rendszeren lészával kerítve. (Sz.-Udvarhely.)

Édeskedvű: édeses, gyöngén édes és nem „jóízú“, a hogyan a MTsz. értelmezi. (Erdélyszerte.)

Érelőke: l. buza-érelőke.

Farkasfog: *Bidens* nevű gyom és ennek kétfogú termése, nem *Alectorolophus*, a hogy Hofmann-Wagner-Mágocsi könyve értelmezi. (M.-Torda, A.-Fehér.)

Fehércecseléd: fehér vagy szürke ló tréfás neve. (Halas, Szilády Aron.)

Fehértej: a túróból leszűrődő tejszerű lé. (Varság, Udvarhely m.)

Férevető: fejevető, fejdíszító csipkekendő. (Katádfa.)

Furdáncs: fűrő. (M. Lapád, A.-Fehér m.)

Gomolyafenék: papiros-csomó vagy pereczformán összezsavart libagége, a melyre fonalat gombolygatnak. (Sz. Udvarhely.)

Göröndő: gerendely, ekerúd. (Katádfa.)

Gólyabors: kikerics, *Colchicum autumnale*. (Katádfa.)

Guba: kalácskészítésként sült-főzött mákóstészta, a tótok bobajkájával azonos. (Katádfa.)

Gyászlevél: gyászjelentés. (Sz.-Udvarhely.)

Gyirká-ja: dúcza a kenyérnek. (Katádfa.)

Hajóta: mióta. (Bihar-Derecske.)

Hársog (hangutánzó): pl. harsog az alma, a mint vágják. (Erdélyszerte.)

Határvéka: földeken termő, tölcseralakú, félgyűszűnyi nagyságú növényke, *Cyathus olla* néven a gasteromyce-gombák közé tartozik; ha sok van belőle, jó aratást vár a nép. (N.-Enyed és vidéke.)

Holt: olt, eredetileg azonban „halottá tesz“ értelemben arra vonatkozik, hogy az „eleven szemet“ a vízbe „holtják“, mikor belőle lúgot vagy orvosságot készítenek, „holtad meg azt a szemet“. Megismerését számos becses székely tájszóval együtt feleségemnek, Váro Jolánnak köszönöm.

Hól: hal. (Toroczkó-Szentgyörgy.)

Horpítál: horyog. (Katádfa.)

Igasságos: engedelmes, ökörré mondják, ha kitartó. (Sz.-Udvarhely.)

Igli: lovas kapa. (Katádfa.)

Igolya: ibolya. Bihar-Derecske.)

Isten-báránycája, *-borjacskája*: bodobács, *Pyrrhocoris apterus*. (Aranyos Gyénes.)

Isten-tehénkéje: bodobács, *Pyrrhocoris apterus*, ilyen néven nemcsak a Dunántúl ismerik, mint a MTsz. közli, hanem Erdélyben is, (pl. Kolozs m.: Uzdi Sz. Péter, Körösfő, Torda-Aranyos m.: Várfalva, Felvincz, Kis-Küküllő m.: Mikeszása, Udvarh.: Székely-Muzsna, M.-Torda: SároMBERKE, A.-Fehér.: Magy. Kapud).

Kain: gonosz, ádáz, tehére mondják, tülekedő hajlamú. (Sz.-Udvarhely.)

Kajginya: husos rántotta. (Katádfa.)

Kanakóczi, *kanakóczia*: hóvirág, a kankós vagyis kampós virág egyik származéka. (Toroczkó-Szent-György.)

Katonabogár: bodobács, *Pyrrhocoris apterus*. (Háromszék, Torda-Aranyos, Hunyad, Udvarhely m.)

Kánya: varjú, minden varjúfelét így neveznek Baranyában.

Kelenta: sajgyúró fatál, alul csurgatóval a fehértej kieresztésére. (Varság, Udvarhely m.)

Későre. Ez a forma ilyen értelmében csak Erdélyben használatos, tudtommal pedig megfelelője Magyarország többi vidékein nincsen és így e becses kifejezés használata nagyon helyesnek látszik és irodalmilag is szükséges fogalomjelző. Pl. a lassú tűz mellett a kenyér nemcsak bajosan és „lassan“, hanem „későre“ sült meg. Feleségem szerint Erdélyszerte így használják.

Kísefa: hámfa, és pedig minden lőé, nemcsak a négyesfogat első lovaie, mint a hogy a MTsz. értelmezi.

Kísutul: sutu formán kifúr pl. ugorkát a magkiszedésért, vagy murkot, ha magtermelésre beültetik. (Sz.-Udvarhely.)

Kopoz: foszt és morzsol, t. i. kukoriczát (Katádfa), nemcsak foszt, mint a MTsz. írja.

Kopzás: kukoriczamorzsolás és -fosztás. (Katádfa.)

Kup: kikopogtat pl. „kupják a mákot. (Katádfa.)

Lamos szarvú: előre induló szarvú (tehén). (Halas.)

Léha: a kukoricza pamusája, vagyis buroklevelei. (Katádfa.)

Liú: csöves töltőkád. (Erdély.)

Lóbankó: lóbögöly, nagy bögölyfaj, *Tabanus bovinus*. (Katádfa.)

Lomos: havas-zuzmarás, pl. az erdő télen. (Udvarhely m.)

Macskafej: kavicskövezet az utcán. (Nagyenyed.)

Macskaszék: zsombék, nedves réten kis székhelyforma csomókat alkotó növényzet; többnyire *Carex*, az ilyenekkel borított rét *macskaszékes*. (Udvarhely m.)

Majitka: *Calendula officinalis*. (Bíró szerint Szilágyban.)

Megtusinyál: megnyír, juhót. (Gyergyó.)

Mérges igyekezet: a kasza tréfás neve. (Somogy, Baranya.)

Métöly: imely, a marha bőre alatt élő légykukacz, a melynek csiráját a marha a néphit szerint nedves legelőn falja be és ez a belein áttörve addig rágódik, a míg a bőr alá nem kerül. Itt a *Distomum* és a *Hypoderma* fogalmát a néptudat összeköti. (Nagy-Alföld, Szilády Áron nyomán.) Ugyanezt a történetet Erdélyben a bökölyre, vagyis bögölyre vonatkoztatják.

Parás vagy **parázs:** porhanyó, a MTsz. „omlós“-nak értelmezi, ez nem kielégítő, lisztesen porhanyó ételekre vonatkoztatják, pl. téstára, sült tökre, sült krumplira, a debreczeni tökárus ajánlóversét apám emlékezete nyomán (70 év előtről) így tudom:

Parás, forró, — hosszú, szíles, — vegyük ides!

Patikároslegény: a ló tréfás neve „mert pilulát csinál“. (Halas.)

Petró: petróleum (Bihar Derecske), a MTsz. megjelenése óta tehát már az l betű is lekopott a végéről.

Popionfa: nyírfa (Maros-Torda), innen ered a „pópiumos“ kenőcs [MTsz.], a mi nem egyéb mint nyírfa-balzsamos ír.

Rőffencs: disznópásztor, kanász tréfás neve. (Tasnád.)

Stort ki teé: ostort neki te, kutyaúzó szólam a hangsúly kedvéért az o elnémult, a mássalhangzó-torlódás ellenére is. (Halas.)

Sák: sulyok, továbbképzésben *súkol* stb. (Katádfa.)

Sutu: csizmakupak, a mit szövetből vagy nemezből készítve a csizmafej előrésztére erősítenek téli fagy ellen. (Sz.-Udvarhely.)

Sutu: sajtó. (Katádfán is.)

Szárazláb: sült szárnyas lábának hústalan része. (Erdély.)

Százsorédes: sacharin, a százsorszép analagonja. (Kolozsvár.)

Szírony: felébe hasított fűzvessző kosárfonáshoz, pl. „szíronyra hasít” (Erdély.)

Szkapinya: lopótök. (Katádfa.)

Taraczkos ilona: számárkanca tréfás neve; „mikor a taraczkos ilonát szombaton délután két meleg cipő közé szorítják”: kihordatják a hátán a heti élelmet a munkásoknak. (Hallas.)

Tergenye: fanyereg teherhordásra. (Hallas.)

Tisza: légely, víztartó hordócska mezei munkához. (M.-Lapád.)

Tögyszer: tögy, minden részével és tartozékával együtt értve. (Udvarhely.)

Tőtike: csöves töltőkád, liu. (Katádfán is.)

Turóvirág: kankalin (Udvarhely m., Szederjes), vagy valami fehérvirágzatú keresztes. (Erdély több vidékén.)

Ülemérges: beteg, szurkos, tej, nem üleméres, mint a MTsz. írja. (Székely-Udvarhely.)

Vendel: valami rossz szellem, ördög, pl. ha a disznó döglik, arra mondják: „viszi a Vendel”. (Katádfa.)

Ver: csépel (Katádfa), a Dráva melléken a cséplés fogalmát nem ismerik, pl. a borsót villával „verik ki” s így a csép és csépel szó is ismeretlen.

Vetrecze: sült tyúkhús paprikásnak főzve. (Katádfa.)

SZILÁDY ZOLTÁN.

A talp irgye. Az a jó talp, a kinek irgyi van. Így mondta ezt a szarvaskői csizmafoltozó: kondás Barta János, a ki ugyancsak érti a munkát, mert a falu minden talpa az ő kalapácsával szegeződik meg. Hogy aztán mi a talp irgyi, azt nyelvészeti szótárainkban hasztalan kerestem, nincs meg. — CzF. ismeri a *kenyér irgyét*, a kenyér belének azt a szalonnás részét, a mely a kenyér alján húzódik tapadós rétegben, mintha a kenyérbelet ott összepréselték volna. Különösen ha a kenyérben sok a krumpli, vagy ha a kenyér a héjától (Szarvaskőben a hajától) elválik (elkődmenesedik), akkor a pirosra sült külső rétegen belül ott ez a tapadós rész: a kenyér irgye. Hát a talpnak is van ilyen irgye, ilyen összetömődött része. Csakhogy a talp irgye a talp közepén vonul végig vékony rétegben. Ha fölülről vizsgáljuk a talpat a síma fényes felső lapján apró lyukakat látunk. E lyukacsák sűrűségéből is következtethetünk a talp jóságára. Mentől sűrűbb, annál jobb a talp. Ha az alsó lapját nézzük erről nem tudunk sokat meg, mert egyenetlen. De ha oldalt szemléljük a vastagságát, akkor szalonnásszövetű középvonalat láthatunk benne végighúzódní. S ha ez megvan a talpban, akkor örömmel nyúl a kalapácsért kondás Barta János.

GÁRDONYI JÓZSEF.

Részvét. Két szembejövő székesfehérvári asszony elsiel egymás mellett. Az egyik megáll s utána kiált a másiknak:

— Hallom, szegény Tobakné meghótt. Igaz?

— Igaz biz' a.

— Sajnálom szegényt, jó asszony vót.

— Én is nagyon sajnáltam.

— Aztán mi baja vót?

— Nem tudom, csak annyit hallottam, hogy fölhurezolóskottak Pestre és pár nap mulva mán meghótt.

— Hogy a fene meg nem' ette!

K. B.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XCIII. Választmányi ülés (1920 október 19-én).

Jelen vannak Szily Kálmán elnöklete alatt: Szinnyi József alelnök, Melich János titkár, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Horváth János, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Németh Gyula, Szendrey Zsigmond, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos vál. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után az elnök bejelenti, hogy a MNy. nyomtatási költsége ismét emelkedett, még pedig ívenként 2641 K-ról 2907 K-ra, úgy hogy egy négyves füzet kiállítása ma kb. 12,000 K-ba kerül. — Sajnálatos tudomásul szolgál.

2. Az elnök bejelenti, hogy a MNy. eddig 900 példányban jelent meg, de megszállt területen lakó 200 tagtársunk példányait a határzár miatt nem küldhetjük el. Fölveti azt a kérdést, hogy ne nyomassuk-e a MNy.-et ezentúl csak 700 példányban, mert ez évi kb. 1100 K különbséget jelent. — A választmány többek hozzájárása után azt határozza, hogy ezentúl is 900 példány készüljön a MNy.-ből.

3. A titkár bemutatja a Külügyi Társaság átiratát, melyben megalakulását jelenti, a MNyT. támogatását kéri és olyan tisztviselők megnevezését, a kikkel állandó érintkezést tarthatna fenn. — Öröndetes tudomásul szolgál, az érintkezés fenntartásával a titkár bizatlik meg.

4. Bemutatja a Mérnök- és Építész-Egylet átiratát, melyben két tag kiküldését kéri az egyesületnek műszaki szótárt szerkesztő bizottságába. — A választmány Szendrey Zsigmondot és Tolnai Vilmost küldi ki.

5. Bejelenti, hogy Wiklund Károly Bernát upsalai egyetemi tanár, Társaságunk tiszteletbeli tagja, 200 német birodalmi márkát küldött alaptókének gyarapítására. — A választmány hálás köszönettel fogadja az ajándékot és az elnök indítványára elhatározza, hogy Wiklund Károly Bernát tiszteleti tag nevét 1000 K-val az alapító tagok névsorába is beiktatja.

6. Jelenti, hogy Sipőcz Jenő polgármester úrhoz beadványt intézett, melyben tiltakozott a főváros tanügyi osztályának azon eljárása ellen, hogy a Magyar Nyelvórt 125, a Magyar Nyelvet ellenben csak 15 példányban rendelte meg a fővárosi iskolák részére és egyenlő elbánást kért a két folyóirat számára. Eljárásának eredményeként azt az értesítést kapta, hogy 1921-től kezdve egyenlő példányszámban fog a két folyóirat megrendeltetni. — Öröndetes tudomásul szolgál. A választmány buzgó fáradozásáért köszönetét fejezi ki a titkárnak.

7. Bemutatja Somogyi Géának egy indítványát a magyar tájszótárak szerkesztéséhez kiadott Utasítások ügyében. — Kiadatik az Utasítások szerkesztőbizottságának.

8. Bemutatja dr. Tallgren O. I.-nek, a helsingforsi egyetem történelmi és philologiai seminariuma amanuensisének levelét, melyben a MNy.-nek a háború kitörése óta elmaradt köteteit rendeli

meg a seminarium számára. — A választmány azt határozza, hogy a kért kötetek ingyen küldessenek meg.

9. Bejelenti, hogy Erdős János, gróf Zichy István és Rada István alapítványukat 100—100 K-val kiegészítették. Új alapító tagokként jelentkeztek: Bárdos Remig pannonhalmi főapát 500, Klemm Antal főisk. tanár és Majovszky Pál min. tanácsos 300—300 K-val. Új rendes tagokul jelentkeztek: Ács Ferencz, Ajtay Miklós, dr. Balla Mariska, Balogh Géza, Grünfeld Ferencz, Gulyás István Árpád, Jakob Károly, Kiss Sándor, László Gyula, Lázár Lajos, Maksay Géza bankhivatalnok, Pest M. Consilja iskolanővér, Prochaska József, Radnóti Géza, Révész József, Riesz Árpád, Rotarides Mihály, ajánlja Batta István; dr. Sikabonyi Antal nemzeti múzeumi őr, Bor Dezső, dr. Dávid Antal, Drescher Pál, Ehrlich Nina, Enyvvári Jenő, dr. Fehér Géza, Konkolits Mária, Kopcsányi Adél, dr. Kremmer Dezső, Leitgib János, dr. Medvei Mária, dr. Ritoók Emma, özv. Rudnay Sándorné, özv. Schultz Gyuláné, Szabó Ferenczné, Szauder Erzsébet, Tima Horváth Margit, Tribenczer Géza, Tuczentaller Lujza, Vavrinecz Dezső, Wesselényi Emilné, ajánlja Melich János; dr. Janota Cirill főiskolai tanár, Szalay Jeromos, Bánhegyi Jób, Hein Tádé, Hajdú Lukács, Schaller Mátyás, Kollár Gedeon, Bíró Lucian, Fojtényi Emil, Németh Romuáld, Barcza Kornél, Scheidl Venánt, Heckenast Kolos, Sulyok Jeremiás, Kovács Tóbiás, Koller Pius, Mathias Lajos, Koka Rajmund, Májor Iván főiskolai tanár Pannonhalmi, ajánlja Klemm Antal; dr. Dingfelder Ede főgimn. igazgató, Horváth Béla főgimn. tanár, ajánlja Sági István; Horváth László főgimnáziumi tanár Erzsébetfalva, ajánlja Szendrey Zsigmond. — A választmány valamennyiüket örömmel fölveszi a tagok sorába és taggyűjtő buzgalomért hálás köszönetét fejezi ki különösen Batta István, Klemm Antal és Kremmer Dezső uraknak.

10. Tagányi Károly indítványozza, hogy a titkár ezentúl hirdesse ki az újonnan fölvetett tagok nevét, mindig a legközelebbi felolvasó ülés elején. — Helyesléssel elfogadtatik.

11. A titkár a pénztáros helyett beszámol a pénztár október 15-iki állapotáról. Egész évi bevétel 32,111'41, egész évi kiadás 17,845'30, maradék 14,266'11 K. Ebből folyószámlán 13,517, készpénzben 749'11 K.

XLVII. Felolvasó ülés (1920 október 19-én).

Jelen vannak Szily Kálmán elnöklete alatt: Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Eckhardt Sándor, Ferenczi Zoltán, Förster Aurél, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Horváth János, Jakubovics Emil, Losonczy Zoltán, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Németh Gyula, Pais Dezső, Putnoky Imre, Sági István, Szemkő Aladár, Szendrey Zsigmond, Szidarovszky János, Szigetvári Iván, Szinnyei Ferencz, Tagányi Károly, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos, gróf Zichy István és Zsinka Ferencz r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A felolvasó ülés tárgyai:

Gombocz Zoltántól: Megemlékezés Wundt Vilmosról.

Szily Kálmántól: A tudniillik régi irodalmunkban.

Melich Jánostól: Szófejtések.

XCIV. Választmányi ülés (1921 január 11-én).

Jelen vannak Szily Kálmán elnökle alatt: Melich János titkár, Erdélyi Lajos, Gulyás Pál, Horváth János, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Németh Gyula, Putnoky Imre, Sági István, Tolnai Vilmos és Viszota Gyula vál. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után az elnök bemutatja a január 18-án tartandó közgyűlés tárgysorozatát. — Elfogadtatik.

2. Az elnök indítványára a választmány a pénztárvizsgáló bizottság tagjaivá fölkéri Trócsányi Zoltán és Gulyás Pál választm. tagokat.

3. Az elnök a távollevő pénztáros helyett bemutatja a közgyűlés elé terjesztendő pénztári jelentést és az 1921. évi költségvetést. — A választmány mindkettőt elfogadja.

4. Az elnök ezzel kapcsolatban rámutat a MNyT. szomorú anyagi helyzetére és fölkéri a választmányi tagokat, hogy igyekezzenek jobbmódú ismerőseik körében a Magyar Nyelv hathatósabb terjesztésére maecenasokat gyűjteni. Viszota Gyula indítványára a választmány elhatározza, hogy Társaságunk eddigi tagjai és az 1920 december 31-ig ajánlott új tagok a régi tagdíjakat fizessék, de az ennél később ajánlott és megválasztott új tagok évi tagdíja 50 K legyen. A régi előfizetők is az eddigi áron kapják a MNy.-et, de új előfizetők, vagy régi előfizetők az eddigi példányszámukat meghaladó példányokért ezentúl 75 K-t fizessenek.

5. Új tagokul fölvételnek: Kiss Tibor és Paal Endre Pannonhalmá, ajánlja Klemm Antal; Holik Flóris Budapest, ajánlja Szily Kálmán; Göcs Terézia Budapest, ajánlja Palló Margit; dr. Csáky Lajos tiszti főügyész Hódmezővásárhely, dr. Varga Imre ügyvéd u. o., Borbás Sándor vezérigazgató u. o., mind a hármat ajánlja Erdős Jeromos.

6. A titkár jelenti, hogy az a bizottság (Melich, Tolnai, Horger), melyet a választmány 1920 február havában az alapszabályváltoztatások előkészítésével megbízott, elkészült ugyan munkájával, de mivel az új alapszabályok kinyomatása ma igen költséges volna, azt ajánlja, hogy a választmány egyelőre még ne terjeszsze az alapszabályváltoztatást a közgyűlés elé. — Elfogadtatik.

Az elnök az ülést berekeszti.

XIX. Közgyűlés (1921 január 18-án).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Baros Gyula, Bibó István, Birkás Géza, Bonkáló Sándor, Erdélyi Lajos, Ernyey József, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Heinlein István, Hóman Bálint, Jakubovich Emil, Losonczy Zoltán, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Négyesy László, Németh Gyula, Pais Dezső, Pauler Ákos, Putnoky Imre, Sági István, Szemkő Aladár, Szendrey Zsigmond, Szigetvári Iván, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Zlinszky Aladár és Zolnai Gyula. Jegyző: Horger Antal.

1. Gombocz Zoltán előadja „Fejlődés és törvény a nyelvtudományban“ cz. értekezését.

2. Az elnök megnyitja a közgyűlést és bevezető szavaiban

vázolja a MNyT. jelenlegi szomorú helyzetét. Tudományunk szellemi munkásai nem vették el kedvüket, az olvasók érdeklődése sem lanyhult el, sőt türelmetlenül várják a MNy. egyes füzeteinek megjelenését, egyedüli veszedelem a nyomdaárák folytonos emelkedése. A viszonyok ebben a tekintetben már oda fajultak, hogy ma 10 ív nyomdai kiállítása 41—42,000 K-ba kerül. Ilyen körülmények között kéri a MNyT. tagjait, hogy igyekezzenek ismerőseik körében pártfogókat keresni Társaságunk számára; a vallás-és közoktatásügyi ministeriumtól is anyagi támogatást fogunk kérni és bízunk benne, hogy sem a hazafias magyar közönség, sem a ministerium nem fognak bennünket elhagyni.

3. A közgyűlés az elnök indítványára a szavazatszedő bizottság elnökéül Putnoky Imrét, tagjaiul Sági Istvánt és Jakubovich Emilt küldi ki. Az elnök a szavazás idejére fölfüggeszti a gyűlést.

4. A közgyűlésnek újból való megnyitása után a titkár fölolvassa jelentését a Társaság 1920. évi működéséről. (L. MNy. XVII, 139.) — A közgyűlés a jelentést egyhangúlag tudomásul veszi.

5. Gulyás Pál választmányi tag felolvassa a pénztárvizsgálóbizottság jelentését. (L. MNy. XVII, 144.) — A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi és a pénztárosnak megadja az 1920. évi fölmentvényt.

6. Az elnök bemutatja a választmánytól jóváhagyott 1921. évi költségvetést. (L. MNy. XVII, 61.) — A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja.

7. Putnoky Imre, a szavazatszedő bizottság elnöke kihirdeti a szavazás eredményét. Beadatott összesen 31 szavazat. Választmányi tagok lettek: a) fővárosiak: Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Hóman Bálint, Nagy Gyula, Négyesy László, Vizsota Gyula 31, Mészöly Gedeon 30 szavazattal; b) vidékiek: Csengeri János, Dézsi Lajos, Erdélyi Pál és Szilády Áron 31 szavazattal.

Indítvány nem lévén, az elnök bezárja a közgyűlést.

Titkári jelentés 1920-ról.

Tisztelt Közgyűlés! A tudományos társaságok élete felolvasó ülések tartásában és folyóirat kiadásában nyilvánul. Mi is elmondhatjuk, hogy az elmúlt esztendőben szerényen, szűk és kicsiny keretekben, azonban mégis éltünk. *Január 27-én* évi közgyűlésünkkel kapcsolatos felolvasó ülésünkön HORGER ANTAL Szókezdő magánhangzók fejlődése cz. értekezését mutatta be. *Február 24-én* VIKÁR BÉLA Versközi képletek, MELICH JÁNOS pedig Miklosich és a magyar szófejtés czímmel olvasott föl. A *június hó 8-án* tartott felolvasó ülésünk tárgyai voltak: ZOLNAI BÉLA-tól Esztétikai szempontok a nyelvtudományban, SCHWARZ ELEMÉR-től A becározó nevek, JAKUBOVICH EMIL-től pedig Legrégibb nyomtatott magyar szavak. *Október 19-iki* felolvasó ülésünkön GOMBOCZ ZOLTÁN tartott megemlékezést Wundt Vilmosról, korunk „legegyetemesebb gondolkodójáról és az emberi tudás egységesítésének legsikeresebb képviselőjéről, a ki a mult esztendő folyamán munkás, eredményekben felette gazdag életének 88-ik évében hunyt el“. Ugyanezen az ülésünkön terjesztette elő SZILY KÁLMÁN A „tudniillik“ régi irodalmunkban cz. értekezését, MELICH JÁNOS pedig Orsova, fene, szalonka szavak eredetét mutatta be.

Mindent elkövettünk, hogy folyóiratunk, a Magyar Nyelv rendszeren megjelenjen. Törekvésünk volt, hogy azt a néhány ívet, összesen tíz és háromnegyedet, a melyet szerény anyagi eszközeink mellett a folyton súlyosbodó viszonyok közt kiadhattunk, változatos és tanulságos tartalommal jelentessük meg. A magyar nyelvtudomány, nyelv-művelés minden ágából közöltünk több kisebb-nagyobb cikket s kérdés nélkül mondhatjuk, hogy nyelvművelő cikkeink a helyes magyarságnak váltak hasznára, a szorosabb értelemben vett nyelvtudományiak pedig nyelvünk alaposabb megértésének nem egy kérdését vitték a megoldás felé vagy éppen végleg meg is oldották. Csekély, szerény anyagi eszközökről tettem említést. Csekélyekről azért, mert tagsági díjából összesen csupán 12,438 koronát vettünk be — s ennek is egy része 1919-i hátralékos tagdíj —, holott nyomdaszám-lánk egymaga 28,016-50 koronára rügött. A nyomdai árak ugyanis az év folyamán egyre emelkedtek, januárban egy ív nyomdaköltsége 1200, július — szeptemberben 2041, október — novemberben 2907, deczembertől pedig már 4100 korona volt. Ha azonban e súlyos gazdasági viszonyok miatt panaszra van is okunk, nem panaszkodhatunk a miatt, hogy Társaságunk törekvései iránt ne volna meg közönségünkben, kormányzatunkban a jóindulat, a segíteni akarás. Hiszen legdrágább kincsünkről, anyanyelvünkről van szó, melynek tisztaságáért harcolnunk, multjának és jelenének törvényeit, emlékeit felkutatnunk legszentebb kötelességünk. Ma, szegénységünkben, magunkra maradottságunkban jobban mint máskor érzi minden művelt magyar, hogy törekvéseinket cserbenhagyni nem szabad. E köz-felfogást vélem kiérezni akkor, mikor nehéz anyagi helyzetünket ismertető felhívásunkra sok tagtársunk siet segítségünkre, ki felülfizetéssel, ki pedig taggyűjtéssel. Felülfizetésekből 1041 koronát kaptunk, új tagjainkká pedig 99-en lettek. Ma tagjaink és előfizetőink száma 857, ebből helybeli 374, Csonka-Magyarország területén 208, megszállott területen 275. Ebből a közhitből tudom megérteni, hogy aránylag sokan léptek ez esztendőben alapítóink közé is, illetőleg alapítványaikat többen kiegészítették (l. MNy. XVII, 61).

Egy alapítóinkat külön is ki kell emelnem s ez WIKLUND KÁROLY BERNÁT upsalai egyetemi tanár, a ki a magyar tudomány iránti aggódó szeretetéből 200 német márkát küldött Társaságunknak. Alapítványaink ez évben 5850 koronával szaporodtak. Alapítványaink 53,450 koronát tesznek, ebből 26,450 korona a Társaság megtakarított pénzéből saját alapítványa. A Vallás- és Közoktatásügyi kormány is szerető gondjaiba vett s nehéz helyzetünkön az elmúlt esztendőben azzal könnyített, hogy költségeinkre 10,000 koronát utalványozott.

Ezek a tények biztató jelek arra, hogy minden tagunk, minden illetékes tényező azt akarja, hogy éljünk, működjünk s a magyar nyelv tudományának szeretetét ápoljuk, művelését terjesztjük. Nyelv-művelő, magyar nyelvtudományunkat előre vivő munkánkra ma nagyobb szüksége van Hazánknak, nemzetünknek, mint volt a mult-ban. Már tavalyi titkári jelentésemben érintettem azt a többek által kimondott s ennél fogva közvéleményt képviselő gondolatot, hogy a magyarságnak mindent el kell követnie a háború előtti magyar műveltség egységének megóvására, fenntartására. Nem egyszerű, nem is könnyű feladat, hiszen négy szomszédunk közé négyfelé vagyunk szakítva, illetőleg akarnak szakítani. A mennyire én az erőszakkal több részre szakított, vagy több országban élő egynyelvű nemzetek

történetét, irodalmát ismerem, ilyen részekre szakított, előbb egységes nemzeti közműveltség, nemzeti tudomány fenntartása aránylag még a legjobban a lengyeleknek sikerült. Hogy nekünk, magyaroknak hogyan és mikép fog sikerülni, ma még nem tudjuk. Mindenestre rajtunk, a Magyar Nyelv szerkesztőségén nem fog múlni, hogy jól sikerüljön, mert mi lapunkkal igyekezni fogunk nemcsak azokra a helyekre eljutni, a hol a háború előtt is kedves volt megjelenésünk, hanem olyan testvéreinkhez is, a kik eddig nem is tudtak létezésünkről. S a sikerhez meg vannak a külső feltételek is. En ugyanis úgy látom — s e nézetemmel nem állok egyedül — hogy e világháborúban és a tényleges háború megszűnése óta eltelt időben két gondolat: a nacizmus, azaz a nemzetiséghez, a nyelvhez, faji multhoz való ragaszkodás és az internacizmus, azaz az egész emberiség boldogíthatása reményében mindezen eszmék elfojtása s a szívből, elméből való kiirtása megvívta a maga harcát. A legyőzött országoknál ez napnál világosabb, a győzőkben pedig észrevehető. Ugyanez áll a világnézetek közül az internacizmus jegyében dolgozó gazdasági-politikai elvről: a szocializmusról. Az emberi művelődés folytonosságának, haladásának legnagyobb érdeke, hogy a szocializmus vesztén erejéből, mert ott, a hol a testi munkát a szellemivel egyenlő sorba helyezik, vagy éppen túl kezdik becsülni, csak a közműveltség hanyatlásának kezdetéről lehet szó, a melyet nyomon követ a szemellátható, kézzelfogható hanyatlás is.

Lelki szemeim előtt úgy tűnik fel, hogy a jövő a mi föld-résziünkön: Európában a nemzeti államoké, itt európai egyesült államokról ma csak az elnemzetietlenedés, a kultúra hanyatlása, a szocializmus diadala árán lehetséges. E mélységes hitemből fakad az a meggyőződés, hogy a jelen nehéz pillanataiban is a magyar kultúra egységének fenntartásáért, megóvásáért mindent el kell követnünk, hogy a siker mentől teljesebb legyen. Ez a hit, ez a meggyőződés lelkesíti a Magyar Nyelv írói gárdáját akkor, a mikor egymással szövetkezve nem csupán a Magyar Nyelv megjelenését fogja ez esztendőben is munkásságával lehetővé tenni, hanem meg fog jelentetni egy kézikönyvet is, a mely a magyar nyelvtudomány terén elért eredményeket összefoglalja, eredményeket, a melyek nagyrészen folyóiratunk tizenhat évfolyamában vannak lerakva. Soknak szemében szinte képtelenségnek látszik, hogy midőn magunk is máról holnapra alig tudunk megélni, mi ilyen nagy dologra vállalkozunk. A kételkedőknek nincs igaza. A fenyegető veszély fokozott munkára, fokozott tevékenységre indítja azokat, a kik a legdrágább kincs elvesztésétől félnek. A magyar kultúra eddigi egysége ilyen drága kincsünk; elvesztésének már csak gondolata is kell, hogy minden érte dolgozónak fokozza munkakedvét, tetterejét.

Még csak egyről, tudományunk, illetőleg Társaságunk veszteségéről kell beszámolnom.

Már említettem, hogy egyik felolvasó ülésünkön WUNDT VILMOS-ról emlékeztünk meg, a ki csodálatosan munkás életét a mult esztendő folyamán fejezte be. 1832-ben született Neckarauban. Egyetemi tanulmányai alatt orvostudományokkal, főképp kórbonecztanával foglalkozott. 1857-ben Heidelbergben a physiologia magántanára, majd rendes tanára lett. 1874-ben Zürichbe került, a hol a philosophia tanára, 1875-ben pedig Lipcsébe, a hol Fechner utóda. Itt Lipcsében

fejtette ki nagyszabású munkásságát, melynek írott emléke 30 hatalmas, vaskos kötet. 1916-ban nyugalomba vonult s 1920-ban 88 éves korában ugyanott, Lipcsében halt meg (l. Kornis Gyula: Társadalomtudomány I. 71.). WUNDT munkásságának eredménye ismerete nélkül egyetlen szellemi tudományokkal foglalkozó tudós sem lehet el. Völkerpsychologiejének eredményeit a mi tudományos világunk is már a mű megjelenésekor hasznosította. Azokat a kutatásait pedig, a melyek a nyelvre s ezen belül a kifejező mozgásokra, a nyelvhangokra, a hangváltozásokra, a szóképzésekre, főképp a jelentésváltozásokra vonatkoznak, éppen Társaságunk egyik tagja, Gombocz Zoltán ismertette meg több jeles dolgozatában. E dolgozatok közül a „Képzettársulás és jelentésváltozás“ cz. éppen folyóiratunkban, a Magyar Nyelvben jelent meg. Azt, hogy a mi nyelvtudományunk Wundtnak a nyelvjelenségek magyarázatára vonatkozó tanait olyan jól ismeri — hiszen tanúm reá minden tudományunkkal foglalkozó társam, hogy jól ismeri — GOMBOCZ ZOLTÁN érdeme marad mindenha. Az ő Wundtról szóló kitünő értekezései, ismertetései nélkül Wundt tanításai nem volnának nyelvtudományunk közkinccsei.

A mult esztendőben hunyt el ASBÓTH OSZKÁR (1857—1920) a szláv philológiának érdemes művelője, a magyar nyelvre történt szláv nyelvi hatásoknak jeles kutatója. Társaságunknak hosszú időn át választmányi tagja volt. Éles, bonczoló elme, a kinek különösen bíráló czikkei, értekezései mutatják, hogy a tudományos kutatásban az apróbb részletkérdések kifejtésének mestere volt. Bíráló értekezéseit, cikkeit emelem ki. Ezek között a bíráló értekezések, cikkek közt van nem egy, a mely az én értekezéseimnek, cikkeimnek a bírálata. Eleinte, fiatal koromban Asbóth bíráló és sokszor személyeskedő megjegyzései igen-igen rosszul estek. Egy hatásuk azonban feltétlenül megvolt. Munkásságomban fokozottabb gondosságra, fokozottabb figyelmes kutatásra serkentettek. Később, tapasztaltabb koromban még inkább éreztem, hogy vannak bíráló cikkeinek, értekezéseinek oda nem való tüskéi, a melyek esetleg szerzőjük egyéniségéből megmagyarázhatók — azonban a tudomány érdekében is, meg a magam fejlődése tekintetében is hasznos volt, hogy e cikkeket, értekezéseket Asbóth megírta. Kétségtelen, hogy Asbóthot megírásukban a tudományos igazság mélységes szeretete vezette. A tudományban búvárkodókra különben is szerencse, ha egyazon nyelven író szak-társak vannak, a kik egymás munkásságát bírálgatják. A szak-társak elismerése, még inkább szigorú bírálata egy-egy tudományos munkásságot sokszor eredményesebbé tesz. Én úgy érzem, hogy különösen gondosabb munkásságomat Asbóth ellenőrködésének is köszönöm.

Ennek az évek folyamán hunyt el KÉGL SÁNDOR (szül. 1862-ben Szunyogon, Pest vm., meghalt 1920-ban Szentkirályon, Pest vm.), a ki Társaságunknak megalapítása óta tagja volt. A perzsa philologia volt a szakja, ennek volt ő a budapesti tudományegyetemen a cz. ny. rk. tanára. Értekezései, cikkei, ismertetései a perzsa s részben török költészettel foglalkoznak s jóformán mind vagy az akadémiai Értekezések közt, vagy pedig az Egyetemes Philologiai Közönyben jelentek meg. Az Akadémia egyik Körösi Csoma Sándor emlékünne-pén kegyetes megemlékezést olvasott fel a nagy magyar utazóról.

Szomorú kötelességet teljesítek, midőn KARA FERENCZNEK (1884—1920), Társaságunk tagjának, a finn-ugor nyelvtudomány érdemes kezdő munkásának haláláról megemlékezem (l. MNy. XVI. 156. és

NyK. 45. 478., Nyr. 49. 31.). Aránylag keveset dolgozhatott, mert szentebb kötelesség, rajongóan szeretett fájának védelme foglalta el férfikora legszebb éveit. A nagy világháborúban a harcztéren vett részt, majd orosz fogságba került. Látszólag egészségesen tért vissza az orosz fogságból s nagy remények közt szövögette nyelvtudományi munkássága jövődö terveit. A háborúban szerzett betegség azonban márczius 17-én kioltotta életét.

Tisztelt Közgyűlés! Az elmondottakkal Társaságunk bajainak, törekvéseinek, végzett munkájának hü képét próbáltam meg Önök elé tární. Kérem, jelentésem elfogadását.

Jelentés

a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1920. évi számadásáról és pénztáráról.

Mint a Választmánytól kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy f. hó 16-án a M. Tud. Akadémia könyvtárában a Társaság számadásait és pénztárnaplóját tüzetesen átvizsgáltuk és a legjobb rendben találtuk. Megállapítottuk, hogy a bevételek és kiadások jegyzéke tételről tételre megfelel. Bevételünk 14,532 K 70 f-rel volt több a költségvetés szerint előirányzottnál, míg a kiadás 17,194 K 30 f-rel haladta meg az előirányzatot. A kiadási többletet részben a nyomdaárak emelkedése okozta, részben pedig tartozásaink törlesztésére fordítottuk. Az alapítványok 1920-ban is szaporodtak. Tiszta vagyonunk 67,700 K 52 f. Indítványozzuk, hogy a Társaság a Pénztáros Úrnak a fölmentvényt adja meg.

Budapest, 1921 január 16-án.

*Dr. Gulyás Pál,
Pais Dezső.*

GYÁSZJELENTÉS

† **Somogyi Géza** (szül. 1893 május 29-én Szarvaskenden, Vas megyében, meghalt 1921 márczius 24-én Körnenden). Súlyos és nagy csapás érte a magyar nyelvtudományt. Meghalt Somogyi Géza. a legfiatalabb magyar nyelvészgárda egyik legtehetségesebb tagját 1912 őszén került a budapesti egyetemre. Itt, majd Kolozsvár, folytatta tanulmányait. Már az első esztendőben kitűnt társai közül s a népnyelv és a nyelvhelyesség terén már ekkor több olyan megfigyelése volt, a mely megérdemelte a közzétételt (vö. MNy, IX., Nyr. XLI.). A világháború őt is kiragadta az egyetem falai közül. Az arczéltre került, a hol gyenge testalkata nem bírta el a fáradalmakat, beteg lett. Tüdőbaj támadta meg, a mely éveken át gyötörte. Közben befejezte tanulmányait is s Zalaegerszegen tanár lett. A nyugodtabb és csendesebb élet azonban már nem tudta visszaadni egészségét. Azok a dolgozatok, apróbb cikkek, népnyelvi közlések, a melyeket a megboldogult a Magyar Nyelvben és a Nyelvőrben eddig kiadott s azok, a melyek most jelennek meg, azt mutatják, hogy halálával a magyar nyelvtudományt igen nagy csapás érte. A Magyar Nyelvben legközelebb megjelenő nyelvjárásleírás-részletek kitűnő példa arra, hogyan kell egy-egy nyelvjárást történeti alapon tárgyalni. Viszont az a hozzászólása, a melyet a tájszótárak szerkesztésére tesz, bizonyítja, hogy az elhunyt anyanyelve nyelvjárásáról olyan tájszótárt tervezett, a mely sok tekintetben mintául szolgálhatott volna az ezután készülő nyelvjárás-szótárak számára.

MELICH JÁNOS.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv“-nek szerkesztősége (V., Akadémia-utca 2. sz.) a közönség köréből hozza intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre mindig teljes készséggel választ.

6. Magyar szó, német mondat. GÁRDONYI GÉZA „Aggyisten Biri!“ cz. regénykéjében (Pesti Hirlap 1918 febr. 20) írja: „A korintusi levelet magyarázza a pap, de a papok szokása szerint németszabású mondatokban. A szavak magyarok, a mondatok németek.“ Csillag alatt azután ekként magyarázza érdekes megállapítását a kitünő író: „A német mondat abban különbözik a magyartól, hogy olyan mint a hosszú, sötét folyosó, a melynek hátul a lámpása, az ige. Odáig csak tapogatódzva botorkálsz. A magyar mondatban mindjárt az elején ott a lámpás: a kezedbe veheted s nincs előtted homály. Mert a magyar mondat rövid is. De hát a hivatalnokok ezt soha meg nem értik, sem az irodabeliek, sem a templomiak.“ P. G.

7. Ilyvó. (MNy. XVII, 83.) Tudvalevő dolog, hogy a XVII—XVIII. században *Lemberget* magyarul *Ilyvónak* hívták. Azt kérdezi H. S. úr, miképen magyarázandó ez az *Ilyvó*, mi az eredete? — Fel.: *Lemberg* eredetibb német neve **Löwenberg*, latinositva *Leopolis*. Ismeretes, hogy a várost *Lev* nevű orosz fejedelem alapította, innen lengyelül *Lwów* (olv. *Lyvvv*), kisoroszul *Lvvv* (olv. *Lyviv*), a mi tulajdonképp annyit jelent, hogy *Leó-é*. Az a nevezetes már most, hogy a kisoroszbán néha két mássalhangzón kezdődő szó elé ejtéskönnyítő *i*-hang is járulhat. Így a kisor. *lev* „oroszlán“ szó genitivusa *lvà* mellett *ilvà* is. (Hasonló sajáttság a fehér oroszban: *ilnúc*, kisor. *lnúty* és az ó-lengyelben: *i-lscüry*.) Így fordul elő régi iratokban *Ilvovz* = „Lemberg“ neve *Ilvovz* (l. Ogonowski, Studien 55) s kétségtelenül *Ilvovz* (olv. *Ilyvvv*) alakban is. Ebből pedig következik, hogy a régi magy. *Ilyvó* a régi kisor. *Ilvovz* átvétele. Még csak annyit jegyzek meg, hogy Mármaroszigeten ott született s élt magyar úriasszonytól *Lemberget* állandóan *Lengyelnek* hallottam nevezni. „Jaj de szép város az a *Lengyel!*“, „Voltam *Lengyelbe*“, „Elmegyek *Lengyelbe*“ mondatokban hallottam *Lemberg* magyar *Lengyel* nevét.

8. Vajda. P. K. kérdi: Kérem a t. Szerkesztőséget, szíveskedjék megírni, mi a *vajda* szó eredete. — Fel.: A *vajda* szó szláv eredetű, s az ó-magyar nyelvben ilyen alakváltozatai vannak: *voje-voda* > *vojovoda* > *vojavoda* ∞ *vojvoda* > *vajvoda* ∞ *vojda* > *vajda* (l. Vár. Reg. 35., 39., 44., 102., 283., 384. §§ és OklSz.). Ez alakváltozatok kétségtelenné teszik, hogy a szó a szláv *voje-voda* „heerführer“ átvétele. A szláv szó lehet az ó-felném. *heri-zogo* (új feln. *herzog*) szóból történt jelentésátvétel; a német *heri-zogo* szóról szóra „had-vezetőt, heerführer“-t jelent s ez a jelentése a szláv *voje-voda*-nak is (vö. szláv *voj* „heer“ + *vesti*, *vedō* „vezet“). Ebből a szláv *vojvoda*-ból, mint fentebb láttuk, az ó-magyarban *vojovoda*, majd *vojovoda* > *vojvoda* stb. lett. A mai *vajda* régebbi *vojda* ú. n. egyszerűsítéssel (haplogia) lett a régebbi *vojvoda*-ból. M. J.

9. **Embercse.** (MNY. 10 : 195., 17 : 46. l.) ARANY JÁNOS Petőfit 1849 jan. 12. írt levelében (ÖM. XI. 185. l.) *Sándorcám!*-nak szólítja. GARAY JÁNOS kisebb elmefuttatásainak összefoglaló címe, a *Komolycsák.* (ÖM. V. 181. l.) gr.

10. **Nyak-fog.** A MNY. XVII. 55. l. ERDŐS JÁNOS írja, hogy Hódmezővásárhelyen a múlt század 50—60-as éveiben ismert, *nyak-fog* betegségnevének szótárainkban nincs nyoma. Igaz, de a régi magy. nyelv azért ismerte. BORNEMISZA PÉTER: „Ördögi kisirtetekről“ cz. Semptén 1578-ban, illetőleg „titoc helyen“ 1579-ben megjelent munkája (SZABÓ: R. M. K. I. 148. sz.) egyik ráolvasásában, melynek címe: „Az kinec az Torkaba ereszkedet“, találjuk: „— — toroc gyikia, beka leuelegie, *nyac foga*: oßollyon, romollyon — — *nyac foga*, dißnoßakaia, keleuentye oßollyon, romollyon — —“ (facsimiléjét l. BEÖTHY—BADICS: Magy. Irod. Tört. II. 3. 225.; kiadva: Érték. a nyelv- és széptud. köréből III. 6. 1873. BARNÁ FERDINÁND: A finn költészetről 92 l.).

A MNY. XVII. 57. l. említett *zsidótakony* szót ugyanazon értelemben gyermekkoromból jól ismerem Győrasszonyfáról. —ch.

11. **Adalékok a Magyarító szótárhoz.** *Hatósági ár, hivatalos ár* = höchstpreis, maximális ár. *Rögtönbtárszkodás, rögtönbtárság* = statarium. *Közbecsánat, közkegyelem* = amnestia. *Keresztény irány* = keresztény kurzus. *Területi épség* = területi integritás (l. Zolnai Gyula: Új Nemzedék 1921 márcz. 19: Védjük meg nyelvünk épségét).

12. **Dirigentia.** MILOTAY képviselő úr nemzetgyűlési beszédében olvasom, hogy „a nyomdászok szervezete a nemzetközi központ dirigenciája alatt áll. (Regg. Hírek, márcz. 2.) A *dirigo* igéből a *diligo* > *diligentia* mintájára, *directio* helyett. Érdekes példa a nyelvbotlásból keletkezett szókra. Sz. K.

13. A „*gleditschia triacanthos*“ (= háromtövisű lepényfa) természetének *zsidótakony* elnevezését közli Majer Iván a Magyar Nyelv legutolsó számában. Békésen a gyermekek szintén kinyomkodják és szopogatják a g. zöldesszínű nedvét. Öreg parasztoktól és gyermekektől egyaránt hallottam olyan elnevezést, melyet ilyen értelemben nem ismer sem CzF., sem a MTsz., sem a Ballagiszótár. Még az iskolából is emlékszem rá, hogy az egyik gyerek *beadta* a tanítónak a másikat, mert „*kankót* evett“. A kankó elnevezés Békésen általános. Komárom megyében — mint Szász Gyula igazgatótanító úrtól hallottam — a *macskaméz* elnevezés járja. Úgy tudom, hogy a macskaméz néven Erdélyben az összes gyümölcsfák enyves váladékát értik.

Szeged.

BANNER JÁNOS.

14. **Csokor** (MNY. XVII. 64), valamint *bokréta* és *bukréta*, *ostor* és *ustor*, *ozsonna* és *uzsonna* egy-egy szónak két alakváltozata, szintúgy a mai *csokor* előbb sokáig *csukornak* hangzott. Legelőször BARÓTI SZABÓ DÁVID jegyezte föl, valószínűleg az udvarhelyszéki tájnyelvből (Kisd. Szt.) 1792-ben. Nála *tsukor* am. „eggy marok, eggy fürt; vagy fodor“. Példaképen ezt a mondatot idézi: *Hozz egy tsukor virágot.* Ugyanígy SI.-nál és Kreszn.-nél, mind a kettő BSzD.-ra hivatkozván. Két jelentése van tehát már első följegyzése óta. Későbbi szótárakban, pl. Ball. 1844-ben, *csukor*: schleife, masche, quilter, büschel, 1847-ben kokarde is. Vö. még CzF. és Ball. Telj. Szt. Mai

használatát és a bokrétaét talán így világíthatjuk meg: a fiatal ember *csokorra* köti a nyakkendőjét, a bálba menő úrhölgy ruháján *csokrok* (máslik) vannak szalagból, kezében pedig *virágcsokor* (bouquet); a parasztleány kalapján, az újoncz sapkáján *bokréta* van feltűzve; május 1-én a lovak szerszáma föl van *bokréta*zva, az épülő ház falainak elkészültekor *bokrétaünnepet* tartanak. A nép a *csokrot* és a *bokréta*t már *csokréta* alakban össze is vegyítette. Sz. K.

15. P. V. úrnak. *Lőrincz* keresztnévünk legrégibb alakja **Laurēncz*, ebből illeszkedéssel **Leürēncz* (l. OklSz. és a kolozsvári polgárok lajstroma 1453-ból), majd továbbfejlődéssel *Leürincz*, *Lőrincz*. Ugyanilyen magyar nyelvi illeszkedéssel keletkeztek *Elekes* > *Elekes*, *Endre*, *Ferencz* keresztnéveink is. M. J.

16. Hóres móres, markó füles a Nyr. szerint (50 : 29) Erdélyi Közmondásaiban található népetymologia, holott már 1708-ban megtalálható Tsétsi helyesírási szabályaiban, melyek Páriz Pápai függeléképpen jelentek meg. Az utolsó regula: „Sunt praeterea Voces tortae ex aliis, corruptae ab Idiotis usurpari solitae. Ut: *Prémonda*, *Komontzio*, *Hores*, *mores*, *marko füles*, *Iti piti Koppensus* etc. pro *Praebenda*, *Conventio*, *Honores* mutant *mores*, raro in meliores. Quot capita, tot sensus etc.” PP.-ből kerültek ezek diákszájra, szólásgyűjteményekbe, sőt még nem egy regénybe is. T. V.

17. Szőlővessző, *venyige*, *inda*. (MNy. 17 : 64). Kazinczy nem mint szaktudós, hanem mint költő keresett szót a versebe nehezen illő, s szerinte nem elég költői *szőlővessző*, *venyige* szavakra, s így alkotta meg a *borág* szót. Sem a régiség, sem a népnyelv sokféle tájdivata nem különbözteti meg következetesen a növények futó szárait. Az adatok többsége szerint a növénytanban, mint szak kifejezések ezek ajánlhatók: a legtöbbszörre földön futó szár, mely dudvanemű marad, nem fásul el: *inda* (tök, dinnye, uborka indája); — *ostorinda* szintén ilyen, de jellemző sajátága, hogy cikikelyenként a földbe gyökeredzik s úgy növényt fejleszt (szamócza, földi eper, *Glechoma*); — *venyige*: felkúszó szár, mely többévi, nem hervad el, hanem elfásul (szőlő, iszalag); — *kacs* (palmes) valamennyinek kapaszkodó szerve, gyermeknyelven *bajusz*. — A szőlősgazda a maga szakjában tehet különbséget a tőkén lévő, élő *vessző*, és a levágott *venyige* közt, de ehhez a növénytanban nincs köze. A szőlővessző friss, még nem fás, ideit *hajtását rekenye*, *hutyoró* névvel is jelölik. T. V.

18. V. E. úr kérdi tőlünk: „Hogyan van jobban mondva: Győrbe utazom vagy Gyórré utazom?” *Felelet*. A magyar helynevek ragozásában a következőket tapasztaljuk: A *hol*-rag ma rendszerint *-ban*, *-ben*, vagy *-on*, *-en* (pl. Pozsonyban, Egerben és Beregszászon, Eperjesen), de a XVII., sőt a XVIII. században még így is: Szentmártont, Varsánt, Beregszászt vagy Beregszászban, Eperjest, Kereszturatt, vagy Keresztúrban, Borosjenőben, Csíkszeredában, Szentmiklósbán stb.* a *honn*-rag ma *-ból*, *-ből*, vagy *-ról*, *-ről*, de régente a mai Egerből helyett Egről és Pécsről helyett Pécsől, sőt a tolnamegyei népnyelven még ma is hallani Paksul, Gyönkül stb.

* Lásd bővebben MNy. XV. 120.

(MNy. IV. 99); a *hová*-rag ma *-ba*, *-be*, vagy *-ra*, *-re*, de régente *Egerbe* helyett *Egré*, *Pécsre* helyett *Pécsé*, *Győrbe* helyett *Győré*, sőt a Győr körüli néprajelen ma is *Győrré*. A fönt idézett kérdésre tehát ez a válaszunk: az irodalmi nyelven ma *Győrbe* mondjuk és írjuk, de régente *Győré* mondták és maguk a győriek és győrvidekiek ma is *Győrrének* mondják. Sz. K.

19. **Beképzelt.** Budapesten ma már szinte általános ez a német *eingebildet* után készült szó. Noha többször nyilvánosan is megrótták, mégis elterjedt, kivált a Lipótvárosban. Sőt már atyafiságot is hozott a német nyelvből; így: *beképzeln* *magának* (sich einbilden); ez csak *beképzelés* (Einbildung) stb.

Természetesen a *képzelő*, *képzelődni*, *képződés* stb. németes másáról van szó. Egészen érthetetlen, mi szükség volt a pesti nyelvbe ezt a fölösleges nemetséget beiktatni a jobb magyar szó helyére. Példája ez is annak, hogyan szorítja ki a kényeskedő idegen szó a jobb magyart, ha nem űzik el idejében.

Azt azonban az igazság okáért mégis föl kell említeni, hogy az újabb írók már csak nagyritkán használják; a köznyelvben annál általánosabb.

20. **Bekonferál.** Pesti új szó. Érdekes példája annak, hogy nyelvünk az újabb korban nemcsak a jasszok és a lengyelzsidók nyelvkincséből, hanem a kabarékból is gazdagszik, a mi hogy kíváncsatos volna, aligha állíthatja valaki. A *bekonferálni*, valamit vagy valakit *jól bekonferálni* a pesti társaskörökben ugyanis azt jelenti, hogy egy távollévő ismeretlen személyt vagy még új eseményt a társaság jelenlevő tagjai előtt jól befektíteni, hátrányos világításba helyezni, szóval rá és róla pletykálni. Rendesen nők használják. Női kéz írta tárczában is olvastam.

A máskülönben kifejező szó képe a kabaré-darabokat olykor megelőző bevezető előadásból, a *konferálásból* van véve. A pletykázó egyén is így szokott valakit vagy valamit bekonferálni.

21. **Nem volt ott, csak három ember.** *Nem megyek el, csak holnap.* *Nem láttam, csak félig.* Ezeket a kifejezéseket és a hozzájuk hasonlókat az ember szinte mindennap hallja és egyre sűrűbben olvassa az újságokban. Hogy *idegenből* jött szólásmódok, azt nyelvérzékünk mondja meg, de a nép sem használja az efféle ellenmondásos fordulatokat. Magyarul egyszerűen így van: Csak három ember volt ott. Csak holnap megyek el. Csak félig láttam. Miándazítal nem találni olyan német fordulatot, a honnan nyelvünkbe átszivárgott volna. Azt kell tehát hinni, hogy *gallicizmus*, vagyis a franczia nyelvből jutott be művelt köznyelvünkbe a *ne . . . que* által tagolt szólásformák útján, pl. *je ne vois que trois* (nem látok csak hármat) stb. Ez a fordulat különben az olaszban is megvan.

22. **Leszállítani**, t. i. abban az új és németes értelemben, hogy a megrendelt árút szállítani, szolgáltatni. A pesti üzleti életben ez a megrott szó ma már általános. Sajnos, az újságokban is. K. G.

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XVII. KÖTET.

1921 SZEPT.-OKT.

7—8. SZÁM.

A Lányi-codexet nem ferenczrendűek, hanem premontreiek írták.

Nagyon futólag tekintett bele Lányi Károly a töle felfedezett és róla elnevezett 1519-iki magyar kéziratba s alkalmasint csak az első tábla belső oldalán látható 1689-iki feljegyzést olvasta el. Csak így dobhatta a magyar közönség elé azt az állítást, hogy e codex a pozsonyi klarisszák számára készült.* Volf György, e nyelvemlék közlője, nem nyilatkozik határozottan ez állítás mellett, de nem is dönti meg azt s azért Horváth Cyrill 1894-ben határozottan a ferenczrendűek művei közé sorolja.** Zolnai és Pintér Jenő pedig a másolókat szintén hihetőleg ferenczbarátoknak tartják.***

De ha magyar egyháztörténetbúvár vagy egyházjogász bele-néz a kéziratba, mindjárt látja, hogy ez utasítás (ordinarium-directorium) nem Klára-szűzek részére készült. Ellene szól ennek mindjárt az, hogy október hónapban Szent Ferencz ünnepéről szó sincs, ellenben Szent Dienes a nagy ünnepek közé van sorozva.

Azután tovább azt olvassuk a codexben:

„Kездetyk az beteggh kenettesse my modwnkra . . . az abbatissa teğen yelt az kysharangua . . . (331) hogha meg haland . . . az prepost kapaba eltezuen, Mongyanak azonal nağ commendacioth . . . (382) bee wygek az Eghazba, az keresthwel temyenezewel elewl menyenek, azwtan mynd ketten ketten, utannok az prepost Es lek wthol az halotat negyen kel hozny (384) Professiokoron . . . Az professio leweleth thege az oltaara Es az preposth leghottan kezgye el az fekete wela-menre es az aaran gwrwre walo zenthelest“ (432).

E codex tehát oly apácák részére készült, a kiknek lelki vezetőjük, igazgatójuk prépost volt. Tudvalevőleg pedig a ferenczrendűeket a guardiánok (gárgyánok), örök (custos) és provincialisok (csoporthók) igazgatták, tehát e codex semmiesetre se készült klarisszák részére s nem is ferenczrendűek írták, mert akkor a másoló Kálmán-csehi László neve elől nem maradt volna el a „frater“ jelző.

A XVI. század elején hazánkban élő apácák közül a dominikánáknak és a ciszterczi-apácáknak szintén nem prépostok voltak az igazgatói, hanem perjelek és apátok.

Ellenben prépost igazgatta a premontrei apácákat, tehát e codex csakis a premontrei apácák részére készült.

* A magyar katolikus clerus érdemei 1848. I. 98. Vö. Nyelvemléktár., VII. k. XLVI.

** Irodalomtörténeti Közlemények 1894. 63.

*** Zolnai: Nyelvemlékeink 32. Pintér: A magyar irodalom története I. 197.

Teljesen biztosá teszi ezt a codex 263. lapján látható utasítás:
„Zenth agusthon atyank napya maius duplex es octavas“.
A 293. lapon pedig ez olvasható:

„Zent agoston doctor atyanknak mynd keet ynepen“.

A premontreiek voltak azok, a kik Szent Ágoston püspök szabályait fogadták el irányadóul napi teendőik végzésében s azért csak ők hívták Szent Ágoston-t atyánknak s viszont őket gyakran „Szent Ágoston-rendű kauonokok“-nak nevezték.*

Azt is meg tudjuk mondani, hol laktak azok a premontrei apácák, a kik részére e codexet másolták. A veszprémmegyei Somlyó-Vásárhelyen, vagy mint akkor hívták, Apácza-Vásárhelyen. Azt rendeli az utasítás a 291. lapon: „Patronus napyan (a zent Lampert nalatok) . . kethzer kel . . antifonat mondani“. A 227. szerint is „Zent Lampert napyan“ kell Thobiás historiájának olvasását kezdeni.

Már pedig számos oklevélből tudjuk, hogy a somlyóvásárhelyi monostornak vala védőszentje Szent Lampért.** Még az utolsó priorissa is így nevezte magát 1594-ben „Catharina priorissa monasterii beati Lamperti in Vasarhely ordinis Premonstratensis“.**

A mi Volf Györgyöt ennek felismerésétől visszatartotta, nem akadály. Ő az esztergomi egyházmegye mai területén kereste azt a kolostort, amelynek számára e codex készült, mert e szavak: „Zent gyergy Martyrol eztergomy egyhaztol duplexnek kelly tartanwnk, mert a melly pyspekseg alatt lakwnk, a myt ot yllenek, nekönk is illew az“.

Azonban legalább is 1395 óta Somlyóvásárhely is az esztergomi érsekséghez tartozott, mert a pápa kivette a veszprémi püspök joghatósága alól és az esztergomi egyházmegyéhez csatolta.† Természetes tehát, hogy a somlyóvásárhelyi apácáknak is úgy kellett végezni Szent György zsolozsmáját, mint Esztergomban, mert hisz ők oda tartoztak.

De azt kérdezhetné valaki, miért oly későn, csak 1519-ben készült ez az ordinarium, azaz utasítás a somlyóvásárhelyi apácák részére? Hiszen régtől fogva kellett végezniök a zsolozsmát s azért régtől fogva szükségük volt ez utasításra?!

Megfelel erre a somlyóvásárhelyi monostor története s megmagyarázza azt is, miért jutott e monostor ordinariuma utóbb a pozsonyi klarisszák kezére.

1495-ben a somlyóvásárhelyi uradalmat Bakócz Tamás esztergomi érsek szerezte meg.†† Ő a somlyóvásárhelyi monostorban lakó benedekrendű apácákkal annyira összeveszett, hogy utoljára is őket eltávolította s helyükbe 1512-ben a premontrei apácákat telepítette Szent Lampért régi monostorába.†††

Íme tehát a premontrei apácák csak 1512-ben költöztek Somlyó-

* Czinár: Monasteriologia r. Hungariae II. 1. Theiner: Monumenta Hungarum s. illustrantia I. 144. Monumenta Vaticana III. 67.

** Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis III. 100. Monumenta Vaticana S. I. T. IV. 235.

*** Győri történelmi és régészeti füzetek IV. 416.

† Monumenta Vaticana IV. 199.

†† Századok 1888. 116.

††† Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis IV. 211–213., 233–37., 240–41.

vásárhelyre, sőt teljesen biztosan csak 1515 óta laktak itt, mert ez évben erősítette meg az apostoli szék a kiküldött bírák ítéletét, elutasítván a benedekrendűek összes kifogásait és jogorvoslatait.

Csak ekkor kellett tehát állandó utasítás (ordinarium vagy directorium), hogyan kell a zsolozsmát Szent Lampért egyházában végezni. Ezt készítette el valamelyik premonstreai prépost az ő szerzetük zsolozsmáskönyveiből, lehetőleg alkalmazva azok rendelkezéseit a somlyóvásárhelyi egyházra. A préposttól egybeállított utasítást azután 1519-ben három jobb írású pap (az utolsó Kálmánsehi Lászlónak nevezi magát) lemásolta az apácák számára s így létrejött a Lányi-codex.

A somlyóvásárhelyi premonstreai apácák 1566 után a törökök folytonos portyázásai miatt kénytelenek voltak Somlyóvásárhelyet elhagyni. Egyideig Bécsújhelyen laktak, de nem jól érezték magukat a németek között s azért Pozsonyban a magyar Klára-szűzek kolostorába kéredzkedtek. Ezek szívesen fogadták őket s az utolsó priorissza, Vásárhelyi Katalin 1594–1600 közt náluk halt meg. 1594-ben végrendeletileg úgy intézkedett ugyan az utolsó priorissza, hogy a somlyóvásárhelyi és möriczhibi premonstreai apácamonostorok birtokait Forgách Ferencz veszprémi püspök kapja meg s boldogabb idők fordultával a monostorokat ő állítsa helyre, de nem lett ebből semmi. 1600-ban a király a somlyóvásárhelyi monostor birtokait a Pozsonyban lakó óbudai Klára-szűzeknek ajándékozta, úgy ettől kezdve fejedelemszonya: „sanctimonialium de Veteri Buda et de Vasarhel abbatissa“-nak íratta magát.*

Természetes, hogy a birtokokkal, oklevelekkel együtt a somlyóvásárhelyi apácák egyéb ingóságai, egyházi felszerelése is a pozsonyi klarisszákra szálltak.

Igy került tehát a Lányi-codex a pozsonyi Klára-szűzek kezébe.** Ők olvassgatták belőle a zsolozsma-végzéshez szükséges irányítást, mint azt az 1689-iki bejegyzés mutatja. Ők őrizték azután a magyar nemzet számára e régi kéziratot 1782-ig. Ekkor József császár erőszakos intézkedései miatt a pozsonyi Klára-szűzeknél őrzött drága kincsek potom áron dobra kerültek. Így került a Lányi-codex Schuster nagyszombati patikárius kezébe s onnan Lányi közvetítésével a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárába. E szerint a magyar premonstreiek is besorozandók régi nyelvemlékeink szerzői és másolói közé.

KARÁCSONYI JÁNOS.

A dunántúli nyelvjárások $j = gy \approx ty$ változása.

A dunántúli nyelvjárásoknak egyik legjellemzőbb vonása, hogy a j némely zöngétlen mássalhangzó után ty -vé változott, némely zöngés és zöngé mássalhangzó után pedig gy vé. Pl. *kapjam, kapjad, kapja* helyett azt mondják *kaptyam, kaptjad, kaptya* és *dobjam, dobjad, dobja* vagy *kérem, kérjed, kérje* helyett *dobgyam, dobgyad, dobgya, kérgyem, kérgyed, kérgye*.

* Győri történelmi és régészeti füzetek IV. 414–16. Rómer Fl. cikkelye. Religio 1853. 450. Nyíró Zs. értekezése. Turul. 1887. 84.

** A Pozsonyi-codex is premonstreai apácák számára készült, mert mint mostanában kitűnt (Magyar Nyelv 1915. 440.), 1514-ben nyomtatott premonstreai zsolozsmáskönyvhöz van kötve.

E feltűnő sajáttságot elsőízben Balassa próbálta magyarázni. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése cz. munkájában ezt olvassuk róla: „*j*: *gy*, *ty*. Ez a hangváltozás csakis mássalhangzó után fordul elő (*párgya*, *vággya*; *kalaptya*, *raktyák*), és pedig zöngétlen explosiva után *ty*, zöngés explosiva és *r* után *gy* lesz a *j*-ből. Magában e változásban a hang erősbülését kell látnunk, miáltal az átmenet egyik hangról a másikra könnyebb lesz; az explosiva után könnyebb ismét explosivát ejteni, mint zöngés spiranst, a mennyiben a hangszalagok előbbi helyzetükben maradnak, csak a nyelv zárja el egészen a szájjüreget a *j* képzésének helyén. Tehát a keletkezett explosiva minősége is megegyezik az előtte álló mássalhangzó minőségével“. E jelenségről való mai ismereteink mellett azonban már nem elégedhetünk meg ezzel a magyarázattal. Nem helyes egyebek közt már magának a ténynek megállapítása sem, mert nemcsak zöngétlen explosiva után lett *ty* a *j*-ből és a zöngé mássalhangzók közül is nemcsak az *r* után lett a *j*-ből *gy*, hanem még mások után is. És nem lehet helyes az oknak a megállapítása sem, mert ha e hangváltozásnak az volna az oka, hogy explosiva után könnyebb ismét explosivát ejteni, mint zöngés spiranst, mért nem lett akkor minden explosiva után explosiva (*gy* vagy *ty*) a *j*-ből és miért lett beióle az *r* (és hozzátehetjük: *f*, *v*, *l*, *m*) után is explosiva, holott ezek nem explosivák?

Balassán kívül tudtommal még csak Asbóth foglalkozott némileg behatódiban e hangváltozás kérdésével, helyesebben mondva e kérdésnek egyik részletével, a *j* > *gy* változás a hazai szlovén nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban cz. akadémiai értekezésében. Asbóth ebben az értekezésében, ahogy címe is mutatja, csakis a *j* > *gy* változás kérdésével foglalkozik, s ahogy a bevezetésben maga is megvallja: „ennek tárgyalása sem nem kimerítő, sem nem önálló, nincs is más célja, mint hogy azt a kérdést vesse föl, idegen hatás nyilatkozik-e meg ebben a (dunántúli magyar) változásban és hogy ezzel egy összefoglaló, kimerítő tárgyalás szűkségére ráutaljon“. Az önálló fejlődésnek vagy idegen hatásnak Asbóth által fölvetett kérdéséről Simonyi Történeti vagy elemi rokonság? cz. értekezésében így nyilatkozik: „Nézetem szerint minden jel arra mutat, hogy itt a két nyelv eljárása összefügg egymással, s hogy a magyar hangcsere — s valószínűleg a szlovén is — nyugati vidékeink kétnyelvű területén kezdődött. Még pedig lehetséges, hogy mind a két nyelv területén egyszerre indult meg. Ezt azonban csak úgy lehetne eldönteni, ha a vend nyelvből is volnának XV—XVI. századbeli emlékeink. — nem tudom vannak-e. (Egy vend vidéken maiglan megmaradt a *j*, vö. erre nézve Asbóth id. h. 47.)“ (Nyr. XLIV, 56.)

Hogy van-e csakugyan történeti összefüggés a szóbanlevő magyar és szlovén nyelvjárásoknak e két nem ugyan teljesen párhuzamos, de mégis meglepően hasonló jelensége között, vagy csak véletlen azonos irányú fejlődéssel van-e dolgunk, erre nézve, szláv nyelvészeti ismeretek hiányában, nem érzem magamat hivatva véleményt mondani. De ha van történeti összefüggés e két jelenség között, akkor a *j* > *gy* ∞ *ty* változásnak okvetetlenül a magyarban kellett keletkeznie, s utóbb innen, esetleg csakugyan a két nyelvűek útján, a szlovénbe is áttérjednie. E nézetemet a következő két okra alapítom: 1. a magyarban jóval nagyobb területen van ez

a jelenség elterjedve, mint a szlovénban: nálunk északkeleti és délkeleti része kivételével a földrajzi értelemben vett egész Dunántulon, sőt nyomai vannak még Bács megyében is, a szlovénban ellenben még a hasonlíthatatlanul kisebb területre szorítkozó hazai szlovén nyelvjárásokban sem hatolt el mindenüvé; 2. a magyar nyelvjárási jelenség, a mint ezt ki fogom mutatni, szoros kapcsolatban van a dunántúli nyelvjárásoknak egy másik hangtani jelenségével és ennek segítségével kifogástalanul megmagyarázható, Asbóth ellenben meg sem kísérli a szlovén nyelvjárási jelenséget a hazai szlovén nyelvjárásnak valamely hangtörvénye segítségével megmagyarázni, hanem meglegszik (bizonyára mert kénytelen vele) az idetartozó adatoknak lehetőleg teljes számban való össze gyűjtésével.

Mielőtt megkísérelném e hangtörténeti jelenség magyarázatát adni, előbb pontos leírását kell adnom magának a kérdéses jelenségnek. Abban áll, hogy a fönnebb jelzett vidékek magyar nyelvjárásai:

1. megelőző *k*, *p* és *f* után *j* helyett *ty*-t ejtenek. Pl. *becsuktya*, *raktyátok*, *löktyék*, *a tojás sziktyé*, *zsáktyo*, *tiktyik* (tyúkuk), *kéktyebb*, *éloptyq*, *kaptyuk*, *kaptyátok*, *kaptyák*, *kalaptya*, *puptya*, *aptyuk*, *gyaptyu*; *dőftyem*, világ *csuftyu*, *réftyu* (rófe, pl. a gyólesnak), *iftiyu* stb. (Mivel szó végén zöngétlen mássalhangzó után nem állhat *j* a magyarban, azért a *rakj*, *loppj*, *dőffj*-féle szavakban persze nem történt $j > ty$ változás. Ezeket tehát Dunántúl a szőlámok végén éppen úgy *rakž*, *loppž*, *dőffž*-nek ejtik, mint a köznyelvben.)

2. megelőző *g*, *b*, *v*, *r*, *m* és bizonyos esetekben *l* után minden *j* helyett (tehát szó végén is!) *gy*-t ejtenek. Pl. *tővág-gyo*, *hág-gyónak*, *lóg-gyon*, *rug-gy egyet rajta*, *hang-gya*, *nadrág-gyo*, *durung-gya*, *bódog-gyabb*, *sérág-gyo* ($< *sérágjo < sëráglya$, a. m. *saraglya*); *kiszabgyák*, *dobgyátok*, *darabgya*, *rubgyuk*, *gerébgye* ($> *gerébjye > gëráblya$, a. m. *gereblye*); *övgya* (vgy-re csak ezt az egy adatot találtam a nyelvjárási közleményekben); *várgy*, *várgyo*, *várgyuk*, *kérqyeték*, *törgyéték*, *kargya* (karja), *pohárgyo*, *bocskorqgyuk*, *kővérgyebb*, *borgyu*, *sargyu*, *vargyu*, *lajtërgya*, *bujtërgyán*, *Türgye* (hn); *nyomgyam*, *nyomgyuk*, *halomgya*, *templomgya*, *gyámgyik* (gyámjuk), *szomgyus*, *tömgyén* stb. Az *lj* kapcsolat helyén a dunántúli nyelvjárásokban ugyan szabályosan *ll* van, pl. *vasalla*, *üllön*, *fordullatok* stb., de kivételesen előfordul *kanálgyo*, *kötélgye* (NyF. 48: 29, 30) és *halgya*, *hicalalgya* is (Nyr. XLIV, 55 jegyz.)

Azt látjuk tehát, hogy három zöngétlen mássalhangzó (*k*, *p* és *f*) után *ty*, három zöngés mássalhangzó (*g*, *b*, *v*) és két (esetleg három) zöngé mássalhangzó (*r*, *m*, néha *l*) után ellenben *gy* van az eredeti *j* helyén. Ennek következtében legelőbb is azt a kérdést kell tisztáznunk, hogy miért nem lett a *j*-ből minden zöngétlen után *ty* és miért nem minden zöngés és zöngé mássalhangzó után *gy*? S erre a kérdésre nagyon könnyű a felelet.

A *tj*, *tij*, *csj*, *sj* és *szj* kapcsolatok helyén Dunántúl is, csakúgy mint a köznyelvben, ma hosszú *tty*, *ccs*, *ss*, *ssz* van, pl. *réttye*; *attya*, *öccse*, *keresse*, *akassza*. (Czj kapcsolat tudtommal sohasem is volt a magyarban, tehát ilyennek a helyén sem *ccz*, sem *cczy* nem lehet.) A *dj*, *gyj*, *zj* kapcsolatok helyén szintígy a köznyelvvel egyezően hosszú *gyy* és *zz* van, pl. *aggya*, *haggya*, *rázza*. (Zsj és dzj kapcsolat nincsen, a *jj* kapcsolatban pedig nem *j + j*, hanem egyetlen hosszú *jj* van, pl. *ujj*, *ujjam*; ebben tehát nem is voltak meg a $j > gy$

változás föltételei.) A zönge mássalhangzók *j-s* kapcsolatai közül az *nj*, *nyj*-ből mindenütt hosszú *nny* lett, pl. *kínnya*, *hánnya*, az *lj*, *lyj*-ből is előbb hosszú *lly*, de ebből utóbb a köznyelvben *jj*, Dunántúl azonban *ll* lett, pl. *nevejjük*, *fojjon* ∞ *nevellük*, *follon*. Ezekből a tényekből tehát először is az következik, hogy a kérdéses dunántúli *j > ty* ∞ *gy* változás fiatalabb mint az imént felsorolt *tj* . . . *zj* . . . *lj* $>$ *tty* . . . *zz* . . . *lly* változások. S mivel ezekről tudjuk, hogy csak 1500 körül indultak meg, világos, hogy a *j > ty* ∞ *gy* változás legkorábban a XVI. században mehetett végbe; de természetesen már csak azokban a szavakban és alakokban, a melyekben akkor még volt mássalhangzó + *j* kapcsolat. A fönnebb már említett *kanálgyo*, *kötélgye*, *halgya* és *hivatalgya* alakok, a melyek ennek a megállapításnak látszólag ellenmondanak, úgy magyarázandók, hogy a hagyományos *kanala*, *kötele*, *hala*, *hivatala* alakok helyébe *posztó*: *posztója*, *kapu*: *kapuja*, *kar*: *karja*, *föld*: *földje*-féle irányító sorok hatása alatt újabb *n* **kanálja* stb. alakok támadtak, ezekben azonban természetesen már nem történhetett meg a már rég befejeződött *lj > lly* ($>$ *ll*) hangváltozás, hanem ehelyett a még ma is érvényesülő: zönge mássalhangzó + *j > zönge* mássalhangzó + *gy* változás ment bennük végbe. Mindezen tények alapján a kérdéses jelenséget szabatosan így határozhatjuk meg:

Dunántúl nyugati és déli nyelvjárásaiban a XVI. sz. óta a *j* zöngétlen mássalhangzó után *ty*-vé, zöngés mássalhangzó és zönge mássalhangzó után ellenben *gy*-vé változott.

Hogy ezek után most már e hangváltozás tulajdonképeni lényegéről és keletkezésének körülményeiről való fölfogásomat kifejtthessem, a dunántúli nyelvjárásoknak egy másik jellemző sajátosságából kell kiindulnom.

Dunántúli nyelvjárások leírói már régóta emlegetik e nyelvjárásoknak azt a sajátosságát, hogy a *v* bizonyos esetekben elveszti zöngéjét. Balassánál pl. ezt olvashatjuk erről: A Dunántúl déli és nyugati részén a szó belsejében is tovább halad a mássalhangzók illeszkedése, mint másutt; ez a vidék ugyanis zönge nélkül ejti a *t* után álló *v*-t: *öfven*, *hatfan*. *hitfány*“. (I. m. 129.) Más nyelvjárási tanulmányok szerzői több példát közölnek ugyan, s ezek közt már olyanokat is, melyekben nem *t* után történik a *v > f* változás, azonban mindig csak azt emelik ki, hogy a *v* hasonulás következtében vesztí el zöngéjét, anélkül, hogy pontosan megállapítanák, hogy milyen hangtani föltételek mellett ment végbe ez a zöngétlenülés. Még Kräuter Ferencz is, aki pedig legbehatóbban foglalkozott a mássalhangzóhasonulás jelenségeivel, szintén csak azt mondja, hogy: „*v* elveszti a zöngét *s*, *t* hangok után a dunántúli nyelvjárásokban“. (NyF. 44:33.) Megállapítom tehát ezennel, hogy a *v* a rendelkezésemre álló adatok szerint *k*, *t*, *cz*, *p*, *s* és *sz* után vesztette el zöngéjét és nagy valószínűség szerint még *f* után is. Pl. *rafka*, *csufka*, *szokfa*; *öfven*, *hatfan*, *hitfán*, *béretfákozik*, *Iszfán*, *rajt fan*; *nyóczfan*, *kilenczfen*; *típfē* (tépvē), *csípfē*, *harapfa*; *fösfēn*, *tesfēr*, *Iszfán*; *köszfín* (köszvény). Olyan adatot, a melyben *f* után volna jelezve a *v > f* változás, nem találtam ugyan egyet sem, de az előbbieket után nem kételkedem benne, hogy pl. *bele volt döfve* helyett is azt mondják: *bele vót döffő*. Nyilvánvaló ezekből az adatokból (mivel *tyv* és *csv* kapcsolat valószínűleg egyáltalán nincsen a dunántúli nyelvjárásokban), hogy a *v* bármely zöngétlen mással-

hangzó után elveszti zöngéjét, s hogy ez a $v > f$ változás csakis a zöngétlen mássalhangzók előreható hasonító hatásának lehet az eredménye. Mint figyelemreméltó körülményt megjegyzem azonban még azt is, hogy a *-val*, *-vel* és *-vá*, *-vé* ragok *v*-je nem vett részt e zöngétlenülésben. Vö. *tökké*, *bottá*, *kalappá*, *kakassá*, *nyomorékká*, *széppé*, *össző* ($< *összē < *összé$, össze). Ez tehát azt bizonyítja, hogy a zöngétlen mássalhangzóknak a rákövetkező *v*-re gyakorolt hasonító hatása csak olyan korban kezdődhetett, mikor e két rag kezdő *v*-je már kiesett volt, s a megelőző mássalhangzó ennek következtében már megnyúlt volt. Ez a kor pedig szintén nem igen lehet régebb a XVI. sz.-nál.

Mikor a zöngétlen mássalhangzóknak ezt az előreható hasonító hatását megállapítottam, önkéntelenül is fölmerült bennem a kérdés, hogy mi lehet az oka annak, hogy csakis a *v*-t érte ez a hasonító hatás, miért nem érte a többi zöngés spiranst is, a *z*, *zs* és *j* hangokat?

Először is világos, hogy ilyen $zs > s$ változás nem is volna lehetséges; egyszerűen azért, mert zöngétlen mássalhangzó + *zs* kapcsolat (pl. *kzs*, *tzs*, *pzs*, *fzs*) elő sem fordul a magyarban.

A mi a zöngétlen mássalhangzó + *z* kapcsolatot illeti, ennek lehetőségei sorából is csak a *kz* és a *pz* fordul elő, csakhogy ebből a rendes visszaható hasonulással már előbb *gz* és *bz* lett, pl. *lagzi*, *lélegzik*, *menyegző*, *kébzél*, *csabzik*. (Ez tehát megint relativ korhatározó jelenség!) De íme, Bekének a kemenesalji nyelvjárásról szóló tanulmányában mégis azt olvasom, hogy ott *találkozunk* helyett azt mondják, hogy *talákszunk*. Ugyancsak *talákszik* és *csodákszott* alakokat közül az ósrégi nyelvjárásból Könnye (Nyr. VII, 373). Göcsejben is a *tanákszik* alak divik (MTsz.* És valamely dunántúli nyelvjárási közleményből kiejegyeztem az *ölékszett* alakot is, de nem tudom megmondani, hogy honnan). Ezek az esetek tehát azt bizonyítják, hogy ha e nyelvjárásokban valamilyen oknál fogva újabban (a XVI. századnál fiatalabb korban) *k* és *z* kerül egymás mellé, akkor már nem *gz* lesz e kapcsolatból, mint a XVI. század előtti korban, hanem igenis *ksz*, mint ahogyan *kv*-ből is *kf* lett. Olyan esetet, a melyben *p* és *z* került volna újabb korban egymás mellé, sajnos, nem tudok. Valószínűleg nincs is ilyen. De a $pz > psz$ változás tanúságára nincs is okvetetlen szükségünk, mert hiszen az imént kimutatott $kz > ksz$ változás már egymagában is teljesen elegendő annak bebizonyítására, hogy a zöngétlen mássalhangzóknak a XVI. század óta a dunántúli nyelvjárásokban kifejlődött előreható hasonító hatása a zöngés spiransok sorában nem szorítkozik csupán csak a *v*-re.

Zöngétlen + *v > f* és zöngétlen + *z > zöngétlen* + *sz* változást tapasztalván a dunántúli nyelvjárásokban, joggal elvárhatjuk, hogy zöngétlen mássalhangzó után ugyanott a harmadik zöngés spirans, a *j* is elveszítse zöngéjét. S ebben a várákozásunkban figyelmünk akaratlanul is ráterelődik a dunántúli nyelvjárásokat annyira jellemző *csuktyam*, *haraptyam*, *döftyem*, *zsákttyo*, *aptya*, *világ csuftya*-féle alakokra. Igaz, hogy ezeknek *ty* hangja nem pontosan megfelelő zöngétlen párja a zöngés *j*-nek, de az föltűnő *ty* hang

* Nem lehetetlen, hogy a régebbi *gyülekezik*, *emlékezik*, *igyekszik* alakok helyett újabban terjedő *gyülekszik*, *emlékszik*, *igyekszik* alakok is dunántúli nyelvjárásokból jutottak be az irodalmi nyelvbe.

rögtön megvilágosodik előttünk, mihelyt arra gondolunk, hogy a zöngés *j* zöngétlen utáni helyzetben csakis szó belsejében fordul elő a magyarban, ennek zöngétlen párja ellenben, a *ž*, éppen szó belsejében nem fordul elő, csak szó végén, pl. *lopž*, *rakž*, *döfž*. A *j* zöngétlenülése tehát már nem volt olyan egyszerű és könnyű folyamat, mint a *v* vagy *z*-é. Mert mikor a zöngétlenre következő *v*, *z* elvesztették zöngéjüket, természetesen *f*, *sz* lett belőlük. De mi legyen ugyanilyen helyzetű *j*-ből, ha el kell veszítenie zöngéjét? Természetesen *ž* hanggá kellett volna változnia, mert hiszen a *j*-nek ez a zöngétlen párja, csak hogy ez az előbb említett ok miatt fonetikai lehetetlenség volt. Zöngétlen *ž* nem lehetván belőle: lett belőle hanghelyettesítéssel az ehhez articulatio és akusztikai hatás tekintetében legközelebb álló zöngétlen mássalhangzó, a *ty*.

Úgynevezett hanghelyettesítéssel van tehát itt dolgunk, a melynek azért kellett bekövetkeznie, mert a mássalhangzóhasonulásnak ebben az esetben két ellentétes, egymást kizáró hangtörvény került egymással szembe. S ez a hanghelyettesítés az oka annak, hogy eddig még senki sem ismerte föl, hogy a köznyelvi *csukjam*, *harapjam*, *döfjem* vagy *zsákja*, *apja*, *világ csúfja*-féle hangalakok helyén (**csukžam*, *harapžam* stb. helyett) ejtett dunántúli *csuktyam*, *haraptyam*, *döftyem*, *zsákttyo*, *aptya*, *világ csúfitya*-féle alakok csak olyanok, mint a *rakfa*, *ötfen*, *nyócozfan*, *típfő*, *fősfén*, *kőszfn*-félék, vagy mint *csodákszik*, *talákszik*, *ülékszik*.

Sikerült tehát eddig megállapítanunk, hogy a szóbanlevő dunántúli nyelvjárásokban a XVI. sz. óta: 1. zöngétlen mássalhangzó + *v*-ből zöngétlen + *f* lett, 2. zöngétlen + *z*-ből zöngétlen + *sz*, 3. zöngétlen + *j*-ből zöngétlen + (*ž* h) *ty*, s hogy mind e három hangváltozás közös oka a zöngétlen mássalhangzók előreható hasonító hatása. Mivel pedig zöngétlen + *zs* kapcsolat egyáltalán nincsen a magyarban, azért mind e részleges hangtörvényeket ismét összefoglalhatjuk ebbe az általánosabba:

A zöngétlen mássalhangzókra következő zöngés spiránsok a zöngétlen mássalhangzónak Dunántúl a XVI. sz.-ban kezdődött előreható hasonító hatása következtében elvesztették zöngéjüket, ilyen helyzetű *j*-ből azonban fonetikai okból nem *ž*, hanem hanghelyettesítéssel *ty* lett.

Ha föl lehetne tételoznünk azt, hogy az utóbbi századokban szó belsejében is állhatott a *ž*, akkor persze nem volna szükséges a hangtörvényszerűleg elvárt *ž* helyett tényleg meglevő *ty* hangot hanghelyettesítéssel magyaráznunk, hanem azt mondhatnók, hogy valamint a *v*-ből *f*, a *z*-ből *sz*, úgy a *j*-ből is *ž* lett, s hogy a *ž* = *ty* változás csak egy későbbi, a *j* zöngétlenülésétől már egészen független másodszori hangváltozásnak az eredménye. Sőt ebben az esetben a zöngés és zöngétlen mássalhangzók után tapasztalható *j* = *gy* változás is egészen könnyen meg volna magyarázható, mert azt mondhatnók, hogy egy ideig egymás mellett volt egyfelől *kapžam*, *kapžad* stb., másfelől pedig *dobjam*, *dobjad* stb. és *váržam*, *váržad* stb., de aztán mind a zöngétlen utáni *ž*, mind pedig a zöngés és zöngé mássalhangzók utáni *j* explosivává keményült, s ennek következtében a *kapžam*-félékből *kapttyam*, a *dobjam*, *váržam*-félékből pedig *dobgyam*, *várgyam* lett. Csakhogy e magyarázatnak alapföltétele, t. i. annak föltevése, hogy az utóbbi századokban (a mai

állapottól eltérően) szó belsőjében is állhatott j , túlságosan merész volna, mert sehol semmi nyomot sem találunk sem a köznyelv, sem pedig a nyelvjárások hangtörténetében, a mely ennek föltevésére bátoríthatna. De azt hiszem nincs is szükségünk erre a merész föltevésre, mert a zöngétlen utáni $j > ty$ változás, a hasonló esetekben egyáltalán nem szokatlan hanghelyettesítés föltevésével is kielégítően magyarázódik, s a zöngés és zöngé mássalhangzók utáni $j > gy$ változásnak is kínálkozik egy semmiféle nehézségbe nem ütköző magyarázata.

E magyarázat előkészítéseként rá kell mutatnom először is arra a fontos körülményre, hogy a zöngétlen mássalhangzó után következő j , a melyből, mint láttuk, előreható hasonítás következtében (j h.) ty lett, csak igen ritkán volt abszolút szóbelsei helyzetben — én mindössze két ilyen esetet ismerek: *iftyu* és *gyaptyu*, — hanem szinte kivétel nélkül mindig mint az igei vagy birtokos személyragok, vagy a Dunántúl nagyon gyakori *-jább*, *-jebb* középfokképző kezdete került a zöngétlen mássalhangzó mögé. Pl. *kappjam*, *kappjad*, *kappja*, *kappjuk* stb. *zsákja*, *zsákjuk*, *zsákjaim*, *zsákjaid* stb., *kéktyebb* stb. És figyelembe kell vennünk másodszor azt a körülményt is, hogy e fonetikai okokból keletkezett $j > ty$ hangváltozás következtében ugyanegy nyelvtani csoportban voltak *kaptyam*, *kaptyad*, *kaptya*, *zsáktya* *kéktyebb*-féle alakok, vagyis olyanok, a melyekben a suffixumok ty hangon kezdődtek és *dobjam*, *dobjad*, *dobja*, *várjam*, *várjad*, *várja*, *dorongja*, *öregjebb*-félék, vagyis olyanok, a melyekben ugyanazon suffixumok (a változásra való hangtörvényszerű ok hiányában) j -vel kezdődtek. Tehát ugyanaz a suffixum majd ty , majd meg j hangon kezdődött, holott e két hang nem rendszerbeli párja egymásnak. Világos, hogy ez sokáig nem maradhatott így, mert az analógia egyformásító vagy legalább is párhuzamosító törekvése, az úgynevezett Systemzwang, nem tűri az ilyen disparitást. S ha a *kaptya*-féle alakokban, zöngétlen mássalhangzók után, a korábbi j helyébe ty lépett, akkor a párhuzamosság kényszere alatt a *dobja* és *várja*-féle alakokban, zöngés mássalhangzók és zöngé mássalhangzók után, a korábbi j helyébe csakis a zöngétlen ty -nek zöngés párja, a gy léphetett. Az analógia tehát ez volt: zöngétlenség + $j >$ zöngétlenség + ty , zöngéesség + $j >$ zöngéesség + x ? Ebből az $x =$ a ty -nek megfelelő zöngés hang, a gy .

A $j > (j$ h.) ty változás, mint fönnebb kifejtettem, fonetikai természetű volt: a zöngétlen mássalhangzók előreható hasonító hatásának következménye. A $j > gy$ változás ezzel szemben nem fonetikai, csak analógias természetű változás: azért keletkezett a *dobjam*, *várjam*-féle suffixumos alakokban, mert a *kappjam*-félékben a suffixum korábbi j kezdete helyébe ty kezdett lépett. Magyarázatlan azonban mindeddig annak a néhány szónak (*borju*, *bujtérján*, *gerébjé*, *lajtérja*, *sarju*, *sérógja*, *szomjas*, *tömjén*, *Türje*, *varju* s talán még egy-kettőnek) $j > gy$ változása, a melyeknek j -je abszolút szóbelsei helyzetben volt, ennél fogva nem volt kitéve az analógia párhuzamosító hatásának, s így tulajdonképen el kellett volna kerülnie a $j > gy$ változást.

E szavak esetében figyelemreméltó az a két körülmény, hogy j -jük, bár nem állott suffixum kezdetén, de mégis zöngés vagy zöngé mássalhangzó után következett, s hogy a *dobjam*, *várjam*-

féle suffixumos alakok százaiban történt analógiás okból zöngés vagy zöngé mássalhangzó után $j > gy$ változás. Az eseteknek e gyakorisága következtében könnyen elképzelhető, hogy az ilyen hangtani helyzetű $j > gy$ változásra való hajlam csakhamar annyira erősödhetett, hogy minden zöngés vagy zöngé mássalhangzó után érvényesült, tehát akkor is, ha ilyen j kezdetű szótagnak (pl. *borju* stb.) nem volt nyelvtani párja egy *ty* kezdetű szótag.

HORGER ANTAL.

Régi személyneveink jelentéstana.

Valamely nép tulajdonnevei, mint általában egész nyelvrendszere, a legszorosabb, legszövevényesebb összefüggésben állnak történeti életének változásaival, különösen pedig művelődésének történeti élete folyamán végbemenő fejlődésével. Az eredeti tulajdonnevek jelentésstanának kérdései csupán művelődéstörténeti szempontokból oldhatók meg; hisz a képzet- vagy fogalomkörök, melyekből valamely nép tulajdonneveit meríti, továbbá a szerepek, melyekben azokat alkalmazza, a művelődési viszonyok szerint alakulnak. A kölcsönnevek származásának felderítése meg a művelődési érintkezések kibogozásával jár együtt. Tehát a nyelvtudománynak idevágó része elsősorban nem egyéb, mint alkalmazott művelődéstörténet.

Ennélfogva természetes, hogy középkori művelődéstörténetünk két fejlődési fokozatának és ezeken belül két-két mozzanatának felel meg a mi névrendszerünk kialakulásának két fő-, illetőleg két-két alszakasza. Az első fokozat főmeghatározója a társadalmi és gazdasági közösség, a másodiké a családi-egyéni és gazdasági elkülönülés. Az első fokozat alá tartozik először a nomád közösség mozzanata a honfoglalás és kalandozások korában. Második a nyugati társadalmi és gazdasági formák behatolásának mozzanata a kereszténység és királyság megalapításától a III. Béla-korabeli társadalmi és gazdasági rendszerezésig. A második fokozat alá esik, mint az egész fejlődés harmadik mozzanata, a család kiválásának és a birtok széttagolódásának folyamata a központi hatalomnak II. Endre-korabeli gyengülésétől az Árpád-ház kihalását követő társadalmi zűllésig. A fejlődés negyedik mozzanata pedig a családi és birtoklási viszonyok elhatárolódása és állandósulása, a rendi társadalomnak az Anjouk uralomra jutásával meginduló társadalmi és gazdasági szervezkedésétől Mátyásig. Évszámokkal határt vetni az egyes fejlődési fokozatoknak vagy mozzanatoknak teljesen elhibázott és céltalan dolog volna, mivel nem élestorésű katastrophákon át rohanó drámát bocszolunk, hanem szinte észrevehetetlenül apró körülményekből kicsirázó és egymásba olvadó mozzanatok során kialakult társadalmi fejlődményeket próbálunk elemezni.

I.

A nomád közösség mozzanatának főszájságai: *a)* a törzsi-nemzeti szervezet és ezzel összefüggésben az ugyanegy társadalmi csoportban való elszigeteltség; *b)* a nomád, hadakozó életmód és birtokközösség; *c)* a pogányság; *d)* a török befolyás. Ennek a

fejlődési mozzanatnak a tárgyalásánál természetesen azok a személynevek az irányadók, melyeknek viselői egykorú történeti források tanúsága szerint kétségtelenül a honfoglalás és kalandozások korában éltek. Azonban a kritikai szellem túlhajtása volna, ha a krónikákban előforduló valószínű hitelességű neveket itt teljesen mellőznék.

A hiteles nevek között elsősorban a fejedelmi család nevei jönnek számba. — Az *Almos* nevet, a mint az EtSz. és Gombocz (MNY. XI, 146) kimutatták, azzal az *Almyš* névvel kell egyeztetnünk, a mit egy 920 körül élt volgai bolgár fejedelem viselt, s a mi a török *al-* am. 'venni' igének 'vétel' vagy inkább 'vett' értelmű névszói származéka. — *Árpád* nevének előrése a törökségből kölcsönzött és ekkor már közhasználatú *árpa* növénynév, a *-d* végződés pedig a fgr. *-d* képző. Valószínű azonban, hogy a mint Gombocz (MNY. X, 282) gondolja, az *árpa* nem a magyarságnál vált személynévvé, hanem *Arpa* már mint török személynév került át hozzánk (pl. Bokhara történetében szerepel *Arpa-khán*) és *Árpád* ennek a török kölcsönnévnék a becározó formajaként alakult meg nálunk a fgr. *-d* kicsinyítővel. — *Árpád* egyik fiának, *Jelech*-nek a nevét KARÁCSONYI (Árpád és az Árpádok 140) a mai pestmegyei *Üllő* helység nevében fedezi fel; Gombocz (MNY. XI, 436—7) pedig arra utal, hogy ez a név voltaképen személynévként használt török méltóságnév: az 'uralkodó, fejedelem' jelentésű kazár *Ilig* vagy *Elig**. — A 'kő' jelentésű köznévre visszamenő török *Taş* nevet viseli Árpád ivadéka közül Taksony fejedelem unokatestvére: *Tas*, a ki a krónikában Lél kortársából annak apjává lesz. — Ez a négy törökből magyarázott név azonban éppen nem feltétlen bizonyítéka annak, hogy a fejedelmi család és vele a vezető réteg ekkor török ethnikumúak, sőt még azt sem dönti el, hogy török eredetűek. T. i. a törökséggel folytatott érintkezés következtében éppen úgy válhatott divattá a szokatlanságuknál fogva előkelőbbeknek tartott idegen török nevek használata, mint pl. egyes későbbi korokban a németes vagy francziás nevek alkalmazása.

Van ezen korbeli neveink között néhány, a mit a magyarból fejthetünk meg. Ilyen Árpád egyik fiának a neve, a mely Gombocz szerint (MNY. XII, 309—10) *Liünti*-nek hangzott és azonos a későbbi *Levente* (< **Leventi*) névvel. Gombocz a *Liünti*, *Levente*, *Leventa* neveket a *lész*: *löv* igéből származtatja és olyanféle alakulatnak tartja, mint a minő a *lëndő* igenév, illetőleg ennek SZILY KÁLMÁNTól megfejtett 'ivadék, atyafi, rokon' jelentésű *lende* vagy *lente* változata, a mihez vonja Gombocz (MNY. XIII, 237) a XIII. századi *Lende* és *Lente* személyneveket is. — Én egy másik megfejtés lehetőségére óhajtok itt rámutatni. Eszerint a ránkmaradt formák olvasása részben *Liünti*, részben *Lüente* vagy *Lövente*, illetőleg *Lövënta*. A *Liünti*-ben az *-nti* végződés lehet az *-n + ti* képzőbokr, a *Lüente* ∞ *Lövënté*-ben és *Lövëntá*-ban pedig az *n + t* még az *-e* vagy *-a* képzővel van megtöltve. A *Lüente* ∞ *Lövënta* és *Lövënta* formákból a képzőbokr leválasztása után maradó *Lüü-* vagy *Löv-* rész véleményem szerint is a *lész* ige *löv-* tövével egyeztethető. A *Linti*-beli *Liü-* vagy az ebből fejlődöttnek feltételezhető **Liv-* pedig a *löv-* igtőnek olyan változatát mutatja, mint a minő a *hisz*: *hív-* ige mellett név-

* HOMAN B. szerint a *Jelech* név *Hulek* olv. *Hülek* formában került Anonymusba (Turul XXX, 94).

szóként előforduló *hiv* vagy *hū*, illetőleg ennek előzője: *hiū*. S a mint ez a *hiū* \in *hiv* \in *hū* névszói szerepet öltött, éppen úgy feltehető a *liū*- vagy *liv*- igetőnek névszói használata és ezen az alapon denominalis képzővel való megtoldása is. A *tő liv*-változatában szintén névszóként szerepelve vehette fel az *n + t + e* képzőbokrót. — Az Álmos vezértársaként említett *Lebediasz* nevének magyar formájául JAKUBOVICH-esal (MNY. XIV, 229—30) az 1138/1329. dömösi összeírásban előforduló *Lewedi* olv. *Lēvēdi*-t jelölhetjük meg és ezt a *Liūnti*-vel és *Lēvēntē*-vel együtt a *liv*- igére vezethetjük vissza, még pedig véleményem szerint mint a *liv*- igenévszónak *-di* (\in *ti*) képzős származékát. A *liv*- tőnek *-e* képzős származékát őrizhette meg az 1138/1329. dömösi összeírásban (MonStrig. I, 95) említett *Leue* olv. *Lēve* libertinus neve. Az a *Hivedi* olv. *Hivedi* név, a mit ugyanezen összeírás (i. h. 96) *Nunhiu*-val, helyesen *Numhiu*-val olv. *Nūmhiū*-vel a n. *Nem*- *hū*-vel együtt idéz, *Lēvēdi*-nek megfelelő alakulat a *hiū* \in *hiv* igenévszóból.*

JAKUBOVICHOT (MNY. XIII, 225—9) követve, *Lél* vezér nevét *lélek* szavunk alapszavával: *lél*-lél kell egyeztetnünk. Ez a *lél* azonban aligha mint szellemi valónk megjelölője vált itt személynévvé, hanem abban az értelemben, melyben a *lélekzik* ige mai napig megőrizte. Tehát *lél* 'lélekzet' vagy 'lehellet' jelentésben jutott személynévi szerephez, és nem lehetetlen, hogy éppen a "kürtös" *Lél* a kürtfúvásban megbámult hatalmas, szusz'-száról nyerte ezt a nevet.

Lél bajtársának, *Bulsú*-nak vagy *Bulsú*-nak a neve MELICH (MNY. IX, 325) és az EtSz. szerint a törökből kölcsönzött *bocsát*, *bocsánik* igékkel függ össze, mint fgr. *-uh* \succ *uy* \succ *oy* \succ *ó* vagy *ú* képzős igenév, tehát azonos a mostani *bücsü* közszóval. Gondolhatunk arra, hogy *Bulsú* az apjától örökölt karchaszi, vagyis bírói hivatásánál fogva jutott ehhez a névhez, a mely eszerint egyike volna később tárgyalandó praedestinációs neveinknek.

Vegyük szemügyre most a krónikáknak erre a korszakra vonatkozó névanyagát! Bizonyos, hogy krónikáink hagyományokon alapulnak és így a bennük emlegetett személyek közül többen csakugyan bejátszhattak emez ősi kor eseményeibe, ha nem is pontosan abban az időben, a melyekben a krónikások szerepeltetik őket. Az sem lehet kétséges, hogy a honfoglaló nemzetségekből kialakult vezető osztály eleven hagyományérzéke a Szent István előtti idők neveinek jelentékeny részét átszállította a XI—XIII. század magyarjaira. Krónikásaink a honfoglalással és a kalandozásokkal foglalkozó részleteikben elsősorban ebből az ő ismereteik alapján többnyire megfejtethetetlen, s éppen ezért a régiség varázsával ható, archaikus színezetű névkészletből merítettek nevet a mondai hagyományok nyomán idézett vagy nem egyszer költött hőseik számára, midőn a jelent a multba visszavetítő naivságukban a közelmúltból ismert vagy a saját korukba dívó nevek között igyekeztek az elmosódott emlékü hősök számára nevet keríteni. Tehát a hagyományban gyökerező krónikás neveket éppenséggel nem szabad figyelmen kívül hagynunk, ha csak egyszersmindenkorra le nem mondunk

* Kimutatva azt, hogy a *liū* \in *lōv* és *hiū* \in *hiv* tövek mint igenévszók közvetlenül veszik fel a *-d* vagy *-n* képzőket, megerősítjük azt a feltevést, hogy az *-ah* \in *-eh*-re visszamenő *-ó* \in *-ő* igenévképző azonos a szintén *-ah* \in *-eh*-től megelőzőtt *-ó* \in *-ő* kicsinyítővel.

arról, hogy világosságot derítsünk az ősi fejlődési mozzanat névrendszerének sajátosságaira.

Az Anonymusnál említett honfoglaláskori kúnok közül kettő viselt olyan nevet, a mely a törökből fejthető meg: *Borsu* és *Oluptulma*. A *Borsu*: *Bors* személynév és a belőle elváltozott *Bars* helynév az EtSz. szerint azonos a törökből kölcsönzött mostani *bors* szavunkkal; vagy az is lehetséges, hogy már mint tulajdonnév került át hozzánk, mint az *Arpád* alapszavául feltételezett *Arpa* személynév. A *Bors* sal mint a magyarban alakult becézők tartoznak össze a *Borsa* nemzetségnév, valamint a *Borsod* személy- és helynév. — *Oluptulma* Gombocz szerint (MNy. XI, 151) összetett név; előtagja a török *alyp* am. 'hős', második tagja pedig a 'tele lenni, megtenni' értelmű török *tol-* igéhez tartozó *-ma* képzős igenév, melynek a jelentése tehát: 'töltelek'. Ennek a *Tolma* névnek *-cs* képzős kicsinyítője jelentkezhetik *Tulmach* olv. *Tulmács*: *Tolmács* XIII. századi zalai várföld nevében, a mit *Kazar* (!) nevű várbirtokkal együtt emlegetnek (Zala Okl. I, 103—7). — A Taksony fejedelem korában bevándorolt besenyők között említett *Thonuzoba* neve összetett név; előtagja a török *tozuz* am. 'disznó', második tagja az 'apa, nagyapa, ős' jelentésű *aba* tiszteleti jelző (MNy. X, 300). — MELICH (MNy. IX, 352, 468) állapította meg, hogy a lázadó *Achlum*: *Ohtum* neve a leggyakoribb török személynévek egyikének, az 'arany' jelentésű *Altun* ∞ *Altyn*-nak magyar hangtörvények szerint keletkezett módosulata.

Találkozunk krónikáinkban a magyarból megfejthető személynévekkel is. Ezek azonban jórészt nem a hagyományokból idézett személynévek nevei, hanem a krónikás magateremtette alakjaié, kiknek a nevét az értelmezési képessége körébe eső névkészletből úgy választotta meg, hogy a névvel az illető személynék tulajdonított szerepet jellemezze. — Álmosnak a Képes Krónikában közölt nemzedékrendjén több magyar név tűnik fel. Ilyen mindjárt *Eleud*-nek a neve, a ki a Képes Krónika szerint Álmos apja és Ugek fia, Anonymus szerint pedig a hét vezér egyike, Zobolsu apja, egyszersmind a Csák nemzetség őse. A nevet lehet 'ős'-nek értelmeznünk; de felfoghatjuk úgy is, mint az 1232-iki „in ponte *Ketüd*“ (Kedd-hida, ma Kehida) adatban felmerülő *Ketüd* (*ketted*) am. 'második' személynév párját, vagyis olyan szót láthatunk benne, mely a 'másodszülött' jelentésű *Ketüd* mellett az 'elsőszülött'-re vonatkozott (MNy. VII, 166—7). A *Bulcsu*, *Lél*, *Levente*, *Farkas* neveken kívül jelentkezik e genealogiában: *Opus*, az *apa* szóval közös töből származó *-s* képzős becéző; *Bolug* am. *balog*, vagyis a *bal*-nak *-g* (*-k*) képzős származéka. — Ethele dedapjának a neve: *Scemen* olv. *Szémény* vagy *Szémény* szintén a magyarból fejthető meg, mint a *szém*-nek *-ny* ∞ *-n* képzős formája. Ennek *Zemein* olv. *Szimein* változata Kézainál és a Képes Krónikában *Wela*, *Cuwe* ∞ *Keue* és *Caducha* ∞ *Kadicha* hún kapitányok ősapjának a neve. — Kézai Ethela, Reuwa és Buda vezérekét „de genere *Erd*“ származtatja (a Képes Krónika „de genere *Kadar*“); s ez az *Erd* nyilván a 'vena' jelentésű *ér* *-d* képzős származékának személynévi alkalmazása.

A magyarság két ősanjájának olyan magyar nevet adnak a krónikások, a mely előttük értelemmel bíró közzsó volt. Az 'anya-disznó'-ra használt mai *emse* szavunk a végső *e* képző híján az az *Emesü*: *Emes* név, a mivel Anonymus Álmos anyját felruhazza. Ez

az *Emes* pedig az „anyá”-t jelentő fgr. eredetű *em* szónak -s képzős származéka. — Török eredetű *ünő*: *iné* szavunkat nyeri Hunor és Magyar anyja Nemprothnak, a „vadász”-nak a felesége Kézainál *Eneth*, helyesen *Enech* olv. *Ēneh*, a Képes Krónikában *Enee* olv. *Ēné* formában.

A *Hunor* nevet a krónikás bizonyára a *Magor* olv. *Magyor* párjául teremtette, még pedig valószínűleg úgy, hogy a *hún* népet a *Magyor* végződésével toldotta meg. Azonban nem lehetetlen, hogy a *hún* népnévhez illesztett -r az akkoriban még szórványos alkalmazásban élő -r képző.*

Kézainál *Cuwe*, a Képes Krónikában *Keue* a Scythiából felkerekedő húnok egyik kapitánya. A *Keue* név előfordul Almos nemzedékrendjén is. Ez a *Küve* \in *Keve* mai *kő* szavunkkal összefüggő -e képzős származék, melynek személynévi használata nálunk valószínűleg a *Tas* és *Ajton*-féle török személynévek hatására megy vissza. Hogy a *Keue* név és a hozzáfűződő mondai hagyomány török származású népelem köréből ered, annak bizonyossága, hogy a Kézai-féle *Cuwe azoa*, a Képes Krónika-beli *Keue oza*, azaz „*Keve-völgye*” és nem „*Keve-háza*”, a mai *Kajászó*-Szent-Péter a Kualuz-völgyben, Kálozd nevű helység mellett feküdt; a kaliz pedig valami mohamedán vallású török népség volt. Ehhez járul, hogy *Kajászó* 1271-ben *Wza* fia Péter hagyományából lesz a margitszigeti apáczáké (Pallas Nagy Lexikona X, 480); az *Uza* név pedig a török *üz* népnévnek -a képzős származéka.

A Képes Krónika-beli fehér ló mondájában szereplő *Kusid* nevét *Küsid*-nek olvasva a *küs* \in *kis* szó -d képzős formájának tekinthetjük. — A *Botond* (Anonymus 55–56: *botond*, *Botondu*, *Botundium*; Képes Krónika 34: *Botond*, *Bothond*) névben a *bot* szónak *n + d* képzős származékát sejtethetjük. U. i. a *bot* az ősmagyaroknál jelenthetett valami buzogányfélét, miuek használata a konstantinápolyi kaland hősré jellemző volt, s a jelképi kapcsolatnál fogva nevéül szolgálhatott.

Közölnek a krónikák olyan személynéveket is, melyek a külföldi forrásoktól idézett tiszt-ég- vagy méltóság-jelölő szavaknak felelnek meg. A kalandozások korának vége felé és a kereszténység felvétele táján szerepeltetett *Gyu’ák* neve — a mint HóMAN B. (Turul XXX, 111) megállapítja — az akkor még meglevő *gilasz* vagy *dsila* méltóságnak a neve. Ezt azonban egyes idegen kútfőírók és a mi krónikásaink is személynévként fogták fel és ezért pl. az utolsó *gyulát*, Ajtoni, személyi nevének mellőzésével méltóságnévén kezdték emlegetni, annál is inkább, mivel a krónikák keletkezése idejében a *gyula* csakugyan használatban volt személynév gyanánt.**

Az Ibn Rosztehnél és Gurdézinél leírt Almos-előtti idők főuralkodói méltóságára vonatkozó *kendeh*, El Bekrinél *Kundu* szót keresi HóMAN (Turul XXX, 92) az Anonymusnál előforduló *Kund* olv. *Künd* névben, melynek alaki előzőjeül e szerint a *Kündüh*: *Kündü* formát kellene megjelölnünk. MADZSAR szerint talán ide vonható a *Kend*, eredetibb hangalakban *Künd* név, a mely a szatmári Kékes-erdő

* Ezzel a képzővel alkalomadtán majd bővebben óhajtok foglalkozni.

** KARÁCSONYI szerint *gyula* még Szent László korában is a „helyettes fővezért”, a királynak Erdély kormányzásával megbízott helyettesét, tehát a későbbi „vajdát” jelentette (MNY. XIII, 204).

egykori birtokosaiként 1216-ban és 1231-ben említett *Kék-kend* népnek a nevében is felbukkan (MNY. XII, 177 és 228; XIII, 281). Figyelembe jöhet itt továbbá a *Kende*, eredetibb hangalakban *Kende* név.*

Azzal a *karchasz* szóval, a mit Konstantin császár a bírói tisztség nevéül közöl, összevethetjük Anonymusból Tühütüm fiának, *Horká*-nak a nevét. Már csak azért is gondolhatunk erre, mivel a krónikás *Horka* fiául *Gyulát* említi, a ki szintén tisztségnevet visel. A *karchasz*: *Horka* összefüggést feltételezve, nem zárkozhatunk el annak a valószínűsége elől, hogy a *karchasz* idegen fülön és kézen romlott alak e helyett: *charkasz*.

A Képes Krónika és Kézai szerint a Nyugat felé induló húnok „constituerunt inter se rectorem unum nomine *Kadar* de genere Turda, qui lites sopiret dissidentium, fures et latrones ac malefactores castigaret“. Vagyis bírót választottak. Ipolyi itt a *Kadar*-ban a tisztség nevét látta és az ő nyomán szerepelteti ARANY a B. H.-ban Szömörét, a *kádár*-t, a húnok főbírája gyanánt. PAULER szerint a hún *Kadar* és a neki megfelelő gót *cadarion* am. „katona“ kazar szónak látszik (Honfogl. kútf. 218. l. jegyz.). Nyilvánvaló azonban, hogy *Kadar* a krónikák idézett helyén nem a tisztségnek, hanem az azt betöltő személynek a neve. Hiszen magában a Képes Krónikában is Ethele, Kewe és Buda de genere *Kadar* származnak, és ugyanez a *Kadar* belekerül Álmos genealogiájába is. Két 1146-iki oklevélből ismeretes *Cadar*, ablativusban *Cadario* mint curialis comes, vagyis mint országbíró.** Valószínűleg ezt az előtte nagyra-becsült országbíró tiszteletét meg a hún krónika szerzője azzal, hogy nevét a húnoknak tulajdonított főbíróra ruházta. Ez az eset is rávilágít arra, hogy miféle módszerek szerint teremtették meg a krónikások őstörténetünk onomasticonját.

(Folytatjuk.)

PAIS DEZSŐ.

Az *is*, és kötőszó történetéhez.

Az *és* (∞ *s*), *is* (régén s ma egyes nyelvjárásokban *es*, *es* stb. MTsz.) kapcsoló kötőszók közül az eredetibb alak az *és* (HORGER MNY. 11: 175). Mai nyomósító szerepéből azt lehet következtetni, hogy ez az *és* eredetileg csak enklitikus nyomósító, kiemelő szócska volt (*-és*), s összes többi használatai (megengedő, hozzátoldó, kapcsoló) mind ebből fejlődtek (másképp: SIMONYI MKöt. 1: 5. MUNKÁCSI ÁKE. 228. LEWY KSz. 17: 223. PÁPAY: Szily-Emlék. 48). Vizsgáljuk meg tehát ezen enkl. nyomósító *-és* kötőszó különféle használatainak kifejlődését.

1. Az *-és* (\rightarrow *-is*) kötőszó eredetileg símuló (enklitikus) nyomósító szócska volt, ebből magyarázható az, hogy az *-is* (*-és*) előtt levő szó — mint értelmileg fontos — ma is mindig hangsúlyos: Csak egy órát is el nem hattam. RMK. 15: 46 Nem is igaz. Igenis, nagyon is, legelőször is. Tízszer is visszanézett. Igaz is. Azért is. Ki is lehetne más? Mit is mondtál? Hol is hagytam el? Hogy is kezdjem? Nyakon is ütlek!

* Az *e* \rightarrow *ë* fejlődésre vö. Szémd (szēm) \rightarrow Szend hn.

** Pannonhalmi Sz. Benedek-r. t. I, 597 és 599. — Van még *Kadar*-kaluz és *Kador* nemzetségnév, továbbá *Kadar* és *Kadar*-kút helynév. A *Kotroczó* helynévnek is *Kodor*-aszó: *Kadar*-aszó az eredetije (MNY. VIII. 399—400).

NyF. 37:45. A felsőfok nyomósítására is szolgál: *legisjobban*. Nyr. 46:166. *letisjobb, letishamarébb*. NyF. 37:45 Elem-ismétlődéssel: *legesleg-: leg-is- leg- elsőben*. Dug. Szer. 1:167. *legisleggyobban*. ArT. 4:4. *Legis-legszépiből*. Vikár Kal. 1. *letislet-* MTsz. (Jászay és Kúnos szerint (vö. NyK. 16:456) a *leges-* alak -s képzős melléknév) A széke-lyeknél gyakori az ilyen nyomósítás: *föl is föl* tekint. Vadr. 123. *még is mégösz*. Nyr. 5:222. A váci nyelvjárásban: *ott is ott* vótam, *oda is odamént, rá is ránézett*. NyF. 10:43. A nagykanizsai nyelvjárásban ma az *és*-t használják az ilyen nyomósító *is* helyén: *kü és küte*kéntett. NyF. 48:40. Az *is*-nek nyomósító szerepe van ilyenekben is: *De is* nevettünk sokat! NyF. 37:45. *be is* Nyr. 46:166. A nyomósító *-is* igen gyakran ráhagyást, megengedést fejez ki, kül. *akárki, bármi* stb. névmásos és *ha* kötőszós megengedő mondatokban: *Bármit mondjon is* a világ. *Lassan haladva is* tovább érsz. *Futni akarnék is*, ti ne hagyjatok. RMKT. 4:120. Nem bánom, *ha meghalok is*. Néha gúnyt, kételkedést, tagadást fejez ki a kiemelő *-is*: *Tudsz is* te ahhoz! *Kellessz is* nekem! *Tudom is* én! *Törődöm is* vele! *Bánom is* én! *Ér is* av valamit. NyF. 37:42. Az *-is*-nek eredeti kiemelő szerepe nyilvánul meg a páros használatban is: *Kiuel Jotes gonoztes* tehetne. TihC. 201. *Az gýnye es jól mutatja magát, az köles es*. TörtT. 1910:398. *Hisszük is* azt, *nem is*. LehrT. 239. TE. 225.

2. Minthogy ez a nyomósító *-is* gyakran szerepelt hozzátoldásokban, azért ráértés (adaptatio) útján a mondat tartalmából hozzátoldó (szintén, *quoque, auch*) jelentést vett föl, azaz hozzátoldó kötőszóvá lett. Így azután majd mondatrészeket, majd egész mondatokat told egymáshoz: nemcsak ystenent de ez *vyлагent es*. EhrC. 99. Zent Ferencz megaluan meg alluala az *kerestys*. Uo. 61. zóme fene kegek wala fekethe: zóme *zóriés* fekethek. TihC. 105. Es boczassad mynekwnk my veetetynekth, mykent *my es* boczathwnk nekwnk veetetteknek. JordC. 370. Nintsen kenyér, *vizis* nintsen. Kár. Bibl. (1685) 173. Ha ó oda megyen, *én es* elmehetek. TörtT. 1910, 531. Nyilván tudom, *látom es*. Uo. 376. Nagh kewlechýege wagyon *lezenýs*. RMNy. II, 2:53. Én bizon eremest adom, *attam is*. TörtT. 1911, 98. Földet fivet meg-szemléle, *Duna vizit es* megkimlé. (Pannon. megvét). Királné asszon-nak ott hitit vegyétök, *Barát kúncstartónak es* hitit vegyétök. RMKT. 3:32. Bátyjaitul ottan megfogatek, *Ruhájátul is* megfosztaték. Uo. 7:220. Aszonyomat jó egészségbe hagyám, az *gyermekeket es*. TörtT. 1910, 518.

3. Az enklitikus *-és* nyomósító szóból fejlődött a mai kapcsoló és kötőszó is. Míg SIMONYI (MKöt. 1:13, 35—6. Nyr. 6:301, 9:293, 10:291) és mások szerint az eredetibb alak *és* volt s eredetileg mindig a kapcsolandó mondatrész vagy mondat előtt állott, jelentése pedig *und, auch* volt, miként a lat. *et-* és a gör. *καί*-nak is egyaránt *und* és *auch* jelentése van, addig szerintem az eredetibb alak *-és* volt (HORGES is így MNy. 10:109, 11:175) mely nyomósítószói eredetének következményeképen kezdetben mindig a nyomatékos mondatrész után állott s csak később került alkalmas helyzetekben a mondatrész, illetőleg a mondat élére és ráértés (adaptatio) útján fölvette az *und* jelentést. Hogy a HB.-ben (hug *es* *tu* latiatuc = ti is) a mondatrész előtt levő *es*-nek *etiam, auch* jelentése van, ezt nem azon állítólagos eredeti állapot marad-

ványának tartom. a mikor az *es* kötőszó mindig, azaz mind *und*, mind *auch* jelentésben még a kapcsolandó mondatrészt megelőző, hanem a latin *et* hatásának. Az eredeti simuló -*es* nyomósítósónak az előtte levő szótól való leválására és az utána következő szóhoz való csatlakozására alkalmas helyzetet találunk a következő mondatokban: *Almát-és, néhány körtét-és hozott. Apám-és, szegény anyám-és azt mondta. Evett-és, azután ivott-és.* Az ilyen mondatok eredetileg így oszlottak szólamokra: *Almát-és || néhány | körtét-és || hozott. Apám-és || szegény | anyám-és || azt mondta. Evett-és || azután | ivott-és.* Majd a gyors beszéd folyamatában a szólamhatár eltolódásával: *Almát és néhány | körtét-és | hozott. Apám és szegény | anyám-és | azt mondta. Evett és azután | ivott-és.* Az ilyen alkalmas helyzetekben tehát az eredeti simuló -*es* nyomósítószó a beszéd folyamatában a szólamhatár eltolódása következtében odakapcsolódott a következő szóhoz és mintegy magába szívta, azaz ráértéssel hozzákapcsolódott a mondat tartalmából az *und* jelentés, vagyis az *es* kapcsoló kötőszóvá lett. Ezen új helyzetében és szerepében az *es* megszűnván enklitikus szócska lenni, megnyúlt *és*-sé, egyes nyelvjárásokban *és*-sé (vö. MELICH, Dévai Bíró M.: Orthographia: A M. Nyelvt. Társ. kiadv. 8:13), miként más egytagú zártszótagú szók is: *még = még.*

Hogy a kapcsolandó mondatrész vagy mondat élén álló *és* kötőszó csakugyan úgy keletkezett, hogy az előtte levő szó végéről alkalmas helyzetekben az eredetileg simuló -*es* nyomósítószó odakapcsolódott a vele egy szólamba került következő szóhoz, azt az a jelenség is megerősíti, hogy később is, mikor már a simuló nyomósító, ill. hozzátoldó -*és*-ből -*is* lett, némely nyelvjárásban ez az újabb -*is* szintén levált alkalmas helyzetben az előtte levő szó végéről és a következő szó elé került, úgyhogy ezen nyelvjárásokban *és* helyett *is* kötőszó használatos, vagyis az *und* és az *auch* összeesik az *is* alakban. Pl. Együtt vacsoráltak, is osztán lefeküdtek az árok mellé. Szatmár m. Nagybánya. Nyr. 8:466. (Eredetileg: Együtt vacsoráltak-*is* | osztán lefeküdtek. Majd a szólamhatár eltolódásával: Együtt vacsoráltak | *is* osztán lefeküdtek.) Még a zannya teje a száján van, is má hová áll a szeme. Uo. 9:132. Egyszer vót, hun nem vót, eggy ember is eggy asszony. Szilágy-Somlyó. Nyr. 16:188, vö. még MTsz.

A nép azonban ma sem szereti az élőbeszédben az eredeti simuló -*és* (= *és*) nyomósítószót a kapcsolandó mondatrész vagy mondat elé téve használni, vagyis a nép az *és* kötőszóval ritkábban él beszédjében (az írásban azonban gyakran él vele), mint ezt az egyes nyelvjárások leírásaiból láthatni (NyF. 10:44. 16:41. 34:31. 37:40. 38:25. 52:22. 56:24. 57:38. Nyr. 6:299. 13:354. 18:508. 21:561. 39:75). Az *és* helyett a nép mondatrészek kapcsolására inkább a *még*-et, mondatok kapcsolására pedig inkább ilyeneket használ: *osztán, oszt, még oszt, avval* vagy pedig a hozzátoldó -*és*, -*is*, -*es* simuló kötőszót: A holló elszát, hozott is neki egy süveg vizet. Berze N. J. NépkGy. 9:65. Elment a galambom, itt hagyott engemet, él is vitte nekem minden örömet. Arany-Gyulai NGy. 2:69. Szabó Ilma küment az erdőre, bele is út a tölfa levélbe. Nyr. 1:463.

A kapcsoló és kötőszónak eredetibb helyére még egy más népnyelvi jelenség is vall. Erdélyben t. i. nemcsak a nyomósító és a hozzátoldó -*és*, -*es*, *is* helyezkedik el simulóan, hanem a kapcsoló

s is. Így a nagybaczoni (Háromszék m. NyF. 75:28), a székely telepítvényes tordai (NyF. 32:34) és az alsófejérmegyei (Nyr. 25:350) népnyelvben az *és* kötőszó csaknem mindig *s* alakban fordul elő s az előtte levő mondat utolsó szavához tapad, utána pedig rövid szünet van. Pl. *Éccer vót egy asszonnak egy varrótojás nem vart veles elkütte utazni.* NyF. 4:81. *Elmönyök hazas mondom neki, hogy igys így áll a dolog. Bémönyöks látom, hogy ott ül az asztal mellett mondom neki, hogy . . .* NyF. 75:29. *Ot vóts, na várto, hogy mi leszsz; há eccé hazajú lelkems, há hogy vattaks, há micsináltoks, na leül.* NyF. 32:34. *Telik-mulik az idő s megnőtt a jánka s miká esmét megkérdeszte a napat, ez asz manta . . .* *Jál van s bétarisnyáltak s émentek az erdőbe . . .* Nyr. 25:350. STEUER szerint (Nyr. 19:319) ez általános a székelységben. Ugyancsak a moldvai csángókknál az *és* kötőszó helyett *simuló ész-t* használnak: *harmincz frauk, negyven bán ész.* Nyr. 10:202. Ezt a székely népnyelvi sajátyságot úgy fogom föl, hogy itt az eredeti *simuló nyomósítószónak* már kapcsoló szerepe fejlődött ráértéssel, de megmaradt még eredeti *simuló helyzetében*. Érdekes, hogy ugyancsak a székelységben más esetben sem vált le a *simuló -és, -es, -is* az előtte levő hangsúlyos szó végéről, így nem szegődött oda az utána következő tagadószóhoz (*nēm*), és így nem is olvadt össze vele. Ezért a székelyeknél igen gyakran az összevonatlan *-és (-is) nem* használatos a *sem* helyett. *Neked és nem ártana.* NyF. 75:29.

A *simuló -és, -is* más esetekben is levált az előtte levő hangsúlyos szó végéről és hozzászegődött az utána következő szóhoz, sőt egészen össze is olvadt vele, mikor a két szólamot (az össze-foglalót és a tagadót) egy nyomatékkal kezdték ejteni (*te-is | nem vagy jobb > te-is-nem vagy jobb > te-sem vagy jobb*). Az *-is* ily eltolódásával keletkeztek a következő szók: *sem, se, sincs, sincsen, ismét*.

A *sem* tagadószó az *-és (-is) nem* összeolvadásából keletkezett ilyen használatokban: *thahat meghys nem | veztegh.* LevT. 1:73. *En az gyúlésen pörteni nem készülök, be is nem megyek.* Uo. 2:47. *S én is nem akarván a népet rettenteni.* TörT. 1908, 477. Ilyen használatokban az *-és, -is* odaszegődve a következő szóhoz összeolvadt vele *snem* alakká, majd ebből a mássalhangzó-torlódás elkerülésével *sēm* lett. Ezért az idézett példákba az *-és (-is) nem* helyébe *sem-et* tehetünk. Hasonló módon keletkezett az *-és (-is) ne* kifejezésből *sē*. Ezekben az esetekben az *-és, -is* ugyanazon mondatban maradt, de megtörtént az is, hogy a mellékmondat végén álló *simuló -és, -is* a beszéd folyamatában a főmondat élén álló *nēm* tagadószóhoz csatlakozott, összeolvadt vele *sem-mé* s így átkerült mintegy a főmondat élére, régente vesszővel is választották el a mellékmondattól: *Ha meghalok is | nem bánom.* *Ha parancsolják is | ne tedd meg.* *mondatok helyett azt is mondhatjuk: Ha meghalok sem | bánom.* *Ha parancsolják se | tedd meg.* Viszont ezen mondatokban: *Ha egy arany forintot annanak egy chypoverth, sem találak.* LevT. 1:172. *Ha Nap-estig szóllanék, sem győzném elő-számlálni.* Pázm. Préd. 1695, 807 a *sem* helyett a mellékmondat végére oda-tehetjük az *-és (-is)-t*, a főmondat elejére a *nem* et. Az ilyen *sem* mindig nyomatéktalan, mert beleolvad a megelőző hangsúlyos szó nyomatékába. *Van nyomatékos sem is (nem lát, sem hall), de ez s nem* összeolvadásából keletkezett.

A *sincs* (*sincsen*) az *-és* (*-is*) *nincs* (*nincsen*) összeolvadásából keletkezett ilyen használatokban: Magának *is nincs* töb. TörtT. 1908, 211. Reménség *is nincs*. Uo. 1904, 282. Ebben a mondatban: Csak egy ur *sincsen*. (TörtT. 1900, 422) még jól érezhető, hogy a *sincsen*: *-és* (*-is*) *nincsen*-ből való.

Az *ismét*, *rursus*, *iterum*, *wiederum* határozószó is a nyomatékos szó végén lévő simuló *-és* (*-is*)-nek és az utána következő *még* vagy az ebből nyúlással (MNY. 11:175) eredt *még* határozószónak összetapadásából keletkezett: *esmég* (MüncH. NyK. 45:330), *ismég* (KomjSzPál 23), *ěsmég*, *ismég* stb. (vö. NySz., MTsz.), majd szóvégi *g > t* hangváltozással: *ěsmét*, *ismét* stb. Veternyenek elevelte *esmeg* fel keel vala. MargL. 14. Másut *ismeg* vgyan azzon sz. Pál azt mondja. Kulesár Postilla 1574. Adv. 1. vas. Es oth Jerusalemba *ysmög* kemenywn ellene tusakodwan. KomjSzPál. 23. Ma egyiket (fütőkemenczét) elvégezizik, mingyarást az másikat rakják *ismét*. TörtT. 1911, 451. Ezen mondatok bármelyikében még fölbonthatjuk az *esmeg*, *ismeg*, *ysmög*, *ismét* határozószót alkotó elemeire (*-es* (*-is*) *meg*) és visszahelyezhetjük eredeti simuló helyzetébe az *-es* (*-is*) szócskát, pl. Veternyenek elevelte-*es meg* fel keel vala.

Nemcsak az *-és* (*-is*) tapadt össze az utána következő szóval, hanem más a nyelvi megnyilatkozásban egymás mellett előforduló, egymással szerkezeti viszonyban nem álló szavak is. Így pl. a *nélkül* névtöről tudjuk, hogy a *-nál*, *-nél* ragból és a *kül*, *kül* határozószóból keletkezett ilyen használatokban; *rudnal kül*. BécsiC. 175. *Zepłñnel kyl*. JordC. 82. A *-nál*, *-nél* a beszéd folyamatában levált a maga szaváról és összetapadt az utána következő *kül* határozószóval *nálkül*, *nélkül* alakká (Zolnai NyK. 23:39).

Mindezekből azt láthatjuk, hogy a kapcsoló és kötőszó eredeti alakja *-és* volt, mely eredetileg simuló nyomósítószó volt, ezen simuló helyzetben ráértéssel hozzátoldó (*színtén*, *quoque*, *auch*) kötőszóváfejlődött egyes nyelvjárásokban *-is* alakot vett föl, másrészt a beszéd folyamatában alkalmas helyzetekben levált a nyomatékos szó végéről s a következő szóhoz csatlakozva a mondatrész avagy mondat élén álló kapcsoló kötőszóvá (*und*) lett s egyúttal *meg* is nyúlt új helyzetében és alakká.

KIRMM ANTAL.

A háborús katonanyelvből.

Külföldön a katonanyelvnek, ennek a fölötté érdekes csoportnyelvnek, egész irodalma van. Békebeli és háborús fejlődésével, szókészletének összegyűjtésével és magyarázásával vaskos kötetek foglalkoznak (vö. Nyr. 49:76, 120). Nálunk meg, noha a magyar katona ugyancsak kivette részét a világfürgetegből és dicsóséggel állta meg helyét minden csatatéren, különösen a háborús katonanyelv irodalma oly kis terjedelmű, hogy csak nyúlfarknyi közlemények szerénykednek róla. Annaira szálanalmasan szegényes az eddigi gyűjtés, hogy bátran elmondhatni: a régi vitézi élet nyelvét jobban ismerjük, mint a tegnapiét. Ideje tehát följegyezni, a mi róla megmaradt emlékezetünkben, nehogy végkép befődjé a feledés hamuja. A nemzeti és tudományos szempontokon kívül már csak azért is érdemes foglalkozni vele, mert — hogy Tinódit idézzem — „vagy nyereség, avagy

veszteség, de róla megemlékezni gyönyörűség". Ez készítet arra, hogy valahára, közreadjam gyűjtésemet, hátha mások is kedvet kapnak, hogy előálljanak följegyzéseik gazdagabb anyagával.

A mit alább közölni fogok, mind a magam följegyzése. Ha különös okom nem volt a közlésre, mellőztem azt a keveset, a mi eddig nyomdafestéket látott. Jól tudom, hogy nem valamennyi háborús termék, akad köztük több olyan, a mely már a békebeli katonanyelvben is megvolt. De hogy annyi ember élt velök mindennapi beszédében, hogy használatuk szinte általánossá lett: az a háború következménye. Máskülönben pedig, ha egyik-másik szó, kifejezés vagy szólás nem dicsekedhetik is azzal, hogy a háború tüzeiben született, első följegyzésüknek, avagy valamely régibb adat megerősítésének csekélyke érdemét talán nem lehet ettől a közleménytől megtagadni. A kritikai feldolgozás úgyis csak akkor lesz majd helyén, ha terjedelmesebb anyag gyűlik össze. Egyebekre nézve figyelemzettem a szíves olvasót a MNy. 16 : 157—160. l.-ján megjelent cikkem bevezető soraira.

Kezdjük azon, hogy kikkel találkoztunk a harcztéren, s legyen az idegeneké az elsőség.

A muszkának *muszi*, *muszki*, *ruszki* v. *Nikoláj* volt a neve, de azért *kozák* és *muszka* is akadt bőven, mert így hívták a harcztér legragaszkodóbb vendégét, a ruhatetűt. Ez ugyan okosabb állat, mint a *magyar tetű* (fejtetű), mert a miénknek *hat lába van, mégis fejtetűn jár* (t. i. a fej tetején), *több becsület van benne, mint a bolhában*, mert nem ugrik el, csak az a baj, hogy *még a fü is teli van vele Csujésországban*. *Digó* volt az olasz, a kit gyakran *kecske-* v. *macskab...* ónak is tituláltak. Az oláh *rumuny* v. *nyustyú*, a szanitéczek *dórre picisoré*-nak csúfolták, mert kórházba kerülve valamennyi a lábát fájlalta (mê doare picioare). Különben lusta egy náczió, *énni is munka neki* (mâncare = enni, a magyar fölnek majdnem így hangzik: *munkára!*) A galicziai bennszülött a *csujés* névre hallgatott, akár *rusznyák*, akár *poják* volt az istenadta. Apró lovának már magyar neve volt, mert *pistá*-nak hívták (valami *hista!* v. *vista!* lóbiztató szótól). A fehéreselédjét *csujés tyúknak*, tenyeres-talpasabbját *nehéz üteg*-nek, *harminczésfes*-nek tisztelték. Hozzájuk járt a katonai *tyúkászni*. Midőn a galicziai harcztérrel elkerültünk, a *csujés* szó velünk jött s így neveztek honvédeink bosszúságukban a polgári lakosságból mindenkit, a kivel nem tudtak beszélni. Így aztán még a digók között is találkoztunk csujésekkel. A csujésektől tanultuk el, hogy *nyémám*, *nyíma nyicz* (nekem nincs, semmi sincs), mert *muszkáli zabráli* (elvitték a muszkák), alkalmaztuk is derűre-borúra, ha valaminek hiányzott v. elveszett, sőt a *zabráli*, *zabráliz* polgárjogot nyert a csenés baka-synonimikájában. Minden cseh *csélák* volt, de sok jó tulajdonságuk az osztrák-német csapatok harczosait sem mentette meg a *csélák-banda* megtiszteltetéstől.

A mieink között határozottan megkülönböztették a népfölkelőket a rendes katonaságtól. Az előbbieket voltak a *Tisza Pista katonái*, *Tisza-huszárok*, *Károly-katonák*, az utóbbiak a *Ferencz Jóska emberei* v. *katonái*. Az öreg *népkefélő*-ket, kiket nagyrészt a *hapták*(hadtáp)-hoz vagy az *arbatjosok* (munkáscsapat) mellé osztottak be, rossz ruhájuk, hiányos felszerelésük miatt *komitácsik*-nak hívták; közülök sokan a trénnél szolgáltak, mint *trén*-ek *vén tréhán*-ok, míg a szanitéczeknek *szanitácsi* volt a nevük, egyéb, békebeli czimezgetésen

kívül. A tábori csendőrök, táb. zsandárok derék testületét *tábori csődör*, *táb. bityár* névvel illették, a kiknek bajuk támadt velük. A repülőgépből meg a benne ülő katonából jelentéssűrűsödéssel *repülő*, a menetszázadból *ménét* (A harmadik *ménetté* gyűttem ki), a rohamszázadból *roham* lett (Én is benne vagyok a *rohamba*), a ki benne van, az a *rohamista* s ha ez jól *ki van pofázva* (képezve), *tojás-gránáttal*, *kukoricza-gránáttal*, *szalonnavigóval*, *rohambicskával* (rohamkés) dolgozik. A hegyi tűzerek a *gébirczék*, *gibirczék* nevet kapták (< Gebirgsartillerie). A hadapród (< h. j. őrmester) *had-apró-vá* rövidült. Békében is úgy volt, de talán nem árt följegyezni, hogy az őrzetető a *baktér* címzésért szokott haragudni, és hogy a közvitéznek is legyen valami rangja, *baktér után való altiszt*-nek nevezték ki a csúfolódk. Voltak még *önconkász*-ok (önconkítók) és *lékkungoló*-k (bujkálók, biztos beosztásban meghúzódk) is, a kik a legravasabb módokon igyekeztek megszabadulni a rajvonal veszedelmeitől. De valahogy azt se feledjük, hogy a tisztiszolgákat *mufurcz*-oknak nevezgették az 51. honv. hadoszt. alakulatainál.

Ennek a sokféle elemnek *banda*, *társaság* (rendesen diszitó jelzők kíséretében), *honvéd-család*, *vendég* (Gyűn ám a vendég, pusztul a vendég, zúg a vendég: elégedetlenkedik) volt a neve békében, háborúban egyaránt.

A *lógó*, *lógós*-sal külön kell foglalkoznom. Az immár nagycsaládú *lóg* ige nem a kávéházak vagy a link-nyelv révén jutott a háborús katonanyelvbe, mint némelyek hiszik (vö. MNy. 16 : 40), hanem a népnyelvből való. Igaz, hogy idevágó jelentése nincs meg a MTsz.-ban,* az újabb nyelvjárástanulmányok szójegyzékei is csak elvétve emlékeznek meg róla, ámde a népnyelv ismerői igazat fog-nak nekem adni abban, hogy a nép körében már jóval a háború előtt megvolt ez a szó *időzik*, *vesztegel*, *tanyázik*, *szomszédol*, *ténfereg*, *lézeng* jelentésben. A merre tanítottam, katonáskodtam vagy más módon tilódtam az országban, elég sűrűn hallottam a szóbanforgó igét ilyen mondatokban: Hun *lógta* ijen sokáig? De soká *odalóg* az a Kati! Egész nap itt *lóg* a nyakamon! Annyira benne volt mindennapi szokászetemben, hogy nem is éreztem tájshónak. Bacsó Gyula 1910-ben föl is jegyzi az adavidéki nyelvjárásból: *Lóg*: lézeng (Az öcsém mindég Orosházán *lóg* most. MNy. 6 : 188). A tata-tóvárosi nyelvjárásban is mondják: Itt *lóg* mindig nálunk = Itt van mindig nálunk (Nyr. 39 : 81). De az bizonyos, hogy a katonáéknál szaporodott el,** különösen a háborúban, mert sohasem nyíltott annyi alkalom a lógásra, mint akkor. Tudomásom szerint itt szedte föl a csavarog, tekereg, kószál, majd a megugrik, megszökik jelentést. Egész sereg ige helyét bitorolta, kiszorította a békebeli katonanyelvben szintén járatos *csellej*, *cselleng*-et is. Alig van olyan igekötő, melylyel ne társult volna (vö. MNy. 12 : 179—80, 13 : 91, 15 : 44). A baka *kilógott* a rajvonalból, *belógott* a faluba, esetleg tovább is *ellógott*, de ha nem *lógott*

* De viszont vö. *lógándozik*, *lógároz*, *lökkázik*, *lóginyázik* u. o., *lóginyál* MNy. 5 : 334, aztán l. még Ball., CzF.-ban is.

** A balszárnnyat a hol a kis emberek sorakoznak, *csörgő-szárnny*-nak, *lógó-szárnny*-nak nevezték, mert *csörgött*, azaz nem bírt lépést tartani s e miatt mindig *lógott* = elmaradt. Az okkal-móddal való *lógás*, nyavis kibávnás a munka alól, már a békebeli katonának is egyik öröme volt.

többé vissza, akkor végkép megmént, meglógott és lógó, lógós lett belőle. Szabad idejében szórakozásból föllógott valamelyik dombra, hogy egy kissé körülnézhessen, vagy lélógott a trénhez komát keresni, de ha nem lógott oda sokáig, semmi baj sem lett belőle. Volt úgy is, hogy széllógott az egész társaság s csak nagysokára lógott megint össze. A cselákok meg állógtak a muszkához. Meglógott a muszka is, midőn az éjjeli sötétben csöndesen továbbállt, de ha netalán nem ment volna, akkor meglógatták: kiúzték, kiverték állásából, aztán: lógás! s a mieink fogták a betyárbátor-t (a katona czókmókja), utána lógtak s jól megnyomták az ellenséget. S ha véletlenül ő nyomott meg minket, akkor bizony sokan eljutottak a nagy kádér-hez: a hadifogságba. A legnagyobb káder Szibéria.

A harcztéri élet bizony sok bajjal jár, sokat ázik-fázik, törődik az ember, de azért a jó katona sohasem panaszkodik sem az időjárásra, sem másra. Jóllehet — a mint Tömörkény István írta volt egyszer — sehol sincs akkora gondolatszabadság, mint a katonaságnál. Gondolni u. i. mindent szabad, csak mondani nem. Nos hát, ha erősen tűz a nap: világos az idő, még akkor is, mikor a nagy melegtől majd kidöglök az ember; ha esni készül: homályos van; ha szakad: csak víz, majd megszárad, különben ezt is, mint ezer más apróbb-nagyobb kellemetlenséget: háború van, nem kell észrevenni! A viszontagságok közepett egy jó konzerva, egy kevés marmaláda (marmelade) v. rizsa, néhány koporsószőg, finánczlábszár (magyar cigarettá, magyarka), egy kis bakapuzicsány (komiszdohány) hamar megvigasztalta az embert. Néha még a Hindenburg-leves* is lecsúszott, ámbátor nehezen. Így aztán nem csoda, hogy még a visszavonulások rettentő fáradalmairól is emígy szoktak mókázgatni: Bizony az úgy volt, kedves egy komám, hogy hun mink szaladtunk elől, hun a muszka utánunk.

Néha az is megesik, hogy az ellenség megnyomja a gombot** és erősen támad. Ilyenkor zápul a tojás, nagy a büdösség, büdös a levegő, nagy lábszag van. De a kinek nem tetszik, írjon haza! Ez a regruták vigasztalása volt a boldog béke-idő-ben, béke-világ-ban, a háborúban a Károly-katonáknak mondogatták a Ferencz Jóska emberei. Nekik szokták még otthon, a kaszárnnyában odavetegetni: Tē vótá a nagy legény, tē tánczoltá a bró lányává v. az asztal tetején, tē verted fétég-lává a mejjedet, nagy mejjed vót otthun, tē taknyoztad a mejjedet, a harcztéren meg az otthoni háborús tüntetésekre czélozgatva így ingerkedtek velők: Tē vitted otthun a zászlót, még most is fő van törre a tenyered a zászló nyelitül, látod öcsém, mér jelenkésztél a ménetbe, mér kiabátad, hogy éjjén a háború! Mire egyszer egy elkeseredett Károly-baka ezt vágta vissza: Dejszén, nem kiabáta aszt sénki, a kinek écszcsomóba vót az esze! — No azé sosé búsúj, kis komám — volt a válasz —, csak éjjé-nappá, maj vége lëssz a háborúnak! — Mikó lëssz a! — Mégmondom — évődik tovább az öreg —, de előbb tē mondd még, hogy hányszó van még három a háoramba. — Eccér! — No hát épp akkó lëssz!

* Száritott zöldséggel készült és korántsem volt olyan népszerű, mint a nagy hadvezér.

** A géppuskásoktól származó kifejezés. A géppuska csak addig szól, míg nyomják a gombját. Megnyomja a gombot a. m. igyekszik, iparkodik, törekszik, nekidurálja magát.

Azonban nemcsak a panaszkodás: a lopás sem divat a katonaságnál. Mert lopni nem szép dolog, nem is illik, de nem is szabad. A katona legföljebb *vész* (persze csak *ötön*), *fog*, *el*- v. *mégfog*, *lőkapcsol*, *el*- v. *mé, csap*, *pofoncsap*, *szērész*, esetleg *rēkrivál*, *rēkrévál*, *el*- v. *mēgrēkrivál*, *elzabrál*, *elzabráliz* valamit. S ha aztán az elveszett jószágának nyomát sem találni, akkor az *járörbe mēnt* (a járór t. i. nagyon sokszor úgy járt, mint Noénak harmadizben kibocsátott galambja: „és nem tere vissza”), az már *hulla*, annak már *hullaszaga van*. Elveszett, eltűnt emberre és tárgyra egyaránt vonatkoztatták.

Tréfálkozó kedve akkor sem hagyja el a magyar katonát, mikor *rőpülnek* v. *fűtүүлnek* az *ólommadarak*. Ha sűrű a puskatűz, azt mondja rá: *patloglatják* a *kukoriczát*, *törík* a *diót*, *rotyog* a *kása* v. a *töltött káposzta*, a husvétájban megélénkült puskatűz meg azt jelenti, hogy *kezdődik* már a *föltámadás*, *ropog* a *pirostojás*. Megesett néha, hogy valami okból pár napig szünetelt a tüzelés, és lövedékek helyett béke hírek szálltak a levegőben. Mikor aztán újra megszólaltak a puskák, így csúfolódtak a rajvonalba: *kezdődik* a *békétárgyalás*, *kötik* már a *békét*! Ilyenkor könnyen *fejbe dobják*, *fejbe hajítják* az embert és *hullaszaga lesz*, *beveszi* v. *bekapja* a *hősi halált*, *megkapja* a *faköröszőt* (célzás a német vaskeresztre), aztán *alulról szagolja* az *ibolyát* v. a *rozmaringot* és hazaküldik a *dög*- v. *halál*-*czéduláját*. Ha ágyúból lő az ellenség, akkor *zörög ám* a *muszka*, *de kugliznak valahol* (távolsági ágyútűz), *küldi* a *muszi* a *levelet*, a *póstát*, a *faszolást* v. *fölvételt*, a *csomagot*, *gyün ám* a *szeretetedomány*; az *Augusztá-csomag*. Szerencse, hogy nem mindig robban föl, néha *meghal*, *megdöglik*, *megfullad*, *bedöglik* a *granicsék* (gránát, a fővárosiak nyelvéből) s legföljebb *beijed*, *begyullad* tőle, a kinek olyan a természete.

A *begyullad* ige nemcsak azt jelenti, hogy megretten, megijed, nem a proletárdiktatúra nyelvéből, de nem is a jasszokéból került a katonanyelvbe, hanem ennek saját termése: a *begyulladó* lövedékről való átvitel. Én már húsz évvel ezelőtt, póttartalékos koromban hallottam. Akkortájt az szokott begyulladni, a kit *farba billentettek*, s... *be telefonáltak*, már akár lábbal, akár puskatussal. *Gyűjts be neki!* — hangzott gyakorlaiközben a biztatás és erre puskatussal mivel figyelmeztették a bakát pl. a helyes fegyvertartásra, vagy csak szép szóval mondták neki: *Úgy mégváglak*, *úgy rúglak*..., *hogy menten begyulladsz!* Mivel a *begyűjtás* többnyire váratlanul történt, nem csoda, hogy a szenvedő alany nemcsak hirtelen támadt meleget és fájdalmat érzett, hanem meg is rettent. S hogy ez a másodlagos jelentés a háború folyamán közkeletivé lett, arranezve vö. a mit főntebb a *lóg*-ról mondtam. Ugyanezt a lelki állapotot a földrajzban jártasabbak így fejezték ki: *Szarajévóba ment*, *Besarabiába utazott*, a vaskos baka-humor pedig így: *besz...t*, de ez csak *besz...i* emberrel történt meg. Tiltó formában kedélyes biztatásul is használták: *Ne sz...j be!* Mert erre is volt alkalom, különösen kedvezőtlen hírek idején.

Hogy hogy áll a bál: milyen a hadihelyzet, lesz-e támadás, kötünk-e már békét és milyen feltételekkel, fölváltanak-e már valahára bennünket sib., minderről édeskeveset tudtak a rajvonalba, de annál többet a hátsóbb alakulatoknál: a gazdasági hivatalokban, a fölvételező állomásokon, a tábori kórházakban, sütdékben és — végül, de nem utolsósorban — a trénnél. A ki ezeket a helyeket megjárta, mint a méh, oly megrakodva tért vissza friss és biztos (?)

hírekkel, a melyekről azonban a hadvezetőség rendszerint semmit sem tudott. A honvéd szomjas fülel hallgatta, de hitte is, nem is. Legtöbbször azt mondta róluk: ez csak olyan *konyhaparancs, szakácsparancs, konyhaparancsba gyűtt ki, szakácsparancsból olvasták*, ezek csak *szakács-, stafi-, trén- kondér-hírek*, és vagy gúnyosan megkérdezte: *talán a gulyáságyából lötték, melyik kondérban kavarták, melyik konyhán főzték, hol fogtad, hol faszoltad, hol lehet ilyent fölvételezni?*

Sokszor egy-egy kedvezőtlen hírnek csak az volt a célja, hogy megijesszék, megtréfálják az embert, apróbb kellemetlenséget okozzanak neki, szóval *kibánjanak, kimajmoljanak, kijátszanak, kilökjenek, kitoljanak, kibabrálnak* vele. Ezeket a szavakat eleinte inkább csak a városiak használták, de lassanként az egész szócsoport s abból is a *kibabrál* oly népszerű lett, mint a *lóg* v. a *begyullad*. Jelentésük elég változatos volt. *Kibabrált* pl. a *törzsúr* (törzsfőnök, törzsmester) a szakaszszal, a százados úr a századdal, nagyobbbrangú följebbvaló az egész társasággal; ha ránczbaszedve, megdolgoztatta, kifárasztotta, megbosszantotta őket. A mieink *kibabráltak, kibántak* az ellenséggel, ha visszanyomták, megverték, áttörték a vonalát, de az is *kibabrált a fronttal*, ha bennünket ért ilyen meglepetés. Baka-felfogás szerint az egész háború nem volt más, mint kölesönös *kibabrálás*. Ezt azonban sokkal népiesebben is ki tudták fejezni s ebben a formában talán még az előbbieknél is általánosabb használatú volt.

Említettem már fentebb, hogy a repülőgép *röpülő*-vé rövidült, a tudálékosabbak így is hívták: (*röplán* röpülő \times aeroplán), de gyakoribb neve volt a *madár, szitakötő* (gyűn ám a *madár*, ahun a *szitakötő, tojik ám a madár*, ha bombát dobott). Az olasz harcztéren sokszor rajokban keringtek fölöttünk s ilyenkor azt mondták az emberek: *zúgnak a bogarak, eriszenek a méhek*. Mivel már a levegőben járunk, említsük meg, hogy a megfigyelő ballonnak *hólyag-embér* volt a becsületes neve.

Midőn a katona sebesülten v. betegen *spiti*-be, *földspiti*-be (kórház, táb. kórház), avagy még több szerencsével *kidülő*-be (az üdülőt nevezték így a silány élelmezés miatt) került, háborús szó-készlete ott is megbővült. Ott tanulta meg, hogy mi a *vazalin* (vaselin), a *judapor* (jodoform), a *ravasz-fecskendő* (Fravaz-f.). Ha *czifilis*-e, *czipilis*-e volt, *szarvalszán*-t kapott. Megtanulta, hogy a kórházban azért nem robban föl a *kézigránát*, mert csak vizelőedény, másként *kacsa*, a *mandolin* a. m. ágytál s a leibstuhl meg *gramofon*.

S hogy végül egy makarónizmussal adjam meg a módját: a rajvonaltól való irtózást szanitécz-körökben *frontusz undorítás*-nek nevezték. A háború folyamán ebben a betegségben szenvedtek legtöbben.

CSEFKÓ GYULA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A határozott névelőről. N. J. B. írja: „Egyik kartársam ezt a czímet adta értekezésének: *Váradí Regestrum magyar szavai*. Én azt mondtam rá, így kellett volna írni: *A Váradí Regestrum magyar szavai*. Kérem a t. Szerkesztőséget, szíveskedjek eldönteni, kinek van igaza. — Felelet: Önnek van igaza. — A fölvetett kérdés szempontjából a tulajdonnevek kétfélék: 1. *mondatkötelékben is névelőlenek*; ilyenek: a személynevek, világrész-, ország-, megye- és hely-

ségnevek; 2. *mondatkötélékben névelővel járók*; ilyenek: az állatnevek; tengerek, tavak, folyók; vidékek, határrészek; hegyek, hágók, szorosok; erdők, rétek; csillagok; utcák, terek, vendéglők, kávéházak nevei; könyvezímek, kézirat-elnevezések, s általában minden oly tulajdonnév, mely az 1. csoportból kimaradt. — Igazi tulajdonnevek csak az 1. csoportbeliek; szó szerinti értelmüket elvesztették, vagy nem érvényesítik többé, symbolumok, merő algebrai jegyek, akár egy *x. y.*, vagy egy *N. N.*; — beszéltbeli jegyei egy-egy emberi, vagy földrajzi egyednek. A 2. csoportbeliek azonban még nem felejtették egészen el köznévi eredetüket; nem pusztán jegyek, hanem körülírások, melyeknek többféle alkalmi értékük is lehet. Vagy teljes értelmű jelzős kifejezések ezek (a Rózsadomb, az Andrassy-út, a Váradi regestrum), tehát értelmes meghatározások; vagy jelentésszűkítéssel magukra hagyott jelzők, melyekben azonban az elhallgatott jelzett szó jelentése is benneeszendereg: az Ararát (-hegy), a Tisza (-folyó), a Bodri (-kutya), a Toldi (cz. költemény). Köznévi természetük még tudatos lévén előttünk, a mondatban úgy bántunk el velök, mint bármely más, hasonló alkotású köznévi kifejezésekkel.

Váradi regestrum: e jelzős kifejezés jelenthetne minden regestrumot, mely Nagyváradon iratott, ott van, volt, vagy lehet valaha. Mint ahogy *váradi utca*, ez az ugyanolyan jelzős kifejezés, Nagyváradnak akármelyik utcáját jelentheti. De ha valamely városnak *egy* bizonyos utcáját keresztelték erre a névre, vagyis ha tulajdonnévként kell élnünk a mondott jelzős kifejezéssel, meghatározottá, egy bizonyos utca nevévé csak a névelő segítségével avathatjuk. Az utcasarokra kiírhatják így: *Váradi-utca*; a regestrum kiadásának czimlapjára odanyomhatják így: *Váradi regestrum*; amott az utca, emitt a könyv jelenvalósága teszi határozottá jelentésüket. De ha beszélünk róluk, ha e neveket a mondat szövegébe kell befonom, csak a névelővel biztosíthatom tulajdonnévi meghatározottságukat: „sokat sétálok a Váradi-utcában“, — „a Váradi Regestrum magyar szavairól értekezem“, — „a Halotti beszéd, a Königsbergi töredék, a Schlágli szójegyzék, a Gyulafehérvári glosszák, a Bécsi codex, a Vizsolyi biblia, a Vásárhelyi daloskönyv, a Debreczeni grammatika nyelvi, vagy irodalmi jelentőségével foglalkozom“. Csak a névelővel biztosíthatom magamat afelől, hogy hallgatóm is *azt* a bizonyos regestrumot, codexet, daloskönyvet fogja érteni, melyre én gondolok. Müncheni codex *van*, nem egy; müncheni codexben maradt fenn pl. a Gesta Romanorumnak is egy kézírata; a Müncheni codex azonban csak az az egyetlenegy kézirat, mely a Nyelvémléktár I. kötetében van kiadva.

A tulajdonneveknek névelőtlen és névelős válfajokra való osztályozása nem pusztán alakiség. A névelőtlen csoportnak, úgy látszik, a *személyi* meghatározottság az osztálybélyege, s hogy ennél fogva a személyi tulajdonnevek kiváltsága a névelőtlenesség. Azon csoportba ugyan nem csupán emberi személynevek (Pista, Arany János, Hollós Mátyás, Szent Dávid, Csokonai Vitéz Mihály, Lencsés Nagy Bálint) tartoznak; de a szintén odatartozó ország-, megye- és helységnevek (Belgium, Szilágymegye, Kolozsvár) sem pusztán földrajzi elnevezések hanem úgyszólván jogi személyek nevei, s az utóbbiak részben személynévi eredetűek is; viszont a szintén névelőtlen világrésznevek (Európa, Ázsia) idegen szavak, melyeket

könyvekből és pedig latin (tehát névelőtlen) nyelvű könyvekből vettünk át, s így nem definiálhatják e névelőtlen csoportnak magyar gondolkozásbeli jellegét.

Elég az hozzá, hogy a névelő erőszakos odatétele köznévi alsóbbrendűségbe szállítja alá a tulajdonnevet, viselőjét pedig mintegy megfosztja emberi, személyi jellegétől; viszont erőszakos elhagyása valami megtisztelés, megszemélyesítés hatását kelti. Lásunk példát mindkét esetre.

1. Mondják ugyan néhol névelősen a személyneveket (a Pista, a Balogh Gyuri, a Mendli), de az irodalmi nyelvtudat (egész cikkemben *csak* ezt tartom számon) ilyenkor legott lefokozást, jobb esetben becézést érez. Komolyan vett, tiszteletreméltó férfiak neve elé valósággal szentségtörés névelőt tenni. (Azért nem is mondok példát.) A névelő kitétele oly igen köznévi rendbe süllyeszti a tulajdonnevet, hogy szinte várjuk teljesértelmű kiegészítését: a Pista (gyerek), a Mendli (zsidó). — *Tisza*: személynév (s hovatovább csak azé az egy Tiszáé!); tegyem elé a névelőt: legott folyót (nem személyt) jelent. Ha pedig köznévvé akarom tenni a személynevet, egyenest csak a névelőt hívhatom segítségül: a Petőfi Sándorok, a Goethék, a Nagy Jánosok; ellenben: *Nagy Jánosék*, ha Nagy János *személyét* a többségben is sértetlen kívánom hagyni.

2. Ezzel szemben a névelő elhagyása ott, hol az irodalmi szokás megkövetelné kitételét, mint mondtam, szinte rangemelésben részesíteti, személylyé avatja a tulajdonnév viselőjét. A gyermek játékaillatai — Maczkó, Nyuszi — valósággal emberszámba mennek a kis lélek felfogásában, s névelőtlenül használtatván, személynév-számba a nyelvtan fóruma előtti. „De szépen fut Pejko!” — mondhatja a gazda, becézve, szinte kedves embertársul magához emelve a Pejkot örömeiben. „Behozza Nonius!” — kiált a lóverseny nézője, ki valósággal versenyző személyeknek nézi a futó lovakat, különösebb rokonszenvvel a kiválasztott Nonius iránt. Lélektanilag tehát lehet olykor indokolt a névelő elejtésével együttjáró megszemélyesítés. Így különösen az aposztróf esetében, s a közönséges megszólításban is, hisz a megszólítottat értelmes lénynek kell képzelnünk, másképp oktalanság volna szólnunk hozzá. Tátrát, Dunát, Alföldet szólongathat így a költői ihlet.

Mihelyt azonban ily lélektani indok nincs a nyelvi alak mögött, a névelő elhagyása csak akkor lehet helyén, mikor azt köznevekre nézve is javallja a nyelvszokás. Így a részletező felsorolásban (mint egyik iménti mondatomban: „Tátrát, Dunát” stb.). Máskülönben fentmarad, még pedig fölöttébb félszegül, a megszemélyesítés érzete. „Váradi Regestrum magyar szavai”: e kifejezés olyanformán hat, mintha az a Váradi Regestrum valami csudálatos keresztnévű személy volna.

Sok aprólékos kérdés volna még felvethető, kivált a költeményczímek kapcsán. De a Váradi Regestrum alkalmából ennyi is elegendő.

BERETTYÓ JÁNOS.

A lengyel nyelv déli határa. Nitsch Kazimierz krakkói egyetemi tanár a Język polski V, 97—101. és VI, 41—46. lapján részletesen ír a lengyel nyelv déli határáról, azaz arról, hol, mely községeknél végződik a tót és a morva-cseh nyelv s kezdődik a lengyel. Térképmellékleten is feltüntetve megírja, hogy a történeti

Magyarországon lengyel lakosság, lengyel nyelv van Trencsén m.-ben Csacza és környékén, Árva m. északi részében, s Szepes m. Poprád folyómenti részében.

Szepes és Magura. E két tulajdonnévről értekezik Nitsch K. a Język polski V. 117—118. lapján. *Szepes*nek csupán a mai különböző nyelvi elnevezéseit állítja egybe; ezek: magy. *Szepes*, ném. *Zips*, szep. tót *Spiš*, irod. tót *Spiš*, lengy. *Spisz*, újabban *Spiz* (l. ez alakról Czambel, Slov. reč), magyarorsz. lat. *Scepusium*. — Eredetéről semmit sem tud mondani. — *Magura* hegység nevét Nitsch is, miként Miklosich tette (l. Bern. EtWb. II, 69), az oláh *măgură* 'hügel' szóból származtatja, s azt tartja, hogy a név oláh pásztoroktól eredő elnevezés. Az oláh szó a szláv *mogyla* 'grabhügel; steinhaufen' átvétele.

K. P.

Abádi Benedek nyelvéről. Ismeretes dolog, hogy Sylvester János 1541-ben megjelent Vy testamentumát Abádi Benedek nyomtatta, s mint a mű nyomtatója utószót írt, a melyben az olvasótól a nyomásban előforduló hibákért, tökéletlenségekért szíves elnézést kér. Az a nevezetes már most, hogy a mindössze két oldalra terjedő utószó (l. II. rész 171—172 sztlan oldal) nyelvi tekintetben az Vy testamentum szövegétől itt-ott eltér. Abádi utószava is *é-zó*, nagyjában egyezik is Sylvester fordítása nyelvével, mindazonáltal lényeges eltérések is vannak. Az eltérések ezek: Sylvester ÚT.-ában az is kötőszó állandóan *es*, vö. *mű es*, *földön es*, *ruhadot es*, *tű es*, *annál es* stb. stb., Abádi utószavában *is* vö. *meg is*, *vaçon is*. — Sylvester ÚT.-ában a 3. személyű birtokos névmás állandóan *őue*, *őue*, *őue*-alakban fordul elő, vö. *őueit*, *őuei*, az *őueit*, az *őueit*, az *őueire*, az *őuei*, *őueitől* stb., Abádi utószavában *űue*-az alak, vö.: *űtet* az istennek aianlad, *hóg az űueinek* eleuemeñtre sokaig *meg* tarcza. — Sylvester ÚT.-ában az *elég* szó és származékai egyszer *elég* (l. II, 169), máskor mindig *elég* alakban vannak meg, Abádi utószavában *elig* a szó, vö. Jól lehet *elig* vigázásunk volt erre *hóg* vitek ne esnek. — Mindebből azt következtetem, hogy Abádi gondos nyomtató, javító volt, a ki a szerző kézírata nyelvén mitsem változtatott.

MELICH JÁNOS.

Latin szövegkritika magyar fordítás alapján. A hálás utókor *Legenda aurea* névvel tisztelte meg azt a legenda-gyűjteményt, a melyet JACOBUS A VORAGINE, XIII. századi domokosrendi szerzetes egyrészt régi iratokból, másrészt a nép ajkáról, válogatás és kritika nélkül, nagy szorgalommal szedett össze. Temérdek kéziratban terjedt el s nyomtatásban számtalan kiadást ért; lefordították majd minden élő nyelvre s egyes részeit a XV. és XVI. században magyarra is.* Különösen Szent Elek legendája ragadta meg a magyar codexírók figyelmét. Hatan is lefordították, egymástól függetlenül (Peer-, Nád.-, Lobk.-, Erdy-, Kaz.- és TihC.).

Nevezetes, a mire bold. RIMDL FRIGYES hívta föl a figyelmemet, hogy Szent Elek életének mindeme régi magyar fordításaiban van egy

* A Pallas- és a Révai-Lex. „Arany-legenda” czikke összetéveszti Longfellow „Golden Legend”-jével, a mikor azt mondja, hogy Jánosi Gusztáv fordította magyarra.

hely, a mely sehogysem illik össze a Legenda aurea megfelelő passusával. A legenda vége felé ugyanis ezt olvassuk:

Sponsa vero ejus induta veste Adriatica cucurrit plorans et dicens: . . .*

Mi ez az *Adriatica*? Név-e, szó-e? Nagy betűvel lévén írva, azt kell gondolnunk, hogy név, még pedig az ő (t. i. Szent Elek) jegyesének a neve.**

E következtetésnek azonban ellene mondanak a legenda most említett magyar fordításai. Ezekben ugyanis *Adriaticáról* nincs szó. A NádC. pl. így fordítja: „Az ő felefeleges gaz ruhában öltözvén oda fut, es liratt'a vala v̄tet mondvan“. A többi öt codex is mind ilyenformán adja, csak azzal a különbséggel, hogy az ErdyC. (412) szerint „az ew jegyefe lyralmas rwhaban ötewzeek“, a LobkC. (240) szerint pedig „feketőben eltezek“. A magyar fordítók tehát a kérdéses szót nem magára a jegyesre, hanem a ruhájára vonatkoztatják s *gyászruhának*, *síralmas*, *fekete ruhának* fordítják.

RIEDL FRIGYES éles ítélőtehetsége mindezekből azt következtette, hogy itt az „*Adriaticus*“ szó voltaképen nem egyéb, mint a sok kézről kézre másolgatás közben eltorzított írása egy olyan latin szónak, a mely az eredeti kéziratban *gyászost*, *síralmast* vagy más effélel jelenthetett. A MNY. szerkesztőségéhez fordult azzal a kérdéssel: ismerünk-e olyan latin szót, a mely mind az eltorzítás lehetősége, mind pedig a jelentés tekintetében megfelelne az ő föltevésének.

Kérdésére adott válaszuk az volt, hogy ilyen latin szó csak-ugyan van, t. i. az *atratus* melléknév, a melynek jelentése a nagy latin Thesaurus szerint: „usitatus de vestitu lugubri“, *Finály latin-magyar szótára* szerint pedig: „Megfeketített, feketébe öltözött, gyászba öltözött, gyászoló“. Valószínű, hogy többszörös eltorzítás után ebből lett az „*adriatica*“. De válaszukban megemlítettük azt is, hogy a Legenda aureabeli „*adriaticus*“-t már az *Acta Sanctorum**** is torzításnak tartotta az egy-két régi kéziratban tényleg előforduló *attrita* szó helyett. Ez, *Finály* szerint, am. *elsurolt*, *elkopott*.

Vagy *atrata* tehát, vagy *attrita* lehetett az eredeti kéziratban. de *adriatica* semmiesetre sem. Annyi bizonyos, hogy a magyar fordítók olyan kéziratokat használtak, a melyekben *atrata* volt. Sz. K.

*

Legyen szabad a fentérintett kérdéshez nekem is hozzászólnom. mint a ki 1913 novemberében Szily Kálmánnak fölhívására a szóban-forgó passus szöveghagyományára vonatkozólag megtekintettem néhány római kéziratot, az olvasatokat megküldtem, de azoknak régen nyoma veszvén, így Szily Kálmán szíves engedelmével Rómából a mult nyáron hazahozott jegyzeteim alapján itt ezennel közzéteszem. Szt. Elek életrajza nyomtatásban többféle változatban közölve van a Bibl. hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis (Bruxellis. 1898—1901)-ban a 286—290. számok alatt. A 286. sz.-ú fennmaradt

* Lásd pl. Graesse, Edit. tertia, 406. l.

** Ennek veszi Beöthy Zsolt is: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban, I. 37.

*** Tomus IV., pag. 254: „Quid sibi velit hoc epitheton . . . non capio. Puto substituendum ex codice nostro Ms. et Vallicensi: *attrita*“.

többek közt a Catal. codd. hagiogr. bibl. Roman. praeter quam Vatic. (Bruxellis, 1909) tanúsága szerint az Archivum Capituli Sanctae Mariae Maioris cod. B. (membr., foll. 307, saec. XII/XIII)-ben, melynek jelzete Parte IX, 11, litt. B (jelenleg: Parte EE, 3, 2), a 8^v–11^v leveleken. Ott fol. 11^r fölül a 2. columna 4. s kk. soraiban ez olvasható: Sponsa quoque eius induta ueste adriatica cucurrit plorans et dicens: E 286. sz.-ú életrajz epitomeja a Vallicellianus VII-hen (membr., foll. 352, saec. XIII/XIV) fol. 184–185 olvasható. A 287. sz.-ú életrajz a Casanatensis 1408 (alias A. I. 16; membr., foll. 279, saec. XI/XII) 141^v–147^v levelein található. Ott fol. 146^v fölül a 2. columna 14. s kk. soraiban ez áll: Sponsa uero eius uenit ad eum in ueste lugubri quam habebat iam sordibus tinctam (CUCURRIT) et cum lacrimabili uoce iactauit se super sem corpus stb. A 290. sz.-ú életrajz a Casanatensis 719 (alias B. I. 4; membr., foll. 220, saec. XI) 40–41^v levelein foglaltatik. Ott fol. 41^v fölül az 1. columna 4. s kk. soraiban ezt olvassuk: Sponsa uero eius uenit ad eum in ueste lugubri quam habebat iam sordibus tincta et cum lacrimabili uoce iactauit se super sem corpus stb. De foglaltatik még két nem Vaticanumbeli más római kéziratban, ú. m. a Vallicellianus XXII (membr., foll. 163, saec. XI/XII)-ben a 145^v–150^r leveleken s a Vallicellianus XXIV (membr., foll. 233, saec. XII) 151^r–156^v levelein. Amott szóbanforgó helyünk így hangzik fol. 149^r alulról a 2. sorban: Ut audiuit sponsa eius rem. festinant uenit scissis [s. m. r.] uestib; et tincta facie plorabat dicendo stb. Emitt fol. 155^v alulról a 14 sorban: Sponsa uero eius uenit ad eum in ueste lugubri quam habebat iam presordibus tractam et cum lacrimis uoce iactauit se super sem corpus stb. Egy más fogalmazású vita foglaltatik a Catal. codd. hagiogr. szerint az Archivum Capituli Sancti Petri in Vaticano Cod. A. 4. (alias C; membr., foll. 238, saec. XI) 12^v–16^v levelein. Ott fol. 16^r az 1. columnán alulról az első, ill. a 2. col.-ban fölül az első sorban ezt találjuk: Sponsa autem eius induta ueste attrita cucurrit plorans cum lacrimis et dicens stb., hol megjegyzendő, hogy a dőlt betűkkel szedettek azt jelzik, hogy az elfakult írás újabb ténnyel föl van frissítve s megjegyzendő, hogy utólag látszik betoldottnak. A Szt. Péter-káptalan levéltárában e vita-nak még epitome-i vannak. Újra más fogalmazású vita az Archivum Capituli Sancti Johannis in Laterano Cod. A. 81 (alias D; membr., foll. 304, saec. XI) fol. 8^v–11^r-n. Itt fol. 10^v alulról a 18. sorban ezt olvashatni: Sponsa uero eius uenit ad eum in ueste lugubri quam habebat iam presordibus tincta et cum lacrimabili uoce iactauit se super sem corpus stb. Végre megint más fogalmazású vita-val találkozunk a Vallicellianus X (membr., foll. 298, saec. XII/XIII) 123^r–125^v levelein. Ott fol. 125^r alulról a 13. sorban ez áll: Sponsa autem eius induta ueste atra cucurrit plorans et lacrimis et dicens stb.

Szily Kálmánnak tehát a lényegét illetőleg teljességgel igaza van: a magyar fordítók oly eredetit használtak, melyben *gyász*-ruháról, *síralmas*, *fekete* ruháról volt szó. Más kérdés, fektüdt-e már magyar fordítóink előtt a genuin lectio? Ez a genuin lectio szerintem csak úgy hüvelyezhető ki, ha valószínűvé tudjuk tenni az összes kézirati olvasások keletkezését. A palaeographia tanít arra, hogy főképp kétféle romlás lehetőségével kell számolni; 1. a hibásan olvasott szónak a szövegbe való bekerültével, 2. az önkényesen vagy hibásan értelmezett szónak a szövegbe való csuszátatásával. Ebből a szem-

szögből nézve az Adriatica lectio az első rovathba, egy *attrita* lectio a második rovathba tartozik. Mind a kettő t. i. szerintem elfogadhatatlan. A szórend egyfelől nem tűri, hogy az Adriatica szót a sponsa-hoz vonjuk, másfelől nincs tudomásunk arról, hogy Adria városa, mely csak az etruszk uralom idejében virágzott, szövőiparáról lett volna nevezetes, s fel kellene tenni pld., hogy itt voltaképen a „dalmatica muliebris“ egy más elnevezéséről van szó. Hogy aztán a Szt. Elekről keletkezett szájhagyomány mért látta volna szükségesnek a szent jegyesét „elnyűtt“ ruhába öltöztetni, szintén nem látom be.

A genuin olvasásnak *Atrabatica*-nak kellett lenni. Arras városa É.-Francziaországban már a Kr. u. IV. sz.-tól fogva híres volt szövőiparáról és kelmegyártásáról. *Suidas* s. v. 'Ατραβατικὰς mondja, hogy ἐν δὲ ταῖς κοιναῖς συνόδοις (ἐνεδύοντο χιτῶνας καὶ χλαμύδας) [vö. Const. Porph. De cerim. p. 241, 242, 389, 390, ed. Bonn.] ἡραμπελίνας τὸ χρώμα, ὡς ἐκάλουν 'Ατραβατικὰς ἀπὸ τοῦ χρώματος' τὸ γὰρ μέλαν ἄπρον καλοῦσιν. Miből nyilvánvaló, hogy oly ruhákról volt szó, melyeknek színe medius inter coccum et muricem (cf. Schol. in Juven. 6, 517) volt; ilyen sötétszínű ruhákat gyárthattak a régi Arras-ban, etymológiáját azonban a szónak a közhasználatban az *ater*-rel hozták összefüggésbe (vö. *Lydus mag.* I, 17). Innen tehát a Vallie. X. *atra* lectioja; de így származhatott a Szily Kálmántól joggal feltételezett *atrata* is, mely még mindig erősen glossa-ízű. Allhatott pedig ez utóbbi lectio a következő kitételben: in ueste lugubri, quam habebat iam sordibus atratam. Az atratam-ból azután *tinctam* lett. Az egész kitétel pedig úgy származott, hogy a másolótól meg nem értett vagy elolvasni nem tudott *Atrabatica* marginális adriatica, atra, attrita glossái alapján szerkesztették aztán a leggyakrabban előforduló in ueste lugubri, quam habebat iam presordibus tinctam (= atratam = attritam)-ot. De hogy ez sem tetszett, mutatják a Vallie. XXIV és a Vallie. XXII módosításai.

VÁRI REZSŐ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Jászberény. Rupp Jakabnál (Magyarorsz. helyr. tört. II, 74) ezt olvassuk e város nevének történetéről: „A Jászság s egyszerű mind a két Kunság e fő mezővárosa... a régi kiváltság-okmányokban *Jász-Bewlén* és *Berén szállása*, nemsokára ezután *Beren székek* neveztetett s a philisteus jászok székhelye volt, a XVII. század eleje óta mindig *Jászberény* néven fordul elő“.

Az itt említett nevekről azonban meg kell jegyeznünk, hogy okleveleinkben nem fordulnak elő. *Jász Bewlen* csak *Jaz-Bewlenzalasa* alakjában fordul elő, *Berén szállása* és *Beren székek* pedig egyáltalán nem.

Jászberény így írva 1736-ban fordul elő első ízben. Régebben és később is (1802-ig) számos (körülbelül 50) változata fordul elő e névnek, a melyeknek legnagyobb része persze csak helyesírási, nem pedig hangtani vagy alaktani változat. Mind e változatok négy csoportra oszthatók, t. i. *Berény*, *Jászberény*, *Berényszállás* és *Jászberényszállás* változataira.

A legrégebb ismert oklevél, a melyben a város neve előfordul, Szécsi Miklós országbírónak 1357 szept. 25-én kelt oklevele: „ad

possessionem suam *Berény* apellatam“. (Gyárfás, A Jászkunok tört., III, 495—497). Maga az oklevél lehet ugyan hiteles, de az eredetiben semmiesetre sem lehet „*Berény*“ írás. Ez bizonyára csak Gyárfás pontatlan, modernizáló átírása. Egyébként a Berény név fontosabb írás- és ejtészváltozatainak első előfordulásai a következők: 1438: *Berensallas*, Gyárfás, III, 606; 1472: *Baren*, uo. III, 670; 1473: *Beryn*, uo. III, 672; 1478: *Bulen*, uo. III, 565; 1492: *Belenzallasa*, uo. III, 679; 1492: *Bewlenzalasa*, uo. III, 565; 1533: *Jaz-Berín*, uo. III, 760; 1578: *Berim*, M. tör. okl. 5; 1580: *Jazberem*, uo. 7; 1622: *Berény*, uo. 20; 1625: *Jazberém*, Ib. okl. és kiv. 18; 1635: *Beriny*, Ib. török okl. 29; 1637: *Berein*, Ib. okl. és kiv. 24; 1640: *Jasz-Berény*, uo. 25; 1657: *Jaszbirin*, uo. 34; 1685: *Jaszbrin*, uo. 67; 1686: *Jaszbirény*, uo. 68. Végre aztán 1736 július 16-án. Podhradzky György főkapitányuk egy leiratában, fölbukkan először a mai *Jászberény* írásmód. (Kele, A Jászkunság megváltása, 105.) A Berény névnek a *jász*-szal való jelzése különben 1498-ban fordul elő először, még pedig *Jazberennek* írva.

A *Berény* név eredetére nézve vö. Gombocz-Melich, EtSz.

BANNER JÁNOS.

Csizma lágya meg a cipő lágya. Ez is kondás Barta János bajusza alól szökkent elő. A *lágý* szónak ez a kapcsolódása és értelmezése nyelvészeti szótárainkból hiányzik. Nem is hallottam másutt, csak Szarvaskőben, ebben a harmincz-ház faluban, Eger mellett.

A csizma, cipő ugyanis csak addig kerül Barta Jánoséknyi, a míg jó a lágya. Ha rossz a lágya, akkor már a városi mester a megjavítója. A talpnak pediglen a lágya cipőn, csizmán ottan vagyon, a hol a talp csak a sárban éri a földet. Vagyis: a sarok és a taposott talp között, a lúdláb és nem-lúdláb megkülönböztető helyénél. Ez köti össze a sarkat a honvédül előtalpnak magyarosított részszel.

GÁRDONYI JÓZSEF.

Lengy. *megaj bat'ar* „hord el magad, naplopó!“ E kifejezés a Język polski III, 140 szerint mindennapi kifejezés az ilyvói (Lemberg) utcái nyelvben. A kifejezés a lengyel nyelvészek fejtegetései szerint (l. Nitsch, Gawroński) a magy. *megállj, betyár!* mondat átvétele. Arra a lengyel nyelvészek fejtegetései nem terjednek ki, hogy mikor és hogyan honosodhatott meg e kifejezés Ilyvó (Lemberg) utcáin.

K. P.

Igló nevéről a következő magyarázatot olvastuk (l. Slov. Pohl. XXV. 743. Mišík Istvántól): A város magyar neve *Igló* (régén *Iglow*, *Iglosasa*), latinul mindenkor *Nova villa*, tótul ma is *Nová Ves*, németül régebben állandóan, ma ritkábban *Neudorf*. Az elnevezésekből világos, hogy a magyar név független az „új falu“ jelentésű elnevezésektől. Ez a magyar név azonban csakis egy német *Iglau* (vö. *Rosenau* ∞ *Rozsnyó*) elnevezésből származhatik. A czikkíró azt tartja, hogy a morva *Iglau* városból telepedett bányászok hozták magukkal az *Iglau* nevet; ezt kezdetben ők is használták, s ebből származik a magy. *Igló* név. Maga a morva német *Iglau* helynév az ott folyó *Iglau* (régí morva-cseh *Iglava*, mai morva-cseh *Jihlava*) folyó nevéből alakult (vö. hasonló folyó-város neveket: *Gyöngyös*, *Poprád* stb.). A német *Iglau* és *Neudorf* nevek egymás mellett való használatát pedig a czikkíró így képzei: A morva *Iglau*-ból jött német

bányászok egy tót falu tőzsomszédságába telepedtek, a mely később az új teleppel összeolvadt. A tótnak az új falu *Nová Ves* (lat. Nova Villa) volt. Ezt a tót nevet idővel a német is lefordította saját nyelvére, s *Neudorf* lassan kiszorította az eredeti német *Iglau* nevet, a mely így csak a magyarban maradt fenn.

Magyar jövevényszók a tót nyelvben. Csetnek kerületének lutheránus papsága 1590-ben gyűlést tartott Csetneken s ott több fontos határozatot hozott. A határozatokat, a melyek a tót nyelv legbecsesebb nyelvemlékei közé tartoznak, Bartolomaeides László közölte „*Memorabilia provinciae Csetnek*“ (Neosolii, 1799, 220 s köv. l.) cz. művében. E határozatok közt ezt is olvassuk: „*nema ho pred práwom swětským, než pred Esspríšsom obzálówati ... na Esspríšse ... Esspríšsowi ... pred Essperessem ... bírssağem sstrafati*“. Ez adatokból kétségtelen, hogy a magy. *esperes* és *bírság* szavak egykor a tót nyelvben is megvoltak mint magyar jövevények; tót hangalakja e szavaknak: *espríš* ~ *esperesh*, *bírśag*. M. J.

Kamasz. A következő sorokban néhány adatot nyujtok a szó jelentésének s ezáltal eredetének is helyesebb megértéséhez. Egy latin szó fejtegetésével kezdem. A BesztSzój.-ben a különféle kutyanek közt ez van: „*silens — camaz*“. Mi az a latin *silens*? A BesztSzój. kiadója szerint a lat. szó *sílus*, „fitos, piszeorrú“, a mi kutya fajta jelölésére nem volna alkalmatlan szó. A SchlSzój. megfelelő helyén, szintén a kutyanek közt ez áll: „*soluens — kamaz*“. A latin szóra a szójegyzék nagyérdemű közlöje megjegyzi, hogy nem ismeri, Simonyi azonban a jegyzetek közt megemlíti, (l. még NyK. XXII, 524), hogy Nyirkállai glosszái közt is „*silvens — kamaz*“ (helyesen az eredetiben, l. 525. l.: „*siluens — kamaz*“) fordul elő. — A latin szót sokáig nem bírtam megfejteni én sem (l. Nyr. XXII, 181); most azonban azt hiszem, hogy talán megfejtettem. Dieffenbach Glossariumában olvasom, hogy XV. századi latin-felnémet szótárban, szójegyzékekben: „*silueus — iaghunt*“ (*jag hunt* a mai *jagdhund* helyett használt régibb alak, kfném.-ben *jagehunt* is) s hogy ez a *silueus* a *silva* „erdő“ szó (középkori latinságbeli) származéka. — Ha ez a középk. lat. *silueus* máshonnan is igazolható, akkor valószínűvé van téve, hogy a hazai emlékekből fentebb idézett latin szavak helyes olvasása: *silueus*. Milyen kutya fajta azonban a magy. *kamasz* szó? XVII., XVIII. sz. szótáraink erre nem adnak pontos felvilágosítást, mert szerintük *kamasz* = 1. *canis inveteratus*, megaggott, öreg eb; 2. *pecus ignavum*, bestia stolidus, tunya, lusta barom, állat. Pontosabb választ kapunk a horvát és a szlovén nyelvből, a hol a magyar szóhoz hasonló szó van. A horvát nyelvben *kòmus* a szó, adatok reá horvátországi és dalmát írók, szótárírók műveiből a XVII. sz. óta vannak, jelentései pedig ezek: 1. „*molossus, schäferhund, komondor*“; 2. „*mastinus, fleischerhund, szelindek*“; 3. „*bármiféle nagy kutya*“; 4. „*agg eb*“. Hasonlóképen *komus* a szó a szlovénben is s jelentése „*bullenbeisser, szelindek*“. — A horvát szóról Daničić (l. HAKSz.) azt írja, hogy eredete ismeretlen, mindazonáltal egy talánnal és kérdőjellel az olasz *camuso* „breit-, plattnasig“ szóval veti egybe, a mely szóból egyelőre sem jelentésképpen, sem hangtanilag (olasz *camuso* olv. *z*-vel = horv. *s*!) a horvátot megmagyarázni nem lehet. Kétségtelen azonban, hogy

a horvát meg a szlovén *komus* és a magy. *kamasz* (régibb magy. **kamosz*, esetleg **komusz*) egy és ugyanaz a szó. Egymáshoz való viszonyuk azonban mindaddig nem tisztázható, a míg a szó eredete nincs megjelölve. Már pedig nemcsak a horvát *komus* eredetéről nyújtott fentebbi magyarázat elfogadhatatlan, elfogadhatatlan a magy. *kamasz* eredetéről nyújtott Munkácsi-féle származtatás is (l. ÁKE. 423). A magy. szó jelentése, illetőleg jelentéskéjlődése az eddigiek alapján tisztázható. E kéjlődés szerintem ez: 1. ,molossus, juhászkutya, csordaőrő kutya, komondor'; 2. ,mastinus, mészáros-kutya, szeliudek'. A komondor is, meg a szeliudek is nagy nővő sű kutyaajták; ebből a képzetelemből kéjlődött: 3. ,lusta, öreg eb, esetleg más állat'; 4. ,hórihorgas, nagy, tunya, mihaszna' (ifjú: l. SzD² 104, Kassai III, 99).

MELICH JÁNOS.

Kinigli (MNY. XVII, 123) végelemzésben a lat. *cuniculus*, tengeri nyul, olasz *coniglio* ua. szóból származik, csak hogy nem közvetlenül. A németben ugyanis a *kaninchen*, *karnickel* mellett az osztr. buj. nyelvjárás e nyulajtát *könig*-nek hívja. Ebből való a magyar *kinigli* szó (minderre l. Weigand—Hirt szótárát *Kaninchen* a.).

SZÉKELY ISTVÁN.

Emke-szavak. Tolnai Vilmos cikkét (MNY. XVII, 110) megpótolom azzal, hogy a magyar, német, latin és görög nyelvhez hozzáadok még egyet. Olyan rövidítések, aminőket ő Emke-szavaknak nevez, vannak a francia nyelvben is. Már évtizedekkel ezelőtt olvasható volt Franciaország egyik fő vasúti vonalának ez a megrövidítése: *P.-L.-M.*, ebből: Paris—Lyon—Méditerranée (Paris—Lyon—Földközi-tenger). És hogy ez a rövidítés nemcsak írásban, hanem élőszóval is él, arról meggyőződtem Franciaországban. (Kiejtése magyar orthographiával: Pelem.)

Újabb időben több ilyen rövidítés keletkezett; ha módomban volna francia újságokat olvasni, mint a háború előtt, kétségtelen, hogy több olyan példát hozhatnék fel, mint ez a rejtélyes francia szó. *Cégté* (olv. szeszeté). Mi ez? A francia munkásság fő hatalmi szerve: Comité Général du Travail (fő munkabizottság). Itt tehát három szó hat betűt adott; mintha magyarban egy egylet nevét nem így íránk: *HKP*, hanem így: *Hükápé*. (Du csak névelő lévén, nem számít.)

Meg vagyok győződve, hogy ilyen példákat más nyelvből is lehetne felhozni, vagyis a szóalkotásnak ez a módja ma uralkodó divat. Komikum szempontjából annak idején elég bőven foglalkoztam vele. (A komikum elmélete. Budapest, 1911. 337.) SZIGETVÁRI IVÁN.

Hillérkedik, hillerkedik. A MTsz. marosvásárhelyi és szatmári közlésből idézi: kaczerkodik, hizerkodik, nyájaskodva settenkedik valaki körül. Véletlenül kezembe került a Pásztorúti című kolozsvári hetilapnak 1921. évi április 10-i száma (VII. évf., 13. sz., szerk. Reményik Sándor). Ebben Kristóf György érdekesen magyarázza e szó eredetét. Azt mondja, hogy gyermekkorában gyakran hallotta a felső-marosmenti nép mindennapi beszédében. *Hillér*: tréfálós, jókedvű, pajkos, vidám, még akkor is, mikor más komoly dolgokkal van elfoglalva; *hillerkedés*: túláradó jókedv, pajzán tréfa, pajkos vidámság; *hillerkedni*: jókedvűnek lenni egész a mértéken felül, tréfáskodni, virgonezkodni. „A gyermekek mind hillerkednek”.

„Ne hillérkedj!” Kristóf György a szó eredetét Bod Péter: Szent Hilárius-ából származtatja (1760), mely korának egyik legnépszerűbb könyve volt. Ez nem Hilarius poitiers-i püspök írásából van össze-szedve, hanem „inkább az ő nevére, a' melly vidám szívűt, jó-kedvűt, vagy örvendezőt teszen”. (1650-ben ad ki Pankotai Ferencz hasonló című könyvet, a mult század végén pedig Babik József papi adomákat Péter Hiláriusz czímen, 1891.) E könyv forrása volt sok elnésségnek, találós kérdésnek; ritkasága miatt másolatban szállott nemzedékről nemzedékre. Kristóf György azt tartja, hogy az ado-más, tréfás embert e könyv után nevezték *Hiláriusnak*, *hillérnek*; bizonyítékot abban lát, hogy Bod könyve előtt a szó nem fordul elő, s hogy a szó ma is Bod Péter földjén él. Régi névjegyzékeink nem tudnak ugyan *Hilarius* > *Hillér* alakról (a francia *Hilaire* akkor Erdélyben alig lehetett ismeretes), de a föltevést a művelődéstör-téneti háttér mindenesetre érdekessé és valószínűvé teszi. Bod könyvében nem fordul elő a *Hillér* név, vagy szó. Sámuel Aladár: Bod Péter élete és művei cz. könyve (1899) sem tud róla. T. V.

Eszelény. Gimnazista korunkban, mikor a bogárgyűjtés járta, büszkén mutogattuk egymásnak a *diszér*, *ácskosány*, *csibor*, *merülő*, *czinczér*, *czingolány*, zöld, hamvas, törpe és óriás *eszelény* példányainkat. Később, mérhetetlen bánatomra, azt kellett megtudnom, hogy ezek a szép bogarak egytől-egyig csapnivaló neologus nevet visel-nek; csalódásom akkora volt, hogy letettem a bogárgyűjtésről, mert orthologus nevüket nem bírtam már megtanulni. A napokban azon-ban öröm ért. A *Festetich Uradalmi Instructiók* (1795; M. T. Aka-démia kéziratára, Ip. Ker. Gazd. 4-rét, 6. sz.) című kézirat for-gatása közben, a 45. lapon, hol a május havi munkák vannak fel-sorolva, ezt olvastam: „A mint az idő jár . . . ideje van [a szőlőben] második Kapálásnak . . . *eszelén* Égetésnek (Curculio Bachus, Wurtzel) és a fattyu Nyövések le szagztatásának”. Ez a bogár ugyanis a száraz, összesodorított levelekben telelteti ki petéit, ivadékát, tehát a jó gazda ezeket összeszedeti és elégeti, hogy a kikelő új ivadé-k ne tegye tönkre az új hajtásokat. Eddig az irodalomban Márton 1800-as kiadásában van rá a legrégebb adat: „*Eszelény*, Kender-magbogár, Curculio Bacchus, der Rebenstecher”: Márton az állat-neveket tudvalevőleg Földi Természethistóriájának kéziratából szedte ki (I. előszó XXII), ennél fogva a felelősség Földié, a ki pedig, ha nem kapott jó régi, vagy tájszót, maga csinált állatneveket. Így került eddig indexre az *eszelény* is és kapta újabban az orthologus *ormányos bogár* nevet. Az említett Festetich Urad. Instructiók név-telen szerkesztője, a ki balatonmelléki ember s a vastag, néhány százlapos könyvben egyáltalán nem mutatkozik sem nyelvésznek, sem nyelvújítónak, aligha láthatta Földi kéziratát, mely csak négy évvel *később* készült el. En azt merném hinni, hogy Földi tájszógyűjtései közben akadt rá az *eszelén* névre, ezt aztán *eszelényre* „lágyította” s ily alakban vette föl bogárnevei közé. Kassai József (Szókönyv II, 8) már Földiből (Term. hist. 301) idézi *Ilontza* és *Vintzler-bogár* hason-szókkal. A MTsz. nem ismeri. más újabb tájszógyűjtések sem: de azért nem teszek le a reményről, hogy a „szép” *eszelény* nevet sikerül még a megrovottak jegyzékéből kiiktatni. A magyar *Brehm* írói (Állatország: rovarok kötete) megtartották az *eszelény* nevet.

TOLNAI VILMOS.

KÖNYVISMERTETÉS.

Ungarische Jahrbücher. Berlin—Leipzig, 1921. Bd. I. Heft 1. 86 l. 8°.

Gragger Róbert berlini egyetemi tanár szerkesztésében egy évnegyedés folyóirat indult meg. Mint a szerkesztő előszava kifejti, célja az, hogy a magyarságot, a magyar problémát minden oldalról tárgyilagosan mutassa be a német közönségnek, hogy ezzel is megerősítse a két nemzet régi kultúrkapcsait. Így e folyóirat mintegy kiegészítője annak az értékes munkának, mely Gragger vezetése alatt a berlini egyetem magyar intézetében folyik s melyről a jelen füzetben kapunk összefoglaló ismertetést. A füzet öt értekezést tartalmaz, Buday Lászlóét a magyar népesedési mozgalmról, Thim Józsefét a délszláv állam 1849—49-iki keletkezési kísérleteiről, Fuchs Albertét a magyar bankügyről, Viczián Ödönét a Duna vízi erejéről és Kvassay Jenőét a Duna hajózási jelentőségéről. Tartalmaz továbbá egy alapos bibliographiai összeállítást a magyar kérdésre nézve nevezetes újabb könyvekről és folyóiratokban megjelent cikkekről. Csatolva van a következő füzetek programja is, mely igen érdekesnek ígérkezik. Egyebek közt kilátásba helyez cikket a turáni mozgalmról Magyarországon és a magyar nyelv nagy szótáráról. Melegen üdvözljük az új vállalatot s kívánjuk, hogy a nagy világkatasztrófa által most némileg háttérbe szorult, de az egész magyar történelem tanúsága szerint mindig a magyar kultúra gyarapodását jelentő magyar—német együttműködés gondolatának elmélyítéséhez Gragger derék folyóirata minél jobban hozzájáruljon.

—A —F.

Buday László: A megcsonkított Magyarország. Budapest, Pantheon, 1921.

Buday Lászlónak, az Országos Statisztikai Hivatal volt igazgatójának e hideg ésszel, de meleg szívvel írott gyönyörű könyvét nem ismertethetjük ugyan itt a MNy.-ben (csak legmelegebben ajánljuk a MNy. minden olvasójának), azonban szükségesnek tartjuk a Nép cz. II. fejezetéből idejegyezni a következő szomorú statisztikai adatokat:

A teljes Magyarországon (ezekre kikerekítve) 9.945.000 volt a magyar anyanyelvűek száma, a trianoni békeszerződés szerint megcsonkított Magyarországon ellenben csak 6.612.000 maradna. Az elszakításra ítélt területeken tehát 3.333.000 magyar ember, vagyis a magyarság 33·5%-a vesztí el hazáját. E szerencsétlen testvéreink közül cseh területre 1.084.000 (10·9%), oláh területre 1.750.000 (17·1%), délszláv területre 458.000 (4·6%), Fiuméhez 6000 (0·1%) került; osztrák követelés pedig 80.000 (0·8%). (A nemzetiiségek közül marad Csonka-Magyarországon német 521.344. tót 165.886, oláh 48.938, horvát 41.026, szerb 22.235.)

Nemcsak magyarokul, hanem ezen fölül magyar nyelvészekül is fájdalmasak nekünk e szomorú számok, mert a magyar nyelvészet egyik fontos ágának további művelése, a nép nyelvének tanulmányozása, a „magyar zsarnokság” alól „fölszabadított” területeken nyilván teljesen lehetetlenné vált a mi számunkra. Nekünk, magyar tudósoknak, biztosan letartóztatás, rendőri brutalitás, és ezer hercezhurez volna a sorsunk, ha nyelvjárástanulmányok kedvéért elme-

részkednénk pl. egy székelv vagy palócz faluba. Pedig éppen az erdélyi és felsőmagyarországi magyar nyelvjárások tüzetes átvizsgálása vált a legutóbbi időben fölmerült több nyelvtörténeti kérdés szempontjából elsőrendű fontosságúvá. Ilyen szomorú körülmények között a magyar egyetemeknek a jövőben egyik fontos kötelességük lesz megszállott területről való ifjakat e célra különös gonddal nevelni és őket e munka elvégzésére állandóan buzdítani. Mert odavaló szakemberek a sikernek talán több reményével kísérhetnek meg e tudományos föladat megoldását, mint mi magyar nyelvészek. S a MNyT.-nak is egyik fontos kötelessége lesz módot találni arra, hogy folyóirata, a MNy. mennél több példányban juthasson el az elszakított területekre, hogy ott mennél több lelket erősíthessen a magyar anyanyelve és magyar anyországa iránt való hűséges szeretetben.

HORGER ANTAL.

Régi Magyar Költők Tára. I. kötet. Középkori magyar verseink. Második, teljesen átdolgozott kiadás. Kiadta Horváth Cyrill. Budapest, 1921. M. Tud. Akadémia. Nagy 8°. 532 lap.

Középkori magyar verseink ez új kiadása mind tartalomban, mind formában teljesen új műnek tekintendő. Szilády Áronnak 1877-iki kötete a maga idejében a legjobbat nyújtotta, a mit a tudomány akkori állása adhatott. Az azóta lefolyt félszázad kutatásai megrostálták az anyagot, új anyagot is leltek; a tudományos kiadás követelése is megváltoztak, úgy hogy a kiadó nem elégedhetett meg pusztá javításokkal és pótlásokkal, hanem minden tekintetben új épületet kellett emelnie, bölcsen fölhasználva a régi épület anyagából mindazt, a mi használható. Mindenekelőtt az új kiadás szorosabban ragaszkodott az irodalomtörténet követeléseéhez és lehetőleg mellőzte a régi szövegek nyelvtudományi és nyelvtörténeti sajátosságainak tárgyalását; csak annyiban élt velük, a mennyiben az irodalmi szövegvizsgálatért szükség volt rájuk. Ez az eljárás teljes mértékben helyeselhető, hiszen nyelvileg e verses maradványok nem szakíthatók ki nyelvmélekeink egyéb kötetlen szövegei közül, s önmagukban nem is elégségesek nyelvtörténeti megállapítások elérésére. Viszont szívesen venné az olvasó, ha a kiadó helylyel-közzel nem sajnálta volna több szó értelmi és tárgyi magyarázatát, mert így akárhányszor szükség lesz szótárak forgatására, egy-egy szó jelentésének helyes megismerése végett. Ezt kevés fáradsággal meg lehetett volna oldani a függelékben lévő szójegyzékkel is, a mely úgysem készült szaknyelvészek számára, hanem főleg jelentésmagyarázó.

Az emlékek csoportosítása vallásos és világi tartalmuk szerint történt. Kissé idegenül hat az emberre, hogy a vallásos csoportba, a leginkább hymnus-szerű énekek közé vannak sorolva a néplekeltanilag végtelen értékes ráolvasások is: lótarjagról, hideglelésről, gelesztjáról s egyéb betegségekről. Bár szoros kapcsolatban vannak a vallásos élettel, mégis más képzetkör termékei és külön csoportba kívánkoznak.

A nyelvész örömmel látja, hogy a szöveg *tudományos szöveg*, azaz hű másolata az eredetinek, melyet semmiféle föltevés, hozzávetés, sejtés és egyéb tudákos sallang el nem rontott; a betűalakok is azonosak: füles g-k, farkas o-k, L-alakú cs-k stb., hiven az eredetihez; kár volt a pontos és vesszős y-okat csupaszókkal helyet-

tesíteni; sohasem tudhatjuk, hol s mikor vehetjük hasznát az ilyen haszontalannak látszó írássajátságoknak is. A törlések, toldások meg vannak jelölve, szóval a kiadó mindent megtett, hogy *hű szöveget* adjon az olvasó kezébe.

Az előszóban megvannak azok a szövegek is, melyeket bármi okból ki kellett rekeszteni a gyűjteményből, a kiselejtezés okának lelkiismeretes megnevezésével. Valamennyi szöveg teljesen föl van szerelve irodalommal s minden készüléttel, mely a szöveg története, értelmezése felől tájékoztat. Első olvasásra csak Vásárhelyi András Mária-hymnusának 10. szakában álló *syradalmas: rajodalmas* magyarázatát nélkülöztem (243. l.), mely a *viadalmas*-nál valóbbszínűnek látszik (Nyr. 39:324, 428). Arany értekezését nem czélszerű Kecs-kemét-tel idézni, bár ott nyomták (6. l.), mivel az a nagykörösi gimnázium 'tudósítványa'; legjobb a prózai dolgozatok kiadására hivatkozni, ez sokkal hozzáférhetőbb, mint a könyvészeti ritkaság-számba menő értesítő.

Nagyon szépek és mélyek a szövegekhez fűződő verstani fejtegetések, melyek végleg elintézik a Gábor Ignác-féle elméletet, azt a délibábos és szerencsétlen kísérletet, hogy a magyar verset az ó-germán *Stabreim* kaptájára kényszerítse, a rhytmikailag teljesen idegen *Auftakt*-ot rátukmálja versünkre és *ősmagyar* czéggjelzéssel 'bevezesse' verselméletünkbe. Erre semmi szükségünk nincs, ha nem előre kiesztelt rendszer szemüvegén, hanem elfogulatlanul vizsgáljuk verselésünk első zsengeit. Az ősmagyar versre eredeti emlékünks nincs, ha csak a nagyon kései ráolvasásokban nem sejtjük csökevényeit. A megmaradt szövegek pedig az alapul és mintául szolgáló latin szöveg után mennek; ha pedig ennek dallama volt, a mint legtöbbszor volt is, annak szakaszai és szólamai szerint igazodik. Igen hasznos lett volna valamennyi kottás emlékek kottáját is közölni (újdön átírással), sőt a többinek, az egyház egész európai területén általánosan énekelt dallamát is. Egynehány régi emlékeinknek esetenül utánoz klasszikus versformákat is, természetesen rhythmusuk halvány sejtelve nélkül. Nagyon értékes az előszónak 36., 42. és 44–45. lapján olvasható elvszerű fejtegetés, melyhez a jegyzetek részletes magyarázatai járulnak (54, 68, 226. 231. ll.). Megjegyzésem csak a 45. lapon olvasható tételhez van: „nem tartozik [a magyar vers] lényegéhez, hogy a tactus értelmileg hangsúlyos szóval kezdődjék“, ez így újra félreértésre adhat alkalmat; hozzá kell tenni ezt: mert a mely ütem nem kezdődik hangsúlyos szóval, annak az ütemnek első tagját a vers rhythmusa hangsúlyossá teszi. még az értelem ellenére is. Más a versmondás, mely az értelem követi, más a versejtegetés, mely a rhythmus után jár; az első szerint: „Zsigmond, a király, a császár“, a második szerint: „Zsigmond a király a császár“. Ezt a kiadó is nagyon jól tudja, mert a 231. lapon világosan kimondja: „a rhythmus hangsúlyának [Négyesy műszavával: a lüktetőnek] mindig megvolt az az ereje, hogy a szöveg hiányzó hangsúlyát pótolhatta“, hozzátésem: s pótolja ma is. A versben a rhythmus az úr, az értelem engedelmesen meghátrál. A ki maga nem *érzi* ezt eléggé, olvassa el gondosan Vikár Bélának e tárgyban tett igen értékes, de kevésbé méltányolt fejtegetéseit.

Horváth Cyrill kiadása újra megnyitotta előttünk régi költészetünket, mely nem dicsékedhetik ugyan nagy remekekkel, de

mindenekelőtt a miénk. Bár a többi kötet is hasonló gonddal és gondozással újra megjelenhetuék!

TOLNAI VILMOS.

Wichmann Gy.: Zürjének és karjalaiak. (Különlenyomat a *Valvoja* 1920. 9—10. számából.)

Wichmannnak már régen szemet szúrt, hogy néhány zürjén szó hangalakjában és jelentésében a földrajzi elkülönültség ellenére is közvetlen finnnségi eredetre utal. „Unmöglich ist es ja nicht, — mondja a FUF. I. Anz. 39. jegyzetében — dass die westlichsten Syrjänen zu den östlichsten Ostseefinnen in Verkehrsbeziehungen gestanden haben.“

Ennek az akkoriban 3 szóegyeztetésre támaszkodó légies képű feltevésnek meggyőző nyelvi és történeti adatokkal való pompás igazolását kapjuk most. Az egybevetések során kiviláglik, hogy az északnyugati zürjén nyelvjárásokban (udorai, izsmai, mezenyi, vicsegdai) vannak jövevényszavak, a melyek idegen közvetítés nélkül a finnnség valamelyik ágából kerültek oda s a mi még meggyőzőbb: az északnyugati nyelvterületen csak finnnségi közvetítéssel érthetők meg egyes olyan orosz eredetű szavak, a melyek a keletibb nyelvjárásokban a közvetlen oroszból átvétel tipikus példái. Ime néhány mutató a művelődési fogalomkörök szerint csoportosított egyeztetések közül:

zürj. Ud. *tuška* = kanál ∞ fS. *lusikka*, fK. *lužikka*, fVP. *lužik*, fV. *lusikka*, fE. *luzik*

A finnnségben orosz jövevény: *ложка* < **лужика*. Egyenesen az oroszból átvett alakot mutatja a zürj. Izsm. *loška* és a zürj. AVics. *lōška*.

zürj. Ud. *virb* = szurkosfonál ∞ fS. *virpi*, fK. A. *virbi*, fVP. *virb*, *b'irb'*. A finnnségben < orosz *вервь*, illet. ó-orosz **вѣрвь*.

Egyenesen az oroszból átvett alak a többi zürj. nyelvjárásbeli *vervi*.

A 15 jövevényszó hangformája sejteti, hogy közelebbről megjelölve a karjalai lehetett az átadó. Ennek a kérdésnek a tisztázása egy csapásra történik a *hol* és *mikorra* való megfeleléssel.

A permiek (zürjének és votjakok) nép- és nyelvegysége a IX—X. században szakad meg, mikor a zürjének a Káma vidéki hazából megkezdik északra-északnyugatra húzódásukat. Orosz krónikák tanúsága szerint a XI. században elérik a Vicssegdát s a XIV. század vége táján már az Északi-Dvina mellett a mai Kotlasz orosz város helyén szervezik meg települési góczpontjukat: *Pyrast*. Nyugatabbra nem jutottak, sőt — a mint mai elhelyezkedésük mutatja — idővel ezt a pyrasi előretolt állást is el kellett hagyniuk.

A zürjénekre vonatkozó ezen történeti adatok magukban véve nagyon gyengén világítanak bele a nyelvi okok alapján feltételezhető zürjén—finnnségi közvetlen érintkezések problémájába s így a másik oldalról kell várnunk a bizonyító erejű tárgyi tényeket. Eleve valószínű, hogy a zürjéneket a finnnség legkeletebbi ágai, tehát a vepsük, vagy a karjalaiak közelíthették meg. A vepsükről azonban semmi indítékunk sincs feltételezni, hogy valaha is átlépték az Onyega és a Bjeloje-ozero vonalát. Ezzel szemben a karjalaiak területe a jelenleginél sokkal keletebbre nyult ki. A *Korelyszkij Bereg* (= karjalai part) a mai oroszban a Fehér-tengernek csak nyugati partját jelenti, míg a XVIII. századig az Északi-Dvina torkolatáig terjedő déli partrészt is magába foglalta. Magát az Északi-Dvinát a IX—XIII. századig a skandináv mondák és útleírás-

sok Bjarmia (= karjalai birodalom) folyójának emlegetik. Az Archangelszkiig, sőt keletebbre is fel-felbukkanó *Korelj-szkoje*, *Korelj-szkaja* helységnevek s a számos, kétségtelenül karjalai eredetű földrajzi és tulajdonnév szintén az egykori karjalai lakosság emlékét őrzi. Érdekes, de nem egészen világos utalás Archangelszk zürjén neve: *Kar-dor* (dor = part) ∞ or. *Korelszkij Bereg*.

Ezen történeti háttér kiegészítő vonásul szolgál végül az a tény, hogy az észak felé is terjeszkedő oroszok a XII--XIII. században a két rokonnép közé ékelődtek és ezzel végét vetették a körülbelül kétszázados s a jövevényszavak csekély számából következően eléggé felszínes karjalai-zürjén érintkezésnek.

W. más alkalomra igéri a kérdés tüzetesebb nyelvészeti átvizsgálását. Nagy érdeklődéssel várjuk abban a reményben, hogy tán valamennyire is sikerül tisztáznia a *permj*, *peremj* (ma: zürjén, votják) és a hangtanilag nyilván azonos, skandináv brechuugos változatnak tetsző *beorm*, *bjarmar* (= karjalai) népnév eredetét, történeti, földrajzi és etnográfiai viszonyát, a sokat emlegetett *Beormas*, *Bjarmia* s az úgynevezett *permi kultúra* legendás históriáját, általában mindazokat a kétségeket, amelyekre már Kuznyecov (Нъ въпросъ о Биарми) szeretett volna megfelelni.

ZSIRAI MIKLÓS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XCV. Választmányi ülés (1921 február 15).

Jelen vannak Szily Kálmán elnöklete alatt Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Baros Gyula, Erdélyi Lajos, Gombocz Zoltán, Horváth János, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Pais Dezső, Sági István, Tolnai Vilmos és Zolnai Gyula vál. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvasása és hitelesítése után a titkár bejelenti, hogy az Országos Szabadoktatási Tanács évi 12000 K-val hajlandó támogatni a MNyT.-ot, de ellenszolgáltatásként azt kívánja, hogy a Társaság gondoskodjék róla, hogy folyóiratában olyan cikkek is jelenjenek meg, melyek a Szabadoktatási Tanács vidéken tartandó fölolvasásai céljára alkalmasok. — A választmány örömmel elfogadja az ajánlatot és megköszöni a titkárnak ez ügyben való szíves közbenjárását.

2. Horger Antal az ez ügyben kiküldött bizottság nevében jelentést tesz Somogyi Gézának a magyar tájszótárak szerkesztésére vonatkozólag kiadott utasítások egyik pontja ellen való fölszólalásáról. (Vö. MNy. XVI, 41—48.) Mivel ez a pont csakugyan nem elég világos és ezért esetleg félreértésre adhatna okot, azt ajánlja a választmánynak, hogy változtassa meg e pontot Somogyi javaslata értelmében. — A választmány többek hozzászólása után elfogadja az indítványt, az új szöveg megfogalmazásával és a MNy.-ben való közzétételével Horger Antalt bízza meg.

3. Az elnök bejelenti, hogy a közgyűlésen azt a kérést intézte a MNyT. tagjaihoz, hogy igyekezzenek a hazafias magyar társadalom körében adományokat gyűjteni a MNyT.-nak e nehéz időkből való támogatására. Örömmel jelenti, hogy e fölszólítás következtében Dr. Manninger Vilmosné Tolnai Vilmos gyűjtőívén összesen 5800

K-t gyűjtött a MNYT. részére. Ebből az összegből József főherceg ő fensége 2000, báró Bánffy Györgyné, gróf Khuen-Héderváry Károlyné, gróf Mikes Arminné s Vas Ferencz és neje 500—500, dr. Manninger Vilmos és dr. Manninger Vilmosné 400—400, Beigel Anna 300, gróf Cebrian Anna, dr. Hubay Jenőné és dr. Parassin József 200—200 és Benedek Imre 100 K-t adományozott. Ezenkívül érkezett még adományként gróf Apponyi Sándortól 2000, gróf Széchenyi Bertalantól és Szily Tamástól 500—500 és Bonkáló Sándortól 300 K. — A választmány valamennyi nagylelkű adományozónak, különösen dr. Manninger Vilmosnének, valamint Tolnai Vilmosnak is, leghálásabb köszönetét fejezi ki.

4. A pénztáros bejelenti, hogy új alapító tagokként jelentkeztek Gárdonyi Géza és Nátly József kir. tanácsos, s hogy alapítványuk kiegészítésére dr. Manninger Vilmos, dr. Manninger Vilmosné és Vikár Béla 100—100 K-t fizettek be. — Örvendetes tudomásul szolgál, az új alapító tagok elfogadtatnak.

5. Új tagokul jelentkeztek: Borbás Sárdor, dr. Csáky Lajos, dr. Varga Imre, Hódmezővásárhely (ajánlja Erdős Jeromos) és Elsner Sándor vill. vasúti felügyelő, Budapest (ajánlja Szidarovszky János). — Valmennyen megválasztatnak.

LXVIII. Felolvasó ülés (1921 február 15).

Jelen vannak Szily Kálmán elnökle alatt Szinnyei József elnök, Melich János titkár, Baros Gyula, Berényi Sándor, Bonkáló Sándor, Erdélyi Lajos, Gombássy Imre, Gombocz Zoltán, Hellebrant Árpád, Horváth János, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Margitai Valér, Négyessy László, Németh Gyula, Pais Dezső, Parádi László, Sági István, Szegedy Rezső, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos és Zolnai Béla r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

Az elnök megnyitja az ülést és kihirdeti a legutóbbi választmányi ülésen fölvetett új tagok neveit.

A felolvasó ülés tárgyai:

Tolnai Vilmostól: A nyelvek szépségéről.

Pais Dezsőtől: Árpádkori személynéveinkről.

XCVI. Választmányi ülés (1921 márczius 22).

Jelen vannak Szily Kálmán elnökle alatt Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Horváth János, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Putnoki Imre, Sági István, Szendrey Zsigmond és Viszota Gyula vál. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvassása és hitelesítése után az elnök bejelenti, hogy mai fölolvassó ülésünkön meg fog jelenni Setillá Emil, a finn kormány meghatalmazott követe, Társaságunk tiszteletbeli tagja. — A választmány örvendetes tudomásul veszi a bejelentést és megkéri az elnököt, hogy az ülés kezdetén üdvözlje a MNYT. választmánya nevében kiváló tagtársunkat.

2. Az elnök bejelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr államsegély czimén az 1921. évre 30,000 koronát utalványozott a MNYT.-nak és hogy a Szabadoktatási Tanács is megküldte a 12,000 korona segélyt. Ezenkívül az Osztrak-Magyar Bank budapesti igazgatósága 3000, a győri női felső keres-

kedelmi iskola 250, egy névtelen jötevő 100 és Trócsányi Zoltán 50 K adományban részesítette a MNyT.-ot. — A választmány örvendetes tudomásul veszi a bejelentést és hálás köszönetét fejezi ki a MNyT. nemeslelkű támogatóinak.

3. A pénztáros bejelenti, hogy új alapító tagként jelentkeztek: Perczel György 500, Gálos Rezső 300, Kardos Albert (I. részl.) 100 K-val, s hogy Gombocz Zoltán alapítványa kiegészítésére 50 K-t fizetett be. — Örvendetes tudomásul szolgál.

4. Új tagokul jelentkeztek: Dr. Linczer Szilárd és dr. Mihályi Ernő főisk. tanárok, Pannonhalma (aj. Klemm Antal), Szomolányi József kegyesrendi tanár, Budapest és dr. Gárdonyi József tanár, Somogysszentimre (aj. Szily Kálmán), dr. Baranyai Béla, országos levéltárnok, Budapest (aj. Melich János), Horváth László, áll. főgimn. tanár, Erzsébetfalva (aj. Szendrey Zsigmond). — Valamennyien megválasztatnak.

5. A pénztáros jelentést tesz a pénztár 1921 márczius 20-iki állásáról. Bevétel összesen 62,024 K 91 fill., kiadás összesen 4543 K 70 fill., maradvány 57,481 K 21 fill. Ebből takarékbán 57,000 K, készpénzben 481 K 21 fill. — Tudomásul szolgál.

6. Horger Antal bejelenti, hogy a MNyT. egyik tagja, a ki egyelőre nem óhajtja magát megnevezni, ő általa arra kéri a választmányt, hogy Győrött tartson mielőbb belépti díjak mellett néhány népszerű tárgyú nyelvészeti előadást. A vállalkozás anyagi- és erkölcsi sikere érdekében az illető készségesen följánlja buzgó közreműködését. — A választmány többek hozzászólása után megkéri Horger Antalt, Melich Jánost és Tolnai Vilmost, hogy beszéljék meg ezt az ügyet és tegyenek reá vonatkozólag a következő ülésen javaslatot.

LXIX. Főolvasó ülés (1921 márczius 22).

Jelen vannak Szily Kálmán elnöklete alatt Setälä Emil, a finn kormány meghatalmazott követe, a MNyT. tiszteleti tagja, Baros Gyula, Bonkáló Sándor, Dézsi Lajos, Fábian Jenő, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Horváth János, Jakubovich Emil, Losonczy Zoltán, Mészöly Gedeon, Munkácsi Mihály, Polcsik Lénárd, Putnoki Imre, Sági István, Szemkő Aladár, Szendrei Zsigmond, Szomolányi József, Viszota Gyula, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla és Zolnai Gyula r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

Az elnök szíves szavakkal üdvözlí Setälä Emilt, Setälä megköszöni az üdvözlést.

A főolvasó ülés tárgyai:

Zolnai Bélától: Az idegen szavak kérdése nyelvészeti szempontból.

Horger Antaltól: Egy dunántúli mássalhangzóváltozás.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv”-nek szerkesztősége (V., Akadémia-utca 2. sz.) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre mindig teljes készséggel válaszol.

23. **Patientura.** Folyóiratunk legközelebb megrótt egy kores latin szót (dirigentia. MNy. XVII, 146), ez ad nekem alkalmat arra, hogy szóvá tegyek egy másikat. „A tudomány művelésére való elkötelezést kellene jelentenie, nem pedig . . . abnormisan nagy *patienturát*“. (Uj Magyar Szemle, 1921 január. 77.)

Rettenetes, szinte hihetetlen szörnyűsülött, pedig bizonyára nem most lát először napvilágot. Az *-ura* latin képző csak a *supinum*hoz járulhat, tehát *patior* igéből csakis *passura* lehetne. Ez a szó azonban nincs meg, ehhez az ígéhez ez a képző nem járulhat. De még ha járulna is, nem jelenthetne személyt, egy orvos betegeit. hanem csak tárgyneveket, mint ezek: *natura* természet, *cultura* művelés, *censura* bírálás stb. Aztán nekem a *patiens* se tetszik. A németből vettük át, aztán visszalatinosítottuk (*Patient* — *patiens*), holott a francia nyelv útján sokkal jobb szóhoz juthatnánk. Francziában *patient* csak a súlyos operáció alá eső beteget jelenti, az orvos másfajta betege *malade* vagy *client*. De ez utóbbi jelenti egy szersmind az ügyvéd, kereskedő, iparos, vendéglős stb. ügyfelét is. Mért ne lehetne mindezeket magyarul is *cliens*-nek nevezni? Ezzel megszabadulhatnánk a förtelmes *patientura*-tól is, mert hiszen a *cliens* gyűjtőnévét már a latin nyelv megalkotta: *clientela* (franciául *clientèle*). Semmi akadálya sincs annak, hogy mi magyarok is beszéljünk az orvos vagy kereskedő *cliens*-eiről és *clientela*-járól, a mint ezt meg tesszük, ha ügyvédről van szó.

SZIGETVÁRI IVÁN.

24. P. R. írja: „Én úgy tudom, hogy az ekének azt a részét, a mely a tulajdonképeni szántást végzi, a magyar nép a következő szavakkal jelöli: *ekevas*, *laposvas* \approx *lapisvas*, *lemes*, *lemesvas*, *szántóvas*. Annak a kétféle eszköznek pedig, a mely a gerendelybe vagy a gerendelyhez erősítve közvetlenül az ekevas előtt hasítja a földet, *hosszúvas*, *csoroszlya* a neve (l. Kassai II, 54, NyFüz. 17 : 32—33 lapok közti rajzmelléklet). Több szótárunkban (l. MA³ m., s innen PP m., SzD² 247, Kr., CzF.) már most az olvasható, hogy a *csoroszlyát* is hívják *lemesnek*, *lemesvasnak*. Azt kérdezem, valóság-e, hogy népünk a *csoroszlyát* (= *culter praecisiorius in aratro*, *vorschneidmesser am pfluge*) valahol is *lemesnek*, *lemesvasnak* hívja. Azt is fontos volna tudnom, vajjon *lemés* vagy *lemes-e* a szó. CzF. ugyanis *lemésnek* mondja“.

K. P.

25. **Mentalitás** (vö. MNy. 16 : 165, 17 : 62). Úgy emlékszem, hogy ezt a szót a Magyar Földrajzi Intézet 1917. évi Zsebatlaszában (megjelent 1916 őszén) olvastam először, hol gróf Teleki Pálnak A Csendes-óceán problémája cz. czikkében fordul elő a következő mondatban: „... az amerikai *mentalitásba* (eszesség) még az ott járt ember is nehezen tudja magát beleképzelni“ (128. l.). Azóta Apponyi beszédéig lapokban, folyóiratokban még néhányszor találkoztam vele „gondolkodásmód, észjárás“ értelemben, de nem jegyeztem föl, hogy hol. Hogy L. K. éppen Apponyi beszédében vette észre, annak az oka bizonyára az „egéniség varázsa“, melynek nemcsak a saját alkotású szavak terjesztésében van elsőrendű szerepe, hanem abban is, hogy rátereli figyelmünket olyan szavakra, a melyeken másutt átsuhan a szem. S ha az új szóbejegyzet az újságba, s ott is a politikai rovathoz elterjedésének feltételei még jobban biztosítva vannak.

CSEFKÓ GYULA.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XVII. KÖTET.

1921 NOV.-DECZ.

9—10. SZÁM.

Vastag, vaskos és temérdek.

A *vastag* szó legelőször mint személynév egy 1451-i oklevélben fordul elő: Thome *Wastagh* (OkI Sz.). A második adat a Budapesti Glosszákból van: Ego feci tibi cutem . . . grossam (*vaſtaghoth*) et tu habes gracilem (*genghe*) (Serm. Dom. II, 748). Itt tehát ugyanaz a jelentése, mint ma. CALEPINUS szótárában (1585) a *vastag* szóval a következő latin szavak vannak fordítva: firmus, fortis, robustus, strenuus, validus, és ugyanezeknek másik magyar megfelelőjekép mindenütt az *erős* (*erőss*) szó van eléje vagy utána téve. Továbbá: firmitudo: *vastagság, erősség*; firme, firmiter: *vastagon, erőssen*; firmo: *meg erőssítöm, vastagítom*; firmatus: *meg erőssítetet, vastagítottat*; firmator: *erőssítő, vastagító*; firmamen, firmamentum: *erősség, vastagság, támasz*; roboro: *meg vastagítom, erősítem*. — MOLNÁR ALBERT (1621) a *vastag* szót így értelmezi: „solidus, nervosus, robustus, firmus, validus, fortis”; továbbá nála *vastagság*, robor, firmamentum, firmitas, firmitudo, fortitudo; *vastagítottam*, roboro, firmo; *vastagodni, vastagolni*, roborari, confortari, solidari stb. — A két régi szótár értelmezéseit megerősíti az a régi írókból való temérdek idézet, a melyet a NySz.-ban találunk. Ilyenek:

Vastag természetű, kit az betegség meg nem emezt (Frank: HasznK. 102). Ki ki mind hitiben vastag legyen (Mon: Apol. 376). Vastag bizodalommal kérjük (Toln: Vigaszt. 302). A szent lélek a jóban vastagokká téssen (Mad: Evang. 375). Vastag reménységgel bízatta (Fal: NII. 282). A vastag reménység és nagy bizalom hasznos (Fal: SzE. 530). Ezekre elégtelen a mi gyarlóságunk, ha szent malasztoddal nem vastagítasz minket (Pázm: Imáds. 21). Gyomor vastagító orvosságok (Com: Jan. 217). Hogy az ő hiteket megvastagítaná (GKat: Titk. 212). Erőtlenedik önnön-magában, az ellenség pedig ellene vastagodik (Pázm: KT. 41). Testi vágyódásunk meg-vastagodott a gonoszra (Pázm: Préd. 161). Azokat is vastagon meg veree (Szék: Krón. 183). A pázstorbán szükséges a bátor-szív és az erő vagy a vastagság, hogy a juhoscákát az erő-tétel ellen óltalmazhassa (Mad: Evang. 344). Könyörűly raitam, hogy erősségednec vastagtalanságom keduessec lehessenec [igy] (Pécsi: Ágost. 16).

Látnivaló, hogy a *vastag* szónak egykor „erős” volt a közönséges jelentése. És ezt nemcsak a példák sokasága bizonyítja,

hanem a jelentésnek földrajzi elterjedtsége is. A NySz.-ban idézett írók születése és lakóhelyéből meg lehet állapítani, hogy a szó ebben a jelentésben élt a Dunán túl, az északnyugati, az északkeleti nyelvjárásterületen és Erdélyben, tehát a magyar nyelvterület legnagyobb részén. Ennek ellenében a mai 'dick' jelentés a régi nyelvben ritka mint a fehér holló. A BpGl.-ból fönnebb idézetten kívül 1767-ig csak a következőkről tudok: háromszor fordul elő a NySz.-ban a *vastag* szó mint az *étel, étek, eledel* jelzője (1582, 1650, 1696) és egyszer mint az *in* jelzője: A jobb lábonnak a *vastag* inába... (XVII. szd.), CALEPINUS szótárában, *torosus*: *Susos* [o: *Husos*] *inas, vastag inas*, végül 1676-ban: „egy toll *vastagságni* szőr sinort”. Alkalmassint 'dick' jelentésű a *vastag* szó SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZSNÁL (1590) ebben: *vastag karo, vallus* (= ,karó, czövek, czölöp'), de ez lehet ,erős karó' is. Semmi esetre sem 'dick', hanem ,stark' jelentésű a *vastag* szó ezekben: *vastag ifu, iuuenis* (SZIKSZAI FABR.) és: Az iffiasckák majd meg öregbedvén, meg-állapodot, *vastag iffaknac* mondatnac (Com: Jan. 44). S midőn ILOSVAI azt mondja: „Erős, *vastag* gyermek Tholdi kicsin korában” (RMK. IV, 241),* e mondatban *vastag* nem 'dick', hanem az *erősnek* jelentésbeli rokona (vö. Hivattatik angyalok kenyérének, erőssekének és vastagokének, Illy: Préd. II, 14; Az orvosságoc, mellyec meg erősítőc, vastagitóc, Com: Jan. 173; ... az erő vagy a vastagság, Mad: Evang. 344). — Szótárban a ,stark' jelentés mellett a 'dick'-et legelőször 1767-ben (PPB.) találjuk. BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisded Szótárában (1792) még így értelmezi a *vastag* szót: ,izmos, erőss, vaskos'; MÁRTON azonban (1799) már csak a 'dick' jelentést teszi melléje.

Melyik mármost az eredetibb jelentés: a ,stark'-e, vagy a 'dick'? A tényállás ez: a XV. század második feléig semmit sem tudunk a *vastag* szóról, tehát a jelentéséről sem; akkor (1451) egyszerre fölbukkan mint személynév, másodszer a BpGl.-ban ,grossa' jelentéssel, majd századokon át temérdek példában ,erős'-et jelent, csak szórványosan 'dick'-et; a mult század elejétől fogva meg ez az általános jelentése, és az ,erős' jelentés teljesen feledésbe merült. Ez nagyon kétségesé teszi a 'dick' jelentés eredetibb voltát. Nem csekély súlylyal esik a latba az, hogy a *vastag* szó első melléknévi előfordulásakor mint a *gyenge* ellentéte szerepel, s valamint az utóbbi mint a bőrnek jelzője átvitt értelemben van használva, úgy átvittnek tarthatjuk a *vastag* szónak ,grossa' jelentését is (zart' = ,dünn' ~ ,stark' = ,dick'). De ha nem így volna is a dolog, ezen értelmezés alapján, noha ez a legelső, mégsem szabad föltennünk azt, hogy a *vastag* szónak 'dick' volt a korábbi jelen-

* A NySz.-ban nincs idézve.

tése, s ez az irodalomban századokon át majdnem teljesen félreszorult a másodlagos 'stark' jelentés mellett, azután pedig ismét elfoglalta ennek a helyét és elfoglalva tartja mind e mai napig. Ellenkezőleg: a későbbi adatok azt bizonyítják, hogy a századokon át uralkodó 'stark' jelentés volt a korábbi; ebből fejlődött egyes nyelvterületeken a 'dick' jelentés, s ez újabb időben kiszorította amazt és általánossá vált. A BpGl. adata csak annyit bizonyít, hogy a 'grossus' jelentés akkor valamely vidéken már megvolt, de egyáltalában nem bizonyítja azt, hogy ez korábbi az 'erős' jelentésnél.

KRESZNERICS, a ki ismerte a *vastag* szónak egykori 'erős' jelentését (hiszen fölhasználta és idézi is MA.-t), ezt a szót a *vas* czimszó alá osztotta be. Erre talán az indította, hogy a latin *ferrum* szónak *ferreus* származéka jelent 'erős'-et is. CzF. szintén a *vas* szóval kapcsolta össze a *vastag*-ot:

„Ha e szónak eredeti jelentése valóban az, melyet Molnár A. jegyzett föl, úgy valószínű, hogy gyöke az erőnek jellegét viselő *vas*, és egy értelmű a *vaskos*, *vasmat* szókkal, s mennyiben tömöttet jelent, szintén hasonlítható a vashoz mint kitünőleg tömör testhez. Mi elemzését illeti, vagy öszvetett szó, *vas-tag*, mint *vaskar*, *vasfej*, melyek átv. ért. a magok nemében valami szilárdat, erőset jelentenek; vagy létezhetett önható ige *vasad*, mint *avad*, *olvad*, *horgad*, *gornyad*, *szörnyed* stb. s valamint ezekből lett *avatag*, *olvatag*, *horgatag*, *gornyatag*, *szörnyeleg* stb. úgy amabból *vasatag*, öszvehúzza *vastag*.“

BUDENZ (MUSz. 567) a *vastag* (és a *vaskos*) szót a vogul *osij*, *ázij* 'dick' szóval kapcsolta össze s a *vas*- ~ vog. *os*- alapszónak 'dick, stark' vagy 'etwas dickes, starkes' jelentést tulajdonított. Ezt az egyeztetést MUNKÁCSI (NyK. XXV, 270) és WICHMANN (MNY. IV, 297) is elfogadta. Ennek ellenében a Nyr. ANTIBARBARUSA (XXVI, 41) a *vastag* és a *vaskos* szó magyarázatában ismét a 'ferrum' jelentésű *vas* szó felé hajlott, mondván:

„E két szót a nyelvészek közmegegyezéssel egymással rokonnak tartják s hozzájuk csatolják még ezeket a székely tájszókat: *vaskár*, *vasmag*, *vasmat*, *vasmati*, melyek mind erőset, köpczöset jelentenek. — E szócsaládnak alaprésztét összehasonlító nyelvészeink a vogul *ošar*, *išar* melléknévvel azonosítják, mely szintén vastagot jelent. De nyelvemlékeinkből kétségtelenül kitűnik, hogy a *vastag* szó eredetileg erőset jelent; pl. Az iffiacsók megöregbedvén, megállapodott *vastag* iffiaknak mondatnak. *Vastag* természetű, kit az betegség meg nem emészt stb. Ez azoknak a véleményét támogatja, kik e mellékneveket a *vas* főnévből származtatták (Kreszn., CzF.). Nem lehetetlen, hogy a *vastag* és *vasmag* szók összetételek, úgyhogy *vastag ember* eleinte mintegy *vas-tagú* embert jelentett (vö. *tagos*, *tagbaszakadt*). *Vaskos* már melléknévi képzés, vö. *nehézkos*; *vaskár* csak a *vaskos* átalakítása, talán ellentétének, a *szikárnak* vagy *czingárnak* mintájára. *Vasmat* és *vasmati* nyilván csak a *vasmag* elváltozása.“

Abban minden habozás nélkül igazat adhatunk KRESZNERICSNEK, CzF.-nak és az ANTIBARBARUSNAK, hogy a *vastag* szó előrése a *vas* szóval azonos. Hogy kemény, szilárd, tömör természeti tárgyak nevéből keletkezhetik 'erős' jelentésű melléknév, annak példái a latin *robur* 'das starkholz, hartholz, kernholz, bes. die eiche, das eichenholz' és *ferrum* 'das eisen' származékai: *robustus*, ... hart, fest, stark' és *ferreus*, ... stark, fest, dauerhaft... (GEORGES). Az sem volna lehetetlen, hogy a *vastag* szó összetétel, de ebben az esetben azt tartanám, hogy a *tag* utótag nem 'membrum, glied', hanem talán inkább 'corpus, körper' jelentésű volt (vö. A mennyey tagok es a csillagok es jelesben a nap es a hod, TelC. 269; Ejjel faratt takjok [o: tagjok = 'testüket'] erőssen korbacsollyák, Paskó: ESir. a3).* Nekem mégis az a véleményem, hogy a *vastag* szó nem összetétel, s erre a vélekedésre a *vaskos* szó ad okot. BARÓTI SZABÓ DÁVID, a kinek Kisded Szótárában bukkan föl tudtomra legelőször (kétségtől a nép nyelvéből), az első kiadásban (1784) így értelmezi ezt a szót: 'izmos, iztagos, zomok, zömök, tenyeres-talpas, tsontos velős' (94. l.), a másodikban (1792) pedig így: 'tsontos, izmos, velős, vállas, tenyeres, talpas p. o. hajdú'. A *vaskos* és a *vastag* szónak annyira szembeszökő az alaki és a jelentésbeli rokonsága, hogy összetartozásukban nem lehet kételkedni; nem is kételkedtek benne az eddigi magyarázók sem. Ha az egyiknek köze van a *vas* szóhoz, van köze hozzá a másiknak is. A *vaskos* szó azonban semmi esetre sem összetétel, ennél fogva arra gondolhatunk, hogy a *vastag* sem az. Egymáshoz és a *vas* szóhoz való viszonyukat a következő adatok világítják meg:

A *lucskos* szó alapszavának finn megfelelője *loska, losko* 'lucskos, locs-pocs, lucskos állapot'; a *lucskos*-nak pedig van a nép nyelvében *lustos* változata is (MTsz.). Ugyanilyen *st*-vel való népnyelvi változata van a *fosos* melléknévnek is: *foستos* (MTsz.), s az alapszavának a finnben szintén *sk*-val való alak felel meg: *paska* 'stercus'. Tehát ezekben szóbelsei finn *sk*-nak egyrészt *csk* ~ *st*, másrészt *s* ~ *st* felel meg. A finn *vaski* (*vaske*), 'réz' szónak magyar megfelelője: *vas*, és ennek *st*-vel való változata van meg (illeszkedve) az elhomályosult *ezüst* összetétel utórészében (vö. WICHMANN: MNy. IV, 296). Másik *st*-vel való változatát látom én a *vastag* szóban. A *vaskos* szó pedig a nép nyelvében *vacskos* alakban is él (MTsz.), s a *vacsko*-(s) olyan változata a *vasta*-(g)-nak, mint a *lucsko*-(s) a *lusto*-(s)-nak.** Tehát a *vastag*-ban és a *vaskos*-ban szerintem a *vas* szónak más-más teljesebb alakja van megőrizve.

* Az utóbbi idézet a NySz.-ban 1) alatt van, holott 4) alá tartozik.

** A két szónak egymáshoz való viszonyát már WICHMANN is így fogta föl (MNy. IV, 297), de közös részüket nem a *vas* szóval kapcsolta össze.

A *vastag* olyan származék, mint *lovag*, *balog*, *görönggyeg*, *kövecsege(s)* stb. (NyH.⁶ 89, 97); a *vaskos*, *vacskos* pedig olyan, mint *ólmos*, *poros* stb.

Vaskár, *vasmag*, *vasmat*, *vasmati* a Székelyföld szülöttei, a hol a játszi változatok szaporábban teremnek, mint akármely más magyar nyelvterületen.

Végül hadd koczkáztassak meg egy merész föltevést. A *temérdek* szó leggyakoribb jelentése a régi nyelvben 'vastag' volt, pl.

Minimus digitus meus grossior (*temerdugb*, *themerdukb*) est dorso patris mei (en athyamnak derekanal) (NémGl., BpGl.: Serm. Dom. II, 214). *Themerdeketh* akarzy awwagy wykonth: vis crassam, an tenuem? (HEYDEN SEB.: A két legr. m. nyelvű nyomt., ed. MELICH 31). *Temerdek* ajaku: habens tumida labia (GyöngySzót.). Az fűnek az *temerdek* száara: caulis crassus (SZIKSZAI FABR.). Fudazanak teste igen *temerdek* vala, mint ha hasas volna (SalMark. 20). Urunknak egész testét papirosnyi *temérdekségű* ostyácskában szorította (Pós: Igazs. II, 481).

Ha mármost a *vastag* szónak jelentésfejlődése alapján föl szabad tennünk, hogy a *temérdek* szónak egykori 'vastag' jelentése szintén korábbi (nyelvtörténet-előtti) 'erős'-ből fejlődött, akkor a fönnebb elmondottak után arra gondolhatunk, hogy ebben a szóban a török nyelveknek *tämür*, *tümür*, 'vas' szava lappang. E szó (-lik ~) -dik képzős* származékának átvétele lehetne a mi *temérdek* szavunk.

SZINNYEI JÓZSEF.

A hún-problema megoldása.

Honfoglalástörténeti tanulmányaim során mindinkább meggyőződésemmé vált, hogy a magyar őstörténeti kutatás eddigi eredménytelenségét s az újabb őstörténeti irodalmunkban uralkodó zavarnak okát a történeti szempontok háttérbe szorulásában és a történettudományi módszer mellőzésében kell keresnünk. Több ízben rá is mutattam (Századok. LII. 288. MNy. XVII. 91.) az őstörténeti kérdésekben egyoldalúan alkalmazott philológiai és ethnológiai módszernek és szempontoknak a tudomány egészséges fejlődését akadályozó következményeire. Ezért üdvözöltem örömmel (MNy. XVII. 93.) GOMBÓCZ legutóbbi — nézetem szerint — korszakos jelentőségű tanulmányát (MNy. XVII. 15.), melyben — szakítva a Hunfalvy-iskola történetellenes hagyományaival — a történettudományi szempontoknak érvényt szerezve, történeti módszerrel igyekszik a hún-hagyomány sokat vitatott problémáját dülőre vinni.

Ha történeti módszerrel, megbízható történeti források alapján kimutatható, hogy a honfoglaló magyar nép, annak egy rétege, vagy csak egy nemzetsége is (pl. az Árpád-nemz.) a krónikákban fenntartott hún-hagyomány egy részét s nevezetesen a hún-száрма-

* Vö. RADLOFF, Phon. § 412, 423; BÁLINT G. Kaz.-tatár nyelvt. III, 27; MUNKÁCSI: Nyr. XIII, 262; GOMBÓCZ, BTürkL. 91, 103.

zás tudatát magával hozta Keletről, akkor tekintet nélkül a krónikásoktól e hagyományba kapcsolt népi vagy tudakos eredetű mondai elemekre, ez többé nem monda, hanem tények tudatán alapuló történeti hagyomány, melyre az ethnologia és folklóre törvényei nem alkalmazhatók.

Gombocz tanulmányának jelentőségét éppen abban találom, hogy a hún-bolgár-magyar kapcsolatok és keveredés történeti bizonyítékainak, nyelvi és írásos forrásoknak felhasználásával bizonyítja be, hogy a honfoglaló magyarságnak valószínűleg az uralkodó rétegben keresendő bolgár-török eredetű elemei a hún-származás tudatát, vagyis a *hún-hagyományt* Keletről hozták magukkal s ezzel eldönti a legfontosabb alapkérdést. E megállapítással Gombocz, bár a czímben *hún-mondáról* szól, kiemelte a magyar krónikák hún-hagyományának legfontosabb alkotórészét: a hún-magyar azonosság eszméjét, mint *történeti forrásértékkel bíró valódi hagyományt*, a krónikák költött mondai elemekkel átszőtt elbeszéléséből. A hún-hagyomány forráskritikai értékelésének első és legfontosabb lépését megtette, a későbbi történeti kutatásnak engedve át a hún-tudattal kapcsolatos egyéb ősi hagyományoknak (pl. Csaba-monda, székelyek) a hozzátapadó idegen, mondai elemek közül való kiválasztását. A történeti szempontokat is értékelő philologusok és ethnologusok, HEINRICH, PETZ, SEBESTYÉN és BLEYER tarthatatlannak ítélték a HUNFALVY-RIEDL-féle mereven skeptikus álláspontot; felismerték a magyar-hún-hagyomány egy részének népi eredetét. A végső következtetést azonban nem merték levonni s a gót, szláv, illetőleg avar monda-közvetítés elméletével igyekeztek az ellentéteket áthidalni. Ez a mondaközvetítő elmélet nagy lépéssel vitte előre a kérdést a megoldás felé s a maga idejében haladást jelentett RIEDL rideg skepticizmusával szemben, de ma már nem állja ki a kritikát. Gombocz érdeme, hogy a hún-bolgár-magyar *közvetlen* átöröklést bizonyítva, ezt a kisegítőelméletet feleslegessé tette.

Alig jelelt meg Gombocz dolgozata, KIRÁLY GYÖRGY, mesterétől, RIEDL-től örökölt hún-monda elméletének védelmében éles támadást intézett ellene (Nyugat. XIV. 641.). Noha támadásának s néha az ízléstelenségig fajuló kritikájának nyilaival elsősorban BLEYER gót-szláv-magyar mondaközvetítő elméletét véli porba szúthatni, a főcélpont Gombocz elmélete. A magyarok bolgár eredetű ősi hún-hagyományának elméletét megbízhatatlan késői forrásokra, ingatag feltevésekre épített hypothesisnek minősíti. Felfogása és módszere egyaránt a HUNFALVY-iskola műhelyére vall. Ezen iskola egyoldalú ethnologus és philologus módszerének legridegebb alkalmazásával s a történeti szempontok, források és irodalom teljes mellőzésével párosult kételkedő kritikával igyekszik Gombocz jól megalapozott eredményeit kétségessé tenni. Egyoldalú felfogását kitünően jellemzi BLEYER elleni kifakadása, ki — szerinte — „nem vette figyelembe, hogy e problema eldöntésében nem annyira a modern philologia, hanem a nála modernebb folklóre az illetékes“. Láthatólag eszébe sem jutott, hogy a történettudomány illetékességének kérdését felvesse.

Módszerében is tisztán ethnologus és philologus. Csak philologiai szövegkritikát és mondaelemzést ismer. Még csak kísérletet sem tesz a történeti forráskritika alkalmazására, sőt a modern forráskritikai és történeti irodalom eredményeit is mellőzte kutató-

sában. Hihetetlenül tájékoztatlanak mutatkozik a hún-mondát fenn-tartó magyar krónikák körül keletkezett kiterjedt forráskritikai irodalomban. Ennek köszönhető, hogy tudomást sem vesz a hún-monda ősalakjának vélt XIII. századi Hún-krónikát megelőző krónikáinkban — a XI. századi Őskrónikában és Anonymusnál — egyszerűbb alakban fennmaradt hún-hagyományról. Pedig ez a régi hagyomány — minden azt bizonyítja — csak a XIII. század krónikása tollán olvadt össze a germán hún-mondából kölcsönzött ter-jengős elbeszéléssel. Nem tudja, hogy az Árpád-ház hosszú, genea-logiája késői betoldás a krónikában; az ősforrás csak Árpádot, Almost, Ugeket ismeri és Attilát, mint távoli őst. Ez a forrástani tájékoztatlansága ragadja annak kijelentésére, hogy „ha Gombocz elméletét (vagyis a „monda legfontosabb alkatrészének, a hún-magyar rokonság eszméjének“ történeti hagyomány jellegét) elfogad-juk, akkor az egész monda-complexumot népies és magyar monda-nak kell elfogadnunk“, holott a krónika keletkezési körülményeinek ismeretéből ennek éppen az ellenkezője derül ki. Ugyanily tájéko-zatlan a bolgár őstörténet és különösen annak egyik legbecesebb forrása, az úgynevezett királylajstrom, irodalmában. Így eshetett meg, hogy a hún-bolgár, valamint a pontusi és volgai bolgár azonos-ságnak, a bolgár királylajstrom forrásértékének és VII. századi eredet-ének, Ernák bolgár király és Attila fia Ernák azonosságának, a magyar-bolgár érintkezéseknek és keveredésnek a kül- és belföldi iro-dalomban (JIREČEK, KUNIK, THÜRY, MARQUART, MIKKOLA, SEBESTYÉN, GOMBOCZ stb.) többszörösen bizonyított történeti tényeit Gombocz önkényes hypo-thesiseinek véli s egész bírálatát erre az érthetetlen és menthetetlen tévedésére alapítja. E történeti tájékoztatlanságának következménye, hogy nem értette meg a hún-hagyományt a magyar népbe olvadt bolgár-török elem eredeti s közvetlenül örökölt hagyományaként tárgyaló Gomboczot és arra keres magyarázatot, „mikép maradt fenn a monda szájhagyomány útján ismét egy, a magyarokra nézve idegen (?!), bolgár nép közvetítésével?“

Alapvető tévedése, hogy nem tesz különbséget hagyomány és monda közt, a mit már Anonymus élesen megkülönböztetett, midőn „a parasztok hazug meséit“ mellőzte, ellenben a nemzetségek genealogiai hagyományait felhasználta. A Hún-krónika sokféle elem-ből összetakolt elbeszélését kerek és egységes compositionak tekinti s így veszi vizsgálat alá. Minden részletét, így a hún-tudatot is a folklóre-tudomány megállapította mondatörténeti szabályok Pro-crustes-ágyába kényszeríti. A nélkül, hogy a mondák életkorára vonatkozó fejtegetéseinek bírálatába bocsátkoznám, egyszerűen meg-állapítom, hogy az ebbeli kutatások eredményeit egészen tévesen alkalmazza a magyarok hún-hagyományára. Tényként fogadva is el, hogy történeti monda a nép ajkán Attilától Szent Istvánig (V.—XI. század) nem maradhatott fenn, meg kell állapítanunk, hogy a hún-származás hagyománya ennek ellenére is fennmarad-hatott, mert ez a magyar nép ~~bolgár-török~~ *bolgár-török* elemeinél — legalább is Gombocz felfogása s az én felfogásom szerint is — nem volt monda, hanem történeti tudat. Már pedig nyilvánvaló, hogy a nemzetiség történeti tudata a népben hosszú évszázadokon át fennmarad. Erre nézve — nem is szólva a székelyekről — talán elég lesz az immár nyolczadik évszázada köztünk lakó és nyelvileg teljesen beolvadt kunok kun-tudatára hivatkoznunk. S hozzá kell tennünk, hogy

a honfoglaló magyarok hún-tudatának fennmaradásához éppen nem kell hat századnyi időközöt felvennünk, mert hiszen tudjuk, hogy a hún nép nem semmisült meg Attila birodalmának bukása után s nevét is tovább használta.

BLEYER elméletét a monda gót-szláv-magyar népi átörökítéséről „teljesen képtelen”-nek mondja s nem veszi észre, hogy történeti szempontból ennél még sokkal képtelenebb az a feltevés, hogy valamely nép tudósai a középkorban egy idegen népnél másik idegen népről fennmaradt mondát (t. i. a germán hún-mondát) minden alapul szolgáló és a monda magjának tekinthető hazai hagyomány nélkül átvegyenek saját népük történetébe. Az analógiák, a miket erre felhoz, semmiképen sem bírják ki a bírálatot. A renaissance s az Augustus-kori Róma görög-renaissanceának a nép és a nagyok kegyét kereső s e célra minden eszközt felhasználó byzantinus-lelkű tudósainak felfogása és gondolkodása nagyon szerencsétlen bizonyíték. A „genealogiai fictio” humanista gondolata teljesen idegen volt a középkor jámbor krónikásaitól. A francziák (frankok) trójai eredete pedig — bármily furesának tetszik is — bizony a való hagyomány jellegével bíró tudat volt a kora középkorban. A frank hódítás idejében a császárkori római történetíróknál még tudákos mondaként jelentkező trójai eredet hite nép-hagyományává lett a római birodalom s így Gallia latin és ellatinosodott kelta lakosságának, illetőleg e lakosság előkelő rétegének. Ez a magyarázata az összes trójai leszármaztatásoknak, a mi később költői művekben nem latin népeknel is divatba jött. E népek — így a németek — komoly krónikás-történeti irodalmában azonban gyökeret verni sohasem tudott. Tudós hírére valamit is adó középkori krónikás eredeti hazai hagyomány híján legfeljebb népe bibliai leszármaztatásával próbálkozott meg, mert ez megfelelt világfelfogásának, gondolkodásának, de hamis ősoket nem költött. KIRÁLY nem veszi észre HUNFALVY óta kísértő feltevése képtelenségét, mert ő mindenütt mondát és meseköltőt lát, holott a középkori krónikások — s köztük a mi őskrónikánk írója és különösen Anonymus, bár mai fogalmak szerint naiv elbeszélők — a kor színvonalán álló, hitelességre törekvő tudósok voltak s műveik első sorban mint történeti művek ítélandók meg.

KIRÁLY tanulmánya egy lépéssel sem viszi előre a kérdést. GOMBOCZ, sőt PETZ, BLEYER és SEBESTYÉN eredményeihez képest is határozott visszaesést jelent. Valóságos iskolapéldája a HUNFALVY óta nálunk annyira divatos, őstörténeti kérdéseket történeti előtanulmányok és ismeretek nélkül, idegen tudományszakok módszerével tárgyaló hyperkritikának. Sajnálatos dolog, hogy ez a kitünő képzettségű philologus ilyen fogyatékos felkészüléssel vágott neki a hún-monda nehéz kérdésének s alaptalanul támadta meg nála e téren hasonlíthatatlanul tájékozottabb tudósok mindenképen helytálló eredményeit.

HÓMAN BÁLINT.

A magyar vadásznyelv.

Vadászati irodalmunk megalapítója PÁK DIENES. Vadászattudomány cz. 1829-ben megjelent kétkötetes munkájában leírja hazánk vadjait, ismerteti a vadászat eszközeit, módjait, munkája végén pedig (II. köt. 165—201) a magyar vadászszavaknak és kifejezéseknek értékes gyűjteményét közli. Nemcsak azért becses ez a gyűjtemény, mert első vadászszótárunk, hanem azért is, mert igen gazdag szókincsessel igyekezett megalapítani a magyar vadásznyelvet. Irodalmi, népnyelvi és újított szavak nagy sokaságát találjuk szótárában. Egy-egy fogalomra szinte halmozza a kifejezéseket. Így a „Kocza-puskás, *roszúl lövő, vékony, gyenge, újoncz, félszeg, laza puskás*; parasztosan: *pipogya, kontár, gézengúz, himpellér, kótyonfity, pozdorja, salak puskás*“ (II. 185). A vadászhaló felfüggesztésére szolgáló karónak „illy rendben állnak . . . rokoni: *vessző, suháng, pálcza, bot, czejte* (gúzsna, patyingsnak vétetni szokott), *patics* (fonadék-falnak, cserénynek), *lésza, pózna, dorong, karó, rúd 's t.*“ (II. 183). A fogoly s egyéb szárnyas állatok fiai „*Porontynak* nevezik . . . máskint: *csirke, csire, pipe, pizse, pizselle, pisen, pitye* külön tájak szerint“ (II. 192).

PÁK ismerte és felhasználta BARÓTI SZABÓ, SÁNDOR ISTVÁN, MÁRTON JÓZSEF, PÁPAI PÁRIZ szótárait, idézi többször is GYÖNGYÖSIT, GVADANYIT, HIMFYT, BERZSENYIT. Népnyelvi adatai egy részének is az idézett szótárak a forrásai, de találunk nála nagy számmal olyan tájszót, a melynek ő az első följegyzője, pl. *czejte, csire* (I. főtebb), *czibak nudus* (II. 167), *berzes, berzeskedik* (II. 168) az EtSz. szerint csak későbbi forrásokban találhatók. Újításai HELMECZY hatására mutatnak. Ugyanazon elvek láthatók PÁK új szavainak alkotásában, mint a melyek szerint HELMECZY gazdagította a mindennapi élet nyelvét (vö. NÉGYESI, MNy. I. 134). Az elvi egyezésen kívül egyes szavak is bizonyítják HELMECZY hatását — esetleg közreműködését. SZILY KÁLMÁN szerint (NyUSz. *büvész* és *mérleg* a.) kétségtelen, hogy a *mérleg* HELMECZY szava, habár előfordul PÁKnál is, mielőtt a Jelenkor megindult volna. Ezenkívül SZILY valószínűnek tartja, hogy a *büvész* is HELMECZYTől való, bár a *büvészet* ugyancsak megvan már PÁKnál is. Még két ilyen valószínű bizonyítékot hozhatunk fel: a *légahajót* HELMECZY terjesztette el, — megtalálható már PÁKnál (I. 123), az *idom* (II. 182) ugyanúgy mint HELMECZYNél, itt is Anlage értelmezéssel van meg (vö. NyUSz.). Feltűnő az is, hogy igen sok újított szava csak a szótárban fordul elő, a könyv szövegében pedig nem.

PÁK német forrásokból dolgozott, a vadásznyelv megalapításában a német szolgálai utánzásától mégis megóvta öntudatos magyar érzése, s a mint nem ok nélkül sejthetjük, HELMECZY nyelvtisztító törekvése.

PÁK alapvető munkája után BÉRCZY KÁROLY, mint a Vadász- és Verseny lap szerkesztője, 1860-ban egy magyar-német és német-magyar Vadász-műszótárt ad ki. BÉRCZY átveszi, megtartja PÁK szótárának igen sok szavát, sőt egész cikkeit is, pl. a *göbecs* „serét“ (51. l.), *golyóvonarcs* 51, *czibak* 25, *csaldögözni, csalszemezni* 38 stb. PÁKból valók, a fogoly- s egyéb madárfiak neveit (33. l.) szóról szóra kiírja forrásából; a hol válogat is, inkább a csinált műszavakat kedveli, így PÁKnál: *Folyatóhely* v. *folyárhely* (II. 177), BÉRCZYNél csak az utóbbi (88. l.), PÁKnak a félreértéséből magyarázható BÉRCZY követ-

kező helye: „Lank (hevesmegyei szó), iszapos hely* 89. Pák ugyanis elvonta a *lankad* szóból a *lank*-ot s az elvonás igazolására felhozza a hevesmegyei *sank* szót, a melynek iszap a jelentése: „Lank (mint sank: iszap, Heves vmegyei szó), lankatag v. lankadt; lankanat, lankadság“ (II. 186). Bár előszava szerint BÉRCZY az idegenből való fordítás helyett inkább az őseredeti magyar kifejezések gondos kutatását tűzte ki vezérelvéül, szótára mégis inkább a német vadásznyelv utánzására mutat. A vadászati virágnyelvnek — e fölösleges plántának — ő az átültetője. Nála: *billegény* Blume, Wedel a szarvas farka 2, *csekély*, *hítvány* gering a rőt vad, és nem kicsiny vagy sovány 3, *csuka* Decke a szarvasvad bőre 3, *hullaték* Losung, excrementum 7, *hullató* Waidloch 7, *kötény* Schürze a suták nemzőrésztől elálló szőr 8, *bokréta* Blume a nyúl farka s a róka *vitórlának* fehér vége 19, *tápvevő* Graser a szarvas szája 11, *nyaló* Lecker a nyelve 9, *neszelő* az orra 9 és *legyező* Wedel a däm vad farka 8. Új szavai Bugár nyelvjújtó irányára vallanak. A Hanáktól alkotott és bevált *agancson* kívül az *agancsár* der jagdbare Hirsch 2, *hozár* apporteur 58, *falkár* huntsman, *ostorász* whipper in, *barlangász* earsthstopper 81, *kopászat* 81 (már Páknál *kopózás* el. XVIII.) és több más igazi szükség nélkül alkotott műszava tette nehézkesé és teszi részben még ma is vadászaink nyelvét.

BÉRCZY volt a főforrása az Egy öreg vadász szerkesztette Magyar-német, német-magyar Vadász-műszótárnak (Budapest, 1875). Szókincsének nagy része egyezik BÉRCZYÉVEL, csak a legkirivőbb csinált szavakat hagyja el. Szerzője talán gróf FORGÁCH SÁNDOR.

1889-ben jelent meg HÖNIG ISTVÁN Vadászati műszótára, mint az Országos Magyar Vadászati Végeylet sikeres pályaműve. Határozott haladást jelent BÉRCZY és az öreg vadász szótárához képest nemcsak teljessége miatt, hanem azért is, mert a magyartalan kifejezések és a be nem vált új szavak nagy részének kiküszöbölésével, továbbá pontosan meghatározott jelentésű, részben tapasztalt vadászoktól származó műszavaival jó alapot vetett az újabb vadásznyelvnek. Mellőzi BÉRCZY virágnyelvét, csak a trágár szavak helyett tartja meg a *hullat* és *hullaték*ot. A korabeli orthologia általában jó hatással volt munkájára, bár maradt benne előzőiből több szükségtelen helytelenül alkotott szó, pl. *falkár*, *ostorász* (35. l.), *barlangász*. Páknál helyesen *kopózni*, *vizslázni* (II. 201), nála *kopósni*, *vizslásni*. A kalibert az *öböl*ből értelmetlenné csonkitott *öb*-re magyarítja (jó magyar megfelelőit l. TOLNAI Magyarító Szótárában). Ilyen hiba nem nagy számmal fordul elő HÖNIG munkájában. Joggal mondhatta előszavában a Végeylet, hogy „A czél, melyet . . . egységes és helyes magyar vadászati nyelv megalapításával maga elé tűzött, a jelen műszótár megjelenésével eléretett“ (IV. l.). Azonban csak egyelőre! Elérte a maga korában elérhetőt. Az élő nyelvet leíró szótár egy bizonyos idő múlva elavul.

HÖNIG művének megjelenése óta nincsen újabb vadászszótárunk. Érzik ennek a hiányát fejlődésnek indult vadászati irodalmunk művelői. Szaklapjaikban panaszkodnak a vadásznyelv hiányosságáról, meglevő műszavaik alkalmatlan vagy nyelvtelen helytelen voltáról, de egyszersmind igyekeznek is a bajon segíteni. A Vadászlap 1918. évfolyamában e tárgyról a cikkek egész sorozatát találjuk BÁRSONY ISTVÁN, ifj. BARTAL AURÉL, NAGY JENŐ, ÖTVÖS BALÁZS és mások tollából. Ugyanott KÉKESY LÁSZLÓ készülő műszótárából közöl mutatóványokat.

Nagyfokú elégedetlenség nyilatkozik meg ezekben a cikkekben a műnyelv hiányai és hibás alkotásai miatt. Különösen a sok német szófordítás ellen folyik a küzdelem. Örvös BALÁZS jó nyelvérzékkel próbál magyarosabb kifejezéseket ajánlani „ebtenyésztesünk és eb-tanításunk szótárába becsúsztott barbár fordítások helyébe”. Szerencsésen helyesbíti a következő, igazán barbár kifejezéseket: *szobatiszta* zimmerrein, helyesen: *tiszta, nem piszkít*; *kézyáva* handscheu: *félénk, gyáva, nem kezes*; *bevadászott* eb eingejagdt: *bevált*; *kölyket lök* werfen: *ellik, fiadzik, kölykezik*; továbbá a nagy vadat lött vadász kalapjához tűzött *örömág, sikerág* és hasonlók helyett azt ajánlja, mondjuk egyszerűen: *kitűzte a gallyat, ágot*. Az ilyen tisztogatásra állandóan szükség van, míg a műnyelv annyira meg nem erősödik, hogy sikeresen ellenáll az idegen hatásnak.

Ugyancsak nyesegetik vadászíróink a nyelvújítás hajtásait is. És pedig a legtöbbször joggal, mert a műszócsinálás láza igen sok fattyúhajtást nevel még ma is nyelvükben. Semmi sem teszi megokolttá és elfogadhatóvá a *külembírálat* (formabírálat), *vizlász, kutyász, kutyászat, kopászat, ebtenyészde, agancsár, idomár, folyárhely* és hasonló szavakat; fölölegeselek a *vadászjó* (Waidmannsheil), *örömozld* (Bruch) összetételek s az olyan elvonások, mint: *öb* (öbölből HÖMIG), *süld* (frischen (süldöböl BÉRCZY)). — De ennek a bírálatnak csakis a fölöleges, meg nem gyökerezett szavakra kell szorítkoznia. Nem szabad eldobni az élőbeszéd meg az irodalom, vagy mind a kettő által elfogadott, a fogalom megjelölésére alkalmas műszavakat nyelvtanilag szokatlan vagy szabálytalan eredetük miatt. A ma már szótörténeti életet élő nyelvújítási alkotások teljes értékű kincsei nyelvünknek, mint: *erdész, agancs, idomít*. Ugyanígy nem lehet az a célunk, hogy az általánosan elterjedt jövevényszavakat kitiltsuk a műnyelvből s erőltetett eredeti alkotásokkal pótoljuk.

Az egyes szavak, kifejezések rostálgatásával kapcsolatban több értékes megjegyzést találunk a műnyelv-fejlesztés elveiről, módjáról — különösen BÁRSONY ISTVÁN tollából.

Egyértelműen hirdetik a német terminologia fordításának és utánzásának kerülését, a német iga lerázását. De ugyanezt vallotta már BÉRCZY is, csak hogy nem tudta megvalósítani! Nem elég ugyanis a műnyelv tudatos fejlesztéséhez sem a nyelvérzék, sem a művelt ember nyelvtudása, hanem bele kell mélyedni a nyelvi sajátságok tanulmányába. Nem kell mindenáron új műszavakat alkotni. „Ne kapjunk minden újításon csak azért, mert új, és ne dobjuk el a régit csak azért, mert régi” (BÁRSONY). NAGY JENŐ helyesen mutat rá az irodalmi nyelv, a nyelvjárások és a régi nyelv szókincsére, mint a műnyelv gazdagító forrásaira.

Azonban önkéntelenül fölmerül a kérdés, mit tegyünk akkor, hogyha egy új fogalomra ezekben a forrásokban nem találunk készen megfelelő szót? Ha nemzetközi műszó kerül tollunk alá, inkább tartjuk meg azt, mint hogy értelmetlen magyar szóval fordítsuk vagy stilusrontó hosszadalmas körülírásokkal magyarázgassuk. Ha sem kész szó, sem műszó nem áll rendelkezésre, akkor forduljunk a nyelv alkotó forrásaihoz, nevezzük meg a fogalmat névátvitellel, összetett szóval, jelzős kifejezéssel vagy más mondattani kapcsolattal. Remélhetjük, hogy ezekből idővel műszavak fejlődnek. Ehhez a tevékenységhez azonban nélkülözhetetlen a nyelvtudomány eredményeinek, a nyelvtörténet, szóképzés, szóalakulás, jelentéstan terén

tett kutatásoknak szakszerű, alapos ismerete. A ki enélkül fog a műnyelv tudatos és rendszeres fejlesztéséhez, többet árthat, mint használ esetleg egy-két találó megnevezéssel.

Az egységes és helyes műnyelv megteremtése vadászíróink célja. Annyira érzik ennek a hiányát, hogy e miatt nemcsak tolluk akadozásáról panaszkodnak, hanem ebben látják az okát vadászati irodalmunk aránylagos fejletlenségének is. Mindkettőnek — a műnyelv és irodalom elégtelenségének — oka pedig a nagy német hatás. A német szakirodalom bő termése elnyomja a miénket. A baj orvoslására és a cél elérésére új műszótár szerkesztését látják szükségesnek. KÉKESY LÁSZLÓ nemsokára nyomdába kerülő német-magyar vadász-műszótáráról tesz jelentést, egyúttal bizottság kiküldését javasolja a Védegyletnek, hogy az állapítsa meg BÁRSONY ISTVÁN elnöklete alatt a vadásznyelvet. Vadnemenként csoportosított gyűjteményéből közli a szarvas, őz, dámszarvas, zerge, medve, vad-disznó és farkasra vonatkozó kifejezéseket. Buzgó kutatás és gyűjtés eredménye ez a közlemény. Nemcsak az eddigi műszótárak anyagát veszi át, hanem a régi irodalom egyes műveiből és a nép nyelvéből is találunk benne adatokat. Fölvesz helytelennek, meg nem felelőnek tartott szavakat is, megjegyzésekkel kísérve vagy legalább kérdőjellel fejezve ki véleményét. Többet is ad, mint a mi egy műszótárban szükséges. Kár, hogy az egyes szavak forrását nem mindig jelöli meg.

KÉKESYnek ez a gyűjteménye előmunkálata lehet a magyar vadásznyelv történeti szótárának.

SÁGI ISTVÁN.

Az idegen szavak kérdése nyelvészeti szempontból.

Az idegen szavak kérdése a „nyelvészeti kézikönyvben” — a nyelv érzelmi tényezőit vizsgáló történeti nyelvtanban — a *hangulattan* fejezetébe tartozik, abba a fejezetbe, a melynek megfelelője a történeti és leíró nyelvtanok jelentéstana.

1. Nyelvészeti és nyelvművelés.

Mindenekelőtt el kell határolnunk itt a nyelvészeti álláspontját a *nyelvművelés* állásfoglalásától. A nyelvészeti, mint a történeti nyelvtudomány egyik ága, tisztán a nyelvbeli tények megállapítására szorítkozik és semmiféle értékelő szempontból nem foglal állást az *idegen szavak használata mellett vagy ellen*. A nyelvművelés azonban — a mely itt ugyanazt a szerepet játszsza, mint a politika a történelemmel szemben, vagy a kritika az irodalomtörténettel szemben — határozott célkitűzéssel nyúl bele a nyelv jelen életébe és a purismus vagy „nyelvkeverés” (antipurismus) tudományos igazolásával hatni akar az élő nyelvhasználatra.

A nyelvészeti történetírónak — egyébként a gyakorlatban soha meg nem valósítható — abszolút pártatlanságával megállapítja, hogy valaminthogy a világtörténelemben harcban állanak egymással az eszmék (pl. a nemzetiség és a nemzetköziség), úgy a nyelvtörténet folyamán is minduntalan szembekerül egymással két

nyelvfejlődési tényező: az idegen szavak befogadására való készség és az idegen szavak beözönlése elleni küzdelem.

Ez a két nyelvfejlődési tényező olyan nagy fontosságú a nyelvtörténetben, hogy külön történelmük van — v. ö. BÁRDOS Remig, *A magyar nyelvtisztító törekvések története* (1896) és a jövevényszavak nagy irodalma — és ismeretük nélkül egy olyan nyelvfejlődési mozgalom, mint például a *nyelvújítás*, meg sem érthető (v. ö. THIENEMANN Tivadar: *A német és magyar nyelvújító törekvések*. EPhK. 1912. és különny.).

2. Nyelvtisztaság és nemzeti eszme.

Az idegen szavak meghonosulásánál, illetve kiirtásánál szereplő tényezők mindenesetre sokkal bonyolultabb lelki életből sarjadnak, mint például a hangváltozások, az analogia okai. A physiologiai és psychophysikai tényezőkön túl a lelki élet legegységibb motívumai — a különböző érzelmek, az ízlés — foglalnak itt pro és contra állást, úgy hogy a nyelvtörténet folyamán az idegen szavak körüli harc sokszor világnézetek küzdelmévé mélyült.

Az idegen szavak elleni harc legélesebb formájában a szélső nemzetiességet jelenti, az idegen szavak túlzott kedvelése viszont nemzetközi mentalitásra vall. Leo SPITZER dolgozata (*Fremdwörterhutz und Fremdvölkerhass*, Wien 1918) az utóbbi kategóriába tartozik. Az is érthető, hogy a radikális-demokrata és nemzetiesség-ellenes sajtó — pl. a *Frankfurter Zeitung* 1918. 123. számában — az idegen szavak használatát mellett nyilváníttja elvi álláspontját és rokon-szenvét. A programmszerűen nemzetközi világnézetű expressionista irodalomra jellemzők az ilyen verssorok:

... gyűléseket és kongresszusokat szervezték az Emberi szolidaritás nevében, szónokaitokból extatikus patakokban hullámszik ki az igazság lelke.

(KASSÁK Lajos, *Levél Kún Bélához a művészet nevében*, 1919. 24. 1.)

A szavak érzelmi értékeivel foglalkozó nyelvészek megengedik, hogy a nemzeti öntudat szempontjából „megszégyenítő” lehet a sok idegen szó, de szükség van rájuk és gazdagítják a nyelvet (M. HAMBURGER, *Vom Organismus der Sprache* 1920. 47. l. és K. O. ERDMANN, *Die Nebenwerte der Worte*, Kunstwart I., II. köt. 171. l.)

A világháború alatt, főleg Németországban, erős mozgalom indult meg a betolakodott idegen szavak ellen. (V. ö. SPITZER i. m. 46. és 57. l.) A nyelvtisztítók nemcsak az idegen szavak kiküszöbölését követelték, hanem a „német” betűk kizárólagos használatát is, a mi igazolja azt a nyelvészeti tételt, hogy az írás nem közömbös eleme a nyelvnek a hangulat, az érzelmi hatás szempontjából.* A háborús militarizmus nyelvtisztogató hulláma mindenesetre megtört egy szón, a legnagyobb német katonai kitüntetés — a „*Pour le Mérite*”-Orden — szaván, mert itt egy hatalmasabb erővel találta magát szemközt: a hagyomány erejével, a mely a nyelv életében is mint megőrző erő szerepel. A *Pour le Mérite* szó mögött a XVIII. század elfrancizásodott Németországa, Nagy Frigyes „civilisatio”-jának emléke harcol a világháború „alldeutsch” szellemével.

Egyébként van rá sok példa a múltban is, hogy az idegen szavak elleni harc a nemzeti visszahatás szellemi mozgalmából

* V. ö. *Esztétikai szempontok a nyelvtudományban*. MNy. 1920.

veszi erejét. CAMPE és a német puristák a francziák elleni szabadságharcok idején nagy népszerűségnek örvendtek (v. ö. THIENEMANN i. m. EPhK. 1912. 88. l. és E. M. ARNDT, *Über Volkshass und über den Gebrauch einer fremden Sprache*, Leipzig 1813.). Hasonló tudatos nyelvtisztító irányzatot állapít meg O. WEISE (*Ästhetik der deutschen Sprache* 1915., 73. l.) 1870 óta a német közbeszédben. Az is érthető, hogy a német hazafias költészet tudatosan kerülte az idegen szavakat (u. o. 218. l.).

Utalhatunk a *külföldieskedés* kigúnyolásának nagy irodalmára is,* a mely nálunk éppen a XVIII. század végére és a XIX. század elejére, a nemzeti fölbuzdulás korába esik. Az idegen szavakkal kevert beszédre a nemzetietlenség bélyegét sütötte a magyar játékszín.

3. Idegen szavak és szellemi áramlatok.

Az idegen szavak kérdése azonban nem csupán a nemzeti visszahatásnak ügye, hanem — különösen meghonosult részüket, a *jövevényszavakat* véve tekintetbe — egyúttal a nemzeti műveltség gyarapodásával, módosulásával is szervesen összefügg.

Gustav ROETHE az idegen szavak elleni túlzott hajszát „vak és ellenszenves barbárság”-nak nevezi (Preussische Jahrbücher 114: 157.). A porosz kultuszminiszter 1917 jún. 19-én rendeletet adott ki a porosz államhivatalokban használatos idegen szavak kiküszöbölésére. A berlini Tudományos Akadémia a következő szakértői véleményt mondotta a miniszter rendeletéről (olv. Zeitschr. des Allg. Deutschen Sprachvereins, 1918. 98. l.): „... Dass in Tagen nationaler Hochstimmung sich das Gewissen des Volkes regt und manchen bis dahin lässig geduldeten Fremdkörper ausstösst, ist eine gesunde Erscheinung... — Fremdworte sind nicht ein für allemal zu verwerfen. Sie sind wichtige Zeugnisse des Kulturlebens eines Volkes, Denkmäler seiner Bildungsgeschichte, seiner Berührung mit anderen Völkern, von denen es wertvollen geistigen und technischen Gewinn empfangen hat. Fremdwörterreichtum ist geradezu das Kennzeichen einer entwickelten Kultursprache, es bedeutet eine unentbehrliche Bereicherung und selbst Verfeinerung ihrer Ausdrucksmittel... — ... die Akademie bittet besonders ihre Bibliothek nach wie vor „Bibliothek“ nennen zu dürfen: „Bücherei“ ist eine wenig geglückte Neubildung, die ein deutsches Grundwort mit einer romanisch betonten, romanischen Endung versieht... Wieviel würdiger als diese barbarische Neuschöpfung wirkt da der fremde Eindruck, der uns einen weiten geschichtlichen Ausblick eröffnet!”

A ritkán, elszigetelten föllépő idegen szavak a nyelvbe jutva, bizonyos időbeli rétegeket alkotnak a nyelvben — (alább lesz róluk az esztétikai hatás-szempontról is szó) —, a melyeknek kiaknázhatóságát a művelődéstörténelem számára a nyelvtudomány régen fölismerte (v. ö. SZINNYEI József, *A magyarság eredete, nyelve és honfoglalás kori műveltsége* 1919; Fr. SEILER, *Die Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des deutschen Lehnworts*, Halle 1895.). Hogy csak egy pár példát említsek, a XVI. században nálunk meghonosult sok német szó a humanizmus és a reformáció szellemi

* V. ö. Szigligeti Széköt katonájának külföldi elemei. EPhK. 1914. és különny.; BARDOS Remig i. m. 52. és 91. l.

mozgalmának egyik tünete. A német *galant* szó történetében a francia befolyás erősödő és hanyatló ereje tükröződik (M. von WALDBERG, *Die galante Lyrik* 1885. 3. l.). Az idegen műveltségi környezetbe szakadt magyarság nyelve természetszerűleg jóval több idegen szót mutat föl, mint a tiszta magyar területeken élő magyarságé (v. ö. SPÍSSÁK Ferencz, *Az amerikai magyarság nyelve* MNy. 1906.).

Az idegen szavak behatolhatnak a *divatos szavak* stílusrétegébe (v. ö. MNy. 1920. 110. l.), a melyeket egy-egy korszak szellemi áramlata vet fölszínre. A *Reformatio*, *Renaissance* és *Humanismus* a XV. századi Európa szellemi életében egy új korszak jelzavai lesznek, mélyebb jelentőséget, hatalmas érzelmi hatályosságot és eleven értéket kapnak, a mint azt K. BURDACH érzelmi és értékbeli mozzanatokot kutató, szellemtörténetbe mélyedő jelentéstörténetében (*Reformation, Renaissance, Humanismus*, Berlin 1918) nagy adatbőséggel kifejtette. A XVII. századi Németország divatos idegen szavainak (*Mode, Cavalier, Compliment* stb.) a barok-kultúra beözönlése ad érzelmi tartalmat és múltó értéket (v. ö. Fr. SCHRAMM, *Schlagworte der Alamodezeit*, Strassburg 1914.). Hasonló jelenséget figyelhettünk meg a közelmúltban idegen eredetű jelszavainál (*kommunizmus, demokrácia, liberalizmus, proletár* stb.).

Az idegen szavak milyensége és előfordulásuk mennyisége nyelvünk történetében korszakok szerint más és más. Minden műveltségi áramlatnak megvannak a maga sajátos idegen szavai és az idegen szavak meghonosulási folyamata korszakokonként csökken vagy erősödik. A XVIII. század végén, a nyelvújítás előtt, a fogalmak javarésze még latinul élt a művelt köztudatban. RÉVAI Miklós FALUDI Ferencz „költeményes maradványainak” kiadásában kénytelenségből használ latin szavakat, magyar megállapodott terminus híján: „... oskolalató (nálok *praefectus scholarum* volt a neve) ... könyvháztartó (deákul *bibliothecarius*)”.

A meghonosult jövevényszavak ellen — legalább is a gyakorlatban — megszűnik a nyelvtisztító harc: az idegen szó kiegészítő része lett a nemzeti műveltségnek.

(Folytatjuk.)

ZOLNAI BÉLA.

On ogur, hét magyar, Dentümgöyer.

1. Az *ungar* népnév kérdésében Darkó „A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál” cz. értekezésében a következő eredményre jut: az *ungar* név német területen keletkezett egy szláv *agrinz* alakból egy ófelnémet hangtörvénynek megfelelőleg, ez a szláv *agrinz* pedig a török *ugur* népnévből való, oly módon, hogy az első szótag magánhangzója szláv területen nazalizálódott; Darkó szerint nem fogadható el Munkácsi véleménye, mely szerint a szó a bolgár *onugur* népnevet tükrözteti vissza; nem fogadható pedig el: 1. történeti okból (az onugurok már az V. század végén megsemmisülnek), 2. hangtani okokból (a két *u* kiesése valószínűtlen).

Darkó elméletének az a gyengéje, hogy az *ugur* szó első szótagbeli magánhangzójának nazalizálódása ellentmond a szláv hangtani törvényeknek, ez az elmélet tehát fenn nem tartható.

Darkóval szemben az a véleményem, hogy az *ungar* < *agrinz* alak a bolgár *on-ogur* népnévből magyarázandó. Darkó történeti

érvét nem látom elég súlyosnak, a török *onugur* > **ongur* > szláv *agrinz* fejlődés pedig egészen szabályos.

A török **ongur* alakot a következő okok alapján teszem fel:

1. Közismert az a török hangtörvény, mely szerint egy háromtagú szó középső magánhangzója gyakran kiesik; az oszmán-törökben pl. *burun* 'orr', de 'orra' nem **burunu*, hanem *burnu*; a magyar *sárkány* szónak bolgár **šarakan* alak felel meg.

2. Hogy az *on ogur* népnév *ogur* része a bolgár nyelvjárásokban *gur* alakban is megvolt, arra bizonyítékaink vannak a kaukázusvidéki bolgár népvnevekben.

A bolgár *uturgur* népnév nem más, mint *otur ogur* 'harmincz ugor', vö. az orkhoni feliratok *otuz tatar* 'harmincz tatár' népvnevét. — A *kuturgur* népnév valószínűleg az *uturgur* mintájára alakult **tukurgur*-ból, azaz = *tokur ogur* 'kilencz ugor', a *tokuz oguz* 'kilencz oguz' török népnév bolgár megfelelője. — Ha ebben a két bolgár népnévben megvolt a *gur* alak, meglehetett az *onugur*-ban is, melynek jelentése (*on* 'tíz'), 'tíz ugor'.

3. Az *ogur* népnév kétségkívül azonos az *oguz*-zal. Ennek a névnek pedig általánosan elterjedt *guz* alakja is van. Ez az alak éppúgy összetételekben keletkezett, mint az *ogur* név *gur* alakja.

2. Mi ennek az *oguz* ∞ *ogur* népnévnek az eredete s hogy magyarázandó az, hogy a különféle törzsnevek rendesen egy számnévből és az *oguz* vagy *ogur* szóból állanak?

A régi törököknél 'nyíl', *ok* volt a törzsnek a neve. Erről tanúskodik többek közt egy chinai forrás a VII. századból s az orkhoni feliratok. *On ok* tehát eredetileg azt jelentette, hogy 'tíz nyíl' s azután 'tíz törzsből álló nép'.

Az *oguz* ∞ *ogur* alak pedig semmi egyéb, mint az *ok* 'nyíl' szónak -z képzővel megtoldott alakja, mely z képző kicsinyítést (vagy nagyítást) fejez ki s ma is megvan a törökségben.

A „három nyíl”, „tíz nyíl” török népvnevek tehát azt jelentik, hogy „három”, illetve „tíz törzsből álló nép” — minden ethnikai meghatározás nélkül.

A fejlődés további útja az volt, hogy később nemcsak a „nyíl” szó, hanem általában népvnevek elé is odakerült a törzsek számát jelző számnév. Ilyenek pl. az *on ujjur* 'tíz ujjur', *tokuz ujjur* 'kilencz ujjur' vagy az orkhoni feliratokban található *üč kurykan* 'három kurykan', *otuz tatar* 'harmincz tatár' népvnevek.

Idetartozik Anonymus „hetumoger”-je, „hét magyar”-ja is, mely megőrzött régiség. A „hét magyar” eredetileg „a hét törzsből álló magyar nemzetet” jelentette. Egy ilyenfajta népnév azonban csak akkor volt a magyarok előtt világos, mikor kint jártak Kelet-európában, hasonló szervezetű török népek között. Anonymus korában a „hét magyar” eredeti értelme már nem lehetett meg. Ő tehát — ki arra törekedett, hogy lehetőleg mindent megmagyarázzon és világossá tegyen — ezt az ősi népvetet a hét törzs vezéreire alkalmazta. Természetesen lehetséges, hogy ez az átvitel a hagyományban már Anonymus előtt megtörtént.

3. Anonymus *Dentumoger* szavát legutóbb Gombocz tárgyalta (NyK, XLV, 147—51), kimutatván, hogy a szó eddigi magyarázatait nem lehet elfogadni.

Új magyarázatot szeretnék tehát itt adni; hátha jobb lesz a régieknél.

Magyarázatom kiinduláspontja Anonymus V. fejezetének első mondata: „Gens itaque Hungarorum fortissima et bellorum laboribus potentissima, ut superius diximus, de gente scithica, que per ydioma suum proprium Dentumogier dicitur, duxit originem“. E mondatot Szabó Károly így fordítja: „A magyarok nagyvitéz és a hadi küzdelmekben nagyhatalmas nemzete tehát, mint fentebb mondtuk, eredetét a scytha nemzettől vette, melyet tulajdon maga nyelvén Dentmagyernek neveznek.

A *Dentumogier* tehát nem magyarul van, hanem scytha nyelven. Ha még ehhez hozzávesszük a következő mondatot (I. fejezet): „Homines vero, qui habitant eam [sc. terram Scithicam] vulgariter Dentumogier dicuntur usque in hodiernam diem...“ nagyon jól feltehetjük, hogy a *Dentumogyer* (l. Gombocz, i. h.) szó török és pedig kabar, kún vagy besenyő eredetű.

A csagatájban van egy szó: *ten* 'nagy zajjal folyó víz'; a régi oszmánliban: *ten* 'nagy folyó, a Don folyó'; e szó a Don-nak régi török neve. Ebből az alapszóból a törökben *Tenlü* vagy *Tendü* (esetleg *Dendü*) alak képezhető, melynek jelentése 'doni'.

Dentü mogyer tehát nem egyéb, mint „doni magyar“ vagy „doni Magyarország“.

A „doni Magyarország“ török neve leginkább a besenyőktől származhatik. A magyarok és besenyők történetében egyformán fontos szerepet játszik a Don folyó. 840 körül a besenyők az Ural folyónál vannak, ugyanakkor a magyarok a Maeotis környékén; fél századdal később a besenyőket találjuk a Maeotis vidékén s újabb fél század múlva e besenyők egy része itt van Magyarországon. Lehet, hogy a magyarság egy töredéke ott maradt a Don mellett, vagy pedig mint helynév maradt meg a Don vidékén a „magyar“ szó.*

NÉMETH GYULA.

Riedl Frigyes.**

(1856—1921.)

Tekintetes Társaság!

Társaságunk mélyen átérzi a nagy veszteséget, mely RIEDL FRIGYES halálával a magyar szellemi életet érte. Közről is érint e csapás bennünket, hiszen RIEDL, a mióta fiatal korában SZARVAS GÁBOR baráti köréhez csatlakozott, széleskörű ismeretekre mutató szómagyarázatokkal s másnemű becses dolgozatokkal is gyarapította a magyar nyelvtudományt. Otthon érezte magát a szellemi tudományoknak majd minden ágában. A Magyar Irodalom Főbb Irányai s a Magyarok Rómában című dolgozataiban alapos történeti kritikával világot vetett a magyar középkorra, de különösen Mátyás király korára. Művészi tollal keltette életre Mátyásnak Udvarát, a mint a renaissance fölkelő napja reáveti sugarait. Torma Károlynak, a tragikus sorsú jeles archaeologusnak, megírta jellemrajzát, baráti érzésének melegségével és komoly archaeologiai érdeklődésének élénkségével. Lotz Károlyról és Benczur Gyuláról írván, bizonyosságát adta annak, hogy éles szemmel figyeli meg a képzőművészet mestereinek alkotásait. Munkájának és érdeklődésének e különböző

* Ez értekezés teljesebb (nagyobbára turkologiai érdekű) bizonyítót anyaggal a Körösi Csoma-Archivum I. évf. 2. számában jelenik meg.

** Felolvastattott a M. Nyelvtud. Társ. október 18-i ülésén.

irányai mint patakok táplálták a főfolyamot, vagyis hivatottságát az irodalmi kritikára. A magyar irodalom legnagyobb kritikusai közé emelkedett. Azzá lett, mert alapjában költő volt, a kinek ízlése, érzékenysége és phantáziája nem hevültek fel költői alkotásokra, de úgy voltak szervezve, hogy megérezzék és fölfejtsek a szépet bármínő formájában. Taine elméletének, Grimm Hermann modorának és Scherer Vilmos eszméinek hatása felismerhető néha fejtegetéseiben, de e hatások mellékesek, erejét nem másoktól kölcsönzi, hanem önmagából meríti. Nagy kék szemének nyugodt pillantása szinte csalhatatlan biztossággal emelte ki a legrejtettebb aesthetikai értékeket és megállapította a költői lángész alkotó tehetségének korlátait. Érzékének e biztosságát támogatta elemző képességének átható ereje. Az úgynevezett kurucz balladák szövegének hitelességében, legalább a mi az egyes részleteket illeti, előtte már mások is kételkedtek, de felsőbbségét bizonyítja az, hogy nem elégedett meg a kételyekkel, hanem addig nem nyugodott elméje, míg ki nem derítette a balladák eredetét. Ehhez fogható nagy kritikai tett kevés van a magyar irodalomban. RIEDL-t kritikai szempontjainak gazdagításában elősegítette bámulatos tájékozottsága a világirodalomban. Ezért állapítja meg oly könnyen, minden erőltetés nélkül a motivumok vagy hangulatok hatását. Kölcsenynek egy megjegyzését Shakespeare-ről rögtön vissza tudja vezetni Schillerre, Arany felfogását a cigányokról a világirodalom cigányköltészetének keretébe milyen érdekesen tudja beilleszteni. Mi sem volna könnyebb, mint e példák szaporítása. De bármily messze kalandozik RIEDL képzelete az idegen tájak tündérligetein, szívét nem felejtí rajtok, az ide van kötve a hazai tájakhoz.

Hazafias phrasist nem találunk munkáiban. Az ő szeretete szemérmesen szótlan volt, mint Cordelia érzése. De ki volna oly gyöngye szemű, hogy észre ne vegye az erős magyar érzést munkáiban? Ez az érzés nyilatkozik abba a féltő gondban, melyet stílusa magyarságára fordít. Ez az érzés vonzotta Őt a legmagyarabb költőhöz, kinek életében és munkáiban a specifikus magyar vonásokat nagy elmélyedéssel kutatja. Ez az érzés magyarázza meg azt, hogy a legáltalánosabb érdekű tárgyakban is a magyar vonatkozásokat kutatja. Mennyire szerette Olaszországot! Hányszor menekült oda, hogy kifáradt lelke az olasz ég alatt, az olasz művészet és az ókori emlékek szemléletében megifjodjék. És ez utazások egyetlen irodalmi termékében azt kutatja, hogy minő magyar történeti emlékek fűződnek Rómához, ahhoz a városhoz, mely a magyar Lászlai János síremlékén „mindnyájunk édesanyjának” van nevezve. És a mellett stílusának szemléletessége érezteti velünk Rómanak nagyszerűségét. Nem kereste a szemléletességet, többnyire képekben gondolkozott. Stílusa idővel fejlődött világosság, keresetlen szingazdagság és férfias tömörség tekintetében. Egyik legutolsó essayje „Shakespeare és a magyar irodalom” kiváló példája e sajátosságainak. Néhány lapon Shakespeare művészetét annyi eredetiséggel és tömörséggel rajzolja, hogy nagy monographiákban sem tanulhatunk többet e tárgyról. Hozzá még a magyar írók, a kiket Shakespearevel kapcsolatban említ, szinte életre kelnek ecsetjének néhány vonása által. A lélektani rajzban, kiemelvén mindig a lényeges vonásokat, igen kiváló volt. Neki az irodalmi mű okirat, melyből az író lelkét olvassa ki. Milyen gazdag a lélektani rajz Arany

Jánosában. Mennyire össze van kapcsolva a munkáknak majd minden sora a költő belső életével. Különös eredetisége RIEDL kritikai tehetségének a sokoldalú fogékonyság, melylyel a legkülönbözőbb, a legnagyobb és a legkisebb írók lelkébe beléhatol. A türelmetlen kritikával szemben többször hallottam tőle János evangéliumából vett idézetet: „Az én atyámnak házában sok hajlékok vagynak“. RIEDL nem érezte magát idegennek a sokféle hajlékban. A naiv epos hősies mesevilága, a görög művészet tökéletessége, a legendák bájos csodái, a renaissance „bódító tavasza“, Goethe mindent átfogó elméje, Childe Harold tépett kedélye, a romantikus érzelmesség és álmodozás, a modern realismus és symbolismus: mindezek sokat foglalkoztatták értelmét és visszhangot keltettek lelkében. Ez erényeivel egy többől fakadt gyöngesége is. A kritika nemcsak arravaló, hogy méltasson, hanem arra is, hogy irtogasson és tisztogasson. Nagynevű elődje az irodalomtörténeti tanszéken, a János evangéliumából vett idézettel szemben, hivatkozhatott volna a Megváltó e szavaira: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem volna, hogy békességet bocsássak e földre... hanem fegyvert“. RIEDL sokkal érzékenyebb volt, semhogy kritikai fegyverekkel harezba bocsátkozott volna. Az ilyen harc egyiségében meg nem tört lelket kíván, pedig az ő lelkén már korán alig észrevehető szakadás mutatkozott, mely azután egyre nagyobbodott.

A művészi alkotásnak ki nem elégített vágya, a távolság álmai és a valóság, ideáljai és munkája közt, nyugtalanná tették kedélyét, csüggeteg, lemondó hangulatot keltettek benne. Így fogékonyságot lett Schopenhauer philosophiája iránt. Senki sem hatott rá oly mélyen és tartósan, mint Schopenhauer, kit a XIX. század legnagyobb philosophusának tartott. A frankfurti bölcsek az a tanítása, hogy az élet csak rövid gyötörődés két végtelen álom közt, hogy az élet vágya csak a szenvedések forrása, hogy önünket meg kell ölnünk, meg kell halnunk élő testtel, mert csak így alakulhat át életünk emberhez méltóvá s elviselhetővé, tisztán a szemlélkedésbe merülve, RIEDLnek lelkébe talált. Mindezt ő is így érezte s a philosophus tanítása mély meggyőződéssé változtatta eleintén csak határozatlan érzését. Mennél öregebb lett, annál inkább elvonult az élettől. Sikerült megölnie magában a boldogság vágyát s azt a felette gonosz daemont, melynek incselkedésétől Schopenhauer sem bírt szabadulni, a hiúságot. Bátran mondhatjuk, hogy RIEDL annyi fáradságot fordított a kitüntetések elhárítására, mint a mennyit mások megszerzésükre fordítanak.

Jól ismerte az emberi gyöngeségeket, hisz azokat szorgosan üldözte önmagában. Elmés epigrammái veszedelmes gyorsasággal rántották le az álarczot embertársai gyarlóságairól. De általában nem szeretett sérteni. Az emberekről az volt a meggyőződése, hogy igen gonoszak, de egyszersmind igen szerencsétlenek, és mindent összevéve inkább szánalmat érdemelnek, semmint gyűlöletet. Őszintén elismerte a legcsekélyebb érdemet is, kiméletes és gyöngéd volt mindenki iránt, mert a maga érzékenységet sem szeretete kiszolgáltatni a támadásoknak. Hálásan viszonzta a jóindulatnak bármily jelét, udvariassága több volt a formánál, szívének alázatosságából származott. Mint Lorenzo mondja a Velencei Kalmárban bizonyos emberekről: az ő lelkében is zene szólt, a végtelenül gyöngéd, nemes jóságának lágy zenéje.

Lelki élete nagyon hasonlított ahhoz a képhez, melyet Arany lelki életéről festett. És ebben látjuk Aranyhoz való vonzódásának legmélyebb okát. Aranynyal vallotta, „hogy célunk embernek lenni, embernek a nemesebb értelemben, ki magát kiképezni törekszik, ki kötelessége után jár“. Neki is a kötelesség teljesítése volt a pajzs, melylyel az élet fájó benyomásai ellen védekezett. Szeretett volna szabadon élni, minden idejét önképzésre és irodalmi alkotásokra fordítva, de mivel ettől eltiltotta a sors, tanári kötelességeit oly odaadással teljesítette, melyet felülmúlni nem volt lehetséges. Középiskolai tanári pályájának emlékei fennmaradtak tankönyveiben, az inductiv módszernek e remekeiben, melyekben tanárnak és tanulóknak gyönyörűsége telik.

Midőn az egyetemen Gyulai Pálnak utódja lett, megijedt a reá várakozó feladat nagyságától. Lemondáson kellett kezdenie, hiszen akkor el volt foglalva a jellemzés történetével, egy aesthetikai munkával, melyet élete főművének tervezett. Félre kellett tennie e töredéknek maradt munkát, hogy minden erejét a magyar irodalomtörténet tanítására fordítsa. Végigtanította az egész magyar irodalomtörténetet, a mondák korától napjainkig. Tanítványainak rajongó szeretete volt e fáradhatatlan, másfél évtizedre terjedő munkának egyedüli jutalma. De fennmaradtak előadásai elég jó jegyzetekben és azt hisszük, hogy RIEDL ez új magyar irodalomtörténetben fejedelmi örökséget hagyott nemzetének. Végül élete történetének egy látszólagos ellenmondását kell föloldanunk. Tankönyvet írt a Rhetorikáról, pedig semmit sem gyűlt oly állhatatosan, mint a rhetorikát. Ez ellenmondás még élesebbé válik, ha meggondoljuk, hogy ifjúkori álmaiban szónoki babérokra vágyódott, és valóban kissé elnézőbben ítelt jeles szónokokról, semmint szerettük volna. De előtte tankönyveiben, vágyaiban és ítéletében a valódi nagy szónokok hatása lebegett. Azoké a szónokoké, a kik igaz érzéssel és erős gondolatokkal a maguk jó céljainak követésére bírják elragadni a hallgatóságot. Azonban éveinek haladtával mindjobban visszariadt attól a dsingiskháni pusztítástól, melyet közéletünkben a rhétori phrasisok végeznek. Milyen szóáradat és milyen kevés gondolat, mennyi ünneplés, szónoklás, s mily kevés érzés és célszerű cselekvés — így sóhajtozott. Még halálos ágyán is bántotta a gondolat, hogy koporsóját rhétori virágokkal fogják telehinteni. Szeretett volna észrevétlenül távozni az életből, a mint nesztelenül élt, nem eléggé ismerve és méltatva. Eszünkbe jut minderről az, a mit Renan mondott, midőn Marcus Aurélius stoikus elveit fejtegette: *Trop d'abnégation, cher Maître!* — Nagyon is sok önmegtagadás, drága mesterünk!

Koporsód mellett igazi szeretet beszélt, nem rhétori nagyítás, gyöngé szavam is messze maradt érdemeid mögött. Ha majd együtt lesz mindaz a közönség előtt, a mit írtál és tanítottál, oly életnek képe fog feltárulni, mely vigasztaló, edző, lelket és elmét művelő hatásában ritkítja párját.

ANGYAL DÁVID.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Néhány besenyő és kun helynevünkről. Nemrégiben újra átolvasván Melich János jelentését 1908-iki bolgárországi tanulmány-útjáról, feltűnt előttem, hogy *Sumlától* északkeletre egy *Arnaullar* nevű falut is említ. Bár törökül nem tudok, azt mások közléseiből tudom, hogy e helynévben az *Arnaut* szó az albánt (régii magyarosan *orbonást*) jelenti,* a *lar* pedig a török nyelvben a többesszám ragját. *Arnaullar* tehát annyit tesz mint *Arnautok* (-falva, vagy -laka, vagy -ülése).

Ezt olvasván, eszembe jutott, hogy hazánkban is vannak furcsa, magyarul érthetetlen *lár* végzetű helynevek. Nevezetesen Halastól északra a régi Kötenyszállása (most Kötönypuszta) mellett fekszenek *Tázlár* és *Bodoglár*. A Balaton mellett van *Boglár*, s a Vértes aljában egy másik *Boglár*. Egertől délre ott fekszik *Maklár*; *Oszlár* nevű helység pedig valaha 6 volt hazánkban. Egyik volt a mai *Tisza-Eszlár* Szabolcs megyében. Ezt a XV. század elejéig mindig *Ozlar*-nak írják. A második volt a borsodmegyei *Oszlár*. A köznép ennek nevét ma már szintén *Eszlár*-nak ejti ki. A harmadik a pestmegyei Mende és Súly közt fekvő *Oszlár*. Kettő volt hajdan Somogy megyében: az egyik Igal mellett, a másik Balaton-Újlak mellett.** A hatodik pedig Temesvártól délre, a mai Sipet tájékán feküdt.***

E helységek mind olyan tájékon feküdtek vagy fekszenek, a hol szláv vagy német származásra nem gondolhatunk.

Nevezetesen Halas környéke a tatárjárás előtt egészen lakatlan volt. Ezt csak a kunok szállották meg s mint a Kötöny, Szank, Hörcsög helynevekből és az okleveles adatokból bizonyos, e vidék egyes pontjait ők nevezték el. Mivel pedig most már biztosan tudjuk, hogy a kunok a keleti török (oguz) nyelvet beszélték, a Kötöny mellett fekvő *Tázlár*, *Bodoglár* egykori helységek nevében levő *lár* nem lehet egyéb, mint a török többesszámú rag. Ennélfogva *Tázlár* annyit tesz, mint a Táz nevű családok szállóhelye, *Bodoglár* pedig a Bodog vagy Badak családok ülése.

A többi *lár* végzetű helynevek azonban nem származhatnak a kunoktól, mert a kunok beköltözése előtt már régen megvoltak. Így pl. *Vértes-Boglár* már 1150-ben megvolt,† *Maklár* pedig már Szent László ideje óta az egri egyházé volt.††

A többi *lár* végzetű helységek keletkezésénél tehát csak a besenyőkre gondolhatunk, a kik szintén keleti töröknyelvűek voltak s ennélfogva például a *Mak* nevű családfőtől származó férfiakat többesszámban szintén *lár* raggal *Maklár*-nak nevezték.

Mivel a *Boglár*, *Oszlár* helyneveket 1400 előtt többször írják *Baklar*-nak és *Azalar*-nak, e nevet eredeti kiejtése a besenyő nyelvben *Bak-lar*, *Aszlar* lehetett és csak később a magyarok ajkán lett *Boglár* és *Oszlár*, főként a XIV. században, midőn a magyar kiejtés zártabb lett.

* Ethnographia. 1895. 370. Keleti Szemle. 1908. 285.

** Csánki: Magyarország tört. földrajza. I. 32, 67, 514. II. 633. III. 317.

*** Uo. II. 55.

† Knauz: Monumenta eccl. Strigoniensis. I. 142.

†† Fejér: Cod. Diplomaticus. IV/3, 36.

Vajjon a Sztrigy mellett, Hunyad megyében fekvő és csak a XV. századtól kezdve említett *Baczallár* (*Baczalár*) helység neve kun vagy besenyő eredetű-e? nem tudom biztosan megállapítani. De semmikép se lehetetlen, mert tudjuk, hogy az 1250 táján határvédelem céljából *Haczok* (*Hátszeg*) vidékére telepített oláhságba rengeteg sok kun és besenyő beleolvadt.

Ellenben a *Boglár* helyneveknek, mint már az Etymologiai Szótár szerzői megjegyzik* semmi közük a későbbi, német eredetű és kapocs jelentésű *boglár* szóhoz. A *csaplár*, *foglár*, *komplár* köznevek se tartoznak ide, mert részint németből alakított szavak, részint pedig -ár képzős, eredetileg magyar mellénevek. A zala-megyei *Ollár* helység neve is kétséges, mert az, úgy látszik, a középkorban kedvelt *Olivánt* személynévvel függ össze.** A krassó-megyei *Szokolár* bolgár-szláv elnevezés s a *sokol* 'sólyom' szóból ár képzővel jött létre.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

Tót, szlovák. A MNy. XVI. 34. lapján elmondtam, hogy a csehek rendeletben adták ki, hogy államuk területén bennünket, országunkat csehül *maďarski*-nak, *Maďarsko*-nak, németül pedig *Magyar-nen*-nek, *Magyarerland* ~ *Magyarien*-nek kell nevezni és írni. Azóta ez átment a cseh lapok, cseh hivatalos élet gyakorlatába is s kiszorította a háborúelőtti *uhři*, *Uhry* ~ *Uhersko* neveket annyira, hogy hivatalos franczianyelvű cseh kiadványok sem írják azt, hogy *la Hongrie*, hanem állandóan és következetesen „*la Magyarie*“ (l. pl. a Narodní Listy 1921 szept. 18-i száma „La vie économique. Edition française“ cikket). Ugyane cikkben fontos magyarnyelvi okok alapján tiltakoztam az ellen, hogy magyar beszédben, magyar szövegben *tót* né p, *tót* ny e l v helyett *szlovák* né p, *szlovák* ny e l v szavakkal éljünk. Cikkemet így fejeztem be: „Most, hogy a politika hatalmába kerítette a *szlovák* nevet, egyre rohamosabban terjed s félő, hogy ki fogja szorítani a régi becsületes *tót* nevet. Ha e küzdelemnek *tót* helyett *szlovák* lesz az eredménye, az épp olyan vesztett csatánk maradandó emléke lesz, a milyen a *rác*z helyén a *szerb*, *qláh* helyén a *román* elnevezés“.

Úgy látom, hogy e küzdelemben ellenségeinknek éppúgy akadnak idehaza pártfogói, a mint akadtak a világháborúban. Legalább ezt kell kiolvasnom abból a cikkből, a melyet BALASSA JÓZSEF a Nyr. 50: 114—115. lapján a „Nemzeti érzés a nyelvben“ czímen írt. BALASSA arra buzdítja olvasóit, hogyha udvariasak akarnak lenni, ne használják ezt a szót hogy *tót*, mert ebben lenézés, kicsinylés van, még ebben az összetételben is *tótágas*, *tótlant*, hanem helyette magyar beszédben éljenek a *szlovák* szóval, tehát *szlovák* nyelv, *szlovák* név, sőt a kiről látják, hogy *tótágast* áll, szíveskedjenek *szlovákágast* mondani. Tanácsunk: magyar ember ne kövesse BALASSÁT, ne kövesse a Nyelvőrt. Ebből különben is ki-kí láthatja, hogy a mint a mai Pesti Hírlap nem Kossuth Pesti Hírlapja, a mai Pesti Napló nem Kemény Pesti Naplója, a mai Nyelvőr sem Szarvas Gábor folyóirata.

MELICH JÁNOS.

Digo és társai. Az olasz *dico* (mondom) igének tájsházolási alakja pl. Fiumében, Velenczében *digo*. Ennek a szónak otthon más

* I. k. 444 l.

** Csánki i. m. III. 87.

jelentése is van. Az alsó rendű, szegény, sőt valamennyire lenézett köznépek ez a megszólítása, mint ahogy mi ilyenformán szólítunk meg ismeretlen parasztembert: *Hallja! Atyáfi!* De ez a neve is, róla beszélve is mondják pl.: Oda jött egy *digo*. (Természetesen ezt a mondatot olaszul kell képzelni.)

A *digo* szót ismeri a magyar köznép is, általában olasz embert jelent nála.

Nem tudom megmondani hol, de olvastam, hogy a francia embernek ilyen elnevezése, *didon*, talán éppen Olaszországban. Ez is jó elnevezés, mert a francia nagyon sokszor mondja: *dis donc*. Szó szerint: mondd csak, de valóságban rendesen: hallod!

A francia embernek másik ilyen nevét is ismerem. Dickens-nél olvasható: *He took it for granted he was talking French* (Sketches, Seven Dials). Ennek következő német fordítását ismerem: *So hielt er es eben für ausgemacht, der Fremde wäre ein kauderwelscher Parleru* (Londoner Skizzen. Deutsch von Karl Wilding. Berlin, A. Weichert). Tehát *French* = *Parleru*. Hogy ez németek közt el van-e terjedve, arról semmit se tudok. Véleményem szerint kevésbé jó elnevezés, mint az előbbi, mert francia embertől többször hallható *dis donc*, mint *parlez-vous* (beszél Ön?).

A világháborúban a mieink *csujes*-nek nevezgették a horvátokat, szerbeket (*csujes* = hallod?). Mikor pedig 1919-ben az oláhok bevonultak Budapestre, egy munkásféle embertől hallottam: Itt vannak a *nuscsu*-k, értve alatta az oláh katonákat. (Nu scii: nem tudom.)

Franciaországban a színész tréfás, gúnyos elnevezése *matuvu*. Ez nem valami afrikai néptörzs neve, hanem francia mondat, a mint az mindenki előtt nyilvánvaló lesz, ha így írjuk: *Mas-tu vu?* (Láttál-e engem?) Én ezt a szót ujságokból, szépirodalmi munkákból ismerem. A legismertebb szótárakban és lexiconokban nem találom, a mivel nem akarom azt mondani, hogy szótárak még egyáltalán nem fogadták be. A világháborúban a somogyi bakákat *rossz seb*-ezrednek is nevezgették; mert Somogyban valami ilyenféle káromkodás járja: *A rossz seb egyen meg!* Az *Üstökös* éleztapnak évekig volt *Vigécz Jákó* nevű alakja, mert a kereskedelmi utazók rendszeren evvel üdvözlik egymást: *Wie geht's?*

Mindezek a példák azt mutatják, hogy egy nemzetet vagy egy osztályát el lehet nevezni valamely szóról vagy mondatról, a mit gyakran hallani tőle. A szóalkotásnak ez a módja élő, termékeny erő, mely új és új elnevezéseket tud létrehozni.

Az elmondottak után egész természetesen merül fel a kérdés, nincs-e a magyar embernek is efféle elnevezése? Vajjon a velünk és körülöttünk élő népeknél nem jelent-e pl. *tessék*, *kérem* vagy *izé* magyar embert? E kérdésre nem tudok felelni. Nem is volt céloom kimerítő értekezést írni, inkább csak a figyelmet akartam e tárgyra ráterelni. Ha valaki behatóbban akar vele foglalkozni, talán példáimnak hasznát veszi.

SZIGETVÁRI IVÁN.

Görögajándék. Vergilius az Aeneisben (II: 49) Laokoonnal, a szinleg ajándékol ott hagyott fa-lóra czélozva, e szavakat mondatja:

Quid quid id est, timeo Danaos et dona ferentes.

E mondás közkeletű szállóigévé lett és a jelentése ez:

Bármi is ez, félek a görögöktől, még ha ajándékot hoznak is.

Ugyane mondáshoz fűződik a „vészhozó, rosszhiszemű ajándék” neve: Az angolban „*greციengift*”, a németben „*Danaergeschenk*”. Mi magyarok is ismerjük és használjuk e kifejezést, különösen most, mikor a győztes hatalmak hazánk nyugati részét odaajándékozzák Ausztriának, csakhogy nálunk nincs még megállapodott neve. Előbb német mintára rendszeren *danaok ajándékának* neveztették l. valamennyi lexikonunkban; legújabban pedig a Bp. Hírlap október 7-iki vezércikkében *danausi ajándék* a neve, sőt egy másik napilapunkban *danaida ajándék* is. Mindezek hibás próbálgatások. A *danaok* ugyanis olyan többesszám, melynek nincs és nem is lehetősége, hogy legyen egyesszáma, mert ha az *dana* volna, akkor a többes *danák*, ha pedig *danao*, akkor *danaók* lenne. A *danausi* sem fogadható el, hiszen a *danaus* egy népnek, a görög népnek neve. Népnevhez ma már nem ragaszthatjuk az *-i* melléknévképzőt, nem mondhatjuk: *görögi*, *angoli* stb. A *danaida* a *danaus* szerencsétlen összetévesztése *Danaus* király ötven leányával. Csak egyetlenegy helyen, RADÓ ANTAL 1903. évi Idegen szavak szótárában van hibátlan elnevezés, t. i. ez: *danaus ajándék*.

De én azt tartom, ne utánozzuk mindenben a németet, tegyünk úgy, mint Széchenyi, tanuljunk az angoltól is. Nevezzük a „vészhozó, rosszhiszemű ajándék”-ot *görögajándéknak*. Ezt megértjük mindnyájan.

Sz. K.

Révai Miklós: Nem tudunk magyarul. A nagy tudósunk ezt a híres mondását többféleképen idézik és különböző időpontokra teszik. Így TÓTH BÉLA is (Szájra Szájra 2. kiad. 205) mind alakjára, mind keletkezésére sok adatot említ anélkül, hogy pontosan meg tudná határozni, még valóságát is kétségbe vonja: „Allitólaz ezt mondotta Révai”. Pedig RÉVAI maga nyomtatásban is kiadta évnnyitó beszédait 1806-ban. Mindjárt az elsőben megtaláljuk a szállóigét. A füzetke címe: J. N. RÉVAI . . . *Prolusio I. habita in auspiciis collegii hungarici die VIII. mensis novembris, Anno MDCCCII.* Az ifjúság általános üdvözlése után, beszédének tárgyául kitézi azokat az általános előítéleteket, melyek a magyar nyelv tanulását fölöslegesnek ítélik. Az első előítélet: „quid ego audiam Praelectiones Linguae Hungaricae, natus utique Hungarus, qui proinde iam scio Hungarice?” Erre ezt feleli: „Quod ad primum spectat, paulo acerbior sum istis fortasse futuris, qui sic loquuntur: si id statim in principio aperte dixero, quod revera sentio. Nescimus Hungarice. Sic certe Hungarice loqui, ut vulgo loquimur plerique, non est dignum hoc sciendi nomine”. (5. l.) Ez a mondás tehát nem mendedmonda, hanem valóság, mely 1802 nov. 8-án szállt el a nagy tudós ajkairól első évnnyitó beszédében. Beszéde első részében aztán fényesen kifejti, mit jelent ez a szó: *magyarul tudni* tudományos értelemben.

T. V.

Adi, mondi-féle alakok. Az igeragozás ezen alakjait jól ismeri MISZTÓTFALUSI KISS MIKLÓS is. 1698-ban Kolozsvárt megjelent *Mentsége* F. 8. lapján ugyanis ezt írja: „A’ gyermekeket bajos a’ szerint tanítani: *adjad*, *aldjad* etc. és képtelen is azokat így pronuncianl: Mert tsak Kassa körül szólnak így: *adi*, *mondi* etc.” Ma is ezeket az alakokat az abauj-tornamegyei nyelvjárásban tényleg megtaláljuk (l. MNy. IX, 9). Még csak azt jegyzem meg, hogy az *adi*, *mondi*-féle alakokra eddig legrégibb példáink a XVI. sz. középeről, Nádasdy Tamásné leveleiből vannak (l. MNy. XIV, 200). M. J.

A -csa, -cse képzőhöz. (L. MNy. XVII, 46). Molnár Albert Grammatikájában megemlékezik a -ka, -ke, -csa, -cse, -cska, -cske képzőkről, s azt mondja róluk, hogy alig van szó, melyből kicsinyített alakot velük ne lehetne képezni. A -csa, -cse-vel alkotott példák közt van a *Benedek*-ből alkotott *Benedekcse* is (l. Toldy, Corpus 166). Komáromi Csipkés is szól a -csa, -cse képzőről, s reá a *tyukcsa*, *gyermekcse* példákat idézi. Megjegyzi azonban, hogy „talem enim loquendi modum Hungaricae regulae respuunt“ (l. Toldy, Corpus 351).
K. P.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Tréfa, tréfál. Nincs benne kétség, hogy *tréfa* szavunk az olasz *truffa*, 'windbeutelei, posse' átvétele. A régi magyarból *trufa*, *truffa* alakban (l. NySz.) sok példában igazolható. Hogyan lett azonban a régi m. *trufa*, *trufál*-ból *tréfa*, *tréfál*? Egy 1608-ban kelt levélben ez van: „parancsolja neki és nem *trafál*“ (l. Dézsi L., Molnár A. 158). Eme *trafál* alapján azt tartom, hogy a mai *tréfa*, *tréfál* hangtörténete ez lehet: *trufa*, *trufál* > **trofa*, **trofál* > **trafa*, *trafál*, innen *a-á* > *é-á* fejlődéssel **tréfa*, **tréfál* > *tréfa*, *tréfál*.

Derecski. Ismeretes dolog, hogy néhány -a-ba, valamint -e-be végződő helynév -i képzős származéka -a, illetőleg -e nélküli formájából alakul, illetőleg alakult, vö. *Vaja*, *Berzevicze* helynevekből ma is *Vay*, *Berzeviczy* családneveket. E jelenségről részletesen írt JAKUBOVICH EMIL a MNy. XIV, 145. lapján, a hol több idevágó példát sorol fel. Példáit egygyel szaporíthatom. Nemrég ugyanis egyik napilapban a biharmegyei *Derecske* község határáról, mint *derecski* határról olvastam.

K. P.

Megrágta a szíjat. LEHR ALBERT magyarázta meg, hogy „akkor élnek e szólással, ha valaki valamit ígért, vagy fogadott, de midőn megadására kerül a sor, mást gondol, megmásolja, nem állja a szavát“ (MNy. 8:458). S arra a kérdésre, hogy miféle kép rejtőzik mögötte, azt feleli, hogy valamint a megkötött állat (kutya) rágja a szíjat, ha szabadulni óhajt: az adott szóval, tehát erkölcsileg lekötött ember is *ódzkodik*, *megrágja a szíjat*, persze csak átvitelesen, ha szavát állni nem hajlandó.

Van néhány adatom a XVII—XVIII. szd. nyelvéből arra, hogy valóban kutya van a kertben, illetőleg szólásunk eredeti alakjában. Kemény János önéletírásában olvashatjuk: „Ez alkalmatossággal azért megteljesedék rajtam amaz köz s igaz mondás: hogy az nagy emberek kedvességek igen nyúlháton jár; mert annyéra jutottam vala, hogy annakelőtte én nekem mással iratni nem igen szokott vala az fejedelem, hanem maga kezével; de már csak cancellisták által kezdett vala iratni; kiből is vettem eszemben, hogy *megrágta legyen az eb az szíját*, mint szokták mondani paraszt magyarl“ (388. l.). 1704-ben Szakál Ferencz kolozsvári polgár ezt írja naplójában: „... ott lévén hallgattam a discursust, de a mint látszik, a kik ennek előtte szabad akaratjuk szerint magokat oda iratták volt is, azok is most csak oldalaznak, sőt sokféle akadályokat keresnek, fogadják: postára kijönnék, de széna-, szalma-, búza-, fa- hajtani ők nem ... ezekből a mostani intézet szerint a

látszik, *megrágta az eb a szíját*, nem igen kapnak az excursion, mint eddig“ (Szabó K. és Szilágyi S. kiad. 57. l.). A következő adat Cserei Mihálynak 1709-ben megkezdett históriájából való: „Teleki elszégyelvén magát, kijő s mond Mikes Kelemennek: „Bátya, *megrágta az eb a szíját*, ezt s ezt mondá a fejedelem“ (Új. nemz. könyvt. I. foly., 150. l.).

LEHR szerint ez a szólás Dunántúl ma is mindennapi. Érdekes, hogy az itt közölt adatok meg mind Erdélyből valók.

Zsidómise. Ezt a szót KATONA LAJOS közölte a MNy. 1:80. 1. ján Enyedi Györgynek Gizmunda és Giscardo históriája cz. munkájából (1582). Ott *gyalázat, szégyen* a jelentése. Más értelemben ugyan, de megtaláljuk Gvadányinak A' mostan folyó ország gyűlésének satyrico criticé való leírása cz. kötetében is: „Ezt halván, vala itt igen nagy zendülés, | *Zsidó mise* vólt e', és nem Ország Gyűlés, | Ki így szólt, ki amúgy: nem vólt edgyesülés | ... Hogy ezen Z a j g á s n a k e g y s z e r v e g e l é g y e n“ (82. l.). E helyütt tehát zaj, láрма, zshivaj az értelme,* vagyis ugyanazt jelenti, a mit a *zsidóiskola, zsidóvecsernye, zsidóvásár*, l. CzF., Ball. (Ez utóbbi z ú r z a v a r, rendetlenség értelemben is használatos.) Rokon vele a *czigányvásár* is, melynek első előfordulása tudtommal szintén a nevezetes 1790/91.-i országgyűléssel kapcsolatos. Keresztesi József krónikájában olvassuk a következő sorokat: „Erre mondá Máriássy gömöri ablegatus igen nagy szavu, okos, bátor és szép úr: „ha az urak“ — ekkor nagy zshivongás kezdődvén, csak egy spíritussal mondá: „hallgassunk, hiszen talán a diéta nem *czigány vásár*“ (Krón. Magyarorsz. polg. és egyh. közéletéből a XVIII. sz. végén, 288. l.). Szótáraink ezt sem ismerik.

CSEFKÓ GYULA.

Csonkahét. A MNy. 1909. évf. 366. lapján foglalkoztam a csonkahét értelmezésével. Megállapítottam, hogy a csonkahét a nagybójt első hete. Hamvazószerdával kezdődik, utána következik *csonkacsütörtök* s *csonkapéntek* és a szombat. Ezt az utolsó napot azonban a csonka szóval kapcsolatosan: csonkaszombat, már nem hallottam. A csonkahét első fele: farsangvasárnap, farsanghétfő és farsangkedd. Együtt *farsangutója, farsangheti* vagy *torkos hét*. Tehát a torkos hét és a csonkahét együtt hét nap és nem tizennégy.

A nagybójt következő hete a csonkahét utáni vasárnapkal kezdődőleg: *süket hét*. Az ezután levő: *kuka hét* vagy *néma hét* (megkukult, megnémult). Majd a *guzsza hét* = *guzsaly hét*. (Lázi Károly [Somogy-Szentimre] mondása szerint: „Mer ezen a héten kötötték guzsba Krisztust, mikor a nagy szenvedcségbe vót.“) A guzsza-hét folytatódik a *fekete hétbe*, és a fekete hét a virág hétbe. A *virághét* másképen *nagyhét* is, a nagybójt utolsó hete. Egerben *husvét hetinek* is hallottam. A feltámadás után következik a *mátkázóhét*. A locsolkodó víztől illatos husvéthétfő az első napja, az utolsó pedig a husvét utáni első vasárnap a *kishusvét* vagy a *mátkázó vasárnap*. Jelentése: a mátkázóhéten kezdődnek meg a lakodalmaskodások.

GÁRDONYI JÓZSEF.

* Vö. Nem tudom mit tudnak annyit bibliázni, | M i n t S y n a g ó g á b a a ' Z s i d ó k k a j d á z n i (Gvad.: A' falusi nót. elmékedései 41. l.).

Dörgedelmes. A NyÚSz. szerint e szó 1875 tájáról való. A szónak azonban hosszabb története van. Ballagi Mór írja „Nyelv-újítás és nyelvrontás” című cikkében (Akad. Ért. 1857. 413. l.), hogy „a boldogult Helmecczire ráfogták volt a „morgadalmas dörge-dezéseinek ropogadalmazásait”. Pedig ez nem ráfogás, mert Helmecczi a Jelenkor első évfolyamaiban csakugyan írt ilyen czifrahangú tudósításokat. Egy ünnepélyről például a többi közt ezt írja: „Budán Méltóságos Otskai Antal püspök mutatá be az öröm- és szíváldozatot, egész díszleményű szolgálattal . . . 18 álgú *morgadalmasan* visszhangzó *dörge-dezése*i között”. Ehhez Lovász Imre (A magy. nyelvújítás hibái. 1835. 24. és 50. l.) ezt a megjegyzést fűzi: „Helyes! még talán jobb lenne így: *morgodalmas dörge-dezéseinek ropogadalmazásai* között”. — Néhai Tóth Béla beszélte nekem, hogy atyja, Tóth Kálmán, ilyen Helmecczi-stílusban figurázta ki a Bolond Miskában az újságírók puffogó, dagályos tudósításait és ekkor írta több ízben a *dörgedelmes morgodalmat* meg a *morgodalmas dörgedelmet*. Tóth Béla maga is szerette emlegetni az álpathos kicsúfolására. A *dörgedelmes* utóbb aztán „megkomolyodott” és különösen az idegen *stentori* melléknevet helyettesítette: *Dörgedelmes hangon* beszélt. Mint *dörge-delmes vezérczikk* közhelylyé vált. Főneve: *dörge-delem*: megróvás, összeszidás, hadd-el-hadd, nemulass jelentésben közkeletű ma is: „Lesz majd *dörge-delem* a princípálistól!” — A kifejezés másik felét, rövidítve, Arany alkalmazza: „Megjelenének együtt haragos *morgalmú* gyomorral”. (Elv. Alkot. II. 84). TOLNAI VILMOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Agy. Ennek a szónak *cerebrum* jelentését a NyÚSz. szerint 1783-ban találjuk meg először Szerentsi Nagy Istvánnál, a ki *agyatlan fejről* beszél. Azonban már 1780-ban Baróti Szabó D. Paraszti Majorságában ezt olvashatjuk: „A’ melly *agy-költéseket* én, ’s más képre tserélést | Gyermekei versekkel szereték hangzatni fülekben” (2:137). De fölbukkan ennél régiebb adat is Bethlen Miklós önéletírásának következő helyén: „A kolyesza parasztféle, keskeny, bak nélkül való, úgy rázott, hogy azt tudtam, hogy az *agyam*, fogam is kihull, mert halálban sietett . . . lehetetlen volt csak mi keveset is alunni rajta csendesesen, mert úgy ütötte az ember a lajtorjában a fejét, hogy szörnyű” (I. k. 317. l.). Igaz ugyan, hogy más helyütt Bethlen Miklós így ír: „ . . . az *agyad veleje* nem cseresznyemag”, de ez semmit sem nyom a lathan, mert az *agy* és az *agyvelő* ma is megáruznak egy gyékényen.

Ha tehát adatunk nem a másoló s nem is a kiadás hibája, akkor a *cerebrum* jelentésű *agy*-at jóval előbből keltezhetjük az eddiginél.

Verő malacz (vö. MNy. 1:240, 315, 414, 2:47, 10:319, 11:181). A *disznóveretésre* vonatkozó adatokat még a következőkkel szaporíthatom meg: „Minden esztendőben, mennél több szalonna lehet, idején *veressen*, és az *leverésnek* idején, az mészárosokra és béleszínálókra nagy vigyázás legyen . . . Az míg az *leverett disznóknak* aprólékja tart” (1616, Gazdtört. Szemle IV, 514). „ . . . száz

aranyon vevék *verő disznót*“ (1660, Teleki Mihály lev. 1:559). „*Verő disznókat . . . uro 4*“ (1665, Gazdtört Szemle IV, 184). „ . . . némelyeket . . . maga kezével *agyonvert mint a disznót*“ (1768, Rettégi György naplójából idézve M. Hung. Hist. Script. 38:355). „ . . . vagyis *mint sertéseket fegyverek*’ ágyaival *agyon verni*“ (1790, Gvad.: A’ mostan folyó tör. háb. tzélozó gond. 249). De sem ezekből, sem a régebben közölt adatokból nem derül ki, hogy a régi nyelvben használatos volt-e a *verő malacz* szópós m., pecsenyének való m. értelemben. Pedig így is járta. Baróti Szabónál ezt olvassuk: „Gyenge *verő malatzok*, pulykák, vaj kappanyok egybe | Alljanak“ (1777, Új mérték, 84. l.). „Nézd, a’ *verő malatzok* mint által, ’s által ugordják | Anyjokat, és szopván függnek azoknak hasán“ (uo. 169. l.). Bethlen Miklós önéletírásában meg ezt: „Igen is, majd egy hétheti *fügyermeket* süssetek meg *verő malacz* helyén néki (t. i. Caraffának), mert ő azon igen kap“ (2. köt. 86. l.).

Remeg. Erre a régi nyelvben ritka szóra az eddig ismert legelső adatunk Kónyiból (1774) való. De még előbből is idézhetjük Bethlen Miklós önéletírásából. Íme: „ . . . azért csak Szent-Miklóson ültem szünetlen *remegésben* minden ártatlanságom mellett is“ (l. k. 501. l.). Azt hiszem, előkerül még ennél régebb adat is, ha a gyűjtők szeme át nem siklik rajta. Talán én sem jegyeztem volna ki, ha a MNy. czikkei (l. 1:403, 4:445) rá nem terelik figyelmemet.

Pirocsel. A fedeletlen lógos kocsi jelentésű *parucs* ~ *pirucs* ~ *pirocsel*-re Tolnai V. és Putnoki I. közöltek adatokat (MNy. 5:179, 9:365). A *pirocsel* ezek szerint a legifjabb, mert csak 1793-ból idézhették, de a *parucs* sem idősebb 1775-nél. Az alábbiakban olyan előfordulásait közlöm, melyek a czimül irt szót a sorozat élére állítják, mert eddigi adataink alapján őt illeti meg az elsőség. 1767-ben u. i. Apor Péter boldogtalan Anna leánya a többi között azt is elpanaszolja, hogy férje — noha ez őt nem a tatár rabságából váltotta meg — mégis „egy elhánt vetett rongyos kötelekkel öszvefódozott *pirotselben* fogattya lovait és azon kellett isteni szolgálatra mennem. Maga ellemben a templomból azon *pirotselt* visszavitetvén, kifogattya a lovait és más tisztességes hintó | eleiben fogatván, nekem nyilvánosságos despectusomra és mortificatiómra, ményen az templomban“ (Mon. Script. 37:476—7). „ . . . nekem nincs min menjek, mert a *pirocselem* kötéllel van egybekötözve, . . . nehogy azon a rossz *pirocselem* vagy vízben, vagy után megnyomorodjam“ (u. o. 496).

Arany hegyeket ígér. Erről a szólásról azt olvasom a MNy. 6:27. l.-ján, hogy elterjesztésében nagy része van Kazinczy első fordításainak. Ugyanott első előfordulását Verestói György halotti beszédéből (1763) idézik. Azonban a NySz.-nak két adata van rá jóval előbből: „Csaknem merő *arany hegyet ígirtec*: montes auri pollicentes“ (Prág: Serk. 416) és: „*Arany hegyeket ígér*“ (TörtT.² III. 17). Mind a kettő a *hegy* czimzó alatt, az utóbbi az *ígér* alatt is idézve. Hogy a XVII. és XVIII. szd. nyelvében elég sűrűn találkozzunk vele, azt a következő adatok bizonyítják: „Láttam én magam a svéciai király hitlevelét is, a mellyet Betlen Gábornak küldött

volt, és az én emberim elfogván követit, kezünkbe esett hitlevele: ki az is *arany hegyeket ígért* Betlen fejedelemnek“ (Esterházy M. munk. Új. nemz. könyvt. I. foly., 222. l.). „... azt vélvén *arany hegyeket hozott* az svékusok követe is“ (u. o. 306. l.). „*Arany hegyeket ígér* ugyan; de bizony az Aethna hegyét adja érte, a ki tűzzel s hamuval rakva belől“ (u. o. 337. l.). „Amazok is, a királyságnak nagy reménsége mellett, csaknem *arany hegyeket ígérvén*“ (Szalárdi: Síralmas magy. krón. Új. nemz. könyvt. II. foly., 294. l.). „Ez dologban való fáradozásom alatt *ígérnek* ő ngok mindent, talám *arany hegyeket is*“ (Rozsnyai D. M. Hung. Hist. Script. 8:306. l.). „Nagy ditséreteket és *arany hegyeket ígértem* vala magamnak“ (Győrfi: Klimius Miklós 46. l.). Csereinéél ez is előfordul: *arany hegygyel álmodtanak* (Új. nemz. könyvt. I. f. 129. l.).

Látnivaló, hogy a címül irt szolás már régi irodalmunkban valóságos közhely volt s terjesztésében KAZINCZYNAK semmi szerepe sem lehetett. Valamint az is bizonyos, hogy latinos műveltségű őseinknek nem kellett a némethez fordulni érte, mert közvetlenül onnan is merithették, a honnan a német is szerezte a magáét, t. i. a latinból, a mire már Székely István rámutatott (l. MNy. 6:96).

Két haza. Az eddig ismert legrégibb adat reá 1700-ból való (MNy. 10:364). De megtalálhatjuk már 1691-ben Thököly Imre leveleskönyvében többször is: „Édes hazánknak s nemzetünknek lelki-testi szabadságának helyben való állításáért eleitől fogvást mennyi nyughatatlanságokat, keserves bujdosásokat szenvedtünk légyen, *mind az két magyar hazának* felső, közép és alsó rendeinél nyilván vagyon“ (M. Hung. Hist. Script. 34:6). „... *mind az két hazának* mindenféle rendei megfogják tapasztalni“ (u. o.). „... feljül megirt becsületes úr hívünk *mind az két nemes haza* dolgait folytathassa“ (u. o.). „... hogy Isten az magyar és erdélyi hazáknak micsoda kiváltképpen való jovokra adta ide való jövetelünket“ (u. o. 157. l., 1692). Előfordul Thökölynél a *két ország* is 1705-ben: „Ő kegyelmének kelletvén tudni onnan a német részéről mit kell remélni Erdélynek és a két országban levő jószágainknak redeálása iránt?“ (M. Hung. Hist. Script. 24:619).

Kukoricza. Mivel ezt a szót sem a NySz., sem az OklSzót. a XVIII. szd. elejénél korábról nem ismeri, talán nem lesz érdektelen megemlíteni az alábbi néhány adatot, melyek a XVII. szd. utolsó évtizedéből valók; a kuruczkirály hadainak balkáni szenvedéseiről beszélnek, de egyszersmind talán némi világot vetnek arra az útra is, melyen e szó hozzánk jutott (vö. MNy. 1:257). Íme: „Itten élésből nagy szükségünk vagyon, mert magunk is *kukoricza-kenyérre* [igy, o-val?] szorúltunk“ (Thököly leveleskönyve, Mon. Script. 34:105, 1691). „Kglmed maga tudja, az mi népünk *kukoricza-kenyérhez* nem szokott volt“ (u. o. 130, 1692). „... az *kukoricza-máležoz* is nehezen szokván az mi népünk“ (u. o. 131, 1692). „... egyébaránt parancsoltunk ezen alkalmatossággal tízezer oka *kukoricza* pénzen való szerzése felől“ (u. o. 195, 1692). „Az én hadaim már is az *kukoricza-élésből* is igen megfogytak“ (u. o. 197, 1692).

CSEPKÓ GYULA.

Boromissza. Ezt a családnevet HORGER Nyr. XXXVII, 467 úgy magyarázza, hogy *Bornemisszá*-ból lett és közvetítő alakul illesz-

kedéssel való **Bornomisszá*-t tesz föl. Ez a föltett alak meg is van a *Levelestárban* (I, 176) kétszer: *Bornomiza Mihál* és *Bornomiza Benedek* (egy 1555-i levél aláírói).

Tanolhad. Ez az alak a *Guary-codex* 64. lapjáról Nyr. XL, 119 és NyK. XL, 383 ezzel az értelmezéssel van közölve: „tanóljad”. A mondat, a melyben előfordul, így szól: „Mel’ igôn nağ zentfegős iozag legôn az zent alazatoffag, es az zent zeretet, ezt tenôn magad meg tanolhad nûluan valo peldabalol”. Világos, hogy itt meg *tanolhad* a. m. „megtanulhadd’ azaz „megtanulhatod”. (Vö. ugyanannak a *codexnek* 124. lapján: „Azert mind ezôgbelôl ezôdbe vehed, mel’ igôn nağ ereie . . . legôn az zent imadfagnac”, azaz „eszedbe vehedd = veheted”).

A legrégibb vegyülekészók. MNy. XII, 339 azt irtam, hogy a legrégibb vegyülekészó a *DöbrC.* 430. lapján olvasható *goliás* (= *Góliát* × *óriás*). Utóbb észrevettem, hogy ennél jóval régibbeket magam közöltem már az *EhrC.*-ből Nyr. XIX, 76: *belferlualo*, *kylferlualo* (= *belső* × *belôlvaló*, *külső* × *kilôlvaló*). SZINYEI JÓZSEF.

Abádi Benedek nyelvérôl (I. MNy. XVII, 175) kifejtettekhez pótlólag közlöm, hogy *Sylvester János* a *meg is, vajon is*-féle írást, melylyel Abádi Benedek *Sylvester* Uj testamentumának utószavában él, nyelvtanában is helyteleníti. Erre nézve ezt mondja: „Copulatiua coniunctio est in nostro sermone . . . es, qua et in scribendo, et in pronunciando quidam vitiose vtuntur . . . Exemplum . . . Meñnetek el tû is . . . Scribendum enim est et proferendum . . . meñnetek el tû es” (I. Toldy, *Corpus* 76). M. J.

Fátra. MELICH JÁNOS „A magyar Tátra név eredetérôl” írt tanulmánya végén (MNy. VIII, 343) megemlékezik a *Fátráról* is, melyre kevés adata van. Számukat én is megtoldhatom egygyel. *Wagner „Analecta Scepusii”*-jában (I, 181) olvasom: „ad eum tractum Carpat imontis, ubi petrae illae eminentissimae longa serie porriguntur, quae *Fatrae* vulgo sermone appellantur”. (A *Berzeviczy-család* 1559-ik évi újított czimeres levelébôl.) Ez eddigelé a legrégibb adat e hegyláncz latin nevére. Sz. K.

KÖNYVISMERTETÉS.

Joki Norbert: *Das Finnisch-ugrische als Erkenntnisquelle für die ältere idg. Sprachgeschichte.* (Vorläufige Mitteilung aus einer grösseren Arbeit.) Kraków, 1921.

A szerző jelen értekezésében — mely a *BAUDOUIN DE COURTENAY* emlékkönyvben (97—112. l.) jelent meg — a finnugorság indogermán jövevényszavainak régibb rétegeit, nevezetesen ez alkalommal a gutturális tételt érintő szóanyagot teszi vizsgálatai tárgyává az idg. hangtörténet, az idg. nyelvjárások és ezek földrajzi elhelyezkedése szempontjából.

A tárgyalt nyelvványag két csoportra oszlik: 1. az idg.-ság árja ágából származó, 2. az árja nyelvterületen kívüli idg. jövevényszavakra.

Az első csoportban a gutturálisok és a magánhangzók fejlődési állapota szerint három csoportot különböztet meg. 1. Jövevényszavak, melyek fgr. alakjai idg. palatális zárhangokra és eredeti magánhangzókra utalnak (vö. magy. *ár*, f. *arvo* stb. < ósárja **arǵheti*-magy. *viv*- inf. *vinni*, f. *viē*- < ósárja **veǵhe*-). 2. Palatális zárhangok *a*- magánhangzóval (vö. magy. *hág*, vog. *χᾱγᾱi* stb. < ósárja szókezdő *ǵh* + *a*- magánhangzó). 3. Réshangok az eredeti palatális zárhang helyén és *a*- magánhangzó (vö. magy. *száz*, f. *sata*, magy. *szarv*, *szaru*, f. *sarvi* stb.). PAASONEN-nel szemben a szerző e szócsoporthoz egy iráni nyelvjárásból származtatja, hol az árja *k* minden valószínűség szerint *s* közvetítő fokon keresztül fejlődött *s*-szé.

Mind az árja eredetű fgr. jövevényszók, mind az újabb idg. hangtani vizsgáldások mellett szólnak, hogy az idg. *a*, *o*, *e* > árja *a* hangváltozás előbb ment végbe, mint az idg. *k* > árja *s*. Az ósárjában *k*-féle hangokat kell feltételezni, melyek zárhangjellegüket még az óindban is megőrizték. Nem bizonyítja a gutturálisból fejlődött réshang + *o* előfordulását a f. *ohra*, *otra* 'árpa' és megfelelői. A szócsaládot PAASONEN ósárja **oštra*-ból (idg. **oktra*-) származtatja, a szerző idg. megfelelői alapján **okstra*-tövet tételez fel.

Ugyanezen okból nem árja jövevényszónak minősíti a f. *porsas* 'malacz' és -*deksan*, -*deksän* 'tiz' szócsaládokat. A nem árja jövevényszók közül csak a f. *luke*- 'olvas' és megfelelői eredetét határozza meg közelebről, mely minden valószínűség szerint prae-ősgermán jövevényszó.

GORIUPP ALISZ.

Max Vasmer: Osteuropäische Ortsnamen. Dorpat 1921 (Különlenyomat az „Acta et commentationes universitatis Dorpatensis. B. Humaniora“ I. kötetből). 8° 16 l.

A címűl írt értekezésben Vasmer több földrajzi név eredetéről ír. Egy s más tekintetben bennünket is érdekelnek a következők:

Pontus Euxinus; Πόντος Εὐξεινος. Vasmer szerint a görög és a latin név félig fordítás, félig népetymologia egy iráni (skytha) **zrayo* (vagy *zrayas*) *ayšaenam* névből, melynek jelentése 'sötétkék tenger' (vö. iráni *zrayas* 'tenger', innen votj. *zarež* 'tenger', vog. *šariš* u.a., l. Thomsen-Festschrift 188—191 | avesztai *ayša-na*- 'dunkelfarbig', oszét *ayšinüg* 'galamb'). A magyarázatra vö., hogy a Fekete-tengert *Pontus Scythicus*-nak, *P. Sarmaticus*-nak is hívták.

Ikva. A Prypet egyik mellékfolyójába, a Styry-be jobboldalról ömlik egy folyó, a melyet oroszul *Ikva*-nak hívuak. Ez az *Ikva* egy régebbi orosz *Iky* (gen. *Ikve*) alakra megy vissza. Az *Iky* alak szabályosan megfelel a 'tölgy'-et jelentő germán **aikō*-nak (vö. úfelném. *eiche*, kfn. *eich*, ófn. *eih*, ang. *oak*, gót **aiks*). Tudvalevő dolog, hogy Sopron megyében is van egy *Ikva* folyó. Ez az *Ikva* a Répce mellékfolyója.

Mursa. A Tabula Peutingerianán, s más emlékekben van egy Μούρσα, Μουρσία, *Mursa*, *Mursia* város, a mely a mai *Eszék* (szerb. *Osik* és *Osijek*, alapalak **Osēkz*; magy.-ból ném.-lat. *Esseg*, *Essekium*) helyén feküdt. Vasmer szerint az illyr nyelvben *mursa* a m. 'grube, verem, gödör' (vö. kgör. újgör. epiroti nyelvj. μούρσα 'grube'). Minthogy pedig a szerbben *osjek* annyi is mint 'locus declivis, abhang', Vasmer azt hiszi, hogy a szláv név a régiebb *Mursa* fordítása. Megjegyezzük, hogy a Marczal folyónak (ó-magy. *Murszol*) a Rábába való torkolatánál a római időkben volt egy *Mursella* nevű hely, a mely névnek eredete alig választható el a *Mursától*.

Pannonia. Vasmer szerint valószínű, hogy *Pannonia* tartomány-név egy feltehető **Pannona* városnévből alakult. **Pannona* városnév jelentése pedig az illyr nyelvben a. m. „sumpfstadt, mocsárváros, sárváros” lehetett. Az értelmezésre vö. ó-porosz *pannean* „sumpf”, gót *fani* „kot”. Ez a város valahol a Balaton táján feküldhetett vö. *Plattensee* ~ *Balaton*: szláv *blatno* „sáros”, *blato* „sumpf stb.”

Sziszek. Strabo, Ptolemaeus, Plinius stb. emlitenek egy Σισία, *Siscia* várost, a mely a mai szerb-horv. *Sásak* (magy. *Sziszek*, m.-ból ném. *Sissek*) helylyel azonos. A név végső forrása Vasmer szerint a kelta nyelvekben keresendő, vö. gall. **sesca* „rohr, schilf”, újr. *seisg*, kymr. *hêzg* „binse, riedgras”. E szerint a „sás, csáté” jelentésű őskelta **sekskā* őrződött meg a *Sziszek* szóban.

Tmutorokan. Krim félszigetén Keres táján van egy *Taman* nevű hely, a mely az ó-or. *Tmutorokan* város helyén fekszik. Aszerző szerint *Taman* helynév melléknévi (helynévi) származék *Taman* személynévből (vö. a képzésre *Volodiměr*-ből **Volodiměr* > *Volodiměr* helynevet). *Taman* a török nyelvekben méltóságnév, s így személynévvé is lehet. A csuvasból, a bolgár-törökből, valamiut az avarból ismeretes méltóságnév a *tarzan* szó (= heerführer, herzog, vö. magy. *Tárkány* helyneveket). Az ó-or. *Tmutorokan* (régőbbi **Tmōtorokan*) már most egy *Taman tarzan* személynévből alakult helynév.

Čudskoje ozero. Az orosz évkönyvek a nyugati finneket, főleg az észteket *čud* népnek nevezik. Természetes tehát, hogy a Peipus-tónak ugyanez emlékekben előforduló *Čudskoje ozero* nevének helyes értelmezése csakis „nyugati finn tó, észti tó” lehet.

A bemutatott névmagyarázatokból látható, hogy Vasmer értekezésében a mi tudományosságunk szempontjából is sok figyelemreméltó van.

KEMENES PÁL.

J. J. Mikkola: Chronologija dunajskich bolgar (tjurkskago plemeni). Perevod s nemeckago. Kazan. Tipo-litografija Imperatorskago Universiteta. 1915. 35 l. (= A török nemzetiségű dunai bolgárok időszámítása.)

A két XVI. sz.-i moszkvai és pétervári kéziratban fennmaradt ú. n. Ellinskij Létopisec-be bele van szöve egy a VIII. sz. második feléig uralkodó 13 bolgár fejedelemre vonatkozó rövid feljegyzéseket tartalmazó rész, az ú. n. bolgár fejedelmi lajstrom, a melyet először még 1866-ban N. Porov adott ki. A fejedelmi nevek után, melyek egy része a bizánczi forrásokból is ismeretes (így pl. *Irník* = ? Ἰρνίχ PRISKOS, *Kurto* = Κουρτοσ v. Κορτοσ; NIKEPHOROS, *Kormiso* = Κορμισος; THEOPHANES, (So) *binech* = ? Σαβίνος NIKEPHOROS), következik az illető fejedelem uralkodási éveinek száma bizánczi betűszámjegyekkel (*Avitochol*- és *Irník*-nél az életkor), majd a nemzetségi neve (az első kilencznél *Gostun* kivételével: *Dulo*) s végül mindegyiknél „a *летъ евъ*” szavakkal bevezetve két nem szláv szó. Ez utóbbi szavak jelentésének és vonatkozásának megfejtése a kutatók egész sorát foglalkoztatta. Egyesek (RADLOFF, KUUN G.) mindkét szóban számneveket, mások (TOMASCHEK, MARQUART) a fejedelmek uralkodására és személyiségére vonatkozó jelzőket kerestek. Újabban BURY (BZ. 19:127—44), a kinek felfogásához bizonyos módosításokkal ZLATARSKIJ is csatlakozott, a kérdéses szavakból minden nyelvi magyarázat nélkül egy az arab időszámításon alapuló 60 éves ciklust olvasott ki, szerinte az első szó az egyeseket, a második szó a tízeseket jelöli. E sem nyelvilag, sem tör-

ténetileg ki nem elégítő megoldási kísérletek után MIKKOLÁNAK sikerült megtalálni a kulcsot a rejtélyes szavak megfejtéséhez. Kutatásai eredményéről először röviden az orosz Tud. Akadémia ИВВЕТІІІ-ében számolt be (1913), utóbb részletesen közzétette a JSFOu. XXX. (1914) évfolyamában, melynek orosz fordítását nyújtja jelen füzetben N. PETROVSKIJ kazáni egyetemi tanár néhány hozzáfűzött megjegyzés kíséretében.

MIKKOLA, a ki az orosz kéziratok megfelelő helyeit hasonmásban is közli, kimutatja, hogy az a görög nyelvű felirat, a melynek szláv fordítását adja e reánk maradt szöveg, eredetileg egy hengeralakú oszlopon állott; egyes szavak és szótagok eltolódása abból magyarázható, hogy a sorok nem haladtak egyenes vonalban. MIKKOLA visszaállítja az eredeti szöveget és kimutatja, hogy a két nem szláv szó az illető fejedelem trónralépésének idejét jelöli bolgár-török nyelven és pedig — a mint ezt már előtte N. PETROVSKIJ is felvetette — ótörök 12 éves ciklusos időszámítás szerint, az első szó az év nevét, a második pedig a hónap számát adja meg. A 12 éves ciklus minden évét egy-egy állatnév jelöli: 1. *egér*: (sejver-; csuv. *sévâr*, karakirg. *suur*, orosz *surok* 'mormota'; 2. *bika*: *šegorš*, tör. *syğyr*. Čatalar: *σῑγορ* 'tehén'; 3. *párduc*: a fejedelmi lajstromban nem fordul elő; 4. *nyúl*: *dvanšs*, tör. *davšan*; 5. *sárkány*: itt nem fordul elő; 6. *ktygő*: *dilomš*, tör. *jylan*; 7. *ló*: -*mor(en)*, mongol *morin*; 8. *juh*: -*kuči*-, csag. *koč*, magy. *kos*; 9. *majom*: itt nem fordul elő; 10. *tyúk*: *tochš*, csag. *tauyuk*, oszm. *tauk*, magy. *tyúk*; 11. *kutyá*: itt nem fordul elő; 12. *dísznő*: *dochsš*, oszm. *domuz*. A hónap számát jelölő sorszámnevek közül előfordulnak (-*em*, -*om* suffixummal, melynek megfelelőjét M. a csuvasban találja meg): 1. *alemš*, Čatalar: *ελεμ*; 2. csag. *iláj*; 3. *večemš*, ótör. *üč*; 4. *tutomš*, csuv. *tävatšm* 'negyedik', ótör. *tört*; 6. *altomš*, tör. *alty*; 8. -*šechtemš*, csuv. *sakkêr*, oszm. *sekiz*; 9. *twiremš*, csuv. *tëxxâr*, többi tör. *toquš*; 11. -*enialems* = *on* + *alem*.

A szavak nyelvi megfejtését nagyban támogatja a körülmény, hogy ugyanaz az időszámítás az egész török-mongol nyelvterületen el volt terjedve; az évek azonos elnevezését megtaláljuk az orchoni ótörök feliratokban s a tatár khánok orosz jarlik-aiban is. Az 1905-ben Čatalar falu mellett talált mészköoszlop görög feliratán, melyet *Omortag* bolgár fejedelem állíttatott fel, a következő időmeghatározás áll: ἦτο δὲ ὁ καιρὸς . . . βουλευαστὶ σῑγορσεμ, γρηκιστὶ ἰνδικτιῶνος ιε', a hol a *σῑγορσεμ* megfelel a fejedelmi lajstrom *šegora-lemš*-jének (= tehén-év első hónapja), viszont a görög dátum 821. IX. 1.—822. VIII. 31-et ad. Az orchoni feliratokon a 737. év „bika-év” s ha ehhez hozzáadjuk kétszer a 12 éves ciklust ($7 \times 12 = 84$), megkapjuk a čatalari görög dátumot („tehén-év”), a mi M. megfejtésének helyes voltát bizonyítja. Hogy a bolgár év melyik hónappal kezdődik, nem lehet pontosan meghatározni, de ha a čatalari feliraton az „első” hónap az év első hónapjára vonatkozik, valószínű, hogy ősszel.

Bár ŽLATARSKIJ több kifogást emelt M. megfejtése ellen (így szerinte az óbolgár időszámítás a többi török népekétől függetlenül, inkább bizánczi befolyás alatt állt) és bár a bolgár fejedelmek kronológiájának egyes részleteire vonatkozólag — már csak a szöveg romlótól volta miatt is — újabb kombinációk lehetősége még ezekután is fennáll, kétségtelen, hogy a sok út közül, melyen eddig elindultak, a végleges megoldás felé a helsingforszi tudós választotta út vezet.

MORAVCSIK GYULA.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

26. Rovás.

I. Tényleg.

Hát Önnek *tényleg* szép a naplemente
S nem *igazán, valóban, csakugyan*?
Hát Önön *tényleg* lyukas már a menté?
Javítsa *tényleg*: tüvel, jó Uram!
Mert igaz bár, hogy minden tény való,
Minden valót még nem mondhatni ténynek,
S ki úgy beszél, ír, a hogy nem való,
Az rászolgált, hogy kikapjon, de — *tényleg*.

II. Jövők.

Budapesten már csak *jönnek*,
Akkor is, ha *menni* köll;
Szörnyet hall az ember, szörnyet,
Ütni kész a bús ököl.
Telefonon diskurálva
Mancsit, Irént hívja Klára:
— Jőjjetek el hozzám holnap!
— Jó, *eljövök*, ha otthon vagy, —
Felel Manczi. Szól Irén is:
— *Odajövök* akkor én is. —
Ésatöbbi, ésatöbbi:
Így szokták itt Budapesten
Nyelvünk lelkét arczulköpní.
Szörnyet hall az ember, szörnyet,
Sose mennek, mind csak *jönnek*,
Így haladva itt már eztán
A jöttment is *jöttjött* lesz tán . . .

III. Miután.

Ah, Ön is itt van, *Miután*-om?
Tolakodását de utálom!
Ideje már, hogy térjen észre
S fogadja meg a jótanácsot:
Ne tolakodjék *ok-kötésre*,
Mivelhogy vannak erre mások.
Jó észjárással, *Miután*,
Ön időt jelölhet csupán,
S hogy Ön *okoskodik* mostanság,
Az egyszerűen — oktalanság.

IV. Összes.

Azt olvasom napról napra
Sok magyar újságban,
Feladhatok hirdetést az
Összes irodákban;
Megjártam tán *valamennyit*,
De bárhogy sajnálom,
Összeset még nem sikerült
Egyet sem találnom.

SAJÓ SÁNDOR.

27. Széki Tamás úrnak. Nem csodálom, hogy ön megdöbbenéssel olvasta a *Nyelvőr*nek RIEDL FRIGYESRŐL írott gyászjelentésében (50:118), hogy: Riedl tankönyvei „olyan nyelven és stílusban vannak írva, a melyen erősen érzik a Nyr.-nek tisztító hatása, anélkül, hogy keresnék a magyarságot vagy népiességet. Jól tudta Riedl, hogy ő nem született, sőt nem is nevelkedett magyaros vagy népies írónak, tehát nem is igyekezett az lenni“. Ön ugyanis (Riedl ismerőivel és tisztelőivel egyetemben) úgy tudta eddig, hogy Riedl nem volt ugyan népies író, de magyarosnak bizony magyaros volt, vagy legalább is „igyekezett“ (még pedig szerény véleményem szerint — sikerrel) „az lenni“. Hiszen tankönyvei közül (melyeket a Nyr. is emleget) a *Retorika* legelső pontjában maga Riedl állapítja meg, hogy a stílusnak nem egyetlen, de első kelléke: „nyelvtanilag helyesen (= magyarosan) beszélni vagy írni“ (7-dik kiad. 6. l.).

Ezek után önnek arra a kétségére, hogy a Nyr. cikkírója téved-e, ki egynek tartja a magyarost a népiessel, vagy ön nem tudja-e jól, hogy a magyaros jelentése különbözik a népiestől, a következőket válaszolom:

Ön, igenis, jól tudja, mi a tartalma a magyarosnak a magyar köznyelvben s így Riedl nyelvében is. Azt azonban, úgy látszik, nem tudja, hogy a mai Nyr. felfogása szerint a magyaros nyelv csakugyan népies nyelvet jelent s mindig valami lenézés, kicsinylés foglaltatik benne, szemben azzal az irodalmi nyelvvél, melynek elméletét és jogosultságát sokszor fejtegette Szász ZOLTÁN némely neki kedves hírlapban.

Ne csodálja tehát, ha a Nyr. mostani cikkírója is egynek veszi a magyarost a népiessel. Szerinte népies az, a mi magyaros, vagyis nyelvtanilag helyes. Az ő ideálja tehát az a finomodott pesti stílus, mely a magyar nyelvtan szabályaival, mint alkalmatlan és fölösleges nyűgökkel, nem törődik. Tőle csak dicséret az, ha Riedlről a kegyeletos megemlékezésben azt állítja, hogy nem volt népies vagy magyaros, vagyis nyelvtanilag helyesen író.

En azonban nem hallgathatom el, hogy bármennyire menthető is gyászjelentésben a meg nem érdemelt dicséret, Riedlről még sincsen joga senkinek azt mondani, hogy nem tudott s nem akart nyelvtanilag helyesen beszélni vagy írni.

M. R.

28. Budapest. Az ország fővárosa tudvalevőleg Széchenyitől kapta mai nevét (MNy. XII, 172); régebben, ha együtt is, inkább Pest-Budának mondták. A Magyar Hirmondó 1784. évfolyama előtt lévő „Új esztendőre való“ buzdító felhívásban (14. l.) írja az akkori szerkesztő, Szatsvay Sándor: „Küldök a' Főebb Oskoláknak is: Buda Pestre, Egerbe, Zágrábba . . .“ Úgy látszik, hogy Széchenyi előtt is már előfordult a két városnak ilyen együttejtése, mikor a ragot csak a második névhez illesztették, épp úgy mint fordítva is mondták: Pest Budára megyek, Pest Budán beszélük.

29. Lutri. A sorsjátéknek ez a népies neve eddig csak a múlt század második feléből került elő különféle szövegekben; előbb csak a *lottéria* alak található. Miletz János: Katona József ismeretlen munkái cz. könyvében (1886) közli a költőnek Kecskemét történetére vonatkozó jegyzeteit, melyeket 1820—1830 közt írt össze; ezek közt találjuk a 302. lapon az eddig legrégebbi *lutri* alakot: „1571. November 13-án jött be legelőször a *lutri* a monarchiába“. Míg a

lottéria az olasz *lotteria* (hangsúly az *i*-n) meghonosodott alakja, addig a *lutri* a bécsi *lotri* (hangsúly az *i*-n) származéka. T. V.

30. **Szemesen.** B. M. ezt írja nekünk: „A NySz.-ban a *szemesen* címűszó alatt egy olyan idézetet olvasok (Ha a tanuló önként tanul és a tanító örömet oszt, jeles gyönyörűség mind kettőnek. Com. Jan. 154), a melyben a *szemesen* elő sem fordul. Hogyan értem ezt? — Felelet: A Janua idézett helyén az *oktat* szó után ez van: „Szorgalmatoflan, Szemeffen, gondoffan“. A Januát feldolgozó munkatárs ezt már elfelejtette kiírni. SZERK.

31. **Hibaigazítások.** 1. Sajnálattal valljuk be, hogy a 175—178. lapon levő cikkünk közzétételekor KIRÁLY GYÖRGY derék dolgozata, mely a Szt. Elek legendájáról az Egyetemes Phil. Közl. 1913-i évfolyamában jelent meg, elkerülte figyelmünket. Sz. K. és VÁRI REZSŐ. — 2. A 95. választm. ülés jegyzőkönyvének elején (187. l.) a betűrend végén levő vál. tag neve tévedésből került a jelenvoltak jegyzékébe. SZERK.

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.

TARTALOM.

	Lap
ANGYAL DÁVID:	† Riedl Frigyes 207
BAJZA JÓZSEF:	Ungarische Jahrbücher 183
BANNER IVÁN:	A „gleditschia triacanthos“, 146. — Jászberény 178
BERETTYÓ JÁNOS:	A határozott névelőről 172
CSEPKÓ GYULA:	Újkeresztény kés, 41. — Fátka, 49. — Borimácsik, 57. — Kinigi, mara, szal- lánc, temető, 123. — A háborús ka- tona nyelvből, 167. — Mentalitás, 190. — Aranyhegyeket ígér, 218. Két haza, Kukoricza, 219. Megrágtá a szíjat, 215. — Pirocsel, Zsidónise, 216. — Agy, Verő malacz, 217, — Remeg 218
ERDŐS JÁNOS:	Nyakfog, Nádkés, Nádtű 55
GALLUS:	Francziás időhasználat 52
GÁLOS REZSŐ:	Embercse 146
GÁRDONYI JÓZSEF:	Birtóka, 53. — Bacsó-gyümölcsök, 54. — Bóczmány, 55. — A talp igré, 136. — Csizma lágya meg a cipő lágya, 179. — Csonkahét 216
GOMBOCZ ZOLTÁN:	A bolgár kérdés és a magyar hünmonda, 15. — Fonétikai magyar műszók, 111. — A „Magyar Nyelvhasználat“ ható- dik kiadása 124
GORIUPP ALISZ:	Jokl Norbert, Das finnisch-ugrische als Erkenntnisquelle für die ältere idg. Sprachgeschichte 220

	<i>Tartalom</i>	227
	Lap	
HÓMAN BÁLINT:	A székelyek eredete, 90. — A hún-problema megoldása	195
HORGER ANTAL:	Hágszé, 43. — Szókezdő magánhangzók fejlődése, 78. — Utasítások a magyar tájszótárak szerkesztéséhez, 108. — A dunántúli nyelvjárások <i>j > gy ∞ ty</i> változása	151
JAKUBOVICH EMIL:	Régi magyar betegségnevek, 26. — A Vászoly (Vazul) névhez, 118. — Bottal ütő besenyő	119
KARÁCSONYI JÁNOS:	A Lányi-codexet nem ferenczrendűek, hanem premontreiek írták, 149. — Néhány besenyő és kun helynevünkről	211
KELEMEN BÉLA:	Figyelmeskedés, gyöngédkedés, 44. — Mikor a nép tudóskodik, 56. — Részvét	136
KEMENES PÁL:	A lengyel nyelvtörténeti szótárról, 40. — Szittyó, Pricsek, 112. — Lónevek a XVIII. század közepéről, 122. — Kőrösi Csoma-Archivum, 126. — Codexeink Mária-legendái, 128. — A lengyel nyelv déli határa, 174. — Szepes és Magura, 175. — Lengyel: megaj bat'ar, 179. — Lemes, A -csa, -cse képzőhöz, Tréfa, tréfál, Derecski, 215. — Max Vasmer: Osteurop. Ortsnamen	221
KENEDY GÉZA:	Piros vagy vörös, 33. — Olasz népies szólásmódok, 63. — Békeminőségű, 113. — Beképzelt, bekonferál, nem volt ott csak három ember, leszállít	148
KLEMM ANTAL:	Illa berek, nád a kert, 113. — Az <i>is, és</i> kötőszó történetéhez	163
M. KOSSA GYULA:	Nyelvtörténeti adatok	47
LOSONCZI ZOLTÁN:	Tövéghangzóink történetéhez	34
M. R.:	Magyaros = nyelvtanilag helyes	225
MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR:	Szöllővessző, venyige, inda	64
MAJER IVÁN:	A gleditschia triacanthos	57
MELICH JÁNOS:	Bolgárok és szlávok, 1. és 65. — Adalék a Beszterczei Szójegyzék eredetéhez, 40. — Mén és Pásztó, 113. — Titkári jelentés 1920-ról, 140. — Gyászjelentés, 144. — Ilyvó, Vajda, 145. — Lőrincz, 147. — Abádi Benedek nyelvéről, 175. — Igló, 179. — Magyar jövevényszók a tót nyelvben 180. — Kamasz, 180. — Tót, szlovák 212. — Adi, mondi	214
MÉSZÖLY GEDEON:	A változó szótövekről, 50. — Hereg	114
MORAVCSIK GYULA:	A török nemzetiségű dunai bolgárok időszámítása	222
NAGY GYULA:	Karasszon	117

	Lap
NÉMETH GYULA :	Török jövevényszavaink középső rétege, 22. — Turán, 109. — Onogur, hét magyar, Dentümgöyer
P. G. :	Magyar szó, német mondat
PAIS DEZSŐ :	Vakondok, 44. — Régi személynéveink jelentéstana
PÁPAY JÓZSEF :	Beregszászi Nagy Pál finnugor szövegyeztetései
Q. :	A Nagy Szótárról
QU. :	Madács
S. :	Voces paginarum
SÁGI ISTVÁN :	A magyar vadásznyelv
SAJÓ SÁNDOR :	Tényleg, jövők, miután, összes
SZÉKELY ISTVÁN :	Kinigli
SZENDREY ZSIGMOND :	Lókötő, Tetővár, Gagyizó, Ninestelen, 56. — Birizdó
SZERK. :	Kezeslábas, 64. — Szemesen, Hibaigazítás
SZIDAROVSKY JÁNOS :	A nagyfejúk
SZIGETVÁRY IVÁN :	Emke-szavak, 181. — Patientura, 190. — Digo és társai
SZILÁDY ZOLTÁN :	Népnyelvi adatok
SZILY KÁLMÁN :	Elrejt, 45. — Embercse, 46. — Mentalitás még egyszer, 63. — Bélády István följegyzései, 122. Dirigentia, Csokor, 146. — Győré, 147. — Adriatica? 175. — Görög ajándék, 213. — Fátira
SZINNYEI JÓZSEF :	Vastag, vaskos, temérdek, 191. — Boromisza, 219. — Tanolhad, A legrégibb vegyületek
T. :	Adalék a magyar titkos nyelvekhez
TOLNAI VILMOS :	A nyelvek szépségéről, 28. — Emke-szavak, 110. — Birizdó, Komor 115. — Vakbor, sinkó, vág, foszlány 116. — Hóres móres, markó füles, Szőlővessző, venyige, inda, 147. — Hillérkedik, 181. — Eszelény, 182. — Régi Magyar költők tára, 184. — Révai Miklós: Nem tudunk magyarul, 214. — Dörgedelmes 217. — Budapest, lutri
ÚJ NEMZEDÉK :	Nyelvünk csinosítása, 53. — Adalékok a Magyarító Szótárhoz
VADÁSZ EDE :	Szombatjon
VÁRI REZSŐ :	A Szt. Elek-legenda eredeti szövegéről, 176. — Hibaigazítás
Y. :	Aerotechnikai Szótár
ZOLNAI BÉLA :	Az idegen szavak kérdése nyelvészeti szempontból
ZSIRAI MIKLÓS :	Zürjének és karjalaiak
LEVÉLSZEKRÉNYÜNK : 62, 145, 225
NÉPNYELV : 53, 133
NYELVTÖRTÉNETI ADATOK : 47, 217

TÁRSASÁGI ÜGYEK:

- Közgyűlés 1920 január 27-én, 58. — Választmányi ülés, Felolvasó ülés 1920 február 24-én, Választmányi ülés 1920 június 8-ikán, 59. — Felolvasó ülés 1920 június 8-ikán, 60. — Bevételek és kiadások 1920-ban és költségvetés 1921-re, 61. — Választmányi ülés 1920 október 19-én, 137. — Felolvasó ülés október 19-én, 138. — Választmányi ülés 1921 január 11-én, Közgyűlés 1921 január 18-ikán, 139. — Titkári jelentés 1920-ról, 140. — Jelentés az 1920. évi számadásokról, 144. — Választmányi ülés, Felolvasó ülés 1921 febr. 15-ikén, 187. — Választmányi ülés, Felolvasó ülés 1921 március 22-ikén . . . 188
- Új alapítványok, Adományok a magyar nyelv terjesztésére, Felülfizetések, Előfizetési Felhívás a Magyar Nyelv-tudomány Kézikönyvére, Jegyzőkönyvek, Levélszekrény.

BORÍTÉKON:

NÉV- ÉS SZÓMUTATÓ.

Adi, mondi 214
 Adriatica? 176
 Aerotechn. Szótár 128
 Agy 217
 Atrabatica 178
 aranyhegyek 218
 bacsó-gyümölcs 54
 BALASSA JÓZSEF 212
 BALOGH JÓZSEF 127
 BÁRSONY ISTVÁN 201
 békeminőségű 113
 beképzelt 148
 bekonferál 148
 Berzeviczy-család 220
 besenyő helynevek 211
 Birizdó 57, 115
 birtyóka 53
 BLEYER JAKAB 19
 boczmány 55
 borimácsik 57
 Bottal-ütő-besenyő 119

boza 22
 BUDAY LÁSZLÓ 183
 -csa, -cse képző 215
 csizma lágya 179
 Csongrád 5
 csokor 64, 146
 csonkahét 216
 danaok 214
 DARKÓ JENŐ 206
 dentumoger 206
 derecski 215
 digo és társai 212
 dirigentia 146
 dörgedelmes 217
 duka 2
 elrejt 45
 embercse 46, 146
 Emke-szavak 110, 181
 eszelény 182
 farsanghét 216
 Fáttra 49, 220
 feketehét 216
 Fonétikai műszók 111
 foszlány 116

gagyizó 56
 gallicismus 52, 148
 GÁRDONYI GÉZA 145
 gleditschia 57, 146
 GOMBOCZ ZOLTÁN 81,
 100, 159, 195
 görögajándék 213
 GRAGGER RÓBERT 183
 guzsahét 216
 Győré 147
 habán 42
 hágszé 43
 hereg 114
 hillérkedik 181
 HOLIK FLÓRIS 128
 HÓMAN BÁLINT 162
 hóres móres 147
 HORVÁTH CYRILL 184
 HUNFALVY PÁL 19
 Igló 179
 Illa berek 113
 Ilyvó 145
 inda 64, 147
 is, és kötőszó 163, 220

- j > gy ∞ ty 151
 JAKUBOVICH EMIL 160
 Jászberény 178
 JOKL NORBERT 220
 jövők 224
 kalauz 23
 kamasz 180
 KARÁCSBONYI JÁNOS 78,
 162
 karasszon 117
 KARDOS ALBERT 41
 karjalaiak 186
 katona nyelv 167
 KÉKESSEY LÁSZLÓ 202
 keleteurópai hely-
 nevek 221
 két haza 219
 kezeslábas 64
 kinigli 123, 181
 KIRÁLY GYÖRGY 196
 kishusvét 216
 koboz 22
 komor bika 115
 kuka hét 216
 kukoricza 219
 kun helynevek 211
 kuturgur 206
 Lányi-codex 149
 LEHR ALBERT 215
 lemes 190
 leszállit 148
 lókötdő 56
 lóg 169
 lónevek 122
 Lőrincz 147
 lutri 225
 Madács 120
 Magura 175
 Magyarító Szótár 146
 magyaros 225
 mara 123
 MARCZALI HENRIK 19
 mátkázóhét 216
 megaj bat'ar 179
 MELICH JÁNOS 23, 78
 Mén és Pászto 113
 mentalitás 63, 190
 miután 224
 MUNKÁCSI BERNÁT 15,
 23, 205
 nád-kés 55
 nád-tű 55
 nagyfejük 114
 NÉMETH GYULA 126
 Nem tudunk magya-
 rul 214
 népies 225
 nincsetlen 56
 NITSCH K. 175
 Nógrád 5
 nyakfog 55, 146
 nyelvek szépsége 28
 nyelvész-tétika 202
 nyelvtisztaság 203
 olasz szólások 63
 on ogur 205
 orosz 23
 örmény 24
 összes 224
 özön 23
 PAASONEN 221
 PÁK DÉNES 199
 patientura 190
 Pest Buda 225
 pirosel 218
 piros 33
 poklos 26
 priesek 112
 RADÓ ANTAL 214
 rászt 27
 Régi személynevek
 158
 remeg 218
 RIEDL FRIGYES 19, 175,
 †207
 Sándorcsa 146
 sár 27
 sinkó 116
 †SOMOGYI GÉZA 144
 sükehét 216
 Szabadkőművesség
 129
 szállánk 123
 Szombatjon 117
 személyneveink 158
 Szepes 174
 SZÁSZ ZOITÁN 225
 szijat megrágtá 215
 SZILY KÁLMÁN 159, 177
 SZINNYEI JÓZSEF 44, 124
 szitttyó 112
 szlovák 212
 szőlővessző 64, 147
 TAGÁNYI KÁROLY 91
 talp irgye 136
 Tapolca 9
 Tapoly 7
 temérdek 191
 temető 123
 tényleg 224
 Tetővár 56
 TOLNAI VILMOS 64, 128,
 181
 torkoshét 216
 tót 212
 tréfa, tréfál 215
 Turán 109
 tövéghangzóink 34
 újkeresztény 41
 Ungar. Jahrbüch. 183
 uturgur 206
 vadásznyelv 199
 vajda 145
 vakbor 116
 vakondok 44
 változó szótövek 50
 Váradi regestrum 172
 vaskos 191
 VASMER MAX 221
 vastag 191
 Vászoly 118
 venyige 64, 147
 verőmalacz 217
 virághét 216
 VISKI KÁROLY 41
 vörös 33
 WICHMANN GYÖRGY 186
 Zemplén 65
 GR. ZICHY ISTVÁN 18
 zürjének 186
 zsidómise 216

XV. ÉVFOLYAM. 1919 JAN.-FEBR. 1.—2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

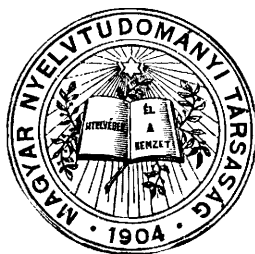
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

141.—142. FÜZET

1919 JAN.-FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1919.

TARTALOM:

	Lap
A <i>Madách</i> családnév, <i>Melich János</i> -tól	1
Lassabban e kitagadással! <i>Berettyó János</i> -tól	5
Demokrácia és czímkórság, <i>Kelemen Béla</i> -tól	10
A névszói állítmány, <i>Klemm Antal</i> -tól	13
A Halotti Beszéd hazoa szaváról és a -vá, -vé rag hangtörténetéről, II., <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	15
Kisebb közlemények: Hazoa, <i>Színnyei József</i> -tól; Helyesírásunk kérdéseihez, <i>Gárdonyi Géza</i> -tól; Gyöngyvér, gyöngyér, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; <i>Melius</i> és <i>Beythe András</i> , <i>Gombocz Endre</i> -tól; Nyelv- tanaink és a <i>tőn, lőn</i> alak, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	25
Szó- és szólásmagyarazatok: <i>Bértáfol</i> , <i>Horger Antal</i> -tól; <i>Bebzonár</i> , <i>K. Gy.</i> -tól; <i>Koronecz</i> , —gy —a-tól; A <i>j</i> hangok <i>ih</i> -, <i>yh</i> -val való írásáról, Az <i>ly</i> > <i>j</i> hangváltozás, <i>Melich János</i> -tól; <i>Kóficz</i> , <i>Iromba</i> , <i>Szendrey Zsigmond</i> -tól; <i>Szárogat</i> , <i>Szily Kálmán</i> -tól; <i>Mélylő</i> , <i>Sz. K.</i> -tól	32
Nyelvújítási adatok, <i>Simai Ödön</i> -tól	37
Nyelvtörténeti adatok, <i>K. P.</i> -tól, —cz-től és <i>Kemény Lajos</i> -tól	39
Nyelvkétségek, <i>Kenedi Géza</i> -tól	40
Népnyelv, <i>Blahm Ernő</i> -tól és <i>Rexa Dezső</i> -tól	43
Társasági ügyek: LXII. Felolvasó ülés 1918 április 16-án; LXXXIV. Választmányi ülés és LXIII. Felolvasó ülés 1918 május 28-án; Bevételek és kiadások 1918 ban és költségvetés 1919-re	45
Levélszekerényünk: 1—6.	47
Borítékon: Értesítések; Új alapítványok; Fölülízetések; Kérelem.	

Értesítés.

A Magyar Nyelv jelen füzetét külföldre és hazánk megszállott vidékeire nem küldettük el. Mihelyt a rendes postai szállítás újra megindul, azonnal helyre fogjuk hozni a kénytelen-kelletlen mulasztást.

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden második hónap 25-ikén jelenik meg. Előfizetési ára egész évre 15 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-u. 2.

Kérelem a boríték hátlapján.

TARTALOM:

	Lap
Feze, <i>Szinnyei József</i> -től	121
Adalékok nyelvelmékeink sorozatához, <i>Jakubovich Emil</i> -től	122
Hangváltozás és analogia, <i>Losonczy Zoltán</i> -től	124
Dézs, <i>Melich János</i> -től	125
Az -n ∞ -ny képző, <i>Pais Dezső</i> -től	128
A régi magyar kalendáriomok nyelvi tanulságai, <i>Szily Kálmán</i> -től	129
Zsongitó, <i>Tolnai Vilmos</i> -től	132
Szókincsünk fejlődéséhez, <i>Trócsányi Zoltán</i> -től	133
Van-e szükség a Nyelvelméktár új kiadására, <i>Vargha Damján</i> -től	134
Szó- és szólásmagyarázatok: Csirás, <i>Hóman Bálint</i> -től; Fálcsa, <i>Horger Antal</i> -től; Damórúfű, Dózsa, <i>Melegdi János</i> -től; Szabott ár, Tékozol, <i>Mészöly Gedeon</i> -től; Rutén, Vakmerés, Önöttei, Perezen, <i>Putnoky Imrő</i> -től; Uzmi, <i>Qu</i> -től; Botlások idegen nyelvben, <i>Szigetvári Iván</i> -től; Bön = bűn, Kisebb, Nincsen, <i>Szily Kálmán</i> -től	136
Arany-magyarázatok (Általút, Borág), <i>Tolnai Vilmos</i> -től	141
Nyelvtörténeti adatok, <i>Nagy Gyula</i> -től és <i>Moenich Károly</i> -től	143
Nyelvújítási adatok, <i>Battu István</i> -től	146
Hírlapjaink magyarsága, XXIX., <i>Lehr Albert</i> -től	149
Nyelvkétségek, <i>Kenedi Géza</i> -től	153
Gyászjelentések, <i>Szinnyei József</i> -től, <i>Gömböcz Zoltán</i> -től, <i>Tolnai Vilmos</i> -től és <i>Rexa Dezső</i> -től	155
Társasági ügyek: XVII. Közgyűlés (1919 január 20-án)	158
Levélszekrényünk: 14—18.	160
Tartalom	161
Név- és szómutató	163
A czímlap után: A MNyT. Tiszteleti tagjai, Alapító tagjai, Tisztikara, Választmánya.	
Borítékon: Új alapítványok; Fözlűfizetések; Fizetők; Értesítés.	

ÚJ ALAPÍTVÁNYOK.

Jambrekovich László (Budapest)	200 K
Manninger Vilmos (Budapest)	200 „
Manninger Vilmosné (Budapest)	200 „

XV. ÉVFOLYAM. 1919 SZEPT.-DECZ. 7.—10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

✱

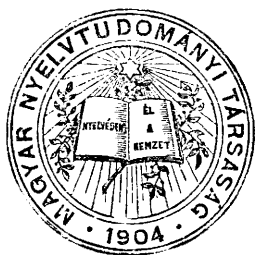
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

147.—150. FÜZET

1919 SZEPT.-DECZ.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1919.

1919 december 15-ig felülfizettek:

Beóthy Zsolt 5, Éles József 5, Gömöri Jenő 100, Jankó Gyula 20, Putnoki Imre 10, Tagányi Károly 5, Tolnai Vilmos 25, Zolnai Béla 5 koronát. Összesen (l. 143—146. füz.) 1543 korona.

1919 december 1-ig.

1919-re tagdíjat fizetett: Alexics György, Altschul Adolf, Gr. Apponyi Lajosné, Gr. Apponyi Sándor, Ascher István, Badics Ferencz, Baján János, Bajza József, Balassa József, Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Balogh Péter, Bán Aladár, Bánóczi József, Barabás György, Baracs Károly, Baros Gyula, Bartoniek Géza, Bátky Zsigmond, Baumgartner Alajos, Beke Ödön, Békefi Remig, Benő Béla, Beóthy Zsolt, Berecz Ábel, Berzeviczy Albert, Binder Jenő, Birkás Géza, Bíró Imre, Bleyer Jakab, Bloch Leo, Bodola Lajos, Borbély Sándor, Braun Lajos, Brüll Emánuel, Chernel István, Chmílevsky Endre, Concha Győző, Császárs Elemér, Csefkó Gyula, Csengeri János (4 K), Czillinger Loránd, Darvas Adolf, Dessewffy Arisztid, Dóczi Imre, Dongó Gyárfás Géza, Ecseri Lajos, Éles József, Entz Géza, Erődi Béla, Farkas Gyula, Farkas Sándor, Fejérpataky László, Fekete József, Ferenczi Zoltán, Finály Gábor, Fischer Károly, Fischer-Colbrie Ágoston, Fraknói Vilmos, Frencz Géza, Freund Antal, Fuchs Dávid, Gaal Gaston, Gábel Gottfried, Gábor Ignác, Gál Gyula, Gans József, Gárdonyi Géza, Gärtner Henrik, Glatz Ernő, Goldziher Ignác, Gombássy Imre, Goriupp Alisz, Gömöri Jenő, Gönczy Béla, Gretzmacher Jenő, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Gyórfy István, Haich Károly, Halász Dénes, Hartyáni Zoltán, Heinlein István, Heinrich János, Heltai Lajos, Hodinka Antal, Hoffmann Frigyes, Holik Flórián, Holub József, Hóman Bálint, Horváth Cyrill, Hutya Ferencz, Ilosvay Lajos, Inkey József, Jablonkay Gábor, Jakubovich Emil, Jambrekovich László, Jankó Gyula, Jankovich Béla, Jendrassik Ernő, Jónás Károly, Karácsonyi János, Karlovszky Geyza, Károlyi Árpád, Gr. Károlyi Gyuláné, Kéki Lajos, Kelemen Béla, Kenedi Géza, Keresztes Zsigmond, Király György, Kis-Erős Ferencz, Kiss József, Kiss Lajos (5 K), Klemm Antal, Koch Károly, Kodály Zoltán, Kollányi Ödön, Kosztolányi Dezső, Kosztolányi Zoltán, Kovács János, Kóhalmi Mihály, König György, Köpe Viktor, Kövesligethy Radó, Krippel Mórész, Kunos Ignác, Kürschák József, László Ödön, Lederer Ervinné, Lenhossék Mihály, Lietermann Emánuel, Ligeti Jenő, Lipták Pál, Losonczy Zoltán, Lukács József, Madarassy László, Máder Béla, Madzsar Imre, Magyary Géza, Magyary-Kossa Gyula, Majovszky Pál, Marczali Henrik, Mattyasovszky Erzsébet, Medveczky

Károly, Méhely Lajos, Mészöly Gedeon, Molecz Béla, Munkácsy Mihály, Nagy Ákos, Nagy Gyula, Nagy Lajos, Nagy Ödön, Nátly József, Négyesy László, Németh Gyuláné, Némethy Géza, Nyusztay Antal, Oltyán Sándor, Paal Gyula, Palkovics Sándor, Pap Illés, Pap Károly, Pápay József, Pecz Samu, Perczel György, Philipp István, Polivka Margit, Popovics Iván, Preisz Hugó, Pruzsinszky János, Putnoky Imre, Püskösti Mária, Raffay Sándor, Rajner Lajos, Rákosi Jenő, Rákossy Gyula, Ranschburg Viktor, Ravasz Árpád, Rédey Tivadar, Remenár Elek, Réthei Prikkel Marián, Rhousopoulos Rhoussos, Riedl Frigyes, Rónay Károly, Röser Alfréd, Rubinyi Mózes, Ruisz Gyula, Sági István, Sándor Pál, Schack Béla, Schmidt József, Schwarz Elemér, Sebestyén Gyula, Siegescu József, Simon György, Simonyi Zsigmond, Somogyi Géza, Szabó Endre, Szalay László, Gr. Széchenyi Domonkos, Szegedy Rezső, Székely István, Szemkő Aladár, Szentpétery Imre, Szidarovszky János, Szigetvári Iván, Szikrai Odó, Szilády Áron, Szinnyi Ferencz, Szolár Ferencz, Tagányi Károly, Tajthy Ferencz, Gr. Teleki Tiborné, Thienemann Tivadar, Thirring Lajos, Tolnay Károly, Tomcsányi Mórész, Tóth Dezső, Tóth László, Tóty Gusztáv, Tragor Ignác, Trautmann Róbert, Újfalussy Viktor, Urbányi Karolin, Varga Bálint, Vargha Gyula, Varju Elemér, Varsányi Emil, Vécsei Béla, Végh Arthur, Velledics Lajos, Veszprémi Vilmos, Vikár Béla, Vízota Alajos, Vörösvári Szigfrid, B. Wlassics Gyula, Zalán Menyhért, Gr. Zichy István, Zolnai Béla, Zoltványi Irén, Zsinka Ferencz.

Értesítés.

Vidékre még nem mertük ezt a füzetet sem elküldeni. Ha azonban vidéki tagjaink és előfizetőink értesítenek bennünket, hogy Budapestről hozzájuk a posta már késedelem nélkül, rendesen jár, azoknak az elmaradt füzeteket haladéktalanul meg fogjuk küldeni.

Karlovszky Geyza 10, Kecskemét városa 5, Kertész Manó 4, Kherndl Antal 5, Király György 10, Kiss József 10, Koch Károly 5, M. Kossa Gyula 10, Kottaun Nándor 5, Lenhossék Mihály 5, Liebermann Emanuel 10, Lukács József 20, Mader Béla 10, Majovszky Pál 10, N. Gy. 1, Négyesy László 10, Némethné Sebestyén Irén 10, Pap Károly 20, Perczel György 10, Pünkösti Mária 10, Raffay Sándor 10, Sági István 10, Szentpétery Imre 5, Thienemann Tivadar 15, Thirring Lajos 10, Tolnai Vilmos 12, Urbányi Karolin 10, Varjú Elemér 4, Velebits Lajos 4, Vörösváry Ferencz 10, Zsíros Lajos 18. Összesen (141—142. füz.) 1368 kor.

1919 április 15-ig

1919-re előfizetett: * Arad: Áll. főreál, Felsőkeresk. isk.; Aszód: Petőfi-főgimn.; Bécs: Oesterr.-ung. Bank; Békés: Ref. főgimn.; Beregszász: főgimn.; Budapest: Akad. szótári bizottság, Angol kisasszonyok intézete, Bernardinum, Biztosító Társaság 100, Attila-u. főgimn., Barcsay-u. főgimn., B. Eötvös-colleg., Ev. főgimn., Gyakorló főgymn., Kegyesrendi főgimn., Tavaszmező-u. főgimn., Tisztviselőtelepi főgimn., Ág. hitv. főgimn. önképző, V. ker. áll. főgimn., VI. ker. áll. főgimn., VI. ker. áll. főgimn. ifj. könyvt., V. ker. áll. főreál, VI. ker. áll. főreál, Lipótv. Casino, Mérn.-épít. egyll., Nemzeti Múzeum könyvtára, Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya, Nemzeti Múzeum régiségt., II. ker. főreál, Hadügyminisztérium 75, Első Hazai Takarékpénztár 200, Izr. elemi és polg. isk., Kalazantinum, Keresk. Bank 150, Kilian Fr. utóda 45, Fővárosi Könyvtár 10, Képviselőházi Könyvtár 10, Andrássy-úti leánygimn., Osztr.-m.-bank 30, Mozdony-u. tanítóképző, Ranolder-tanítóképző, Technol. Iparmúzeum; Czegléd: főgimn. Debreczen: Közművelődési Könyvtár, Ref. főgimn., Áll. főreálisk., Csáthy Ferencz; Esztergom: Főgimn.; Fogaras: Főgimn.; Gyöngyös: Áll. főgimn. 10; Győr: Áll. főreálisk., Benczés főgimn., Női felső keresk. isk.; Hajdúnánás: Főgimn.; HMVásárhely: Városi közkönyvtár; Ipolság: Főgimnázium; Jászapáti: Katholikus Főgimnázium; Jászberény: Főgimn.; Kassa: Prem. főgimn.; Kecskemét: Városi könyvtár, Rkath. főgimn.; Keszthely: Főgimn.; Kiskunhalas: Ref. polg. leányisk.; Kisújszállás: Főgimn.; Kókai Lajos; Körmend: Polg. isk.; Kolozsvár: Ref. kollegium; Künszentmiklós: Ref. főgimn.; Losonc: Főgimn. 10; Magyaróvár: Kegyesrendi főgimn.; Mezőtúr: Ev. főgimn.; Miskolcz: Ref. főgimn., Kath. főgimnázium; Nyakálló: Áll. főgimn.; Nagyvárad: Áll. főreál., Vidor Manó könyvkereskedő; Nyíregyháza: Ev. főgimn., Községi polg. fiúisk.; Pannonhalma: Közp. főkönyvtár; Pápa: Benczés főgimn.; Pécs: Pius-főgimn., Csiszt. r. főgimn.; Resiczabánya: Polg. isk. 10; S.-A.-Újhely: Főgimn. 10; Pozsony: Ev. lyceum; Sopron: Benczés főgimn., Ev. főgimn., Áll. főreálisk., Ev. tanítóképző, Schwarz Károly; Szarvas: Ev. főgimn., Vajda-önképzőkör, Ev. tanítóképző; Szatmárnémeti: Ref. főgimn., Kath. főgimn., R. kath. tanítóképző; Szeged: Kegyesrendi főgimn., Áll. főreál 5, Somogyi-könyvtár; Szekesfehérvár: Csiszt. r. főgimn.; Szekszárd: Áll. főgimn.; Szentes: Áll. főgimn.; Temesvár: Kath. tanítóképző; Újszentanna: Polg. fiúisk.; Vác: Kegyesrendi főgimn., Siketnémák orsz. intézete.

* Ha szám nincs a cím után, 15 kor. hozzáértendő.

Értesítés.

A Magyar Nyelv jelen füzetét vidékre nem küldtük el. Mihelyt a szállítás mostani bizonytalansága megszűnik és a rendes postai szállítás újra megindul, azonnal helyre fogjuk hozni a kénytelen-kelletlen mulasztást.

ÚJ ALAPÍTVÁNYOK.

Bogdánfy Ödön (Budapest)	200 K
Lengyel Lajos (Paks)	200 „
Viszota Gyula (Budapest)	200 „

1918-ban fölfizettek :

Gr. Apponyi Sándor 5, Baumgartner Alajos 5, Békefi Remig 5, Borbély Sándor 5, Brüll Emanuel 10, Csefko Gyula 5, Csűri Bálint 10, Farkas Sándor 5, Gärtner Henrik 5, Gehl Otmár 5, Gerencsér István 5, H. B. 2, Holik Florián 5, Imre József 20, Kiss Lajos 5, Kornis Gyula 5, Kováts Gyula 5, Léway József 5, Mészöly Gedeon 10, Molnár Kálmán 10, Óvári Ferencz 10, Palkovits Sándor 5, Polivka Margit 5, Remenár Elek 5, Rónay Károly 5, Rónay Tibor 5, Szalay László 10, gr. Teleki Tiborné 5, Tolnai Vilmos 10 korona. Összesen 192 korona.

1919-re február 1-ig fölfizettek :

Gr. Apponyi Sándor 10, Badics Ferencz 5, Bajza József 5, Bán Aladár 5, Barabás György 5, Baracs Károly 40, Baross Gyula 10, Baumgartner Alajos 5, Békefi Remig 10, Benő Béla 6, Berecz Ábel 10, Brüll Emanuel 20, Chmilevsky Endre 10, Dóczi Imre 5, Erdős János 10, Farkas Gyula 10, Farkas Sándor (Érsekújvár) 30, Fischer-Colbrie Ágoston 10, Frecskay János 5, Gaal Gaszton 10, Gans József 5, Gárdonyi Géza 10, Gärtner Henrik 5, Gombássy Imre 10, Gönczy Béla 5, Haich Károly 5, Halász Dénes 10, Horváth János 20, Ilosvay Lajos 5, B. Inkey József 5, Jakubovich Emil 20, Jendrassik Ernő 10, Karácsonyi János 10, gr. Károlyi Gyuláné 5, Kelemen Béla 30, Kenedy Géza 5, Kollányi Ödön 10, Kosztolányi Zoltán 10, Kovács János (Budapest) 5, Losonczy Zoltán 5, M. K. 2, Madarassy László 5, Magyary Géza 5, Melich János 50, Mészöly Gedeon 10, Munkácsy Mihály 10, Nagy Ákos 5, Nátly József 10, Országos Kaszinó 15, Óvári Ferencz 10, Palkovits Sándor 10, Pápay József 5, Pápóczi prépostság 20, Philipp István 5, Polivka Margit 5, Rajner Lajos 5, Remenár Elek 5, Réthei Prikkel Marián 5, Rónay Károly 5, Ruisz Gyula 5, Simon György 10, Szabó Endre 5, Szalay László 10, Szidarovszky János 10, Szigetvári Iván 10, Szilády Áron 10, Szily Kálmán 50, Szinnyei Ferencz 5, Tajthy Ferencz 10, gr. Teleki Tiborné 5, T. V. 3, Tomcsányi Móríc 15, Tóth Dezső 10, Tóth Károly 10, Tóth László (Tápiószele) 10, Tóry Gusztáv 5, Trautmann Róbert 10, Vargha Gyula 10, Vécsei Béla 20, Vikár Béla 10, Z. I. 2, gr. Zichy István 10 korona. Összesen 843 kor. (Folytatjuk).

KÉRELEM

a Magyar Nyelvtudományi Társaság t. tagjaihoz.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság mikor tizenöt évvel ezelőtt megalakult, a tagsági díjat 10 koronában állapította meg. A budapesti hírlapok előfizetési ára egy egész esztendőre akkoriban 28 korona volt. Ma 88 korona!

A M. Nyelvtudományi Társaság tagsági díja most is 10 korona, noha a Magyar Nyelv egy ívének nyomdai kiállítása 1905-től maig 77 koronáról 792 koronára szökkent föl.

Társaságunk a tagsági díjat emelni nem akarja, nehogy azon tagjait, kiknek a jelenlegi viszonyok között 10 korona is nehezükre esik, a kilépésre kényszerítse. Inkább az ívek számát szállítja alá. Folyóírata 1915-ben még az eredetileg megállapított 30 íven, 1916-ban 27, 1917-ben 20 és az idén már csak 18 íven jelent meg.

A mult év végén Társaságunknak egy buzgó tagja azt indítványozta: kérje föl a választmány a tagokat, „dupláznák meg 1918-ban az évdíjukat“, hogy a Magyar Nyelv megjelenését biztosítsák (XIV : 163). A választmány, noha jóleső érzéssel vette tudomásul az indítványt, a mely megbecsülést és elismerést fejezett ki folyóiratunk iránt — nem intézett fölszólítást a tagokhoz. A Magyar Nyelv 1918-ban e nélkül is megjelenhetett.

1919-ben is meg fog jelenni, de hogy mily terjedelemben, azt nem tudjuk előre megmondani. Ez első sorban az árviszonyoktól, de jórészt attól is függ, vajjon a t. tagok közül azok, kiknek módjukban van, hajlandók lesznek-e, a tagdíjon fölül, kisebb-nagyobb fölülfizetésekkel is támogatni Társaságunkat.

Ez az, mire Társaságunk tagjait kérni bátorkodunk. A fölülfizetéseket természetesen nyugtázni fogjuk a Magyar Nyelvben.

Budapest, 1918 november 19.

MELICH JÁNOS

titkár.

SZILY KÁLMÁN

elnök.

XVI. ÉVFOLYAM. 1920 JAN.-MÁRCZ. 1.—3. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

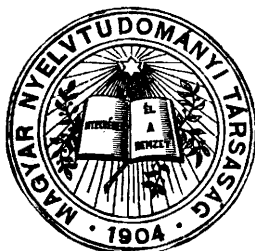
SZILY KÁLMAN

elnök

MELICH JÁNOS

títkár

151.—153. FÜZET

1920 JAN.-MÁRCZ.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1920.

TARTALOM:

	Lap
Elnöki megnyitó beszéd, <i>Szily Kálmán</i> -tól	1
A magyar mélyhangú í kérdésehez, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	2
A proletár-diktatúra nyelvéről, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	9
Adalékok nyelvemlékeink sorozatához, II., <i>Jakubovich Emil</i> -tól	14
Egy ismeretlen régi magyar dráma, I. <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	19
Daróc, draucarii, <i>Melich János</i> -tól	23
Kisebb közlemények: A magyarság megtelepülése, <i>Melich János</i> -tól; Három régi codexünk újabbkori történetéhez, <i>Sz. K.</i> -tól; Gajdesz, <i>Dávid Antal</i> -tól	28
Szó- és szólásmagyarázatok: Nincstelenség és nincstelenség, <i>Önöttei</i> , <i>Rakosgat</i> , <i>Erdélyi Lajos</i> -tól; Köszvényvirág, <i>Morezika, L. I.</i> -tól; Bűn = bön, <i>Danogat</i> , <i>Kemenes Pál</i> -tól; Finom, <i>Klecska, Marta</i> - lék, <i>Szlovák</i> = tót, <i>Melich János</i> -tól; Böseny, <i>Kapitányviz</i> , <i>El</i> - <i>ragadt ló</i> , <i>Megjuházik</i> , <i>Szendrey Zsigmond</i> -tól	30
Nyelvtörténeti adatok, II. <i>Nagy Gyula</i> -tól	37
Nyelvkétségek, <i>Kenedy Géza</i> -tól	39
Utasítások a magyar tájszótárak szerkesztéséhez, <i>Horger Antal</i> -tól . .	41
Népnyelv, <i>Dr. Györffy István</i> -tól és <i>B. Gy.</i> -tól	48
Társasági ügyek: LXXXVIII. Választmányi ülés (1919 márczius 18-án), LXXXIX. Választmányi ülés (1919 október 7-én), Rendkívüli köz- gyűlés (1919 november 18-án), Bevételek és kiadások 1919-ben és költségvetés 1920-ra	54
Levélszekrényünk: 1—3.	59
Borítékon: Új alapítványok. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tag- jaihoz és előfizetőihöz.	

ÚJ ALAPÍTVANYOK.

Varsányi Emil (január 27 előtt)	200 K
Tagányi Károly	300 „
Szily Kálmán (kiegészítésül)	100 „

XVI. ÉVFOLYAM.

1920 ÁPR.-JÜN.

4.—6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

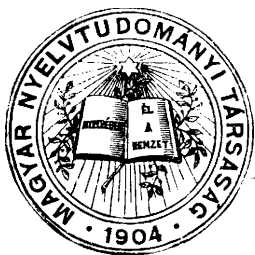
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

154.—156. FÜZET

1920 ÁPR.-JÜN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1920.

TARTALOM:

	Lap
Malom, <i>Melich János</i> -tól	61
Egy ismeretlen régi magyar dráma, II. <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	66
Nincs, nincsen, nincsenek, sincs, sincsen, sincsenek, <i>Klemm Antal</i> -tól	72
Adalékok nyelvemlékeink sorozatához, III., <i>Jakubovich Emil</i> -től (Egy melléklettel.)	78
Határozószók alkonya a fővárosban, <i>Gyomlay Gyula</i> -tól	81
Piros vagy vörös, <i>Gárdonyi József</i> -tól	84
Kisebb közlemények. Szinnyi József: A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége, <i>Melich János</i> -tól; Szent Bernát a magyar codexirodalomban; Nyelvkeveredés, <i>K. P.</i> -tól; Idegen szók özöne, <i>K. T.</i> -tól; Székelyek, <i>Hóman Bálint</i> -tól	87
Szó- és szólásmagyarázatok: Horog és horhó, Póka, Puskázni, <i>Horger Antal</i> -tól; Proletár, Nincsetlen, <i>T. V.</i> -tól; Nincstelen, <i>Németh Gyula</i> -tól; Petőfiből, <i>A. L.</i> -tól; Gagyzó, <i>K. P.</i> -tól; Megrágja a bort, <i>t. t.</i> -tól	89
Nyelvújítási adatok: Körület, körlet, köret, <i>Sz. K.</i> -tól; Termesztés és termelés, <i>Bátori Sigray Pál</i> -tól; Új szó, <i>L. J.</i> -tól; Nyelvújítási adalékok, <i>F-ó.</i> -tól	92
Nyelvkétségek, <i>Kenedy Géza</i> -tól	94
A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve	96
Társasági ügyek: Titkári jelentés 1919-ről	97
Levélszekrényünk: 4—18.	101
Borítékon: Értesítés. — Új alapítványok. — Fölülízetések. — Előfizetők. — Kérelem a Magyar Nyelvtudományi Társaság vidéki tagjaihoz és előfizetőihez.	

Értesítés.

A Magyar Nyelv előfizetési ára egész évre 30 K; a Társaság alapítótagjainak alapítványuk (300 K), rendes tagjainak pedig az évdíj (15 K) fejében jár. Szerkesztőség és kiadóhivatal Budapest, V., Akadémia-utca 2.

Új alapítványok:

Melich János (kiegészítésül)	100 K
Tolnai Vilmos (I. részlet)	40 „

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

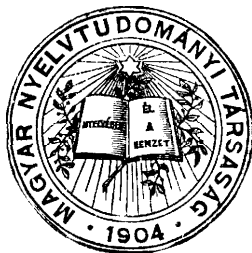
SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

157.—160. FÜZET

1920 SZEPT.-DECZ.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1920.

TARTALOM:

	Lap
Esztétikai szempontok a nyelvtudományban, <i>Zolnai Bélá</i> -tól	105
A magyar mélyhangú <i>j</i> kérdéséhez, II., <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	112
Darócz, <i>Hóman Bálint</i> -tól	116
Ludas, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	119
Fene, <i>Melich János</i> -tól	121
A Gyécse (Géza) névhez, <i>Jakubovich Emil</i> -tól	124
Régi bajok — régi hibák, <i>Sági István</i> -tól	127
A tudomány mint irodalom, <i>Szigetvári Iván</i> -tól	129
A Virginia-codex, <i>Szily Kálmán</i> -tól	131
Kisebb közlemények: Adalék codexeink helyesírásához, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól; Az -á, -é végű szótövekhez, <i>Horger Antal</i> -tól; A magyar <i>ly</i> hangról, Népvnevek, <i>Melich János</i> -tól; Tulajdonnevek fordítása, <i>Sági István</i> -tól; A „tudniillik” régi irodalmunkban, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Makaróni szavak, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	134
Szó- és szólásmagyarázatok: Póka, Újmise, <i>Horger Antal</i> -tól; Szalonka, Lejjebb, <i>Melich János</i> -tól; Dugesz, Lókötő, Küngös, <i>Kemenes Pál</i> -tól; Berekefith, Tetővár, <i>Erdős János</i> -tól; Kegyed, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól; Hazoa, <i>Sz. K.</i> -tól; Borsszem Jankó, Utolsó bölény, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	143
Nyelvtörténeti adatok, <i>Nagy Gyulá</i> -tól	152
Gyászjelentések, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól és <i>Melich János</i> -tól	153
Népnyelv, <i>Csefkő Gyulá</i> -tól, <i>Nyusztay Antal</i> -tól és <i>L. I.</i> -tól	157
Társasági ügyek: XC. Választmányi ülés (1920 január 13).	161
Levélszekerényünk: 19—27.	164
Tartalom	166
Név- és szömutató	168
A czimlap után: A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1920-ban.	
Borítékon: Értesítés. — Új alapítványok. — Fölülízetések. — Kérelem.	

Értesítés.

A Magyar Nyelv előfizetési ára egész évre 30 K; a Társaság alapítótagjainak alapítványuk (300 K), rendes tagjainak pedig az évdíj (15 K) fejében jár. Szerkesztőség és kiadóhivatal Budapest, V., Akadémia-utca 2.

ÚJ ALAPÍTVÁNYOK.

Bárdos Remig	500 K
Erdős János (kiegészítésül)	100 „
Halász Dénes	300 „
Klemm Antal	300 „
Kollányi Ferencz	300 „
Majovszky Pál	300 „
Óvári Ferencz (kiegészítésül)	100 „
Rada István (kiegészítésül)	100 „
Tolnai Vilmos (kiegészítésül II. részl.)	60 „
Wiklund Károly Bernát	1000 „
Gr. Zichy István (kiegészítésül) . . .	100 „

1920-BAN FÖLÜLFIZETTEK :

(Áthozat 418 kor.; 1. az április—júniusi füzet borítékán.)

Gr. Apponyi Sándor 85 K, Batta István 5 K, Brunovszky Rezső 10 K, Dóczi Imre 15 K, Gálos Rezső 15 K, Gyomlay Gyula 22 K, Horger Antal 100 K, Jablonkay Gábor 10 K, Klemm Antal 77 K, Molnár Kálmán 25 K, Nagy Gyula 15 K, Pap Károly 5 K, Gr. Széchenyi Bertalan 25 K, Szigetvári Iván 10 K, Gr. Teleki Tiborné 15 K, Zalán Menyhért 15 K. — Összesen 867 K.

KÉRFELEM.

Társaságunk azon vidéki tagjainak és előfizetőinek, kik a jelen évre és esetleg 1919-re is az évdíj befizetésével hátrálékosak, az eddig elmaradt füzeteket deczember elején utánvétel mellett szándékozunk megküldeni. Azokat, a kiknek az évdíj befizetése ezidőszert nagy terhükre esnék, tisztelettel kérjük, legyenek szívesek bennünket erről november végéig értesíteni, nehogy a küldemény visszautasítása Társaságunknak hiábavaló költségeket okozzon.

Budapest, 1920. november 10.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
KIADÓHIVATALA.

Felülfizetések:

Czillinger Loránd 15 K, Erdélyi Lajos 10 K, Gaal Gaszton 10 K, Gombássy Imre 15 K, Gombocz Zoltán 5 K, Horger Antal 55 K, Jakubovich Emil 7 K, Losonczy Zoltán 9 K, Mészöly Gedeon 17 K, Nátly József 5 K, Polivka Margit 100 K, Réthei Prikkel Marian 5 K, Röser Alfréd 80 K, Szalay László 5 K, Szinnyei József 6 K, gr. Teleki Tiborné 10 K, Tolnai Vilmos 18 K, Tóth László 15 K, Trócsányi Zoltán 20 K, Urbányi Karolina 5 K, Vargha Damján 6 K. Összesen 418 K.

Előfizetők 1920-ra:

Bécs: Osztrák-Magyar Bank üzletvezetősége; Budapest: M. Tud. Akad. szótári bizottsága, Angol kisasszonyok intézete 20 K, Csiszt. r. Bernardinum, Egyetemi könyvtár, Első M. Alt. Bizt. Társ. 200 K, Eötvös-Collegium 15 K, I. ker., Városmajor-u. felsőkeresk. isk., II. ker., Jurányi-u. női felsőkeresk. isk., II. ker., Ponty-u. felsőkeresk. isk., VI. ker., Izabella-u. felsőkeresk. isk., VII. ker., Kertész-u. felsőkeresk. isk., I. ker. áll. főgimn., V. ker. áll. főgimn., VI. ker. áll. főgimn., VII. ker. áll. főgimn., VII. ker. áll. főgimn. önképzőköre, VIII. ker. áll. főgimn., IX. ker. ref. főgimn., IX. ker. ref. főgimn. önképzőköre, X. ker., kőbányai áll. főgimn., X. ker., tisztviselőtelepi áll. főgimn., Andrássy-úti áll. leánygimn., Ev. ref. főgimn. tanári könyvtára, Ev. ref. főgimn. „Arany. János“ köre, Kegyesrendi főgimn., Tanárképzőintézeti gyakorló főgimn., II. ker. áll. főreálisk., IV. ker. főreálisk., V. ker. áll. főreálisk., VI. ker. áll. főreálisk. ifjúsági könyvtára, VI. ker. áll. főreálisk. tanári könyvtára, VIII. ker., Horánszky-u. főreálisk., VII. ker., Damjanich-u. polg. fiúisk., V. ker., Honvéd-u. polg. fiúisk., VIII. ker., Homok-u. polg. fiúisk., VIII. ker., Práter-u. polg. fiúisk., VI. ker., Vilmoscs.-úti polg. leányisk., VIII. ker., Práter-u. polg. leányisk., IX. ker., Mester-u. polg. leányisk., VII. ker., Wesselényi-u. elemi és polg. izr. isk., I. ker. áll. tanítóképző, Fővárosi könyvtár, Képviselőház könyvtára, Lipótvárosi Kaszinó, Magy. Mérnök- és Építészegylet, M. N. Múzeum néprajzi oszt., M. N. Múzeum régiségtárának könyvtára, M. N. Múzeum könyvtára, Osztrák-Magyar Bank főintézete és igazgatósága 60 K, Pesti Hazai Első takarékpénztár 390 K, Pesti Magy. Keresk. Bank (I. félév) 150 K, Ranolder-intézet, Gedeon István; Halas: Ev. ref. polg. leányiskola 5 K, Kilián Fr. utóda (3 péld.), Kókai Lajos; Miskolc: R. kath. főgimn. 15 K (I. részlet), Sigray Pál, Stark Ferencz; Szarvas: Ág. hitv. ev. főgimn. könyvtára 10 K; Újpest: Állami leánygimn.; Vác: Kegyesrendi főgimn. 15 K.

(Folyt. köv.)

Kérelem a Magyar Nyelvtudományi Társaság vidéki tagjaihoz és előfizetőihöz.

Egy éve már, hogy Társaságunk összeköttetése vidéki tagjaival s előfizetőivel meg van szakítva. Ők a vidéken talán nem is tudják, hogy a Magyar Nyelv, ha kisebb terjedelemben és hosszabb időközökben is, folyvást megjelent és csakis a postai szállítás bizonytalansága miatt nem küldetett el a vidékre; arról sem értesültek talán, hogy az idei közgyűlés kénytelen volt az évdíjat tagok részéről 15 koronában, előfizetők részéről pedig 30 koronában megállapítani. Viszont a Társaság sem tudhatta, hogy a vidékiek közül kiket számíthat még tagjai s előfizetői közé.

A postai forgalom régi megbízhatósága most már teljesen helyreállt s a küldemények hazánk meg nem szállott területeire mindenütt pontosan megérkeznek. Itt az ideje tehát, hogy Társaságunk a régi összeköttetések visszaállítását megkísértse.

Ez a próba döntő lesz Társaságunk sorsára nézve. Ha az derülne ki, hogy a tagok és előfizetők száma már a meg nem szállott területeken is tetemesen megfogyott, úgy e Társaságnak, a mely a művelt közönség támogatásában bízva alakult meg, meg kellene szüntetni munkásságát. Ez talán mégsem lesz így, de meggyőződést kell szerezniünk. Ez okból egy kérdéssel, illetőleg kéréssel fordulunk a vidéki tagokhoz és előfizetőkhöz.

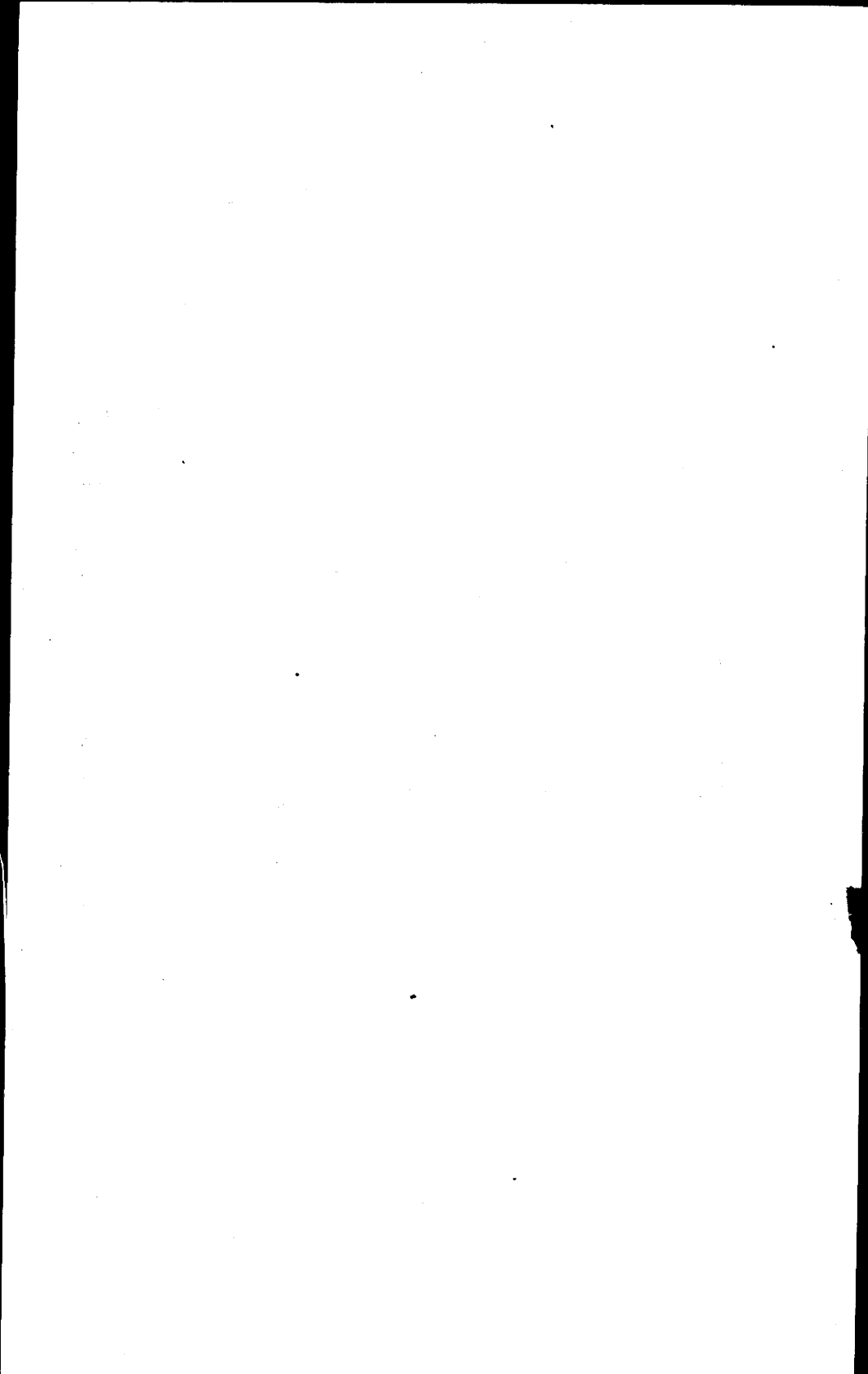
Legyenek oly jók, értesítsék Társaságunkat mentől előbb, lehetőleg még e hónapban: kívánják-e, hogy folyóiratunknak mult évről elmaradt számai megküldessenek s hozzájárulnak-e támogatásukkal továbbra is a Magyar Nyelv megjelenhetéséhez?

Mihelyt a kedvező válasz megérkezik, azonnal intézkedni fogunk, hogy számukra a Magyar Nyelv mult évi 3—10. számai, már az idén megjelentek s ezentúl megjelenendők megküldessenek.

Budapest, 1920. évi május hó 20-án.

MELICH JÁNOS
titkár.

SZILY KÁLMÁN
elnök.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjaihoz és előfizetőihez.

Mikor Társaságunk 1905-ben a „Magyar Nyelv“-et megindította és a tagsági díjat s az előfizetés árát mindössze 10 koronában állapította meg, egy nyomtatott ív nyomdai kiállítása 77 kor. volt, ma 1200, azaz ezerkétszáz korona.

A nyomdai árak ily szertelen fölcsigázása miatt a f. évi január 27-ikén tartott közgyűlésünk kénytelen volt a tagok évi díját 15 kor.-ra, az előfizetőkét pedig 30 kor.-ra emelni.

Ez áremelés elenyésző ahhoz képest, a mennyivel hírlapjaink ez évi előfizetési árukat, ugyanazon idő alatt, 28 kor.-ról 220 kor.-ra emelték.

Bízunk Társaságunk t. tagjainak és előfizetőinek eddigi egyszerűségében, hogy a jelenlegi nehéz viszonyok között sem fogják megvonni támogatásukat folyóiratunktól.

A MAGYAR NYELV SZERKESZTŐSÉGE.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

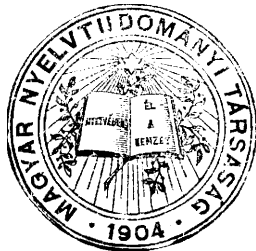
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

161.—163. FÜZET

1921 JAN.-MÁRCZ.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1921.

TARTALOM:

	Lap
Bolgárok és szlávok, <i>Melich János</i> -tól	1
A bolgár-kérdés és a magyar hünmonda, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	15
Török jövevényszavaink középső rétege, <i>Németh Gyulá</i> -tól	22
Régi magyar betegségnevek, <i>Jakubovich Emil</i> -tól	26
A nyelvek szépségéről, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	28
Piros vagy vörös, <i>Kenedy Gézá</i> -tól	33
Tövéghangzóink történetéhez, <i>Losonczy Zoltán</i> -tól	34
Kisebb közlemények: A Nagy Szótárról, <i>Q.</i> -tól; A lengyel nyelvtörténeti szótárról, <i>K. P.</i> -tól; Adalék a Besztercei Szójegyzék eredetéhez, <i>Melich János</i> -tól	39
Szó- és szólásmagyarázatok: Újkeresztény-kés, <i>Csefkó Gyulá</i> -tól; Hágszé, <i>Horger Antal</i> -tól; Figyelmeskedés, gyöngédkedés, <i>Kelemen Bélá</i> -tól; Vakondok, <i>Pais Dezső</i> -tól; Elrejt, Embercse, <i>Szily Kálmán</i> -tól	41
Nyelvtörténeti adatok, <i>M. Kossa Gyulá</i> -tól és <i>Csefkó Gyulá</i> -tól	47
Rovás: A változó szótövekről, <i>M. G.</i> -tól; Francziás időhasználat, <i>Gallus</i> -tól; Nyelvünk csinosítása, <i>Új Nemzedék</i> -ből	50
Népnyelv, <i>Gárdonyi József</i> -tól, <i>Erdős János</i> -tól, <i>Kelemen Bélá</i> -tól, <i>Szendrey Zsigmond</i> -tól és <i>Majer Iván</i> -tól	53
Társasági ügyek: XVIII. Közgyűlés (1920 január 27-én), XCI. Választmányi ülés (1920 február 24), LXV. Felolvasó ülés (1920 február 24), XCII. Választmányi ülés (1920 június 8), XLVI. Felolvasó ülés (1920 június 8), Bevételek és kiadások 1920-ban és költségvetés 1921-re	58
Levélsekre nyünk: 1—5.	62
Borítékön: Új alapítványok. — Adományok a MNy. terjesztésére. — Fölülfizetések. — Kérelem. — Előfizetési felhívás a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvére.	

ÚJ ALAPÍTVÁNYOK.

Gálos Rezső	300 K
Gárdonyi Géza	300 „
Dr. Manninger Vilmos kiegészítésül	100 „
Dr. Manninger Vilmosné kiegészítésül	100 „
Nátly József kir. t.	300 „
Vikár Béla (II. részl.)	100 „

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA .

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

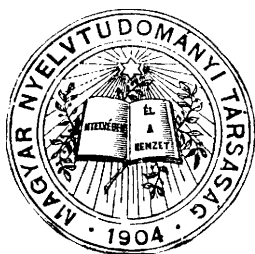
SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

164.—166. FÜZET

1921 ÁPR.-JÜN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1921.

TARTALOM:

	Lap
Bolgárok és szlávok, II., <i>Melich János</i> -tól	65
Szókezdő magánhangzók fejlődése, <i>Horger Antal</i> -tól	78
Beregszászi Nagy Pál finnugor szövegnyelvtudományi tanulmányai, <i>Pápay József</i> -től.	86
A székelyek eredete, <i>Hóman Bálint</i> -tól	90
Kisebbségi közlemények: Utasítások a magyar tájszótárak szerkesztéséhez, <i>Horger Antal</i> -tól; Turán, <i>Németh Gyula</i> -tól; Emke-szavak, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Fonetika Magyar Műszók, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	108
Szó- és szólásmagyarázatok: Szittyó, Priesék, <i>Kemenes Pál</i> -tól; Illa berek, nád a kert! <i>Klemm Antal</i> -tól; Békeminőségfi, <i>Kenedy Géza</i> -tól; Mén és Pásztó, <i>Melich János</i> -tól; Hereg, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól; A nagyfejek, <i>Szidarovszky János</i> -tól; Birizdó: pöröszto, Komor, Vakbor, Sinkó, vág, foszlány, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Szombatjon, <i>Vadász Edé</i> -tól; Karasszon, —gy —a-tól	112
Nyelvtörténeti adatok: A Vászoly (Vazul) névhez, Bottal-ütő-besenyő, <i>Jakubovich Emil</i> -tól; Madács, <i>Qu.</i> -tól; Bélády István följegyzései, <i>Szily Kálmán</i> -tól, Lónevek a XVIII. század közepéről, <i>K. P.</i> -tól, Kinigli, Mara, Szallánk, Temető, <i>Csefkó Gyula</i> -tól.	118
Könyvismertetés: A Magyar Nyelvhasználat hatodik kiadása, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Körösi Csoma-Archivum, <i>K. P.</i> -tól; „Voces Pagina-rum“, —s-től; Codexünk Mária-legendái, <i>K. P.</i> -tól; Aerotechnikai Szótár, <i>Y.</i> -tól	124
Adalék a magyar titkos nyelvekhez, <i>T.</i> -tól.	129
Népnyelv, <i>D. Szilády Zoltán</i> -tól, <i>Gárdonyi József</i> -től és <i>K. B.</i> -tól	133
Társasági ügyek: XCIII. Választmányi ülés (1920 október 19), LXVII. Felolvasó ülés (1920 október 19), XCIV. Választmányi ülés (1921 január 11-én), XIX. Közgyűlés (1921 január 18-án), Titkári jelentés 1920-ról, Jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1920 évi számadásáról és pénztáráról, Gyászjelentés	137
Levélszekrényünk: 6—22.	145
Borítékon: Adományok. — Új alapítványok. — Fölülíratások. — Értesítés.	

ADOMÁNYOK

a „Magyar Nyelv“ terjesztésére.

Osztrák-Magyar Bank budapesti igazgatósága	3000 K.
Szacellár György	2000 „
Trócsányi Zoltán	50 „

XVII. ÉVFOLYAM. 1921 SZEPT.-OKT. 7.—8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

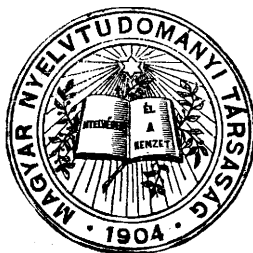
SZILY KÁLMÁN

elnök

— MELICH JÁNOS

titkár

167.—168. FÜZET

1921 SZEPT.-OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1921.

TARTALOM:

	Lap
A Lányi-codexet nem ferenczrendűek, hanem premontreiek irták, <i>Karácsónyi János</i> -tól	149
A dunántúli nyelvjárások <i>j > gy ∼ ty</i> változása, <i>Horger Antal</i> -tól	151
Régi személyneveink jelentéstana I., <i>Pais Dezső</i> -tól	158
Az <i>is</i> , és kötőszó történetéhez, <i>Klemm Antal</i> -tól	163
A háborús katonanyelvből, <i>Csefkó Gyutá</i> -tól	167
Kisebb közlemények: A határozott névelőről, <i>Berettyó János</i> -tól; A lengyel nyelv déli határa, Szepes és Magura, <i>K. P.</i> -tól; Abádi Benedek nyelvéről, <i>Melich János</i> -tól; Latin szövegkritika magyar fordítás alapján, <i>Sz. K.</i> -tól és <i>Vári Rezső</i> -tól	172
Szó- és szólásmagyarazatok: Jászberény, <i>Banner János</i> -tól; Csizma lágya meg a cipő lágya, <i>Gárdonyi József</i> -tól; Lengy. megaj bat'ar, <i>K. P.</i> -tól; Igló nevéről, Magyar jövevényszók a tót nyelvben, <i>M. J.</i> -tól; Kamasz, <i>Melich János</i> -tól; Kinigli, <i>Székely István</i> -tól; Emke-szavak, <i>Szigetvári Iván</i> -tól; Hillérkedik, hillerkedik, <i>T. V.</i> -tól; Eszelény, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	178
Könyvismertetés: Ungarische Jahrbücher, —a —f.-tól; A megcsonkított Magyarország, <i>Horger Antal</i> -tól; Régi Magyar Költők Tára, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Zürjének és karjalaiak, <i>Zsirai Miklós</i> -tól	183
Társasági ügyek: XCV. Választmányi ülés (1921 február 15), LXVII. Felőlvásó ülés (1921 február 15), XCVI. Választmányi ülés (1921 márczius 22), LXVIII. Fölolvásó ülés (1921 márczius 22)	187
Levélszekrényünk: 23—25.	189

KÉRELEM.

Társaságunk azon vidéki tagjaitól és előfizetőitől, kik a jelen évre és esetleg 1920-ra is az évdíj befizetésével hátrálékosak, november elején az évdíjat postai megbízás útján fogjuk bekérni. Azokat, a kiknek a befizetés jelenleg nagy terhükre esnék, tisztelettel kérjük, legyenek szívesek bennünket erről október végéig értesíteni, nehogy a visszautasítás Társaságunknak hiábavaló költséget okozzon.

Budapest, 1921 október 1.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
KIADÓHIVATALA.

XVII. ÉVFOLYAM. 1921 NOV.-DECZ. 9.—10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

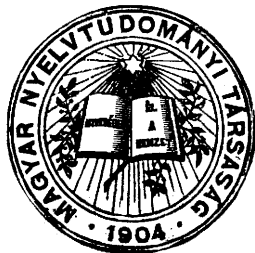
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

169.—170. FÜZET

1921 NOV.-DECZ.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1921.

TARTALOM:

	Lap
Vastag, vaskos és temérdek, <i>Szinnyei József</i> -től	191
A hún-problema megoldása, <i>Hóman Bálint</i> -től	195
A magyar vadásznyelv, <i>Sági István</i> -től	199
Az idegen szavak kérdése nyelvészeti szempontból, <i>Zolnai Béla</i> -től	202
On ogur, hét magyar, Dentümgöyer, <i>Németh Gyula</i> -től	205
Riedl Frigyes, <i>Angyal Dávid</i> -től	207
Kisebb közlemények: Néhány besenyő és kun helyneveinkről, <i>Karácsonyi János</i> -től; Tót, szlovák, <i>Melich János</i> -től; Digo és társai, <i>Szigetvári Iván</i> -től; Görögajándék, <i>Sz. K.</i> -től; Révai Miklós: Nem tudunk magyarul, <i>T. V.</i> -től; Adi, mondi-féle alakok, <i>M. J.</i> -től; A -csa, -cse képzőhöz, <i>K. P.</i> -től	211
Szó- és szólásmagyarázatok: Tréfa, tréfál, Derecski, <i>K. P.</i> -től; Megragta a szíjat, Zsidómise, <i>Csefkó Gyula</i> -től; Csonkahét, <i>Gárdonyi József</i> -től; Dörgedelmes, <i>Tolnai Vilmos</i> -től	215
Nyelvtörténeti adatok: Agy, Verő malacz, Remeg, Pirocsel, Arany hegyeket ígér, Két haza, Kukoricza, <i>Csefkó Gyula</i> -tól; Boromissza, Tanolhad, A legrégibb vegyüleksszók, <i>Szinnyei József</i> -től; Abádi Benedek nyelvéről, <i>M. J.</i> -től; Fáttra, <i>Sz. K.</i> -től	220
Könyvismertetés: Jokl Norbert: Das Finnisch-ugrische als Erkenntnisquelle für die ältere idg. Sprachgeschichte, <i>Goriupp Alisz</i> -től; Max Vasmer: Osteuropäische Ortsnamen, <i>Kemenes Pál</i> -től; J. J. Mikkola: Chronologija dunajskich bolgar (tjurkskago plemen), <i>Moravesik Gyula</i> -től	220
Levélszekerényünk: 26—31.	224
Tartalom	226
Név- és szómutató	229
A címlapp után: A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1921-ben.	
Borítékon: Adomány. — Debreczen szabad királyi város adománya. — Értesítés és kérelem.	

A D O M Á N Y.

WIKLUND KÁROLY BERNÁT upsalai egyetemi tanár, Társaságunk tiszteleti tagja, ki 1920-ban 1000 korona alapítványt is tett, újabban 2600 koronát küldött Társaságunk szabad rendelkezésére.

Társaságunk a következő átiratot kapta:

Debreczen sz. kir. város törvényhatósági bizottsága teljes átértésével annak, hogy hazánk mai leromlott állapotában csakis kulturális téren fejtheti ki egész erejét és csakis ezen a módon tud hozzá méltó helyet biztosítani magának a művelt nemzetek sorában, készséggel és örömmel siet a magyar irodalmi, művészeti és tudományos társulatoknak, melyek kulturális előhaladásunk legfőbb tényezői, segítségére és támogatására s alapítványi összegként megszavaz: a Magyar Tudományos Akadémiának 70,000, a Kisfaludy-Társaságnak 20,000, a Magyar Történelmi Társaságnak s az Országos Magyar Iparművészeti Társulatnak egyenként 15,000, továbbá az Orsz. Magy. Képzőművészeti Társulatnak, az Orsz. Régészeti Társulatnak, a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Petőfi-Társaságnak, a Természettudományi Társulatnak, a Magyar Földrajzi Társulatnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak s az Uránia magyar tudományos egyesületnek egyenként 10,000, a Magyarhoni Földtani Társulatnak és a Magyar Numizmatikai Társulatnak egyenként 5,000 koronát.

Végül átiratban megkeresi az összes társtörvényhatóságokat, hogy hasonló határozathozattal igyekezzenek segítségére jönni veszedelemben forgó nemzeti kultúránknak.

Kelt Debreczen sz. kir. város Törvényhatósági Bizottságának 1921. évi szeptember hó 30-án tartott rendes közgyűléséből.

*

Vajjon talál-e Debreczen követőkre? Vajjon menthetik-e tudományos társulatainkat a fenyegető végpusztulástól?

Sz. K.

Értesítés és kérelem.

Folyóiratunk 1921-ben csak 15 $\frac{1}{2}$ íven jelenhetett meg. Ennek a 15 $\frac{1}{2}$ ívnek nyomdai előállítására 900 példányban 80,000, tehát egy példányé kerekaszámában 90 koronába került. E kiadás-sal szemben Társaságunk a régi tagoktól egy példányért 15, a régi előfizetőktől 30 koronát vett be. E nagy aránytalanság az „adok” és „adsz” között fönn nem tartható. Társaságunknak kettő között kell választania: vagy leszállítja a folyóirat évenkénti terjedelmét 3—4 ívre, vagy az évdíjat elviselhető mértékben fölemeli.

Társaságunk f. hó 22-ikén tartott választmányi ülése elhatározta, hogy az utóbbit fogja ajánlani a januáriusban tartandó közgyűlésnek elfogadásra. Indítványozni fogja, hogy a régi tagok évdíja is emeltessék föl 50 koronára, az előfizetői részéről pedig az előfizetés ára 1922-re 100 koronában állapíttassék meg. Ennek ellenében kötelezze magát a Társaság, hogy a Magyar Nyelvet 1922-ben is legalább 15—16 íven fogja megjelentetni.

Kérve kérjük Társaságunk régi, hűséges tagjait és mindazokat, kik hazánk eddigi kultúrájának megmaradását és továbbfejlődését óhajtják: gondolják meg, hogy e társaság a lét és nemlét határszélén áll. Ne engedjék meg, hogy ellenségeink örven-dezve mondhassák: íme a magyar társadalom már annyira leromlott, hogy még azt a tudományos társaságot is veszni, pusztítani hagyja, a mely hazája nyelvének művelésén annyi éven át önzetlen lelkesedéssel fáradozott.

SZILY KÁLMÁN,
elnök.

MELICH JÁNOS,
titkár.

ÚJ ALAPÍTVÁNYOK.

Boldizsár Kálmán	500 K
Győr: Női felsőkeresk. iskola	500 „
Kardos Albert (I. részlet)	100 „
Klemm Antal kiegészítésül	200 „
Perczel György	500 „
Zlinszky Aladár kiegészítésül	300 „

FÖLÜLFIZETÉSEK

(február 21-től május 25-ig).

Aldásy Antal 5,	Edvi Illés Aladár 5,	Horváth Béla 5,
Bajza József 5,	Éles József 20,	Horváth Cyrill 15,
Balogh Jenő 100,	Fejérpataky László 5,	Ilosvay Lajos 5,
Bán Aladár 5,	Finály Gábor 5,	Janota Cyrill 5,
Bánóczy József 15,	Förster Aurél 5,	Jendrássik Ernő 15,
Baracs Károly 35,	Frencz Géza 20,	Karácsony Sándor 5,
Baros Gyula 10,	Freund Antal 10,	Karlovszky Geyza 30,
Baumgartner Alajos	Gábor Ignác 25,	Kéký Lajos 5,
10,	Gál Gyula 5,	Kertész Manó 5,
Békefi Remig 15,	Gans József 15,	Király György 15,
Benő Béla 35,	Gárdonyi József 12,	Kiss József 25,
Berecz Ábel 15,	Geszty Rezső 20,	M. Kiss Lajos 15,
Berzeviczy Albert 10,	Glatz Ernő 10,	Kiss Sándor 25,
Birkás Géza 20,	Gombássy Imre 35,	Klemm Antal 50,
Bloch Leo 5,	Goriupp Alisz 25,	Koch Károly 5,
Brisits Frigyes 20,	Gömöri Jenő 35,	Kodály Zoltán 15,
Brunovszky Rezső 15,	Gretzmacher Jenő 5,	Kozma Andor 10,
Concha Győző 10,	Gulyás Pál 5,	Kőrösi Sándor 5,
Csánki Dezső 5,	Gyórfly István 5,	L. E. 5,
Császár Elemér 5,	Haich Károly 10,	L. I. (Győr) 250,
Czebe Gyula 15,	Heinlein István 15,	Lampért Géza 5,
Czillinger Loránd 35,	Heinrich János 15,	Lenhossék Mihály 10,
D. A. 3,	Heltai Lajos 80,	Liebermann Emánuel
Dőry Ferencz 5,	Herzog József 10,	100,
Eckhardt Sándor 15,	Hóman Bálint 15,	Ligeti Jenő 20,
Ecseri Lajos 25,	Horger Antal 22,	Lipták Pál 200,

Losonezy Zoltán 22,	Palkovics Sándor 35,	Solymossy Sándor 5,
Lósy Schmidt Ede 20,	Pecz Samu 10,	Szász Károly 15,
Lukács József 35,	Philipp István 15,	Szemkő Aladár 5,
M. K. 8,	Pruzsinszky János 10,	Szidarovszky János 35,
Madarassy László 15,	Püskösti Mária 5,	Sztankó Béla 5,
Madzsar Imre 5,	Radnóti Géza 85,	Sztripszky Hiador 15,
Mágoesy-Dietz Sándor 5,	Raffay Sándor 100,	Thienemann Tivadar 10,
Magyary Géza 20,	Rákosi Jenő 25,	Tolnai Vilmos 21,
Maksay Géza 5,	Rákossy Gyula 15,	Tolnay Kornél 35,
Mariay Ödön 5,	Ranschburg Viktor 10,	Tomcsányi Móríc 35,
Mattyasovszky Erzsébet 30,	Rédey Tivadar 5,	Tóth László 20,
Méhely Lajos 5,	Réthei Prikkel Marián 45,	Trautmann Róbert 5,
Melich János 30,	Rónay Károly 5,	Újfalussy Viktor 5,
Mészöly Gedeon 15,	Röser Alfréd Edwin 200,	Varga Bálint 5,
Móra István 5,	Rubinyi Mózes 10,	Vargha Gyula 15,
Munkácsi Bernát 10,	Sajó Sándor 5,	Varjú Elemér 10,
Nagy Károly 5,	Samu János 5,	Veszprémi Vilmos 5,
Négyesy László 25,	Schafarzik Ferencz 5,	Voinovich Géza 5,
Németh Gyuláné 25,	Sebestyén Gyula 5,	X. Y. 5,
Nyusztay Antal 5,	Siegescu József 10,	Zombory János 5 kora.
P. I. 5,	Sikabonyi Antal 5,	

É R T E S Í T É S.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata, a „Magyar Nyelv“ 1921-ben 16 íven fog megjelenni Régi tagoktól az évdíj 15 K, az 1921-ben választottaktól 50 K, régi előfizetőktől 30 K, új előfizetőktől 75 K.

A fölülfizetéseket a „Magyar Nyelv“ borítékán köszönettel nyugtázzuk.

A MNyT. (V., Akadémia-u. 2) pénztára.

ADOMÁNYOK

a „Magyar Nyelv“ terjesztésére.

Gr. Apponyi Sándor	2000 K
Bonkáló Sándor	300 „

Dr. Manninger Vilmosné gyűjtése:

József főherczeg Ő Fensége	2000	
Báró Bánffy Györgyné	500	
Gr. Khuen-Héderváry Károlyné	500	
Gr. Mikes Árminné	500	
Vas Ferencz és neje	500	
Dr. Manninger Vilmos	400	
Dr. Manninger Vilmosné	400	
Beigel Anna	300	
Gr. Cebrian Anna	200	
Dr. Hubay Jenőné	200	
Dr. Parassin József	200	
Benedek Imre	100	5800 „
Gr. Széchenyi Bertalan	500	„
Szily Tamás	500	„

FÖLÜLFIZETÉSEK.

Chmielevszky Endre 20 K, Dóczy Imre 15 K, Farkas Gyula 20 K, Gálos Rezső 35 K, Gárdonyi József 22 K, Holik Flórián 5 K, Jablonkay Gábor 5 K, Jakob Károly 5 K, Jakubovich Emil 22 K, Jaulusz Ilona 10 K, Kosztolányi Zoltán 35 K, Mader Béla 10 K, Melich János 30 K, Mészöly Gedeon 5 K, Romy Béla 5 K, Sági István 15 K, Szalay László 35 K, Szigetvári Iván 35 K, Tajthy Ferencz 35 K, Urbányi Karolin 15 K, Vörösváry Ferencz 45 K, Zolnai Béla 5 K, Zsinka Ferencz 5 K.

Kérelem.

Társaságunk az évdíj átvételére eddigelé pénzbeszedőt küldött a budapesti tagokhoz és előfizetőkhez. A jelenlegi nehéz viszonyok között azonban kénytelen nemcsak a vidékieket, hanem a budapestieket is arra kérni, méltóztassék az 1921-i évdíjat címére (V., Akadémia-utca 2) *postautalványon* *mielőbb* beküldeni. Régi tagoktól 15 K, az 1921-ben választottaktól 50 K, régi előfizetőkől 30 K, új előfizetőkől 75 K.

A *fölülfizetéseket* a MNy. borítékán köszönettel nyugtázzuk.

A M. NYELVTUD. TÁRS.
PÉNZTÁRA.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvére.

A M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága elhatározta, hogy a fenti címen kiad egy művet, mely a magyar nyelvtudomány és philologia tudományos eredményeit összefoglalja oly módon, hogy a munka a felsőbb oktatás céljait is szolgálhassa. A mű három kötetre fog terjedni, ezek közül az első kötet a magyar, a második a finn, a harmadik a többi rokonnelvekkel foglalkozik. Az első kötet terjedelme körülbelül 60 nyomtatott ív lesz, e kötet szerkesztői GOMBOCZ ZOLTÁN, MELICH JÁNOS és NÉMETH GYULA, tartalma a MNy. XVI, 96. lapján volt közölve. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvének I. kötete az 1921. év végén jelenik meg. Előfizetési ára 500 korona (bolti ára több lesz). Előfizetni (az alulírott főttkári hivatalnál) 1921 május 1-ig lehet.

Budapest, 1921 január hava.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA.

Hornyánszky V., Budapest.